

ДАДАХОН НУРИЙ
БЕГОНА

РОМАН, ҚИССА ва ХИКОЯЛАР

ҚАЙТА ИШЛАНГАН ВА ТЎЛДИРИЛГАН НАШРИ

Тошкент

«Камалак»

1991

Нурий Дадахон.

Н 87. Бегона. Роман, қисса ва хикоялар (Қайта ишланган ва тўлдирилган нашри) — Т. «Камалак», 1991. — 272 б.

Дадахон Нурийнинг илк асари — «Оқшом қўшиқлари» лирик қисса-сини китобхонлар илиқ кутиб олган эди. Унинг «Бегона» деб аталган иккинчи қиссаси Абдулла Қаҳҳордай талабчан адиб диққатини ўзига тортган, унинг тавсияси билан «Шарқ юлдузи» журналида эълон қилинган, сўнгра алоҳида китоб бўлиб босилиб чиққан.

Диққатингизга ҳавола этилаётган роман, қисса ва хикоялар ҳам. ўйлаймизки. ўз ўқувчиларини албатта топади.

Нурий Дадахон. Чужая. Роман, повесть и рассказы.

Ўз 2

4702620201—10

Н ————— 45—91

356 (04) — 91

ISBN 5—633—00589—9

© Дадахон Нурий, 1991

Осмон устуни

(Роман)

БИРИНЧИ БОБ

Имтихон кунлари

У қадрдон қишлоғи — тўрт томондан баланд, осмон-ўпар тоғлар билан ўралган Бодомзорни қанчалик соғинган бўлмасин, у ерга тезроқ етиб бориш учун қанчалик талпинмасин, кун бўйи шаҳарда қолиб кетди.

Салимжон икковлашиб бир амаллаб кечки поездга билет олишди...

Йигитали қаттиқ силкиниб, узоқ йўлга тушган поезд купесигадаги ўз жойига чўзилди-ю, кўзини юмди. Уни уйқу эмас, хаёл гирдоби элитган эди.

Ажабо, уч йил Бодомзорда бўлмабди-я! Қишлоқда нима ўзгаришлар, қандай янгиликлар бўлдийкин!.. Ўзини-ку, у ерда обрўйи чет элга кетмасдан олдин ҳам чакки эмасди. Бунга эслаганда, ҳатто кулгиси қистайди. Ёдида бор: институтнинг иккинчи курсида ўқиб юрганидаёқ уни мактабга таклиф этишган, битирувчи иккита синфнинг йигит-қизлари олдида директор Бўрихўжа ака кўп қизиқ гаплар айтганди: «Қишлоғимизда биринчи бўлиб олий ўқув юртига кириш шарафига муяссар бўлган ким? Мана, бизнинг ўқувчимиз! Қишлоқда биринчи бўлиб етишиб чиққан чет тили бўйича мутахассис ким? Шу ўзимизнинг мактаб ўқувчиси! Чет элларга бориб ўқийдиган, зарурат бўлса, ўша ерларда таржимонлик қиладиган, делегацияларни олиб юрадиган ким? Ўзимизнинг Лев Толстой номли мактаб ўқувчиси — Йигитали!»

Ҳақиқатни айтганда, ўзи бошқачароқ бўлиши керак эди-ку! Олий ўқув юртига «биринчи» бўлиб борадиган Назира эмасмиди! Эҳ, хаёт қизиқ бўларкан. Балки, югурганики эмас, буюрганики, деганлари шудир! Йўқ, Назира «югурадиган» қизлардан эмас. У югурмай ҳам ўз бошига қўниб турган бахт қушини Йигиталига топширди. Йигиталига эса, омад кулиб боқиб турарди. Бунинг ҳаммасига дарс тайёрлаб ўтиришганда оғзидан чиқиб кетган икки оғиз сўз сабабчи бўлган...

Унинг кўз ўнгида бундан бир неча йил олдинги ўша имтиҳон кунлари гавдаланиб кетди...

— Нази, — деди Йигитали консултациядан қайтишаркан қизга яқинроқ келиб, — ҳамма иккита-учтадан бўлиб дарс тайёрлапти. Кел, биз ҳам бирга дарс тайёрлаймиз. Биласан, математикадан бўшроқман.

— Майли, бизларникига чиқа қол, бир қадам-ку!

— Йўқ, бошқа хилватроқ ерга борамиз. Чарчаганингда уёқ-буёқни айланиб, ҳордиқ чиқарадиган жой бўлсин-да. Кўрбулоққа борсак, нима дейсан?

— Э, у ердан кўрқаман!

— Ҳе, жинни, нимасидан кўрқасан? Ҳали ҳам ўша эски гапларга ишониб юрибсанми. Билсанг, Кўрбулоқдан мазза жой йўқ, атрофи шундай хушманзара, баҳавоки, борган одам сира қайтиб келгиси келмай қолади. Хўп деяқол.

Қиз индамади.

Кўрбулоқ гарчи бодомзорликлар йўли кам тушадиган хилватгоҳ бўлса-да, бу ном деярли ҳаммага яхши таниш эди.

Ҳатто Бодомзорда оғиздан оғизга ўтиб шундай ривоят ҳам юради: эмишки, қачонлардир Кўрбулоқ ўрни гуллаб яшнаган, гўзал қишлоқ бўлган. Унинг атрофидаги тоғ ёнбағирликларидан ўнлаб булоқлар қайнаб чиққан. Шу булоқлар суви ялаб ўтган тош ҳарсанг борки, олтин тусини олаверган. Қулоқ эшитиб, кўз кўрмаган табиатнинг бу мўъжизаси туфайли қишлоқ аҳли жуда бойиб кетган. Маълумки, бойлик одамни бахил қилиб қўяди. Бу ернинг кишилари ўз сирларини бошқа-бегоналар билиб қолмасин деб қишлоққа бирон номаълум кимсани яқин йўлатишмаган, кимки тасодифан келиб қолса, айғоқчи деб эълон қилиниб, ўлдирилган. Бундан ғазабланган парвардигор ер юзини силкитиб юборади. Атрофни ўраб турган осмонўпар тоғлар парча-парча бўлиб қишлоққа ёпирилади. Булоқлар кўзи беркилиб, қурийди. Вақт ўтиши билан яна ҳар ер-ҳар ердан сув сизиб чиқа бошлайди. Шундан бери номи Кўрбулоқ аталиб келармиш.

Тағин, у ердаги Устунтош ҳақида ҳам ҳақиқатга яқинроқ ривоят юради: агар кимки ўша тош ёнига бориб хиёл садо берса, унинг овози жаранглаб бутун Кўрбулоққа таралармиш. Мабодо, Устунтош тепасига чиқиб, бирон кишининг номи айтиб чақирилса, у Ёнкўрғоннинг қаерида бўлса ҳам етиб келармиш.

Йигитали ёшлигида «сергап», одамнинг холи-жонига қўймайдиган бола эди. Бир куни онасига «Осмон нега

тушиб кетмайди?» деб савол бериб қолди. Шунда у, Кўрбулоқдаги устун ушлаб туради, деганди.

Бу гапни эшитгандан кейин ҳар нарсага кизиқаверадиган бола подачиларга эргашиб Кўрбулоққа борди. Водийнинг шундоқ кунботар томонидаги тоғлар ўрқачи ёнбошидан кўкка бўй чўзган ўша улкан Устунтошни кўрди. Ҳақиқатан у жуда баҳайбат, осмонга тиралган боши кўринмас, паға-паға булут увадалари билан беркилиб турарди. Йигитали «осмонни кўтариб турадиган» бу улкан устунга ҳайрат билан тикилиб қолди.

Кейинчалик у мактабга борди, у ерда ақли аста-секин пешланди. Бир пайтлар онаси айтиб берган эртақлардаги дев ва алвастилар тўқима эканлигини тушунди. Бирок, мусавффо осмон қаърига бўй чўзган мағрур Устунтош унинг хаёлида бошқача маъно касб этиб гавдалана бошлади. Тарих китобидаги қадимий Юнонистоннинг Акропол харобалари негадир Йигиталига Кўрбулоқни эслатадиган, бу ерда ҳам бир пайтлар шундай қаср иншоотлари қурилган деб ўзини-ўзи ишонтирадиган, у ерга тез-тез бориб турадиган бўлди...

Назира Кўрбулоққа биринчи бор келиши эди. Бу ернинг табиатига маҳлиё бўлиб қолди.

— Вой гўзаллигини! Анаву қаршимизда турган Устунтош-ку! Худди улкан фиштин иморат харобасига ўхшайди-я!

— Фиштин эмас, мрамар!

— Қайдан биласан?

— Э, бу ерларни кўп кезиб чиққанман, — Йигитали мактанчоқлик қилиб кўймоқчи бўлди, — кечалари ўша Устунтошнинг этагидаги ялангликда ётиб ҳам қолганман.

— Нима, девона бўлиб келганмидинг?

— Ҳа, ўтган йили сен билан «Бавжу Бавра» киносини кўргандан кейин!

— Кўй-е, — Назира тескари ўгирилиб олди.

Бироз вақт ўтгач, орадаги жимликни яна йигит бузди:

— Биласанми, Нази, агар мен ҳайкалтарош бўлганимда мрамардан сенинг ҳайкалингни йўниб, Устунтошнинг энг тепасига ўрнатиб қўярдим.

— Мана шундай ҳувиллаб ётган Кўрбулоққа қоровул қилиб-а!

— Аввал бу ерни Тепабоғдай гўзал жойга айлантириб, кейин ўзим ҳам ёнингда бўлардим-да!

— Яна нималарни хоҳлайсиз...

Улар кулиша-кулиша харсанглар оралаб Устунтош остидаги текис тошсупага чиқиб олишди. «Супа» ёнида

ўсиб етган бир туп наъматак остини ўзларига «дарсхона» қилиб танлашди.

Йигитали рост айтган экан, бу ерда уларга халақит бергувчи ҳеч ким йўқ эди. Пешингача ўтириб дарс тайёрлашди. Ора-сира атрофни айланиб сайр қилишди. Мана шундай сайрларнинг бирида йигит билан қиз ўртасида озгина «қалтис гап» бўлди-ю, уларнинг муносабатига совуқлик тушди. Йигитали бунинг бора-бора газак олиб кетишини асло хаёлига келтирмаганди.

Нега бехосдан ўша гапни айтиб юборди, ҳалигача ақли бовар қилмайди. Энди ўйлаб қараса, ҳақиқатан ҳам жуда қўпол, ҳатто уят гап қилган экан: ўшанда Назира икки қўли билан юзларини беркитиб, харсанглар оралаб настга тушиб кетди. Жилға бўйига ўтириб олиб, пик-пик йиғлай бошлади. Йигитали ўрнидан туриб, қиз ортидан келди. Ёнига чўнқайиб, уни юпатмоқчи бўлди:

— Сани қара-ю, худди ёш болага ўхшайсан-а! Ким айтади яқинда аттестат олаётган қиз деб. Нима, бир оғиз гапга шунчаликми!

Қиз, афтидан, унинг сўзларини эшитмас, эшитаётган бўлса ҳам эътибор бермасди... Бу Йигиталининг иззатнафсига тегди чамаси; тиззасида турган китобни шарт ёлиб ўрнидан турди-да, жаҳл қилишни мен ҳам биламан, дегандек қоматини ғоз тутиб, унга кибрли қараш қилди:

— Шундайми, агар гапим сенга малол келаётган бўлса, бўшти, энди бир оғиз ҳам гапирмайман! — деди. Бу сафар йигит овозида бир неча дақиқа олдинги юпатиш, юмшоқлик эмас, жеркиш ва зарда оҳанги баралла янграб кетди.

Бу эса, Назиранинг қулоғига «бўлди, энди орамиз очик, бундан кейин гаплашмаймиз» дегандек дағал эшитилди. У пешонасига тушган сочларини қўли билан чаққон тўғрилаб, бошини қўтарди. Йигитали қалин ўт-ўланлар устида пичан ўрган тракторнинг тишли ғилдирақлари қолдирган «сўқмоқ» бўйлаб юриб кетди. Зум ўтмай у кичик унгур ортидаги дўлاناзор орасига кириб ғойиб бўлди.

Назиранинг хўрлиги келди. Қопқора кўзлари жикқа ёшга тўлди.

ИККИНЧИ БОБ

АРАЗ

Эртаси кун уларникига Хуршида чиқиб:

— Бизлар Нази билан дарс тайёрляпмиз. Билет саволлари ёзилган китобчанинг иккови ҳам сенда экан, бит-тасини берармишсан! — деди.

Демак, Назира ундан қаттиқ хафа. «Майли, хафа бўлса бўлар. Бари бир ўзи ялиниб келади, олдимга!» Ичидан шундай дейишга деди-ю, Йигиталини бошқа бир нарса ўйлантириб қўйди. «Қизиқ, Хуршидага нима дедийкин! Унинг илжайиб, сийпалаб гапиришида қандайдир сир бор. Агар кечаги гапларни айтиб қўйган бўлса, бу Хуршида тушмагур эртагаёқ синфдаги қизларга ёяди. Кейин қишлоққа тарқалади бу гап. Айниқса бири ёнига ўнни қўшиб гапирадиган Парпи «вахмак»ка худо беради! Мана, сенга математика-ю, коллектив бўлиб дарс тайёрлаш!»

Йигитали бир-икки кунгача ўқигани миясига кирмай, егани ичига тушмай бир ўзи уйда қамалиб ётди.

Назира билан Хуршида худди келишиб олгандай, уни кўрганда ўзларини четга олишар, бирон қалима сўз айтишмасди ҳам.

Хайри ача болаларимнинг бу сафарги имтиҳони қийинроққа ўхшайди, ўзи Саттор муаллимни ҳам қаттиққўл деганларича бор экан деб ичкарида ҳам, ҳовлида ҳам нафасини ичига ютиб юрарди. Овқат пишгандагина нариги ҳовлидаги қизлар — Назира, Хуршидага ва ичкарига «қамалиб олган» ўғлига бир косадан киритиб берардида, ортиқча гап-сўз қилмай, дарров орқасига қайтиб чиқарди.

Йигитали гуманитар фанларни «сув» қилиб ичиб юборганига қарамасдан, математикадан бўшроқ эди. Саттор муаллим минг ноз-фироғ билан аранг уч қўйиб берди.

Имтихон кунлари охирлай деб турган кунларнинг бирида райондан сочи ўсиб, елкасига тушган бир фотограф келди. Битирувчи болаларнинг бўйинларига ўзининг энлик, ола-була галстугини боғлаб суратга олди. Охирида директор Бўрихўжа акани ўртага ўтказиб қўйиб, ҳаммани бир қилиб суратга туширмоқчи бўлди. Тасодифни қарангки, Йигитали билан Назира бир жойда ёнма-ён туриб қолишди. Бироқ, қиз атайин қилдими ёки бирон бошқа бир сабаб биланми, ўзи турган қатордан суғурилиб

чиқиб, Хуршиданинг ёнига ўтиб олди. Бу Йигиталига қаттиқ ботиб кетди.

Бир-бирини қувиб кунлар ўтарди. Аммо шуниси кизикки Йигиталининг Назирага айтган «қалтис гапи» ҳақида ҳеч қандай шов-шув бўлмади. Ҳатто, Хуршида у билан илгаригидай апоқ-чапоқ бўлиб кетди.

Аммо орада пайдо бўлган араз Йигитали билан Назирани бир-бирига анча бегоналаштириб қўйганди.

Айниқса битирувчиларнинг тантанали кечасида Назирани кўкларга кўтариб мақтаган директорнинг гаплари Йигиталини довдиратиб қўйди: «Э-ҳа, гап бу ёқда экан-да! Энди ундан умидингни узавер, Йигит. Назира олтин медалли, мактабнинг актив жамоатчи ўқувчиси, комсомол комитетининг секретари. Сен ким бўпсан унинг олдида. Бўрихўжа ака ўз оғзи билан Назирани ўқишга юборамиз, йўлланма берамиз дегандан кейин унинг ўқишга кириши шубҳасиз... Беш йил шаҳар тузини тотиб, олий маълумотли бўлади. Ўшанда сен торозига тош бўлишга ҳам арзимамай қоласан. Йигит!»

Шу хаёллар устига болалар уни судраб ўртага чиқариб қўйишди. Бу ўлганнинг устига тепган билан баробар бўлди, унга. Собир ҳам, қўлида шайланган дутори билан унинг оғзини пойлаб, ёнида турарди.

— Энди битта оласан! — деди Парпи «вахмак» чилдирмасини силкитиб, у чалишни қойиллатолмаса ҳам «жўр» бўлишга ишқивоз эди.

— Бўл, бугун айтмасанг, қачон айтасан! — шивирлади Собир.

Собир билан Йигиталининг шираликкина овозлари бор эди. Икковларининг иштирокисиз бирон йиғин ёки тантанали кеча ўтмасди. Улар доим жуфт бўлиб ашула айтишга ўрганган эдилар.

«Ваҳмак» бошлайверайми, дегандай бир қараб қўйди-да, улар яқинда ўрганишган «Ҳаргиз» кўшиғига монанд қилиб, чилдирмани черта кетди. Қўшиқ оғир нидо каби Йигиталининг юрагидан тўлқинланиб чиқа бошлади:

«Танимда токи жоним бор, унутмасман сани ҳаргиз...»

Шоир гўё бу шеърни Йигитали Назирага қараб айтиши учун ёзиб бергандай, бутун вужуди билан берилиб куйлар, аммо киз беларво эди. Йигитали бир неча бор унга ўғринча қараб олди. Бироқ, у киё ҳам боқмасди. Ҳатто. қўшиқ тугаб, ҳамма қарсак чалганда ҳам, Назира тош қотиб ўтираверди.

Атрофдан, жуфт бўлсин деган овозлар эшитилди.

Йигитали Собирнинг «Тонг отгунча»ни бошлайлик деб қулоғига шивирлаганига қарамай, томошабин олдида шарманда бўлган хонандадек, аввал даврани, сўнгра зални ташлаб чиқиб кетди. Мактаб ҳовлисидаги хилватроқ жойга бориб ўтириб олди.

Орадан анча вақт ўтди. Бир маҳал орқа томондан Илёссувқнинг:

— Ҳа, машшоқ, бир ўзинг бу ерда нима қилиб ўтирибсан! — дегани эшитилди. Унинг ҳазили доимо мана шундай, томдан тараша тушгандай лақабига монанд «совуқ» бўларди.

Йигитали бошини кўтариб, унга бир қараб қўйди. Лекин индамади. Илёснинг орқасида Парпи «ваҳмак» ҳам турарди.

— Ашулани қойиллатдинг. Мана, ўқишни ҳам битиряпмиз! — деди Илёс бир қадар димоғдорлик билан. — Назини Тошкентга жўнатыпмиз, энди мана шуларнинг шарафига қиттайдан олайлик. Нима дединг, чирмандакаш?!

— Ҳа, энди йигитчилик! — уни қувватлаган бўлди Парпи.

«Йигитчилик». Кел, шу аламлар эвазига бир йигитчилик қилса, қипти-да!..

Атрофга ола-зарак кўз ташлаб турган «ваҳмак» нарироқдаги белга уриб кетган бедазор томон шўнғиди. Узоқ вақт пайпасланиб ниманидир қидирди... ва ниҳоят бир шиша топиб келиб, Илёснинг қўлига берди...

Шундан кейин нима бўлганини Йигитали яхши эслай олмайди. Фақат алланималар деб Собирга нола қилгани сал-пал ёдида бор.

У Назира хусусида дардини онасига ҳам ёрмоқчи бўлиб, остонадан гандираклаб кириб борди-да, бахтга қарши отасига рўпара бўлди. Ўғлининг аҳволини кўриб, чолнинг қони қайнаб кетди:

— Ичбисизми, ўғлим?! — Ота қаттиқ ранжиган пайтлардагина унга «сиз»лаб гапирарди.

— Ҳа, аламимдан...

— Аламимдан! — чолнинг ўткир кўзлари катта-катта очилиб кетди.

— Ниманинг аламидан ичасиз? — деди-да, азбаройи ғазабдан Йигиталининг қулоқ-чаккаси аралаш шапалоқ торғиб юборди. — Бизнинг авлодимизда бунақа пасткаш бўлмагани, энди битта сен чиқибсан-да, ҳайвон! — Умурзоқ ота кетма-кет яна урди.

Шу орада нариги уйдан Хайри ача чиқиб қолди-да.

хай-хайлаб чолини қайтарди. Кейин ўглини койиган бўлиб, ичкарига уйга олиб кириб кетди:

— Шўргинам қурсин. Бу нима қилганинг. Одамлар олдида бизни номусга қолдирадиган бўлдинг-ку! — дерди у куйиниб.

— Гапни озроқ қилинг, а-ача! — Йигитали бир-икки ўқчиди-ю, варақлатиб қусиб юборди.

Хайрибону:

— Вой шўрим «пиён» чиқарганинг уйи куйсин, — дея жомошўйни олиб келиш учун ташқарига чопди...

Йигитали икки кунгача бошини боғлаб, кимирламай уйда ётди. У нукул хаёл сурарди. Нима қилсин! Таваккал деб ўзи ҳам Тошкентга ўқишга кетаверсинми! Балки уёқда яна Назира билан топишиб кетар... «Орқасидан эргашиб нима қилдим. Барибир ўқишга киролмайман. Шарманда бўлганим қолади» деб яна бу фикридан қайтди.

Пешинга яқин унинг олдига онаси кириб келди:

— Болам, мактабинг битди-ку. Нега ҳадеб ўйлайверасан. Мундоқ тегирмонга бориб, дадангни ўринларида турсанг бўларди. У киши раисминан қирга, комбайчилар олдига бориб келаман деятувдилар.

Онасининг бу гапидан кейин Йигитали оппоқ гардга беланиб бир неча кун тегирмончилик қилди. Шу озгина вақт ичида ўзини олдириб қўйди. Назирани бутунлай ўйламасликка ҳаракат қилса ҳам, барибир, бўлмасди. Баъзан жуда ўтиб кетганида худди телбаларга ўхшаб ўзича «кетса — тезроқ кета қолсайди» деб юборарди овозини чиқариб.

Ҳафта охишлаб отаси қирдан қайтиб келди ва Йигитали тегирмондан бўшаб уйига жўнади.

Бир вақт унинг кўзи узоқдан тегирмон тарафга келаётган қизга тушди. Бу — Хуршида эди. Йигитали унга яқинлашган сари юраги гуп-гуп ура бошлади. Ҳаяжон билан бирга унинг бутун вужудини аллақандай умид қамради. Шубҳасиз бирон хушхабар олиб келяпти у. Йўқса, бу томонларга Хуршиданинг йўли қандай тушиши мумкин!

Ниҳоят улар тегирмон ариқ ёқалаб кетган йўлнинг қоқ ярмида бир-бирларига дуч келдилар.

— Ҳорма, ўртоқ тегирмончи! Кўринмайсан, излаб олдингга келаётувдим, — Хуршида шундай деб тупроғи билқиллаб турган йўл четидаги ажриқли жойга чиқиб, тўхтади.

Йигитали ҳам тўхтади-ю, лекин жавоб бермади.

— Нега индамайсан. Ёки мен билан ҳам аразлаш-дингми?

— Мен... ҳеч ким билан...

Хуршида шаҳодат бармоғини ўйнатиб, таҳдид қилгандай унинг гапини бўлди:

— Яширмай кўя қол, ҳаммасидан хабарим бор. Қани кетдик! — деди-да, орқасига ўгирилиб, бир-бир қадам ташлаб юра бошлади.

Йигитали унинг оғзидан қандай янги гап чиқаркин, дея икки қулоғини динг қилиб қизга эргашди.

Хуршида шу кетишида анча жойгача унсиз борди.

«Назирани ўқишга жўнатдик» деб қолса-я! Бошқа ҳар нарса деса десин, лекин шуни айтмасин-да!». Йигитали юрагини ҳовучлаб шуларни ўйлаб борарди.

Ниҳоят Хуршидадан садо чиқди:

— Сени районга юбормоқчимиз. Бўрихўжа ака шундай дедилар. Хў, кунги фотограф тушириб кетган суратлар винеткасининг кўргазма нусхасини олиб келармишсан... Яна, сенга мактаб комсомол ташкилотининг топшириғи ҳам бор. Ўша суратчи Назиранинг ҳужжатлари учун расм беради, олиб келасан. Кейин, икковингни ўзим яраштириб қўяман... Қизик, ёш болаларга ўхшайсанлар-а! Нима талашиб қолдинглар? — Хуршида ёнида ер чизиб кетаётган Йигиталига қаради.

— Билмайман.— Минғиллади у бошини кўтармай. Лекин Хуршиданинг сўзлари унга мойдай ёқаётганлиги, шунинг учун ҳам унинг ҳар бир саволига жон деб жавоб беришга тайёрлиги шундоқ сезилиб турарди.

— Майли, сен топшириқни бажариб келавер, уёғини ўзим тўғрилайман! — деди қиз гузарга яқинлашгач, хайрлашаркан.

УЧИНЧИ БОБ

«ХИЗР ТАЁҒИ»

Йигитали районга — фотограф олдига Собир билан борадиган бўлди.

Эртаси азонлаб қўшни қишлоқ — Боғорогача яёв йўлга тушишди. Дара кўпригидан ўтишгач, Собир бирдан сўраб қолди:

— Айтмоқчи, Нази билан нега уришиб қолдинглар?

— Шунчайки... — деди Йигитали вазмин оҳангда.

— Шунчайки, деганинг нимаси. Бирон сабаби бордирки... ё мендан яширадиган сирми!

Мана бир неча кундирки Йигитали «Шохли Искандар» эртағидаги чўпондай юрак сирини кимгадир айтиб, дардини бир оз енгиллатишга муштоқ. Бу сирни қадрдон дўсти Собирдан бўлак кимга ҳам айтсин!

— Ҳеч кимга ҳеч нарса демайсанми? — гарчи зарурати бўлмаса ҳам, сўради Йигитали дўстига синовчан тикилиб.

— Қизиқ гапларни қиласан-да. Ахир биз сирдош оғайнимиз-ку!

— Тўғриси айтсам, Кўрбулоққа дарс тайёрлагани боргандик. — Чайналиброқ гап бошлади Йигитали. — Саттор муаллимга имтиҳон топширишдан олдин... Бир пайт гапдан гап чиқиб «Кел Нази, ота-оналаримиз розику, шундай бўлгандан кейин, тўйни пайсалга солиб ўтиришнинг нима кераги бор, эр-хотин бўлиб яшайлик» деб юборибман. Тўғриси, бу гапимдан бунчалик хафа бўлади, деб ўйламагандим. Агар шундай бўлишини билганимда оғзимни ҳам очмасдим!

Собир юзи чуваккина бўлишига қарамай, кулганда жуда чиройи очилиб кетарди. Ҳозир ҳам ўртоғига бир кўз ташлаб қўйди-ю, кулиб юборди. Йигиталининг кўнгли ёришиб кетгандай бўлди!

— Дабдурустдан шунақа гап айтадим! Ҳар қандай кизнинг ҳам жаҳди чиқади-да! Майли, бугунги топширикни бажариб келайлик, Хуршидани ишга соламиз. Нима дединг?!

Йигиталидан садо чиқмади. Негадир у, буларнинг ҳаммаси беҳуда, деб ўйларди.

Улар директор тушунтириб берган адрес бўйича эски ҳаммом ёнидаги суратхонани қийналмай топишди. Эшикдан ним қоронғи қилиб қўйилган ичқарига қадам қўйишлари билан ўзлари тенги найнов, қоп-қора қош йигитча зўр мулозимат билан қарши олди:

— Марҳамат, келинлар, келинлар! Суратга тушмоқчимисиз! Рангли ҳам қилиб беришимиз мумкин.

Собир дарров муддаони айтақолди:

— Йўк, биз Бодомзордан винетка учун келдик. Сизлардан бир киши мактабимизга борганди. Ўша одам билан учрашмоқчимиз.

Йигитча мастерни ҳозир топиш қийин деб қўйди-да, нарироқдаги яшикча ичига тахлаб қўйилган қоғозларни тита кетди ва бир варақни тортиб олиб, кўз югуртди:

— Роса бир ой бор ҳали! Винеткаларинг ой охириларида тайёр бўлади!

— Бизга, Бодомзорга бориб сурат олиб келган киши-

нинг ўзлари керак! — деди Йигитали овозини баландроқ кўйиб, ишининг бу томони хунукроқ кўчганидан ранжигандек!

— Хужжат учун «срочний» қилиб икки-уч сурат ҳам олган у киши! — гапга аралашди Собир! — Винеткани «проба» нухаси учун ҳам келганмиз. Бизга директори-миз шундай деган.

— Ундок демайсизларми, оғайнилар! — сураткаш иккинчи кичикроқ яшикчани қарай бошлади...

Йигитали дафтарнинг ярим варағидай қоғозга ўнгутескари қилиб туширилган Назиранинг суратларига кўзи тушди-да, билинтирмай оғир хўрсиниб кўйди.

— Ишнинг асосийси бўлди, — деди Собир газетага ўралган катта винетка нухасини кўлтиқлаб суратхонадан чиқишаркан, кейин кўшиб кўйди: — Энди бир кинолашиб кетамиз. Боя кўзим тушгандай бўлудви, янги хинд фильми экан!

Йигитали розилик маъносида елкасини учириб, унинг орқасидан юрди.

Марказда бор-йўғи икки қаватли уйдан тўртта бўлса, шунинг биттаси кинотеатр биноси эди. Янги қурилган бу иморатнинг биринчи қавати томошахона бўлиб, тепасига район маданият уйи жойлашган.

Кино-театр биноси олдидаги асфальт яланглик ёш-яланглар билан гавжум. Том пештоқига ўрнатилган радиокарнай тишимсиз хириллайди: одам кўнглини беҳузур қилувчи ашуладан кўра шовқин-суронга ўхшаш нимадир қулоққа чалинади. Аслида ҳозир Йигиталининг кўнглига кино сигмас, ўртоғининг сўзини ерда қолдиролмай, ноилож рози бўлганди.

Кассага мўр-малахдай ёпирилганлар орасига ўзини урган Собир бир маҳал терлаб-пишиб иккита билет олиб чиқди. Сўнг улар бино орқасидаги қалин толзор ўртасига жойлашган ошхонага киришди. Собир хомуш ўтирган дўстининг чиройини очмоқчи бўлди:

— Кино зўрга ўхшайди — одам кўп. Яна, лекция ҳам бўлармиши?

— Ҳа. Турганларнинг кўпи лекция бошланишини кутишяпти.

— Қанақа лекция экан? — бепарвогина сўради Собир.

— Шаҳарда Тошкент институтларидан бирининг филиали очилибди. Студентлар қабул қилинармиш. Ўша институтнинг профессори келибди. Соат бир яримда иккинчи қаватда у билан учрашув бўларкан!

— Қаердан билдинг?

— Эълон ёзиб қўйишибди, қизикқанлар маданият уйи залига кирсин деб.

— Бизга лекция керак эмас, мазза қилиб кино кўрамиз. Барибир сен билан мендақаларни қабул қилишмайди! — деди Собир ва гапим тўғрими, дегандек Йигиталига қаради. Лекин у индамади, иштаҳаси ғишпа бўғилгандай, косадаги овқатни қошиқ билан нари-бери қовлаб, бир четга суриб қўйди.

Дўстидаги бу ўзгаришни сезган Собирнинг кўз олдида бирдан Назира гавдаланиб, қалбида унга нисбатан адоватга ўхшаш бир ҳис бош кўтарди. «Қиз боши билан у Тошкентга бориб ўқисин-у. Йигитали қишлоқда тегирмон чангига беланиб юрсин?» деган ўй унга беш-олти кундан бери тинчлик бермай келарди. Ҳозир мана шу жумбоқни ҳал этиш пайти келганга ўхшайди.

Профессор билан учрашувдан ўртоғига озгина наф тегадиган бўлса, Собир кино тугул уч-тўрт кун қишлоққа боришдан ҳам воз кечишга тайёр эди.

— Бўпти, ётиб қолгунча отиб қол, деганлар, — деди шартта. — Қани, кўриб қўяйлик-чи, профессор қанақа одам экан! — Собир билетларни кафти билан столга босиб бир четга қўйиб, ўрнидан қўзғалди. Лекин Йигитали уни шаштидан туширди:

— Билет куймасин, оғайни, сен кинони кўравер, чиққанингдан кейин қанақалигини менга гапириб берасан. Учрашувда бўлган гапларни эса мен сенга айтиб бераман.

Собир рози бўлди.

Икки серияли кино тамом бўлишига яқин Йигитали келишилган жойда Собирни кутиб турди. Унинг чехрасида бояги тундлик сезилмас, нимадандир хурсанд, ҳатто анча бардам кўринарди.

Кинотеатрнинг орқа эшиги ланг очилиб, томошабинлар ўзини ташқарига урди. Бир маҳал одатдагидай терлаб-пишиб Собир чиқиб келди.

— Ҳо, аллақачон ўқишга кириб олганга ўхшайсан! — деди у овозини баралла қўйиб. Йигиталига яқинлашаркан. — Қалай, бешми?

— Қўявер, зўр бўлди.

— Профессорнинг ўзи қатнашдимми?

— Шундоқ, ҳамма билан ёнма-ён ўтириб суҳбат ўтказди.

— Нима дейди?

— Институтимизга марҳамат! Келинлар, олис

қишлоқлардан кўпроқ бола оламиз. Уларга ҳамма ша-
роитни яратиб берамиз, деди.

— Сен нима дединг?

— Индамадим. Аммо, бугун тагин бир учрашаман.
Яхшиси ҳозир бирга борамиз. Меҳмонхонанинг қайси
хонасида туришини билиб олдим!

— Э, борамиз деяпсанми, профессор олдига-я!

— Ҳа. Нима қипти! — Хиёл гердайнб жавоб берди
Йигитали, — у ҳам бизга ўхшаган одам. Жуда ажойиб
экан. Мана, кўрасан! Йиғилганларга ўғилларим, қизла-
рим, ўқишга кириш хусусида нимаки саволларинг
бўлса, тортинмай айтаверинглар, жавоб берамиз. Мақса-
димиз, сиз қишлоқ ёшларини кўпроқ ўқишга жалб этиш,
деди. Ўз кулоқларим билан эшитдим. Ҳозир у ерда учра-
шувни бошқариб борган РайОНО мудирни ўтирибди —
боғороли Шоди ака! Чиқиб кетиши билан кирамиз.

— Агар шу айтганларинг чин бўлса, профессорга
эмас, хизрга йўлиқибсан! У таёғи билан сал туртиб
юборса бўлди — ишинг беш! Омадни қўлдан бермаслик
керак, қани кетдик!..

Улар катта йўл бўйидаги қалин дарахтзор боғ ораси-
дан қизғиш тунука томи кўриниб турган меҳмонхона
томон юришди.

Иккови бинога яқинлашганда, кутилмаганда ичкари-
дан профессор билан мудирнинг ўзи чиқиб қолди. Мудир
меҳмон билан хайрлашиб нарироқда турган енгил маши-
на томон йўналди.

— Домла мана шу киши — Муҳсинали Ҳайдарович!
деди Йигитали Собирнинг кулоғига шипшиб.

«Домла» ўрта бўй, тўладан келган одам эди. Дўпписи
остидан чиқиб турган икки чаккасидаги қалин сочларига
мош-гуруч оқ оралаган, юзидан бамисоли нур ёғилиб
турарди.

Муҳсинали Ҳайдарович хиёл бошини эгиб, қандайдир
«юмуш» билан келган-у ийманиброқ беш-олти қадам
нарида турган болаларга синчковлик билан тикилиб,
мулозимат кўрсатди:

— Келинлар, йигитлар!

Йигиталининг бояги «довюрак»лиги эсидан чиқиб,
профессор олдида довираб қолди. Собир эса, аксинча,
ўзини анчагина дадил тутиб гап қотди:

— Домла, олдингизга келаётгандик!

— Ундай бўлса, қани ичкарига киринглар, бафуржа
гаплашамиз! — кутилмаганда профессор уларни меҳ-
монхонага таклиф қилиб, ўзи олдинга ўтиб йўл бошлади.

Собир оғир кирза этиги билан узун йўлакка тўшалган гилам шолчани босишга ийманиб, девор ёнроғини мўлжаллаб қимтиниб борарди.

Йўлак этагидаги хоналардан бирига киришгач, йигитлар диванга омонатгина чўкишди.

— Хўш, хизмат!— деди Мухсинали Хайдарович яна бояги юмшоқ оҳангда, негадир Собирга қараб.

— Домла, мана шу ўртоғим ўқишга кириши керак. Бизларнинг қишлоқдан иккита олий маълумотли киши чиққан-у, ҳали ҳеч ким Тошкентга бориб ўқимаган. Бу йил битта қиз кетаяпти. Бу ўртоғим ҳам бормоқчи.

Йигитчанинг жон куйдириб ўртоғи ёнини олиб гапириши домлани қизиқтириб қолди:

— Хўш, ўзинг қайси ўқишга кирмоқчисан?

— Мен ишлайман. Ачамлар ёлғизлар.

— Қаерда ишлайсан?

— Колхозда.

— Ким бўлиб?

— Икки йилдан бери комбайнчига ёрдамчи бўлиб ишлайман. Энди мактабни битирдим.

Мухсинали Хайдарович бир оз ўйланиб қолди!

— Албатта. Тошкентга бориб ўқишинг шартми?

— деди домла Йигиталига қараб.

У тасдиқ маъносида бошини қимирлатиб қўйди.

— Яхши. Қайси қишлоқдансизлар?

— Бодомзордан!— оғзини тўлдириб жавоб берди Собир.

— Бодомзор! — Мухсинали Хайдарович бирдан бу сўзни овозининг борича айтиб юборди-ю, кейин бир нима эсига тушгандай ўрнидан туриб, деразанинг олдига келди, ташқарига қараганича жим қолди...

Бу одам вужудини ўртаб юборган бир оғизгина сўз унинг қалбида қанчалар изтироб уйғотганини ҳар икки йигит пайқамасди... Мухсиналининг гўдаклигидаёқ бошига тушган етимлик, қанча кулфат, азоб-уқубатлар мана шу қишлоқ — Бодомзор номи билан боғлиқ эмасмиди, ахир!..

Бир оз сукутдан сўнг Мухсинали ака ўгирилиб болаларга қаради. Энди қаршисида бир вақтлар илм-зиё тарқатиш учун борган одамга пичоқ кўтарган Бодомзор одамларининг янги авлоди — илмга чанқоқ авлоди турар, аждодларининг гуноҳи учун айбдордек унга мўлтираб қараб турарди.

— Наҳотки, Бодомзордан шу пайтгача биронта ўқувчи Тошкентга ўқишга бормаган?

— Кўплар кўрқади, — оҳиста жавоб берди Собир.
— Кимдан?
— Ўқишга киролмай қайтиб келиб, қишлоқда гап-сўз бўлишдан. Кейин... у ерга анча-мунча пулни белга тугиб бориш керак дейишади.

— Кимлар шундай дейди?

— Шундай деб эшитамиз-да, домла.

— Бекор гап, бу. Ҳаммаси ўзларингнинг журъат-сизлигингизда! Журъатли одам мард бўлади!

— Айниқса директоримиз кўп ҳаракат қиладилар. Бироқ, кўпчилик ҳалиги айтгандай кўрқишади, — гапни яна аввалги мавзуга бурди Собир.

— Мен айтдим-ку, журъат йўқ сизларда! — профессор бир лаҳза тин олди-да, еўнг Йигиталига ўгирилиб қаради, — қайси фанларга қизиқасан, ўғлим?

Дўмланинг «ўғлим» деб мурожаат қилиши Йигиталига жуда ёқимли, бошқача туюлиб кетди.

— Тарих, адабиёт... — ўзи яхши биладиган фанларини бирма-бир санаб чиқмоқчи эди, Собир лўндасини айтиб қўя қолди:

— Математикадан бошқа ҳамма фанларни яхши биледи. Айниқса чет тилига уста! Ўқитувчимиз имтиҳон олмай «беш» қўйиб берганлар.

— Қизиқ. Нега энди келиб-келиб чет тилига меҳр қўйдинг! — деди Мухсинали ака қулимсираб. лекин Йигиталининг жавобини кутмай ён дафтарига алланималар ёза бошлади ва овоз чиқариб. — Майли, ўйлаб кўрамиз ундай бўлса! — деб қўйди.

Икки ўртоқ қоғозга нималар тушаётганига қизиқиб, юраклари така-пука бўлса ҳам, ўзларини босиб, сипо ўтиришарди.

Нихоят, домла ёзувни тугатди. Ён дафтар варағини йиртиб, икки буклади-да, устига адрес ёзиб, Йигиталига узатди:

— Мана шу адрес бўйича борасан. Хатни уйдагиларга бериб, сўнг Акмал аканга учрашасан... Бошқа томони ўзингга боғлиқ. Лекин кечикмай. Тошкентга тезроқ етиб бор.

Йигитали худди сеҳрли бир нарсани ушлаётгандек хатни эҳтиётлаб қўлига олди:

— Раҳмат. Албатта айтганларингизни қиламан, домла.

— Бу яхшилигингизни ҳеч қачон унутмаймиз! — Собир ўрнидан туриб, кўкрагига қўлини қўйганича миннатдорчилик изҳор қилди.

Йигитлар қайта-қайта миннатдорчилик айтиб чиқиб кетишаётган эди. Муҳсиннали Ҳайдарович уларга, бир лаҳза тўхтанглар, деган ишора қилди:

— Ўша қишлоқларингда Ҳафиза ая деган муаллимани ҳеч эслашадими!?

— Ҳа. Дадамлар, аввал шаҳардан Бодомзорга ўша ая келиб мактаб очган, дейдилар, — жавоб берди Йигитали.

— Ҳафиза аяни биладиганлар ҳам борми? — қандайдир бир энтиқиш билан сўради профессор.

— Ҳамма билади, мактабимиздаги бир отряд у кишининг номларида! — деди Собир шоша-пиша.

Домла индамай дераза томон юрди...

Муҳсиннали Ҳайдарович ташқари боғчада мевалари қонталаш бўлиб, кечки қуёш нурида товланиб турган олча шохларига ўйчан тикиларди. Гарчи у олчазор тўридан келаётган чумчуқларнинг тинимсиз чиркиллашига берилиб қулоқ тутаётгандай кўринса-да, хаёли чувалашиб узоқларга кетиб қолганди.

Тақдир тақозосини қарангки. Муҳсиннали ака институт иши юзасидан, болалигининг бир парчаси ўтган собиқ «ўз» районига келиб қолди-да, улар бундан қирқ йилча муқаддам истиқомат қилиб туришган ҳовлини топиб, бир зиёрат қилмоқчи бўлди. Бироқ, у жойлардан асар ҳам қолмаганлигини кўриб, ҳафсаласи пир бўлди. Фақат район марказидаги ўша улкан сада дарахтигига ҳамон савлат тўкиб турарди холос. Қачонлардир шу сада ёнида керосин билан ишлайдиган электростанция бўлар, отаси шунни юрғизиб, районни электр токи билан таъминлайдиган ягона «мастер» эди. Онаси эса мактабда муаллимлиқ қиларди.

Бир куни фалокат юз бериб, отаси электр чироғи ўрнатаётган симёғочдан қулаб тушади ва бир неча кун азоб чекиб, ҳаётдан қўз юмади. Бунинг аламига чидолмаган онаси ўзини чет бир қишлоққа юборишларини сўраб, маориф шуъбасидан илтимос қилади, зора овлоқ тоғу тошларда юрагим сал таскин топса деб ўйлайди.

Бироқ, ҳали янги тузум мактаби етиб бормаган олис Бодомзордаги бир йиллик ҳаёт Муҳсинналининг онаси учун фожеали тугайди: у қишлоқ хотин-қизларидан фалоларни тўплаб очган кечки мактабда сабоқ бериб қайтаётганида, кимлардир жонига қасд қилади, отга ўнгариб олиб кочиб дарёга ташлайди.

Мана шу воқеадан кейин эндигина балоғат ёшига қадам қўйиб келаётган ёш ўсмир юрагида бодомзорликларга нисбатан адоват ва у ерда фақат ёвуз ниятли ки-

шиларгина яшайди. деган фикр пайдо бўлган эди. Лекин, вақт ўтган сари кишлоқ ҳам, унга нисбатан адоват ҳам аста-секин унут бўлиб кетганди...

Шу пайт меҳмонхонанинг орқа томонидаги темир йўлдан чиқариб поезд ўтиб қолди. дераза ойналари зир-риллаб кетди. Муҳсиннали аканинг хаёли яна ўша узок йиллар ортига кетиб қолди. гўё у ҳозир қирчиллама йиғит, поездда кетяпти. Вагон деразаларидан ҳар икки томонни қоплаб ётган чексиз ўрмонлар манзарасига махлиё бўлиб бормоқда. Купеда улар тўрт киши: фарғоналик «ҳам-шаҳар» Тожддин, Тошкентдан Фозилжон, Бухородан Фазлиддин деган йиғит... Мана шундан бери қанча сувлар оқиб ўтди.

Муҳсиннали ака ойна остидан нари кетди. Бурчакдаги диванга чўкиб ўтирди-да, яна, яқиндагина ҳузурдан чиқиб кетган. хаёлан ёшликнинг узок сўқмоқлари бўйлаб кезиб чиқишига сабаб бўлган бояги икки бир-бирига иннок йиғитчаларни эслади. Беихтиёр, тағин ўзининг ўсмирлик йиллари. Фарғонадан Тожддин икковларини Тошкентга чақиртирилган; республика Маориф шўъбасининг бошлиғи олдида худди бояги йиғитлардай тортиниб-ийманиб ўтиришгани эсига тушиб кетди.

Ҳозир ўша «уятчан» Тожддин катта олим — боғдорчиликнинг жонкуяри. Бутун жумҳуриятга танил!

Фазлиддин эса, оташнафас шоир эди. Урушдан қайтмади.

Фозил Шонсломов таниқли шарқшунос.

Учала дўст ҳар йили бир марта учрашиб ё Тошкентда, ё Фарғонада гап-гаштак қилишади. Ёшликдаги дўстлари, хотираларида сақланиб қолган кишиларни эслашади.

Шу пайт бирдан стол устидаги телефон жиринглаб. Муҳсиннали Ҳайдаровичнинг хаёли қочди.

— Алло!

— Қачон келасиз хўжайин, машина юборайми? — Тожддиннинг таниш овози эшитилди.

ТЎРТИНЧИ БОБ

ОМАД

Йигиталининг Тошкентга жўнайдиган бўлиб қолганлиги ҳақидаги хабар бир кундаёқ бутун кишлоққа ёйилди. Синфдошларидан баъзилар тўғридан-тўғри «ўзи ўқишга

борармиш» деса, айримлар «катта бир одам буюрибди, ўшаникига борармиш» дерди. Ҳатто «Назирани ёлғиз юборгиси келмаган-да, гул баҳона дийдор ғанимат» деганлар ҳам топилиб қолди.

Аммо, дўстининг бошига «ажойиб бир профессор» баҳона, «бахт куши» қўнаман деб турганлиги ҳақидаги гапни Собир оқизмай-томизмай Хуршидага гапириб берган, Йигитали ҳам унинг ёнида туриб «ҳа, энди шундай бўп қолди» дегандай камтарона жилмайиш билан дўстининг сўзларини маъқуллаган эди.

Шубҳасиз, қиз бу хабарни ўша заҳотиёқ Назирага етказиб, уни «огоҳ» қилган, дугонасини бир оз ўйга чўмдириб қўйганди.

Эсида бор: ўша куннинг эртасига ҳовлиларига Собир кириб келди.

— Гап мундоқ! — деди у Йигиталини кўча ёққа бошларкан. — Маълум бўлишича, у томон ҳам тайёр. Лекин аввал «вакил» билан учрашишимиз керак эмиш. Бунинг учун кечга яқин сув очгани келган киши бўлиб, даҳанага борамиз. «Вакил» ҳам ўша ерга келадиган бўлди.

Собирнинг «у томон» дегани — Назира, «вакил» дегани Хуршида эди.

«Вакил» келишилган вақтда Тепабоғ сўқмоғидан қўлида нимадир кўтариб тушиб кела бошлади.

Йигитали Хуршидани, Назира билан келса керак, деб ўйлаганди. Аммо тахминини тўғри чиқмади.

— Ие, пора билан бизларни «сотиб» олмоқчимисизлар! — деди Собир қизнинг қўлидаги икки дона сапсаргайиб пишган хандалакка ишора қилиб.

— Бу пора эмас, ҳимматимиз! — Хуршида етилиб тўр уриб кетган хандалакларни ариқ бўйидаги барра ўтлар устига юмалатди.

— Хўш, бу сафарги шартларингиз нимадан иборат? — Собир шимининг почаларини тўпиғигача шимариб, оёғини шовва сувига ботириб ўтирарқан, икки қўлини белига тираганча «вакил»га ғоз қараш қилди.

Йигитали даҳана лабидаги майсалар устига ёнбошлаган ҳолда индамай кузатувчилик қиларди. Хуршида ер остидан унга бир қараб қўйди, сўнгра сувни иккига ажратиб турган дўнглик ўртасидаги катта бир толга суяниб олганича қўлидаги журнални варақлай бошлади.

— Нима, бизга ҳикоя ўқиб бермоқчимисан! Қўй, муддаога ўт! — деди Йигитали тоқати тоқ бўлиб.

— Муддао шу, йигитлар, мен ҳам Тошкентга боришга аҳд қилдим. Қишлоқдан уёққа бориб ўқийдиганлар учта

бўлса нима қипти! — Хуршида «қаршилиқ йўқми» дегандай Собирга тикилди.

Ҳар икки йигитнинг боши қотганди... Собир ўзинча ўйларди: «Наҳот Хуршида ҳам ўқишга боришга бел боғлаган бўлса! Бу қиздан куттиш мумкин. Хўш, энди сен нима қиласан? Ёки колхоздан ҳисоб-китобни олиб, сен ҳам бир бахтингни синаб кўрасанми... Йигиталини-ку, борадиган жойи, «беш лари бор. Сен эса нуқул «уч-тўрт» дан ўтолмай аттестат олдинг... Бу шаддод Хуршида бир ҳаракат қилса институтга кириб кетиши ҳеч гап эмас. Бир томондан борса ҳам майли. Назира, қолаверса Йигитали ҳам ёнида бўлади-ку...»

Собир хаёлидан айқаш-уйқаш бўлиб ўтган фикрлар ўзига ҳам наша қилдими, бирдан кулиб юборди:

— Эҳ, менинг ҳам кетворгим келяпти! — деди оёқларини сувдан чиқариб почасини тушираркан. Хуршида боплаяпман, дегандай унга ўғринча қаради, кулимсираган лабларини журнал билан яширди.

— Бизлар уч-тўрт кундан кейин борсак, деган фикрдамиз. Ана унда Йигиталини қайси адресдан топамиз! Ўша адресни берасизларми?

— Хўш, нима деймиз? — деди Собир, ўртоғига савол назари билан боқиб.

— Майли, — Йигитали шимининг орқа чўнтагига қўл юборди. У хатни ҳеч қаерга ишонмай ёнида олиб юрарди. — ёз; «Бурама тут кўча, 57-уй. Қоратол маҳалласи, Муҳсиннали Ҳайдарович деган кишининг ҳовлиси!»

Хуршида камзули чўнтагидан қалам чиқариб, журнал муқовасига адресни тез-тез ёзиб олди.

Улар хандалакларни ёриб ўртага қўйишди.

Йигитали эрталаб Тошкентга жўнайдиган, ҳафтанинг охирларигача квартира топиб қизларни кутадиган бўлди.

Туни билан Хайри ача тинмади. Азонда туриб ош дамлаш учун қозонга сабзи босиб қўйди. Эрталиб барвақт тол хивичидан тўкилган саватда анжир кўтариб Тепабоғдан Назира билан Асқар тоға тушди. Кейин Хуршида, Собир, тагин Йигиталининг тўрт-беш ошна-оғайнилари азонлаб катта шаҳарга кузатиб қўйишди.

Муҳсиннали Ҳайдарович хотини Салимахонга телефон қилиб тайинлаб қўйганди: Йигиталини илиқ кутиб олишди.

Шундай қилиб орадан бир ҳафта ўтди. Йигиталининг кўзи китобда-ю, хаёли юборган хатини олишлари билан бу ерга келиши керак бўлган Назира билан Хуршидада эди.

Ниҳоят, қишлоққа ёзган хатига якшанба кўни эрталаб жавоб келди: «Йигитали ака! Олтин ўқув юртига киришдаги юксак ният йўлида бел боғлабсиз. Бу хушxabарни ўша райондан қайтган кўнингизок эшитиб, бошим осмонга етганди. Энди бирдан-бир орзу ва тилагим, мана шу ниятингизга етинг! Мен ҳам бормоқчийдим. Ҳатто сиз билан бирга кетишга тайёр эдим. Кейин, бундоқ ўйлаб қарасам, бир ҳовлидан (ўртада девор бўлгани билан ҳовлимиз битта-ку!) иккимиз бирдан ўқишни баҳона қилиб кетиб қолишимиз менимча (Хуршиданинг фикрича ҳам), яхши эмасга ўхшайди. Қарияларга оз-моз ёрдам бериб, қарашиб туриш керак. Энди сиздан бир илтимос, бизларни ҳеч ўйламанг. Фақат имтиҳонларни аъло баҳолар билан топиришни ўйланг! Имтиҳон топираётганингизда доим мени ўз ёнингизда тургандек ҳис этинг. Хатим сизга мадакор бўлсин. Салом билан Назира...

Мана шундан кейин Назиранинг хати мадакор бўлдими, ё ўзининг тиришқоқлиги учунми, ёки бўлмаса Муҳсинали Ҳайдаровичнинг кўёви — Акмал ака чет тилдан ўтказган консултацияларнинг натижасими. Йигитали «қил кўприк»дан эсон-омон ўтиб олди, кейин эса институтнинг олдинги талабаларидан бири бўлиб қолди.

Хуллас, бундан беш йилча олдин директор Бўрихўжа ака ўша «ваъзи»ни ўқиётиб нима деган бўлса, қарангки, ҳамма айтганлари амалга ошди. Мана энди қишлоқ олдида Йигиталининг ҳам юзи ёруғ. Фақат бир камчилиги бор — дипломи ҳали ологани йўқ.

Ўшанда ғалати бўлганди-да, ўзи! Тилшуносликка оид диплом ишини энди ҳимоя қиламан деб турган эди, қўтилмаганда «чет»га кетадиган бўлиб қолди. Ҳатто Бодомзорга бирров бориб ҳам келолмади.

Мана, Йигитали Назира билан кўришмаганига ҳам уч йилдан ошибди. Шунча вақт давомида уни бир дақиқа ҳам ёдидан қўймади. Энди унга ошиқмоқда...

У шуларни ўйлаб бир нуқтага тикилганича бораркан поезднинг қаттиқ қичқиргани хаёлларини бир нарасадан ҳурккан қўшлардек ҳар қаёққа тўзитиб юборди. Поезд кичик бир шаҳарча марказига кириб келарди.

БЕШИНЧИ БОБ

ТАШВИШ ВА ҚУВОНЧ

Деҳқоннинг қўли-қўлига тегмайдиган, иши қизиган кунларнинг бирида хат йўқ, хабар йўқ Йигитали бошқа юртдан ўз уйига кириб келди.

Кечга томон кампир Назирадан гап очди:

— Кўрбулоқни боғ қиламан деб қиз бечоранинг тиними йўқ. Жуда меҳнатга берилиб кетди-да! Эрталаб азонда кетади, алламаҳалда қайтади.

Йигитали фақат эртаси кун Назира билан учрашиб, бафуржа гаплашолди холос. Қиз жуда ўзгариб кетибди: кирмизи олмадек лўппи юзлари қора тортиб, кўзлари атрофига ажин қўнгандай, қўллари дағаллашиб, бу дағаллик бутун вужудига ҳам уриб кетгандай. «Ҳақиқатан ҳам меҳнатга берилиб кетибди» деб қўйди ичида. «Ўзига карамай қўйибди» дейишга тили бормади.

— Назира, — деди йигит камқатновлигидан бўлса керак, ўт-ўлан босиб кетган, бир пайтлардаги «кадрдон» сўқмоқдан оҳиста юриб бораркан, жимликни бузиб. — Кўрбулоққа боришдан кўрқардинг-ку! Энди у ердан қайтиб келмай қолибди?

Назира Кўрбулоқ ҳақида гап очилишини кутиб турган экан чоғи, кейинги йилларда қилган ўз ишлари ҳақида тўлқинланиб сўзлай кетди:

— Яна икки йилдан сўнг у ерни кўриб, таний олмай қоласиз. Янги очган «кўригимиз»да анорзор, анжирзорлар ташкил этганмиз. Ҳозир улар гулга кирган. Кейин, биласизми, Кўрбулоқни субтропик боғ қилмоқчимиз!

— Субтропик боғ?! — Йигитали таажжублангандай Назирага қаради.

— Ҳа, биология ўқитувчимиз Абдусамад ака ўша ердаги булоқлар атрофига Деновдан бир нечта хурмо кўчати олиб келиб ўтқазган эдилар. Мана, иккинчи йили яхши ўсмоқда... Газеталарда яна қизиқ бир янгилик ўқиб қолдик: атрофи худди Кўрбулоқдагидек тоғлар билан ўралган Памирдаги Зигар қишлоғига ёндош Дарвоз водийсига тажриба учун ўтқазилган лимон кўчатлари иқлимлашиб, ҳосил бера бошлабди. Ҳозир у ерда янги цитрус мевачилик хўжалиги ташкил этилаётганмиш. Яқинда мен қишлоғимизнинг кекса кишиларидан сўраб-суриштириб, Кўрбулоқнинг бир неча йиллик иқлим картасини тузиб чиқдим. Энди институтдаги домлаларимга кўрсатиб, маслаҳат олмоқчиман.

— Шундай дегин? Парвозинг жуда баланд-ку! Биолог олим бўлиб кemasанг эди ҳали. — Йигитали қандайдир кинояга ўхшаш оҳангда гапириб, Назирага ер остидан караб қўйди.

— Нима, ёмонми? Яхши ният — ярим мол!

— Аммо, бу гапларни айтиш осон. Амалда эса бошқача бўлиб чиқиши мумкин. Ахир ота-боболаримиз ҳам боғбон ўтишган, ўша дарахтлар ўсишини билишганида, балки Бодомзор аллақачон Хурмозор номи билан аталган бўлармиди... Йигиталининг бу гапи Назирага бир оз қаттиқ ботди. Аммо у сир бой бермади:

— Бу мазмундаги гапларни кўп эшитдим. Биласизми, Йигитали ака, иқлим шароити деганда бутун-бутун районни тушунилади. Менимча, бу нотўғри. Кичик бир территориянинг ўзида ҳар хил шароит мавжуд бўлиши мумкин. Мана бир мисол: бундан тўрт йилча олдин бўлган қаттиқ совуқ Тепабоққа ўтқазилган гилосларни уриб кетди, қишлоқдагилари эса, омон қолди. Чунки Тепабоғ очик, совуққа яқин... Энди Кўрбулоққа келсак, у ер қишлоққа нисбатан анча пастқамликда, яна, атрофи баланд тоғлар билан ўралган. У ердаги булоқларнинг суви ёзда муздай, қишда илиқ, жилғалар бўйини чиллада ҳам кўм-кўк ўт-ўлан қоплаб ётади.

— Қизиқ!— деди Йигитали бирдан Назиранинг гапини бўлиб.— Кўрбулоқни боғ қилиш қаердан хаёлингга келиб қолди.

— Бунга сиз сабабчи. Хў, ўшанда дарс тайёрлаб ўтирганимизда, Устунтош ёнида туриб ўзингиз айтган эдингиз-ку!..

Чол-кампир кўзимизнинг оқу қароси ўғлимиз узок юртдан қайтди. Энди қишлоқда анча вақт бўлса керак. деб туришганди, Йигитали орадан икки кун ўтмасданок, ҳали ўқишимнинг чаласи бор, шаҳарга бориб, домламга учрашишим керак. деб шама қилиб қолди.

Тўй масаласида дурустроқ исканжага олиш режаларини тузиб юрган кампирнинг тарвузи қўлтиғидан тушди. Шундай бўлса ҳам, ётиб қолгунча отиб ол, деганларидай, «бугун кечкурун ҳеч қаерга кетмайсан, сенга айтadиган гапларим бор, нима, мени эл-юрт олдида шарманда қилмоқчимисан» деб кўзига ёш олиб йиғлашга тушди. Йигитали эса қулиб:

— Ача, биламан гапирадиган гапларингизни. Яна озгина сабр қилинг, дипломимни олай! — деб кампирни юпатмоқчи бўлганди, аммо у сўзини шартта кесди:

— Олдин «ўқишим-ўқишим» дердинг, энди «дупло-

минг» ҳам чикдими! Йигитали индамай ўрнидан туриб кетди, тўрт томонига кўрпачалар тўшалган тўкин дастурхонни четлаб, дераза томон борди. Ялангликда олдинма-кейин уйга кириб келаётган отаси, Асқар бува ва раисга кўзи тушди.

Шу билан она-бола ўртасидаги ган бўлинди.

Хорижга кетгунга қадар Йигитали ўқишни битириб оқиб ўз она кишлоғи — Бодомзорга бориб ишлашни орзу қилар, Бўрихўжа аканинг ҳар учрашганда айтадиган энди аввалги чет тили муаллими ҳам йўқ, эрга тегиб кетиб қолди. Домла сўраб РайОНОга қатнайвериб чарчадим. Ўзинг тезроқ кишлоққа келавер, областда биринчи бўлиб ўзимизда шарк тили дарси ўқитайлик, ҳамма қўйил қолсин» каби сўзлари орзусида қанот бўлиб қўшилларди. Ахир Бодомзордан гўзал жой қаерда бор, ўзи!

Лекин энди бундоқ ўйлаб қараса, бу гаплар уни узоққа олиб боролмайдигандай, ҳатто кулгили бўлиб туюлди. Йигитали кишлоқда болалар ичида «ўралашиб» кетмаслик учун ўз устимда ишлашим, дурустроқ тураржой топиб шаҳарда яшашим, ҳар кимга ҳам насиб қилавермайдиган имкониятдан фойдаланиб, «катта қозон»да қайнашим керак, деган қарорга келди.

Йигитали кишлоқдан қайтган куннинг эртасига аввал кўришолмаган таниш-билишлари билан салом-алик қилди. Факультетнинг ўзида ишлаб қолган икки курсдоши билан кафедрада бир оз шакаргуфторлик қилиб ўтирибди, сўнг декан — Фозил Шоисломович келганлигини эшитиб, ташқарига чиқди. Деканат томон кетаётгани, қаршисидан Шоди Мударрисович чиқиб қолди. Йигитали бошини кўтариб салом беришга улгурмасдан домла сўз қотди:

— Салом бердик, мулла йигит! Қайтибдилар-да!... Энди мундоқ, уёқ-буёққа ҳам қараб юриш керак! — У кўлидаги машина калитини қайиш боғланган бандида ўйнаб, илжайиб турар, сўзларида ҳазил аралаш одатдагидай одам гашини келтирадиган киноя оханги бор эди.

«Оббо, бу домламининг ҳали ҳам ўша хусумати қолмабди-да!» — Йигитали дарров ўзини ўнглаб, очик кўнгиллик билан кўлини кўкрагига қўйди:

— Узр, домлажон, хаёл билан бўлиб кўрмай қолибман. Эсон-омон юрибсизми, соғлиқларингиз яхшими!

— Бизга-ку, балоям урмайди. Қалай, ўзингизни офтоб чалиб қўймадимми? Икки йил юрдингиз шекилли жазирамасида!

— Шундай, Шоди ака!

Мударрисовичнинг лаблари гапга чоғланди-ю, лекин индамади. Йигиталини «қўйиб» ҳам юбормади. Костюмининг елкасига «илашиб» қолган гардни қоқмоқчи бўлиб «пуф-пуф»лади, кейин ўша жойга икки-уч бор чертиб қўйди. Аслида кийимида ҳеч қандай гард бўлмасди. Бирон кимсага муҳим гап айтадиган ёки «мурувват» кўрсатадиган бўлса шундай такаббуруна сукут қилиш одати бор. Унинг бу қилиғини факультетда ҳамма яхши билар, қувроқ талабалар эса тақлид қилишарди.

Йўқ, Йигитали бунақа масхараомуз тақлид орқасида Шоди Мударрисовичнинг қўлига «тушмаган», балки қўпол бир «ҳазил-у», қалтис, «махмадонагарчилиги» туфайли домлага ёмон кўриниб қолган эди.

Ўшанда уни факультет комсомол комитетига янги котиб қилиб сайлашган эди.

Авваллари котиб нима ишлар қияпти — ҳеч кимни қизиқтирмас, мажлис деса ҳамма дарсдан чиқиб, тезроқ жуфтакни ростлаб қолиш пайидан бўларди... Йигиталининг ўзи ҳам актив йиғилишида қатнашиб, Мударрисовга хотин томонидан қандайдир яқинлиги бор Арслонов деган котибнинг «у қиламиз — бу қиламиз» деган баланд-парвоз сўзларидан бошқа дурустроқ нарсани эшитмаган. Кўплар қатори қандайдир қарорларни маъқуллаб чиқиб кетаверган эди. У баъзан ўзича ҳатто бизнинг мактабдаги йиғилишлар ҳам бундан ўн чандон қизиқроқ ўтарди деб қўярди.

Мана, энди Арслонов ўрнига ўзини сайлаб қўйишди.

Аввало у фаоллар гуруҳини факультетдаги жонқуярроқ талабалар билан қайтадан тузди. Кейин, Назиранинг «усули»ни қўллаб, болалар билан «расмиёна» эмас, «ошна-оғайниларча» иш олиб боришга ҳаракат қилди.

Бир-икки ой ўтгач, бунинг натижалари кўзга ташлана бошлади. Минг димоғ-фироғ билан газета чиқаришга ёрдам берадиган «мусаввирлар» энди ётоқхонага қоғоз кўтариб юрмайдиган бўлишди, газета мунтазам суратда чиқадиган бўлди. Чунки катта комсомол хонасининг бир бурчагини «редакция» эгаллаган, байрам олди кунлари газетанинг таҳрир ҳайъати аъзолари шу ерга тўпланишар, нимани ёритиш — нимани ёритмаслик хусусида қизғин тортишувлар бўларди.

Хуллас, илгари эшиги ҳафталаб очилмай ётадиган комсомол комитети деканатдай гавжум бўлиб қолганди.

Умумий мажлислардан бири «Комсомол минбари» деб аталди. Унда ҳар бир талаба ўзи яшаб турган жойдаги камчиликларни очиб, фикр-мулоҳазасини ўртага таш-

лаши керак эди. Шундай ҳам бўлди. Натижада тафтиш-ком тузилиб,буфет иши назорат остига олинди. Ётоқхоналар яхши иситилмаётганлиги, айрим хоналарда керакли жиҳозлар етишмаслиги аниқланиб, деканатга маълум қилинди. «Ойна» танқидий газетаси чиқарила бошланди.

Йигитали Арслоновга ўхшаб гапга чечан эмасди. Аммо, қандай қилиб бутун факультет «ядро»сини ўз кафтига жамлаб олди бунга ўзиям ҳайрон эди.

Қишки имтиҳонларнинг охириги кунларидан бири эди. Йигитали комсомол хонасидан энди чиқмоқчи бўлиб турганди, ичкарига маданий оқартув ишлар шўъбаси бошлиғи Рашида кириб келиб арз қилиб қолди:

— Бизга ёрдам беринг! Курсимиздаги бир талабага домла Мударрисов «икки» кўйиб бермоқчилар. Биласиз — Ғаффоров! Жуда ақлли, ҳамма фанлардан «аъло» ўқийди. Ҳалиги шоир бола бор-ку, газетамизнинг фаолларидан. Устига-устак унинг ҳеч кими йўқ. Болалар уйида ўсган. Стипендиясиз қийналиб қолиши мумкин!

Йигитали эшик тутқичини ушлаганича, Рашиданинг ҳаяжонли юзларига тикилиб қаради.

— Шеър ёзиш билан овора бўлиб, яхши тайёргарлик кўрмагандир-да!

— Йўқ, ундай эмас, масала бошқа ёқда. Бир марта тарихий фактлар юзасидан домла билан тортишиб, ўз фикрида туриб олган. Ўшанда Мударрисов «чиранма, сен ҳали ёшлик қиласан» деб жеркиб ташлаганди. Шундан кейин Ғаффоров тарихий манбаълар тўғри ёзилган бир нечта китобни ҳамманинг олдида домлага кўрсатиб ўзи ҳақлигини исботлаган. Шу-шу, домла ундан араз. Мана энди... Биласизми, бу фақат қасдма-қасдга қилинаётган иш. Ғаффоровга ёрдам беришимиз керак. Бўлмаса у стипендиясиз қолади.

Йигитали бошини қашиди.

— Уям яхши қилмабди-да, Ғаффоровни айтаман! Мударрисов минг қилганда домла-ку!

Қизнинг қошлари чимирилиб, боқишлари яна жиддийлашди:

— Наҳотки ноҳақ ишга кўр-кўрона чидаб турамиз! Бу фақат менинг фикрим эмас, бутун курс — кўпчиликнинг фикри! У ёғини сўрасангиз, биз бу одамнинг олимлигига ҳам унча ишонмаймиз. Лекциясида бошдан-оёқ умумий гап. Аниқ бир фикр йўқ. Қоғозга қараб ўқийди, қоғозга қараб савол беради. Ким нима деб жавоб қайтарса, унинг учун ҳаммаси «тўғри». Ҳалигача биз классик адабиёт на-

мойналаридан бироғтасининг хаёти ва ижоди ҳақида мукаммал тасаввурга эга эмасмиз. Умар Ҳайём бундай деган деб. Бедил рубойисини ўқийди. Ғаффоров ҳам шу масалада домланинг кўзига ёмон кўриниб қолган.

Йигитали ўйланиб қолди.

Дарвоқе, унинг ўзи ҳам худди шунга ўхшашроқ масалада бултур Мударрисов билан тортишиб «ўзини кўрсатган». Буям майлику-я, орадан сал ўтмай, ундан баттарроғи бўлган. Домланинг ўтириб олиб хатдан кўзини узмай ўқиб берадиган лекция дафтари йўқолиб қолган. Мударрисов танаффусдан қайтса, стол устида дафтар йўқ... Қидир-қидир бошланди. Бир маҳал у Йигиталининг столи остидан чикса бўладими!.. Кимнингдир ўша қўпол ҳазили туфайли Йигитали адабиётдан олган «икки»сини бир ойча судраб юрганди. Энди Ғаффоров масаласи чиқди.

Йигитали ўйланиб турди-ю;

— Майли, Рашидахон! — деди. — Қани, Мударрисовичнинг ўзидан секин илтимос қилиб кўрайлик-чи! Агар йўқ дейдиган бўлса, тўғри Фозил Шоисломовичнинг олдларига кирамиз!

Йигиталининг Ғаффоров хусусидаги илтимоси домлани баттар туюқтирди:

— Ақося, тартиб қолмади, тартиб! Ҳаммаси сизнинг комсомолларингиздан чиқяпти. Илгари биз домланинг юзига тик қаролмасдик. Нима деса «хўп» деб, қуллуқ қилиб турардик. Ҳозир эса...

— Энди домла, у даврлар.

— Гапни бўлмаг! — деди Мударрисов бошини асабий силжиб, — у даврлар олтин эди. Кичиклар катталарни ҳурмат қиларди. Ҳозир эса онасининг қорнидан кеча тушган тирранчалар ҳам нукул катталарнинг оёғидан чалиш, кўпчилик олдида обрўсизлантиришни пайдан. Ўзини кўрсатмоқчи бўлади!

Бир томони ўзига тегизиб айтилаётган бу гаплар Йигитали учун янгилик эмасди. Шу сабабдан Мударрисовнинг гапини бўлиб, муддаога ўта қолди:

— Домла, Ғаффоровдан қайта имтиҳон оласизми! Деканатдан рухсат керак бўлса, майли олади!

Мударрисов бирдан ўзгариб, туллаган товукдай ҳурпайиб олди.

— Ректор рухсат этган тақдирда ҳам ҳозир имтиҳон ололмайман. Икки-уч ой ўқисин, илмини чархласин. Сиз эса, менга эмас, комсомолларингизга буйруқ беринг! Маҳмадонагарчилик қилиб, ҳар нарсага тумшуқ суқа-

верманг. Бир вақтлар менинг фанимдан аранг «уч»га илинган эдингиз!

Йигитали ҳам кафедрада ҳеч ким йўқлигидан фойдаланиб, бир узиб олгиси келди:

— Домла, сизнинг «чархланган» билимингизни олгандан кейин «уч»дан нарига ўтармидик! — у тез юриб хонадан чиқиб кетди.

Шундан кейин ораларига тушган нифок баттар қуюқлашиб қолди.

Чет элга кетишига ҳам у кафедра мудирини сифатида озгина «инжиқлик» қилиб кўрмоқчи бўлди. Аммо бу ишга деканнинг ўзи аралашгани учун «бошлиқ»қа қарши бирон нарса дейишга ботинолмади...

Ҳозиргина ҳам Фозил Шоисломович, Йигитали Умурзоқов хориждан қайтибди, айтинг, ҳузуримга бир кирсин, деб одам қуриб қолгандай Мударрисовга тайинлаганди. У декан олдидан чиқибок, Йигиталига рўпара бўлаётган эди.

Ҳаддан зиёд чўзилиб кетган «пауза»дан йигитнинг тоқати тоқ бўлди:

— Шоди Мударрисович, менда бирон ишингиз бормиди?

— Ишим-ку, йўқ эмас, бор-а! Жуда ўзгариб кетибсан, шунга қараб турибман! — унинг овозида юмшоқлик сезилди, ҳатто хиёл жилмайиб ҳам қўйди. — Энди акоси, сенга маслаҳатим шуки, Фозил Шоисломовичнинг ҳам ҳузурига кириб, ҳол-аҳвол сўраб чиққин. Кекса олим одам, руҳи кўтарилади.

— Маслаҳатингиз тўғри, домла! Ҳозир у кишининг олдиларига кираман! — Йигитали Шоди Мударрисовичдан нарироқ кетди.

Фозил Шоисломович кўриниши файзсизроқ одам бўлса ҳам. очик кўнгил, қувноқ, айримлар таъбири билан айтганда, «бир қоп ёнғоқ» эди. Уни талабалардан тортиб, факультетда ҳамма ҳурмат қиларди.

Йигитали бўйи шигга теккудай узун, вазмин эшик қанотини оҳиста очиб ичкарига кириши билан декан илиқ қарши олди. Ҳол-аҳвол сўради. Икки йиллик мусофирот даврида қилган ишлари билан қизиқди.

Доим факультетнинг сон-саноксиз юмушлари билан банд бўладиган деканнинг вақти бу сафар «бемалолроқ»қа ўхшаб кўринди. Анча суҳбатлашиб ўтиришди. Сўнгра гап диплом ишига келиб тақалди-да, домла Йигиталининг сўзини бўлди:

— Биламанки, сен ўз устингда ишлашни ҳам унут-

магансан. Ўн-ўн беш кун дам олгин-да, кейин, фикрларингни бир жойга қўйиб, менга умумий илмий «ахборот» ёзиб кел, уёғини ўйлашиб кўрамиз.

Фозил ака бу гапларни «ўзимда қолиб ишлайсан»га ишора қилиб айтдим, ёки бошқа мақсадда айтдим. Йигитали тушуниб етолмади. Бироқ юрагида қандайдир умид учқуни пайдо бўлди. Демак, домланинг бирон яхши нияти бор: бу томондан иши юришгандай бўлди.

ОЛТИНЧИ БОБ

ИЖАРА УЙ

Фонокабинет лаборанти Рустам Йигитали квартира қидириб юрганини Салимжондан эшитиб, унга бир жойнинг дарагини айтди:

— Кўктеракка бориб, Покиза холанинг уйи ёки тутли ховли қайси десанг, ҳамма айтиб беради. Ўша ховлида хоразмлик таниш бир оғайнимнинг укаси квартирада туради. Ажойиб йигит. Оти Бекжон. Бир уй даҳлизи билан унинг ихтиёрида!

Ярим тунда шаррос ёғиб ўтган жала борлиқ устига бамисоли оғир сокинлик тошини бостириб қўйди... Тоғлар орасидаги овлоқ қўл юзидек тил-тиник осмоннинг бир чети оҳиста бўзарди. Қуёш ял-ял ёниб, ўз гардишини намоён қилди ва зум ўтмай борлиқни ловуллаган селига чулғаб юборди. Илк баҳорнинг ям-яшил, ғуборсиз отқулок барглари узра заррин нурлар жило эта бошлади.

...Кўктерак маҳалласи шаҳар четидаги кўркам соя-салқин, осойишта даҳалардан бири... Фақат катта кўчалар туташган гузар ҳар доим гавжум. Ундан уёғига бир-бирини кесишиб, тарам-тарам бўлиб кетган икки бети шинам ховлили кўчаларни кўриб, бамисоли боғ дейсиз. Номлари ҳам ўзига монанд: «Олчазор», «Олмазор», «Гулбоғ», «Ўрикзор...»

Йигитали уддабурон уй бекасининг ховлисидай саришта, ҳар икки томони пушти ранг гулларга бурканган «Шафтолизор» кўчаси бўйлаб бораркан, бирон ўткинчи излаб кўзи тўрт эди.

Ниҳоят у навбатдаги чорраҳа бошига етгач тўхтади. Теварак атрофда ҳеч ким кўринмасди. Озгина вақт

Ўтиб, қарши томондан бир аёл кела бошлади. Йигит уни кутиб турди.

Аёлниң қўлида брезентдан тикилган каттагини жигарранг сумка. Ундаги юк анчагини оғир бўлса керак. аёл сумкани базўр кўтариб келарди.

— Холажон, Покиза аяниң тутли ҳовлиси қаерда, айтиб юборолмайсиэми?

Аёл унга синовчан назари билан бир қараб қўйди, кейин ярим овозда сўради:

— Нимага керак эди?

— Ўша кишиникида бир таниш оғайним яшарди. Квартира қидириб юрибман.

— Ҳалиги. бошқа ёқдан келган болами?

— Ҳа, хоразмлик.

— Ўзингиз ҳам бу ерниң боласига ўхшамайсиз?

— Аввал шу ерда ўқиганман. Яқинда қайтиб келдим. Энди квартира қидириб юрибман.

— Ҳа, ундоқ денг...

Аёл кенг пешонасидаги тер доначаларини артиб жилмайди, «юраверинг» дегандай катта йўлга ишора қилди.

Йигит унинг қўлидан сумкани олди.

Гузар майдонига етишганда юк эгаси олдинга ўтиб, йўл бошлаб кетди. Автобус бекатидан юз-юз эллик қадамча узоқлашгач, кўк дарвоза олдига келиб тўхтади.

Ғишт ётқизилган торгина йўлак ҳовли тўридаги ялангликкача чўзилганди. «Кампир ўзи ёлғиз шекилли. Қани энди омадим келиб...»

Ҳа, шу куни Йигиталиниңг омади келди. Кампирда ортиқча уй — эшикдан кираверишда деворлари кўмир чангидан ола-була бўлиб кетган кичик хужрача бор эди. Бу ер кўринишдан меҳмонхонага мўлжаллаб қурилган-у, кейинчалик ўтинхонага айлантириб юборилган эди чамаси.

— Ўзим ёлғизман. Кенгина ҳовли. Бошимда эркагим бўлмагани учун қаровсиз қолиб кетди. Озгина меҳнат сарфлаб, жажжигина квартира қилиб олсангиз бўлади. Ҳар қалай, анаву сиз излаб келаётган аёлникидан бу ер ёмон эмас. Ўзингиз бемалолроқ яшайсиз. У ерда, — дея қўли билан пахса деворни нариги томонига ишора қилиб қўйди, келди-кетди қўп бўлиб туради. Яна ўзингизниңг таъбингиз. — деди аёл хокисор овозда.

Йигитали уй эгасиниңг маслахатига рози бўлди.

Бироқ бу хужра қурғурни одам яшайдиган ҳолга келтиргунча қўп оворая сарсон бўлди. Бир дурадгор уста

келиб, унинг эшик деразаларини икки кун созлади. Эртаси кун Йигитали, Рустам икковлари сомон бозорига бориб, бузилган уйлардан чиққан, тайёр бўлган тахталардан сотиб олишди. Сўнгра икки ўртоқ алламаҳалгача хужра ичига қўлбола қилиб пол қоқишди.

Кечки овқатни гузардаги лағманхонада қилишмоқчи эди. Рустам қўймади. Чойни Бекжонникида ичамиз. баҳона билан танишиб оласизлар, деб шундоқ қўшни эшик томон бошлаб кетди.

Уларни анча кексайиб қолган, лекин юзларидан қандайдир илиқлик ёғилиб турувчи кампир кутиб олди:

— Келинлар, ўғилларим, келинлар! Ие, сен Рустаммисан, болам? Қайси шамол учирди? Отанг яхши юрибдиларми?

— Раҳмат! Бир сизни кўриб кетайлик деб...

— Жуда яхши-да! Қани, тортинмай тўрга чиқаверинлар!— Кампир уларни катта тут остидаги атрофига кўрпача тўшалган ёғоч каравотга ўтказди. Тинчлик, омонлик бўлсин, дея фотиҳа ўқиди. Сўнг нарироқда тутун бурқситиб турган самоварга қарагани кетди.

Рустам аста Йигиталини туртиб:

— Ажойиб кампир. Бир пайтлар текстилда бизнинг бобой билан бирга ишлашган. Ҳозир икковлари пенсияда. Бу ерни Бекжонга ўзим топиб бергандим. Анаву қаршидаги катта уйда туради!— деб, деразаларига парда тутилган бежиримгина иморатга ишора қилиб қўйди.

Худди шу пайт ховлига баландбўй, қорачадан келган кулча юз, 22—23 ёшлар чамасидаги бир йигит кириб келди. Бу — Бекжон эди.

Бекжон Йигиталини узоқ бир мамлакатдан яқиндагина қайтганини эшитиб, уни қанчадан-қанча саволларга қўмиб ташлади. Рустам кетгандан сўнг ҳам уларнинг гурунги алламаҳалгача чўзилди.

ЕТТИНЧИ БОБ

ҚЎШНИЛАР

Бугун яқшанба. Салимжон билан Рустам келиб кулбани узил-кесил ремонтдан чиқаришмоқчи эди.

Ҳаммадан аввал эшикни қоқиб Бекжон кириб келди. У квартира уйчани ичидан тортиб ташигача диққат билан кўздан кечириб чиқди. Сўнг:

— Ҳазилакам меҳнат сингмабди, — деди-да, паст овоз билан қўшиб қўйди. — Ўша биринчи кунни тўғри

Покиза энамнигига келганингизда иш зўр бўларди. Бунақа машмашаси йўқ, тайёр уйга кўчиб келаверардингиз. Айниқса бизнинг кампир топилмайдиган аёл, ўғлим иккита бўлди деб боши осмонга етарди.

Йигитали оҳак қорилган челаққа сув қўйиб, ёғоч билан аралаштираркан, кулиб:

— Энди, ука, пешонага ёзилгани бўлади, деган гап бор. Шу ер манглайда бор экан-да! — деб қўйди.

— Тўғри айтасиз. Лекин... — Бекжон нимадир демоқчи бўлди-ю, айтмади, гапни бошқа ёққа буриб юборади. — Қани, мен нима иш қилай, бугун ҳашарга чиққан одамман-ку!

— Электр плиткага чой қўйиб юборсангиз. Ҳали замон оғайнилар келиб қолишади.

— Чойдан кўнглингиз тўқ бўлаверсин! Ҳашар қилаётган одам майда-чуйда ишлар билан ўралашиб юрмайди. Ҳашарчиларни қандай ейлаш — қўшнилариинг химматига боғлиқ. Қондаси шу!

— Нима, Сиз бизни яна сийламоқчимисиз?

— Ҳа. Нонуштани аллақачон энамиз тайёрлаб қўйибдилар. Одатлари шу: ҳали қўшнимиз Қоровой аканинг бобоқ хўрози қичқирмасдан туриб у киши самоварни гуриллатиб қўйиб юборадилар. Баъзан сахарлик қиляпманми, нонушта чойини ичаяпманми, ўзим ҳам билмай қоламан. Чунки сменага бориш учун соат олти яримда уйдан чиқиб кетишга тўғри келади-да!

Асосий ҳашарчилар — Рустам билан Салимжонлар келишгач, Бекжон ҳозир қайтаман, деб чиқиб кетди-да, қўн ўтмай кампирагини ўйнатиб, қайнаб турган самоварни кўтарганича эшикдан кириб келди...

Нонуштадан сўнг иш кизиб кетди. Рустам монтёрлик ҳамда лой қорувчилик қилди. Бекжон бинойидай сувоқчи экан. Салимжонни ёнига олиб пешингача кўримсизгина хонани жангиллаган уйча қилиб арзикдан чиқарди.

Йигитали бу ижара уйчани ҳақиқий «кошона» қиламан деб шкаф, стол-стул каби анча мунча жиҳозлар ҳам харид қилганди. Тушликдан сўнг ҳашарчилар уларни жой-жойига қўйиб ўрнатишди. Хона шифти ўртасига катта миҳдан илмоқ ясаб, тўқсон сўмлик қандил осилди. Бундай қандил чақалоққа чакмонча деганларидек, тор уйчага ярашмаслигини билса ҳам, Йигитали шунини хоҳларди. Салимжон, эсиз пул, деётгандай бошини сарак-сарак қилиб янги оҳак суртилган шифтда ликил-

лаб турган саккиз лампочкали бу матоҳга ғалати қараш қилиб қўйди.

Эҳ, гап пулда эмас, Йигитали ўзи учун сарф қилса — қибти-да! У кетган пулга ачинмайди. Аввало, зиқна болалардан бўлиб ўсмаган.. Қўли очиқ йигит. Бунинг устига анча-мунча пул ишлаб келган. Ҳатто орттириб машина ҳам олди. Қоғози ёнида турибди. Келиб қолса керак.

Йигитлар кечга томон энди ишни тугаллай деб туришганда, уй эгаси келди. Негадир унинг кайфияти йўқроқ кўринарди.

— Ҳорманглар!— деди-да, бошқа индамай, тўрдаги уйи томон ўтиб кетди.

Дўстларини кузатиб қўйгач, Йигиталининг ўзи қолди. Куни билан ишлаб роса чарчаганди. У янги каравотда оёғини узатиб ётибди-ю, эргалабдан бери болам-бўтам-лаб хабар олиб турган Покиза хола билан уй эгаси кўз олдидан нари кетмай қолди.

У девор-дармиён кўшни бўлиб яшаб турувчи шу икки аёлни бир-бирига фикран киёслар экан юрагига аллақандай ғашлик ёпишиб олганини ҳис этди.

Бир маҳал эшик тақиллаб, Йигитали биринчи келган куни ўзини Пошша холагиз бўламан, деб таништирган аёл ичкарига қириб келди.

У ёпилиб кетмасин учун эшикка тираб қўйилган стулга ўтириб, атрофга бир назар ташлаб чиқди:

— Бинойидек уй бўлибди. Илоё ўзингизга буюрсин, болам, азизу анбиёлар қўлласин, Оқмуллахон аямнинг руҳлари мадакдор бўлсин. — дея узоқ дуо билан юзига фотиҳа тортди.

Бир фурсат жим қолиб нималардир пичирлаб дуо ўқиди, сўнг ўғлим деб Йигиталига дурустроқ ўгирилиб қаради:

— Ҳамхона бўлганингиздан кейин, ким яхши, ким ёмон билиб қўйганингиз маъкул. Анаву, бева ён қўшнимни айтаман, оти Покиза бўлгани билан ўзи тоза аёл эмас. Униқда турган бола ҳам, суюқоёқ. аллақадан келган етим бола! Яна ўзингиз биласиз-у. ҳадеб уларни бу ерга нашшахўрда қилаверманг... Мен шунчайки сизга айтиб қўяяпман-да, қоқиндиқ! — Йигитали бу меҳрибонликлар тагида нималар ётганини сезмади, бепарво ўтираверди. Лекин аёл чиқиб кетгач, унинг орқасидан ҳайрон бўлиб қараб қолди.

САККИЗИНЧИ БОБ

МАСТОНА НИГОҲЛАР

Йигитали биринчи-иккинчи ҳафтани домланинг айтганидек, дам олиш билан ўтказди. Аслида Тошкентни анча соғиниб қолган экан, ўйнади, кулди, яқинда келиши кутилаётган машинасини «ювиб» дўстларига чойхонада икки-уч бор зиёфат қилиб берди.

Ниҳоят, у июннинг бошларида тугатган қўлёмасини раҳбари олдига олиб бориб, ўқиб берганди, Фозил Шоисломович: «Бу катта илмий янгилик-ку, кўп савобли ишга қўл урибсан, машинисткага бер, тўрт нусхада кўчирсин», деди қувончини яширолмай.

Орадан бир ой вақт ўтар-ўтмас Йигитали диплом ишини «аъло» баҳода ёқлади. Шундан кейин, энди буёғига нима қилдим, катта қозон қолиб, қишлоқнинг кичкина декчасида қайнаймиз шекилли, ёки бирон жойдан иш кидираймкан, деб бошим котиб турган бир пайтда Фозилжон ака чақиртириб қолди.

Уни декан қабулига кириш учун навбат кутиб ўтирганини кўрган Шоди Мударрисов бир ишора билан ўз кабинетига олиб кириб кетди. Дермантин қоқилган эшикни зичлаброқ ёпти-да, Йигиталига юзланди:

— Омадли йигит экансан, диплом ишингни домла шов-шув қилиб юрибдилар. Омадингни унданам зўри буёқда: анчадан бери бир кишилик ўрин бўш ётарди, шу ерга сени оладиган бўлди. Табриклайман. энди!

— Раҳмат, домлажон!— Йигитали қўлини кўкрагига қўйиб қўлуқ қилди.

— Арзимайди. Ҳа, айтганча, машина олибдилар. деб эшитдик. Энди, кўчада кўриб қолсалар, бизни пиёда қўймайдилар-да!.. Ҳа, домланинг олдиларига дангал кириб боравер! Ҳаммасини ўзим гаплашиб, ҳал қилиб қўйганман. Елкама-елка туриб бирга ишлаймиз!

У яна бир бор:

— Раҳмат, домла! — деди-да, Мударрисов ҳузуридан чиқиб, қаршисидаги эшик томон юрди.

Аслида лойиқ одам топилмаганлиги учун ярим йилчадан бери бўш бўлган ўринга Йигиталини олиш хусусида бугун-эрталаб деканатда гап бўлганди...

Йигитали одатдагидан барвақт ўрнидан турди. Ювиниб ариқ томондан қайтаётганди, ҳовли рўясига қўлида бир парча қоғоз тутган Пошша хола уни тўхтатди:

— Менинг ҳам сизга ўхшаган битта-битта болам бор. Узоққа, бошқа томонга ўқишга кетган, кечқурун самолётда келаётганмиш. Телеграмма юборибди, агар бўш бўлсангиз, бирга кутиб оламиз!

У ҳовли бекаси гапини ерда қолдиришни истамади.

Пошша хола қизини Йигитали ўйлаганидай тантанавор кутиб олмади. елкасидан кучоқлаб, бағрига босиб кўришмади ҳам. Йўловчилар ичидан чиқиб келган думалоқ юз, чиройли, дўмбоққина қизнинг ўзига яқинлашиб келишини кутиб турди, кейин, яхши келдингми, деб унга қўл узатди. Қиз сўрашаркан, лабини чўзиб ойисининг кенг юзларидан ўпиб қўйди. Хола анча бўшашиб қолган тўла гавдасини йиғиштириб олишга ҳаракат қилгандай, ўзини ғоз тутди, сўнг қизига ўгирилди:

— Танишиб олинглар, бу аканг энди бизнинг ҳам-хона, кираверишдаги уйчага кўчиб келдилар!

— Йигитали!

— Лаъли, — дея қўл узатди қиз чиройли жилмайиш билан. Унинг катта-катта тимқора кўзлари йигитни сеҳрлаб қўйгандай бўлди. У бир дақиқа Лаълига тикилиб қолди. Негадир юраги жиз этиб кетди.

«Бекжон айтган қиз шу бўлса керак», деб қўйди ичида.

Бир кун икки гап айланиб, «хўжайкангизни бир қизи бор, қаердадир ўқийди, баъзилар, эрдан чиққан, дейишади, лекин зўр нарса!» деганди у.

Йигитали кечга томон Салимжон билан курсдошларидан бирининг никоҳ тўйига боришга ваъдалашиб қўйганди. Аэропортдан қайтишди-ю, ўртоғиникига кетди ва уникада ётиб қолди. Ўша ердан иш хусусида яқиндагина ҳужжатларини топширган институт кадрлар бўлимига борди. Ойнинг иккинчи ярмидан ишга тушасиз, дейишди. Демак, ўн кун вақти бор. Бемалол қишлоққа жўнаб, ўйнаб келса бўлади.

У кечга яқин квартирасига қайтди. Ҳали ечиниб улгурмаганди, остона томондан:

— Мумкинми? — деган қўнғироқдай овоз эшитилди.

Йигитали ўгирилди-ю, ажиб бор табассум билан жилмайиб турган уй эгасининг қизига кўзи тушди.

— Марҳамат, марҳамат! Киринг, — пойгаҳда турган чамадонни каравот остига суриб қўйди. — Кечирасиз, хўжалигимиз бир оз тартибсиз бўлиб турганди, — дея қизни стулга таклиф этди.

Лаълининг қирқилган калта сочлари ошпоқ бўйинини хиёл яшириб турар, бўлиқ кўкраклари атлас қўйлагини

ёқасини ёриб чиқиб кетаман дерди. Гарчи киз бу ҳолати билан ўз кўркини кўз-кўз қилаётган бўлса ҳам, сир бой бергиси келмасди. Бир қўлида қўйлак ёқаларини жуфтлаб омонатгина стулга ўтирди ва хона жиҳозларига бошдан оёқ нигоҳ ташлаб чиқди.

— Ҳамма нарсанинг гули чет элда-да! У томонларда жуда қойиллатишади! — деб қўйди.

Йигитали гап мавзунини бошқа ёққа бурмоқчи бўлди:

— Нечанчи курсда ўқийсиз?

— Битирдим. Энди-уч-тўрт ой практикада бўламиз. Кейин диплом беришади.

— Ундай бўлса икковимиз тенгига битирибмиз-да!

— Ҳали битирмаганмидингиз?

— Яқинда диплом ёқладим.

— О. поздравляем. ундай бўлса! Энди ким бўлиб ишламоқчисиз? — Лаъли кўзларини сузиб, қандайдир эрканома қараш қилди. Негадир бу қилиғи Йигиталига ёқиб тушди. Унинг олдида беихтиёр мақтангиси келиб кетди:

— Институтнинг ўзида олиб қолишди. Имкон бўлса яна четга юборамиз, кишлокдан кўра шу ерда бўлганнинг яхши, дейишди. Йўқ деёлмадим.

— Қандай яхши-я. чет мамлакатларда бўлиш. Саёҳат қилиш! Қандай бахтлисиз. Сиз тўғрингизда ҳаммасини ойимлар гапириб бердилар... Машинангиз қачон келади?

Кутилмаган бу савол Йигиталига малол келгандай бўлди. Лекин, тимқора кўзларини тикканча жавоб кутиб турган бу суҳбатдошни ранжитгиси келмади:

— Яқинда келиб қолади.

— Бизникида яшасангиз, машинангиз ҳам ўзингиз билан бирга турадимми?

— Ҳа. Институтдан квартира беришгунча шу ерда туради.

— Квартирани қачон беришмоқчи?

— Аввал ишга тушиб олай-чи, ваъда қилингандай ҳам бўлди.

Лаълининг киёфаси худди яқин орада йигит бу ердан кетиб қоладигандай сал ўзгарди. Лекин дарров ўзини тутди:

— Айтганча, мен сизни меҳмонга таклиф қилгани келдим. Вақтингиз борми?

— Бор албатта. Айниқса сиз таклиф қиласиз-у, йўқ деб бўладими!

— Раҳмат.

— Агар мумкин бўлса, мана шу магнитофонингизни ҳам олиб кетсак! Вой, мунча чиройли, буни ҳам ўша томондан олиб келгансиз шекилли?

Йигитали тасдиқ ишорасини қилди-да, қиз кетидан юрди.

Пошша хола ўчоқ атрофида куйманиб юрди.

— Кела қолинглар, кўзичоқларим! Ҳозир ош сузмам.

Дастурхон ҳафсала билан тузатилган эди. Лаъли Йигиталини тўрга ўтқазаркан, унга маъноли қараб. Бугун қанақа кун биласизми деб сўради.

— Йўқ.

— Айтайми?

- Айтингчи.

- Бугун менинг туғилган куним. Роппа-роса йигирма иккига кирдим!

— Ундай бўлса табриклаш керак! — йигит ўрнидан турди, ҳозир келаман деб ташқарига чиқиб кетди. Кўп ўтмай кўлида бежирим қилиб ўралган «совға» билан кириб келди.

— Вой қандай яхши-я! Лаъли қимматбаҳо ялтироқ рўмолни бошига ташлаб ўзини ойнага солди. — Раҳмат. Худди шундай моднийсини орау қилиб юргандим. Раҳмат сизга!

Рўмол қиз ҳуснини юз чандон очиб юборгандай бўлди.

У тўрдаги шкафни очиб икки шиша вино билан коньяк олди.

— Мана буниси — танишиб олганимиз шарафига! Мана бу — иккинчиси, Йигитали ака икковимиз ўқишни барабар битираётганимиз шарафига! — деди шишалардан бирини онасига яқинроқ, иккинчисини эса ўзининг олдига қўяркан.

Аммо хола ичмади.

Лаъли магнитофонни қўйиб юборди.

Димиқиб ётган шаҳар осмони узра аста эса бошлаган шабада Пошша холанинг ҳам ҳовлисига бош суқиб, майин куй сасини узоқларга олиб кета бошлади.

Уй ичида икки мастона кўз бир-бирига тикилиб ўтирар, дунёнинг айшу лаззатини алақачон тотиб бўлган, ёши бир жойга бориб қолган аёл хўриллатиб чой хўпларди.

Сархуш йигит аёл кўзини шамғалат қилиб, лўппи юзлари олмадек қизариб кетган қиз ҳуснига суқланиб боқар, у ҳам йигитни жоду қарашлари билан таъқиб остига оларди.

Йигитали ундан нигоҳини узмай ўйларди: «Бекжон ҳам бало! Бодироқ бўлгани билан диди баланд... Хола-нинг қизи нега эридан ажралишдийкин? Қайси йигит бундай хотиндан кечгиси келади. Балки, ўқийман, деса эри тўсқинлик қилаверганидан кейин... Турли сабаблар билан ажралишганлар озмунчами. Ҳар қалай зўр нарса экан. Ҳалитдан сонини оёғимга тегизиб ўйнашяпти...» Йигитали тўсатдан бир ғалати бўлиб, ўз хаёлидан ўзи кўрқиб кетди. Хонтахта остидан оёғини тортиб олди. Шу пайт магнитофонда лента тугаб, ҳар икки кассета пилдираб қарама-қарши томонга айлана бошлади...

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

АРМОН

Умурзоқ ота Бодомзорнинг эл назарига тушган ҳур-мат-эътиборли қарияларидан.

Хайрибибининг ҳам Бодомзордаги ўз тенгқурлари орасида обрўйи чакки эмас, моҳир чевар.

Ўзи қачон туғилган, ача аниқ билмайди. Кўрганлар чол-кампирга бир хил ёш берадилар. Аслида Хайри ача қирқ йиллик ёстиқдошига нисбатан анча нимжон. Ҳатто белини дурустроқ ростлаб юришга ҳам қодир эмасдай. Лекин кун чиққандан то кеч тушгунча тиниб-тинчимайди, доим қимирлаб бирон иш билан овора бўлгани-бўлган. Тикув машинасининг педалини боса-боса «ух, чарчадим», деб ўрнидан туради-да, яна бошқа ишга унаб кетади.

Баъзан Умурзоқ ота:

— Ўзинг қилтиллаб турсанг ҳам, тиним билмас жиб-лажибонга ўхшайсан, кампир. Мен тинч турсам, дунё-нинг иши тўхтаб қолади, деб ўйласанг керак, дер, шунда кампирнинг фақатгина олд милкида иккита курак тиши қолган оғзи очилиб, ҳаракатга тушиб кетар, камсуқум эрининг бир гапига ўрни қилиб жавоб берарди.

Дарвоқе, Хайри ачанинг куюнганича ҳам бор. Худонинг берган қуни, ҳайҳотдек катта ҳовлида ёлғиз ўзи қолади. Дардлашай деса, ҳеч кими йўқ. Чоли азонлаб тегирмонга чиқиб кетади, шу билан икки хуфтонда қайтса-қайтади, бўлмаса йўқ.

Чолини колхоз пенсияга чиқарди ҳам бундоқ кампи-

рим олдида ўтирай, бир пиёла чойни бирга ёнбошлашиб ичай демайди. Фақат Йигитали келгандагина ўғил атрофида айланиб қолар, тегирмон тўрт-беш кун ҳожат-мандларнинг ўзига қолиб кетарди. Саҳродаги эгасиз сардобадай сукут сақлаб ётган ҳовли келди-кетди билан гавжумлашиб, кампирнинг бутун чарчоғи-ю, алами мана шу қисқа вақт ичида ёзилиб кетарди.

Йигитали ўқишга кетди дегунча, кампирнинг куни яна унда-мунда бўлиб турадиган тўй — маърака, ўз қиздек яқини Назирага қоларди. Ана шундай пайтларда кампирнинг жиғибийрони чиқиб, «яхши ҳам умрингдан барака тошгур Назира бор экан, бўлмаса аллақачон ёрилиб ўлардим» деса, чоли тўнгиллаб, «Кўй-е, ҳамма сенга ўхшаганлар ёрилиб ўлаверса, лапанглаб юрадиган семизларга тўзим берсин-е», деб ҳазиллашиб ҳам қўярди.

Уч йил кўринмаган, чол-камшир кўзлари тўрт бўлиб кутишган ўғиллари Йигиталининг худди булутлар орасидан бир кўриниб ғойиб бўлган қиш офтобидай, зум келиб-зум кетиши чолу кампирга жуда оғир ботди.

Ҳаммасидан ҳам Хайрибибига бир нарса қаттиқ алам қилади. У аллақачон тўй ками-кўстини тахт қилиб қўйган. Ичкари уйдаги тахмонда кўрпа-тўшагу, атлас кўрпачалар алламаҳалдан бери чанг босиб ётибди. Қуда бўлмиш Аскар боғбон ҳам кампир бир томоқ кириб қўйса, ҳозирок тўйни бошлаб юборишга тайёр.

Хайрибиви икки ёшнинг юлдузи бир-бирига тўғри келиб қолганини улар мактабда ўқиб юрган пайтларидаёқ сезган, ич-ичидан хурсанд бўлган, бундан боғбонни ҳам огоҳ этиб, ҳатто қаттиқ бетоб ётган «қуда»сининг олдига чиқиб айтган. Ўшанда бечора Шарифахон:

— Қани энди улар тезроқ катта бўла қолишса, охирги армоним юрагимда қолмай, тўйларини кўриб кетсам, уёғига мингдан-минг рози эдим, — деб кўзига ёш олганди.

— Вой, овсинжон, нималар деяпсиз, катта тўйни бирга қиламиз. Ҳали набираларимизни бир этак қилиб, биргаллашиб боқиб ўтирамыз, айланай! — дея унинг кўнглини кўтарганди Хайри ача.

Бечора Шарифахоннинг дарди оғир экан, орадан кўп ўтмай қазо қилди. Унинг эрига айтган сўнги гапи шу бўлди:

«Дадаси, қизларимиз бири асакалик, бири ғарвонлик бўлиб, ҳар ёққа тўзиб кетди. Хонадонимиз чироғи ўчмасин десангиз, кенжамиз шу ерда қолсин. Агар Йигит-

али икковининг бир-бирларига кўнгли бор бўлса, мен розиман. Сиз ҳам қайтарманг. Ахир, бошидаёқ шунақа ният қилувдик-ку!»

Ҳа, уларнинг қачондан буён юрагига туғиб юрган ниятлари бор эди. Яъни Назира бешикка беланган мурғак чақалоқлигидаёқ Йигитали унинг қулоғини тишлаб, «ўзиники» қилиб олганди.

Буни ҳар иккиси ҳам албатта кейинчалик ақли кириб, оқ-қоранинг фарқига етадиган бўлганда «эшитишди». Аввал ҳовлидагилар икки ёш уялмасин дегандай ҳазил-мутойиба билан гапириб юришди. Умурзоқ бува қизни кўриб, «келин қилиб оламан» дер, Асқар полвон эса, Йигитали «куёвим-куёвим» деб эркаларди.

Қишлоқдаги овози дўриллаб, мўйлови энди сабза ура бошлаган йигитчалар таъбири билан айтганда, Назира Бодомзорнинг «Мировой» кизларидан бўлиб етиша бошлади. У билан мактабга бирга келиб-кетиш, ҳатто ёнма-ён яшаш бахтига муяссар бўлган Йигиталига ҳам ҳавас, ҳам ҳасад билан қарайдиганлар кўпайди.

Йигитали ҳам буни яхши сезар, ўзини қизларни севиш бобида бирмунча «ютуқ» қўлга киритган мартабали ўсмир сифатида ҳис этиб, мағрур юрарди.

Ўнинчида ўқишаётган йили Назира билан Йигиталининг ошиқ-маъшуқлиги, кимдир уларни хилватгоҳда кўргани ҳақида қишлоқда ростмана миш-миш тарқалди. Одатда бунақа гаплардан сўнг, «беҳаё» қиз ҳам, йигит ҳам бир неча марта оила чиғириниғига солинади.

Аммо Йигитали билан Назиралар ҳовлисида бошқача манзара: эскичасига десангиз ҳам, янгичасига десангиз ҳам улар бир-бирларига монанд, ота-оналари мингдан-минг рози!

«Мактабни битиришсин, тез тўйларини қилиб юборамиз», дерди Хайрибиби қўшни аёлларга.

Асқар боғбон сукут сақларди. Гўё икки ёшни чўчтиб юборишдан қўрққандай сирни бой бермасди. Ахир, Йигитали ўз ўғлидай!

Бир вақтлар бутун водийда елкаси ер кўрмаган бодомзорлик полвон деб ном таратган Асқар ака кўп фарзанднинг отаси эди. Бироқ уруш давридаги кизамиқ бир йўла унинг уч қизини тутдай тўкиб кетди. Яна уч фарзанд — қиз кўришди... Асқар полвоннинг юрагида биттаю битта дарди — у ҳам бўлса, изимни босадиган ўғил кўрсам деб ният қилиб юрар, бу дардини фақат ёшликдан бир кўрпада тепишиб катта бўлган девор-дармиён оғайниси Умурзоққа айтарди, холос.

Ўша вақтда тоғни урса толқон қиладиган уч ўғлини армияга жўнатиб, барчасидан қорахат олган Умурзоқ отанинг дарди дўстиникидан кам эмасди. Бироқ, унинг ўксик кўнглини кўтарарди:

— Биздан нукул ўғил бўлди. Сендан қиз! Нима фарқи бор, ўртамизда бир туртиб юборса думалаб тушадиган девор бўлгандан кейин. Мана, бизнинг кенжатоғи катта бўлсин — сенга ўғил бўлади-қўяди, тамом-вассалом!

— Илоё омин! — дерди Асқар полвон.

Кейин... Йигитали ўқишга кетди.

Орадан йиллар ўтди.

Мана, энди Асқар боғбон қуёв бўлмишнинг донғини эшитиб, бир ғурурланиб қўйса, бир ўйланиб қолади, ахир ота бўлгандан кейин ўйлашга мажбур бўларкан: қизининг айни ўйнаб-қуладиган пайти ўтиб борапти. Ҳисоблаб қараса, Назира йиғирма тўртга қадам қўйибди. Ҳеч қайси қиз қишлоқда бунчалик уйда «ўтириб қолмаган.

Хайрибиби Назирани «келиним» дейишдан кўра «қизим» дейишни ёқтирарди. Ахир бир кунмас бир кун шу ховлининг чироғини ёқадиган у-ку! Лекин, мунча чўзил-маса бу тўй! Кампирнинг неча йиллар давомида қат-қатланиб ётган орзу ҳаваслари қачон рўёбга чиқаркин! Баъзан унинг юрагига қандайдир шубҳалар кўланка ташлаб, дунё қўзига қоронғи кўриниб кетарди..

Ўғлининг келишидан кетиши кўпайиб қолди. «Бас, энди бу ерга қадам босиб келсин, жўнатиб бўлман. Олимпиги билан тилмочлигини мана шу қишлоқда қилаверади. Ҳамма ерда иш тўлиб ётибди. Худо хоҳласа, набираларимни жойинг жаннатда бўлгур Шарифахон учун ҳам ўзим боқиб, катта қиламан, деган ниятим бор!»

Бу хил ширин орзулар, мана, ўғли ўзга бир юртдан келганига тўрт ойдан ошяптики, деярли ҳар кунни ўтирса ҳам, юрса ҳам Хайрибибининг миясида айланаверади-ган бўлиб қолганди.

Бугун ҳам шу хилдаги хаёллар билан боғ тўрига ўтиб, палак оралаб катта бир ойимқовоққа қўзи тушди. Терисига тирноғини босганди, ўтмади. Этагига дони қотиб улгурмаган ловиядан терди. Янгилик қилиб бир ловия шўрва пиширмоқчи бўлди. Назира ҳам ҳали замон келиб қолса керак. Тушга қайтаман, деб айтгандай бўлувди.

Қиёмга яқин эшик олдида машина тўхтади-да, ховлига Назира кириб келди. Оёғида отасининг қўнжларига гўнг, тупроқ юклари ёпишиб қолган оғир кирза этиги, бошида эскигина дурра, эғнида ўзига ҳеч ўтирмайдиган узун, этаклари ёғжимланган, бунинг устига кир қўйлак.

Ача Назирани иш кийинида кўп кўрган. аммо бундай рўдаю ҳолатда биринчи кўриши эди.

— Вой ўлмасам, бу нима юриш, болам? — деб юборди юзини тирнаб.

Қиз ўзини оклашга шошилди:

— Фермадан теплицага гўнг ташидик. Тўғри ўша ердан келаётувдим. — Мен ҳам аъзоларим билан тенгига ишлашдим. Улардан қаерим ортиқ, — кейин гапни чалғитиш учун: — Вой, мен яхши кўрадиган ловия шўрва пиширибсиз, ача! — деди қозонда билқиллаб қайнаб турган овқатга қараб.

Аканг ҳам яхши кўрарди. Ҳозир «културни» бўлиб, бунақа овқатларни унутиб юборгандир! — дея кулиб қўйди ача чиройи очилиб. Сўнг, — кел, ўтир бирга овқатланайлик, деди.

Назира мил-миллаб сув оқиб турган ариқ бўйига чўнқайиб ювинишга тушди.

Она-бола тушлик қилишди. Кейин Назира яна ишга кетди.

Кампир энди айвондаги кўрпачага ёнбошлаганди, кутилмаганда «ача» деган таниш овоз эшитилди. Яланглик ўртасида кўлида чамадонни билан кулиб турган ўғлига кўзи тушди-да, чопиб бориб уни бағрига босди.

— Вой, бўйгинангга онанг қоқиндик, болагинам! Ҳозиргина сени гапириб ўтирувдик-а. Буни қара. Назира билан сен яхши кўрадиган овқат пиширгандик. Насибали болагинамдан ўргилай. Эсон-омон келдингми?

Жимжит ҳовли бирпасда гавжум бўлиб қолди. Қўшни болаларидан чаққонроғи сув боши — тегирмон ёққа чопиб кетди.

Йигитали онаси пиширган шўрвадан икки-уч қошиқ тотинди-да, четга суриб қўйди. Муздек яхна чой ичиб, бир оз чўзилиб ётди. Кейин, зерикди шекилли, ўрнидан турди. Болалиги ўтган тупроқ кўчаларни бир айлангиси келди.

Назира Йигитали келганлиги ҳақидаги хушхабарни шофёр боладан эшитди-ю, катта йўлдан эмас, ҳозир кўпчилик унутиб юборган, бир пайтлардаги «қадрон» сўқмоқ бўйлаб йўлга тушди. Йигитали акаси чет элдан қайтган кунги баҳор оқшомини, алламаҳалгача суҳбатлашиб юришганини ва ниҳоят, узоқ ўтмишга ўхшаб қолган ўша аразли кунни, ўзини мана шу йўлдан қай аҳволда кетиб борганини беихтиёр эслади, эслади-ю, худди ҳозир Йигитали орқасидан қорама-қора келаётгандай ҳис этиб, ғалати бўлиб кетди... Шу пайт бирдан унинг хаёллари ҳа-

қиқатга айланиб, шундоққина ўттиз-қирқ метрча наридаги дўнглик орқасидан Йигитали чиқиб қолса бўлади-ми.

Қиз нима қилишини билмай турган жойида қотиб қолди, кейин беихтиёр олдинга талпинди.

Йигитали қадамини тезлатди-ю, негадир қиз истиқ-болига ошиқмади.

Орадан уч-тўрт қадамча масофа қолгач. Назиранинг юриши секинлашиб, ўзидан-ўзи вужуди бўшашиб кетгандай бўлди. Қаршисида, яқинда келиб кетганидан ҳам бутунлай бошқача, бир оз тўлишган, сочлари қалин, костюмнамо ғаройиб жемпер кийган Йигитали савлат тўкиб турар, у худди ҳинд киноларидаги мафтункор бош қахрамонларни эслатарди.

Назира унга бир лаҳза қараб қолди-да, кейин қўзларини яширди. Энтикиб нималарнидир демоқчи бўлганди, айтолмади, юраги хаприқиб кетди. Йигит ҳам Назирага қараганича жим турарди. Унинг қаршисида яқин-яқингача юрагини ўртаган, эртақлардагидай мафтункор, дунёда тенги йўқ юзларига қандайдир ҳорғин дағаллик соя ташлаган, оддий бир қишлоқ қизи турарди. «Мехнатдан бошқа нарсани ўйламай қўйибди! Миясидан шу фикр ўтди-ю, худди уни биринчи бор кўраётгандай, бошдан-оёқ кўз ташлаб чиқди.

Орага ноқулай жимлик тушиб, Назира баттар ўзини йўқотиб қўйди. Ниҳоят, бу жимликни Йигиталининг босиқ овози бузди:

— Назира, сенга нима бўлди!? Қаердан келяпсан?

Қиз шошиб бошидаги эскигина дуррасини тузатган бўлди. Кейин:

— Мең... мен... индан! — деди-да, сўқмоқни айланиб, қишлоқ томон тез-тез юриб кета бошлади. Сал нарироққа борганда оёғи йўл бўйидаги гулхайрининг узун поясига ўралашиб, йиқилиб тушишига сал қолди.

Йигит индамай унинг орқасидан йўлга тушди.

Кун ботиб, Бодомзорга оқшом чўкиб борар, тоғ томондан этни жунжиқтирувчи салқин шабада турган, қишлоқни майин тун пардаси ўз бағрига ола бошлаган эди.

Йигитали боғ тўрига ўтиб, Тепабоғ этагидаги ёлғиз-оёқ йўл томон юриб кетди. У ёққа нима мақсадда кетаётганини билмас, хаёли ҳамон Назиранинг бояги қиёфасида эди. Бир маҳал ўзига келиб ён-верига қараган эди... эски тегирмон ёнида турибди. Новдан қуйилаётган сувнинг гувиллаши кечки шамолда чайқалаётган терақлар-

нинг дарёдай вазмин шовуллашига қўшилиб, ажиб бир куй ҳосил қиларди.

Бу ерлар Йигиталига болалик йилларини, худди мана шу соҳилда, тегирмон бўйларида Назира билан қувлашиб, унинг сочларидан торткилаб бирда йиғлатган, бирда кулдириб ўйнаган маъсуд чоғларини эслатиб юборди.

Назира!.. Йигитали унинг бояги умид билан жовди раб турган кўзларини кўрганида, қиз ўзини интизор бўлиб кутганини, йўлларига кўз тикиб юрганини сездим, сездим-ю, у кетгач, юраги алланечук бўлиб ачишиб кетди.

Боя қизни ҳовлида яна бир кўрди, бошқа кийимларини кийиб, ювиниб-тараниб чиқибди. Лекин, бари бир, бу Назира ҳам «бутунлай бошқа, бошқа» эди...

Йигитали вақт алламаҳал бўлганда уйга қайтди. Эрталаб чой устида кампир ўғлидан сўради:

— Болам, энди кетиб қолмайсанми? Шаҳардан бутунлай қайтиб келдингми?

— Ҳали у ердаги ишларим тугагани йўқ, ойишжон, — деб жавоб берди Йигитали дудмал қилиб.

Чой ичиб бўлинди. Дастурхон йиғиштирилди. Ўртадаги жимликни отанинг:

— Ўғлим! — деган салмоқдор овози бузди. — Ёшингиз ҳам бир жойга бориб қолди! — Энди у жаҳли чиққанидан эмас, балки ўғли «катта одам» бўлиб, унга ҳурмати органидан «сиз лаб гапирарди. — Билганлар у деяпти, билмаганлар бу. Кўзимиз тириклигида бошингизни иккита қилиб қўйсак дегандик.

Шунча йиллар давомида уйланиш хусусида ўғлига бирон оғиз гап очмаган отанинг бу сўзлари кампир учун айни муддао бўлди. Яна олдинги гаплар қўзғалди:

— Мен қишлоқнинг кўпдан-кўп келинларининг икки букилиб берган саломига алик олдим. Энди мен ҳам эл-юртга ош тортишни хоҳлайман, ўз қарзларимни елкамдан соқит қилай дейман! Нега тўйингни пайсалга солаверасан! Асқар отанг куёв ўқишни битирсин, деб баҳона қилиб, қизини қаноти остида шунча йил сақлаб келди. Бўёнга қўпчиликка нима деб баҳона қилади... Энди бизнинг беш кунлигимиз борми-йўқми! — Кампир йиғлай бошлади. Одми қўйлагининг узун ени билан кўзларидаги ёшни артиб, гўдак боладек бурнини тортиб қўйди ва чолининг олдига яқинроқ сурилиб ўтириб олди.

Умурзоқ ота ҳаётининг кўп аччиқ-чучугини тортавериб бир ҳовучгина бўлиб қолган кампирга қараб раҳми келиб кетди:

— Ҳа, болам, бизга ҳам осон эмас. Беш кунлигимиз борми-йўқми...

— Дада, ача!— Йигитали кескин бошини кўтарди-да, уларга бир-бир қараб олди.— Яна озгина сабр қилиб, ўзимизга қўйиб беринглар. Ахир шунча йил чидадинглар-ку... Аввало, менинг касбим бўйича бу ерда иш йўқ. Мени институтнинг ўзига олиб қолишди. Бу ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди. Ҳозирча квартирада турибман. Кейин... Шу ойнинг охирларида иш бошлашим керак.

— Ана кўряксизми, яна кетаман деяпти. — Хайри-биби эрининг елкасига нуқиб қўйди, сўнг Йигиталига ўғирилди. — Онагинанг шунча йил йўлингга кўз тиккани етмайdimи. Тилмочлигингни шу ерда қилсанг бўларди-ку!

— Нима, сизнинг айтган гапингизни таржима қилиб тураманми. Шундоқ ҳам нима десангиз ҳамма тушунаверади! — бир оз ҳазил билан ўртага юмшоқлик киритмоқчи бўлди Йигитали. Бироқ она юшмади:

— Энди билдим: шаҳарлик бўлиб, бизлардан кечиб юбормоқчисан. Ўқишим деб келмасдинг, энди ишим бор деб бутунлай қорангни кўрсатмас экансан-да! Йўқ, сени ҳеч қаёққа юбормайман. Ўша Тошканингни оҳанрабо-си бўлса ҳам юбормайман, вассалом!

— Озгина ишлаганимдан сўнг институтдан жой беришмоқчи. Ана унда ўзингизни ҳам қўймай машинага солиб олиб кетаман. Сизни ҳў, баланддаги уйга лифт олиб чиқиб қўяди.

— Ҳеч бандан-мўминини ўз уйи — ўлан тўшагидан қўймасин!— Кампирнинг ҳали-бери таслим бўлгиси йўқ эди, аммо шу пайт Йигиталини йўқлаб Парпи «вахмак келиб қолиб, ўртада ган бўлинди.

ЎНИНЧИ БОБ

ҚУМДАГИ ИЗЛАР

Қарийб етти йиллик гавжум ҳаёт давомида Йигитали шаҳар шаронтига бутунлай сингишиб кетган экан. Илгарилари бунни сезмасди. Лекин шу кунларда назарида Бодомзор ҳувиллаб қолгандай бўлиб туюларди. Қўчаларда одам сийрак. Ялангоёқ бўлиб олиб, шовқин-сурон билан чиллак ўйнаб, ҳаммаёқни бошига кўтардиган илгарини болалар ҳам кўзга кўринмасди. Айниқ:

са кун найзага келган пайтда бутун кишлок жимжит. сукут ичида қолгандай бўларди.

Дарҳақиқат, кўпчилик пичан ўримида. Бундай айни долзарб кунлари одамнинг сарасини кишлокда ҳафта-лаб, ҳатто ойлаб учратиш қийин. Улар тоғ ораларидаги бирон чайлада ёки омонатгина қилиб шох-шаббалардан қурилган «уйча»да бўлишади. Кундузлари чалғи ўриб, пичан ғарамлашади, кечалари гулхан атрофида аллама-ҳалгача гурунгни қиздириб ўтиришади.

Бу йил ёғин-сочин кам бўлиб, колхоз ғалла планини учма-уч қилиб аранг бажарди. Агар бош кучни ишга солинмаса, бурноғи йилдагидек ем-хашак нондан азиз бўладиганга ўхшаб қолди. Буни сезган раҳбарлар, колхозчилар кўрпа-тўшак қилиб, тоғнинг ичқари олис жойларига кетишган.

Назира ҳам қизлар билан Кўрбулоқ орқасидаги қайси-дир унгурга пичан ўримига кетган — икки кундан буён йўқ.

Негадир Йигитали келганидан бери ўзини худди бегона жойда юргандай ҳис қилар, зерикиб баъзан тоғ сўқмоқлари бўйлаб ёлғиз тентираб кунни ўтказарди.

Кеча айланиб юриб, Тепабоғ ёнбағридан пичан ўраётган юқори синф ўқувчилари қаршисидан чиқиб қолди. Уларга кўз-қулоқ бўлиб турган таниш ўқитувчи келиб Йигитали билан сўрашди. Нарироқда турган икки кишини, улар ҳам янги ўқитувчи бўлса керак, таний олмади. Болалар унга парво ҳам қилишмади. Қизик, бир пайтлар Бодомзорда номи «машҳур» бўлган Йигиталини энди ҳамма унутиб юборгандай эди.

У пастга қараб кета бошлади. Қутилмаганда Тепабоғ этагидаги пастқамликда катта наъматак остида ёнма-ён ўтирган чўмилиш кийимидаги бир эркак ва аёлга кўзи тушди. Йигитали ўтган куни Асқар тоғадан Бодомзорга киночилар келганлигини, Тепабоғни кўриб қандайдир ўтовлар тикамиз деб кетганлигини эшитгандай бўлувди. Ўшалардан бўлса керак, деб ўйлади.

Дара бўйига келиб ечинди. Шарқираб оқиб турган муздай сувда мазза қилиб чўмилди. Болалигини эслаб, қумлар устида чалқанча тушиб ётди, олдинлари бу ерни Шовва дейишарди, ёзнинг бирон куни йўқ эдики. Собиржон, Илёс, яна тўрт-беш ўртоқ бир бўлиб Шоввага чўмилишга келишмаган бўлсин! Мана бир неча йиллар давомида бу томонларга у энди қадам қўйди. Ўзи ёлғиз. Қани ўртоқлари! Ҳаммаси ҳар қаерда, ўзи билан ўзи овора. Турмуш ташвишига тушиб кетган.

Кун оғиб, дара қирғоғидаги қоянинг сояси сув-юзини ҳам ўрай бошлади. Кийинди. Сўкмоқ бўйлаб анча юқори кўтарилиб қолганда, кўзи тағин бояғи наъматак шохлари остидаги кимсаларга тушди. Улар шовва томон тушиб кетишарди.

Уйда пешинликка деб онаси қилган овқатдан озгина еган бўлди-да, кўчага чиқиб, гузар тарафга йўналди. Сертупроқ йўл четидан ялтиллатиб артилган туфлисини авайлаб юриб бораркан, кутилмаганда:

— Йигитали! — деган овоздан ёнига ўгирилди.

Катта йўлнинг бу бетидаги жинкўча оғзида турган Собирга ўхшаш кишига кўзи тушди. Икки кунчадан бери тунд бўлиб юрган кўнгли ёришиб кетгандай бўлди.

Собир бошини оқ чит қийиқ билан боғлаб олган, эгнида эски фуфайка, қоп-қора соқол-мўйлови бутун от калла юзини қоплаб кетган, ёши бир жойга бориб қолган одам қиёфасида турарди. Собир ёнида тўхтаб қолган эшакка бир қамчи уриб қўйди-да, кўчани кесиб ўта бошлади.

— Қойилман, оғайни, каттакон бўлиб кетгандан кейин шу эканда! — у опшоқ тишларини кўрсатиб чиройли жилмайганича Йигиталининг ёнига келди. Ҳеч тортинмай, чанг-тупроқ ўнгиб ётган кийимлари билан қучоғини кенг очиб уни ердан даст кўтариб олди. Дўстининг э, Собир ошна, деб чўзилган қўли унинг қўлтиғи остида қолиб кетди.

— Бормисан, оғайни, бизларни эсингдан чиқариб юборганмисан? Кўришмаганимизга уч йилдан ошяпти-я! Ё катта бўлганинг сари қишлоқдан ўзингни тортяпсан чоғи. Шундайми а?

— Йўқ, жуда айтганингдай эмас! — оқ кўйлагига ўтириб қолган сарғиш тупроқ гардларини чертиб қоқаркан. Йигитали унга жавоб берди. — Ўқиш, иш, ўзингдан қолар гап йўқ!

Собиржон ўйламай-нетмай шу аҳволда қучоқ очиб сўрашиб юборганидан бир оз хижолат тортди. Аммо, сездирмади. Йигиталининг гапини қувватлаган бўлди:

— Ҳа, энди, ҳамма ерда ҳам аҳвол шу! Бир жойда иш, бир жойда ўқиш, илм-маърифат, техника... Баҳорда келибсан-у, озгина туриб, кетиб қолибсан. Тоғда, чорва орқасида юргандим. Кейин эшитиб, кўришолмаганимизга жуда афсусландим. Қачон келдинг?

— Уч кун бўляпти.

— Ҳа, пичан ўриб юрибмиз. Эшитган бўлсанг керак. комсомол бригадасига амалдор бўлиб кўтарилиб қолган-

ман. Нази кизларнинг сардори. Бир тўда шаддотларни ўз атрофига йиғиб олган. Лекин улардан кўрккулик! Кўрбулокка ҳужум қилиб ётибди. Бир кунмас-бир кун биз йиғитларни синдирадиганга ўхшайди, улар! Дарвоқе, оғайни бу ерда зерикиб юргандан кўра, нега олдимга айланиб ўтмадинг, тандир кавоб қилиб берардим!

— Қайси тоғдан излаб топаман сени?

— Устунтошнинг тепасига чиқиб, хо-о Собир қаердасан деганингда тушканинг тагидан бўлса ҳам етиб келардим... Ие, нега турибмиз бу ерда! Қани, юр, ҳовлига, гапнинг қолганини уйда гаплашамиз. Кетдик! — Собиржон олдинга ўтиб йўл бошларкан. — Хуршидани кўрдингми? — деб қўйди.

— Ҳа. Тоққа раскладушка олиб жўнаворганингни айтди.

— Бу йил бизда пичан масаласи жиддийроқ. Райондан келадиган бир вакилимиз бор, ўшанинг гапи билан айтганда «проблема!».

— Оббо сан-ей.

— «Совуқ ни кўргандурсан, гўшт дўкони очиб, Бодомзорни «гуллатиб» ётибди. Ҳозир йўлда учратиб қолдим, оғзи қулоғида. Уч киздан кейин хотини ўғил туғиб берибди. Кечга яқин чойхонада ош қиламан, дейди. Бирга ўтирамиз, оғайнилар йиғиларкан. Ҳаммаси сени сўрайвериш безор қиларди, баҳона билан кўришиб оласан!

— Нима десанг, шу-да!

Улар жинкўча томон бурилишди.

— Ана, ҳовлига ҳам етдик. Ҳовли илгари кўрганингдай эмас, бир оз ўзгартириб юборганмиз. Энди бизларнинг план колхозча — рядовой! — ўзи биринчи бўлиб ичкарига қадам кўяркан, нарироқда, ялангликда куйма-ниб юрган хотинига қараб кичкирди:

— Хуршида, дарров жой қил. Қара, бизникига ким келди!

Меҳмон ҳовли бурчидаги кўрпача тўшаб қўйилган ёғоч каравотга ўтирди.

Собиржон, ҳозир келаман, деб ништ ётқирилган йўлакдан оғил томонга кетди. Хуршида янги парёстиқ келтириб Йиғиталининг ёпбошига қўйди, кейин чой дамлаш учун ошхона томон ўтди.

Олдин эътибор бермаган эканми, ҳозир Хуршида кўзига жуда ўзгариб кетгандай кўринди, аста разм солди. Шаддодлиги, кўзларининг тийраклиги ўша-ўша. Бирок, жуссасига, олдинги мафтункор чехрасига қандайдир ғализлик соя ташлаб тургандай эди.

Бир пайтлар у ҳам Назира сингари қишлоқнинг олд қизларидан эди. шунн олмасам, армонда кетаман. деб оҳ-воҳ чекиб юрганлар анчагина эди. Аммо бахт Собиржонга кулиб боқди. Тўйдан кейин «шайдо»ларнинг дами ичига тушиб кетди.

Йигитали ҳар келганда энг аввал онасидан, Собиржон-Хуршидалар қалай. яхши юришибдими. деб сўради. Бир марта шундай сўровига кампир «ҳозир Хуршидани кўрсанг — таний олмайсан. жуда ўзгариб кетган, фарзанд кўриш унга ёқмади шекилли, бутун кўҳлигини боласи юлиб олди». деганди. Негадир онасининг мана шу гапи ҳозир эсига тушиб кетди.

Бирдан унинг диққатини дарвоза занжирининг шарақлаши тортди. Дарвозанинг ёпиқ қанотига суяниб, қаторлашиб турган жамалак соч бир қиз, биттаси иштончан учта ўғил болага кўзи тушди. Қизча беш ёшлар чамасида бўлиб, қош-кўзлари. юз тузилиши ўша, бундан бир неча йил олдинги Хуршиданинг айнан ўзгинаси эди. «Чиройини юлиб кетгани шу бўлса керак». деган фикр ўтди Йигиталининг хаёлидан. Ўғилчалар эса отасига тортганлиги шундоқ кўриниб турарди.

— Қани. Йигитали. дастурхонга қаранг! — Хуршиданинг овозидан унинг хаёллари бўлиниб кетди.

— Бир косадан муздай айрон ҳам бўлсин, онаси! — деди Собиржон нарироқдаги айвон супасига ўтириб олиб, оёғидан титилиб қолган сарғиш ағдарма этигини ечишга уринаркан.

Хуршида «хўп» деб кўйди-да, чоғиб эрининг олдига келди. Унинг этигини тортнишиб юборди.

Йигитали кўнгли тусамайгина айрондан икки-уч култум ичди. Кейин косани дастурхон четига қўйди. Айрон солинган заранг коса таъбини бир оз хира қилганди.

Илгарилари бундай идишда овқат ичишни, қаймоққа нон ботириб ейишни яхши кўрарди... Нима бўляпти ўзи. унга энди!

— Нега ичмайсан, чанқокни босади! — деди Собиржон айронни тоғораси билан кўтариб хўриллашиб ичаркан.

— Уйда роса қатиққа тўйгандим, — дея баҳона қилди Йигитали. У Хуршида олиб келган маставани ҳам дурустроқ иштаҳа билан ичмади.

— Жуда тўққа ўхшайсан. Бўлмаса, ошни эртага қолдирамиз. Энди чойхонага! — деди Собиржон дастурхонга фотиҳа ўқиб.

Барвақт гузарга тўпланган жўралар аллақачон ма-

саллиғларни тахт қилиб қўйишган, Илёс ошга уннаб юборган экан. У бир қўлида капгир, иккинчи қўлини Йигиталига ташлаб:

— Оғайни, катталигинг ўзингга. Лекин, бизларни унутиб юбормагин-да! Кўришмаганимизга мана минг йилдан ошибди! Келганмишсан деб эшитамиз, бобойдан сўрасақ, уже кетган бўласан! Бу нима беданамижозлик! — Илёс қойил қилдимми, дегандай ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, гапининг ўринли бўлганидан ўзи ҳам руҳланиб кетди шекилли, давом этди. — Агар шаҳарда жононлар кўп-у бу ерда топилмайди деб ўйласанг, хато қиласан. Бодомзорда ҳам кўпайиб қолди. Энди аста орқангга қара!

Йигитали Илёснинг ишораси билан беихтиёр кўча томонга ўгирилди. Чойхона ёнбошидаги катта йўлдан соқол қўйган бир киши билан нозик, қора кўзойнак таққан жувон етаклашиб кетиб борарди.

Илёс изоҳ берди:

— Киночилар! Бизнинг қишлоққа келиб, ўнишиш-қучоқлашиш ҳақида кино олишяпти. Анаву, ёнида кетаётган «хожи дўппи» кийган режиссёр,— деб қўйди гапининг сўнггида.

Шу пайт чойхона орқасида Илёсга қарашаётган Парпи «ваҳмак» келишгангина, ўрта бўй, истараси иссиқ бир йигитни бошлаб келди:

— Қани, қани, Комилжон ака, бизлар билан озгина ўтиринг! — Кейин овозини атайин баландроқ қилиб. — Бу ерда Тошкентдан келган меҳмон ҳам бор! — дея Йигитали томон ишора қилиб қўйди.

Йигит ҳамма билан бир-бир қуюқ сўрашиб чиқди-ю, касалхонада зарурроқ юмуши борлигини айтиб, узр сўради.

У кетгач, Собиржон орқасидан қараб, қизик, деб қўйди-да, Йигиталига ўгирилди:

— Сен Тошкентга бориб у ерга боғланиб қолганингдай, бу Комилжон ошнамиз бу ерга боғланиб қолган. Эртадан-кечгача касалхонадан бери келмайди. Бир ярим йилчадан бери шу ерда, бизга бош врач бўлиб келган. Бутун қишлоқнинг катта табиби! Ажойиб йигит!

— Гапингдан чиқдики, менинг собиқ «ҳамшаҳрим» экан-да!

— Энди ҳамқишлоғим, десанг ҳам бўлаверади.

Икки дўст тенгига қулиб юборишди.

Чойхонадаги ўтиришдан анча кеч қайтган Йигитали ҳовлига кириб келиши билан қўлида бир кўйлакни қо-

қиб-қоқиб сим дорга илаётган Назирага кўзи тушди. «Пичан ўрими,дан қайтибди-да!» У атрофга қараб билдики, «она-бола» кир ювишган. Бутун ҳовли, ҳатто деворнинг нариги томонига ҳам кийим-кечаклар ёйиб қўйилибди. У қизга яқинроқ келмоқчи эди, орқадан тоғоранинг «даранг» этиб ерга ағдарилган овози, сўнг катта чойшаб ортидан онасининг Назирага қарата «бўлди қила қол қизим» дегани эшитилди. Шундан кейин Йигитали ўзини айвон томонга олди. Ичкарига кириб, қалин кўрпачалар устига узала тушганича донг қотиб ухлаб қолди.

У эрталаб гўшт олиб келиш учун гузарга чиқиб, «дўкондор»нинг қўлига тушди. Қассобхонанинг тўридаги тўнкага ўтиришиб, уч-тўрт сих қавоб билан кечагидан қолган ярим шиша «бош оғриғи»ни отиб олишди. Илès магазиндан яна битта шиша ароқ олиб келди. Кейин иккисининг кайфи ошиб, анча вақт ҳасратлашиб ўтиришди.

Илès яқинда катта шаҳарга боргани, у ерда ўн беш кунча тургани, «кўзи очилиб» қайтганини айтиб, мақтанишга тушиб кетди:

— Оғайни, уёғини сўрасанг, — деди бир пайт тўлиботишиб, — бизлар ҳам юрган эканмиз, қизлар сараси Бодомзорда, деб! Эҳа, шаҳарнинг қайси кўчасига кирма, олдиндан тўда-тўда бўлиб қайнаб қизлар чиқаверади. Қизларки, кўриб оғзинг очилиб қолади. Бамисоли паришта, қўллари оппоқ, юзига қарасанг аксинг кўринади! Сен доим ўшалар ичида юрасан-у, мен энди ўзимча ўйлаб кетаман-да, «улар иш қилармикан, ўзи!» Нима иш қилади? Ёки пардоз билан куни ўтармикан?

— Ишлайди, — гудурланиб жавоб берди Йигитали. — Лекин иш билан ишнинг фарқи бор! Биздагидай лой-тушроқ, ферманинг гўнгига беланиб юрмайди.

— Демак, бизнинг хотинларни ҳам уч-тўрт ой ўша ёққа юбориш керак экан-да!

— Йўқ! — Йигитали бир нуқтага хаёлчан тикилиб турди-да, овозини аста чиқариб жиддий оҳангда қўшиб қўйди. — Бутунлай олиб кетиш керак! Бўлди, энди мен турай!

Илès ҳиқчоқ тутиб Йигиталининг маслаҳатига қўшилмаган бўлди:

— Нима деясан, ўзи. Хотинларимизни олиб кетсак ҳовли-жой, бола-чақа кимга қолади. Эсинг жойидами, ўзи...

Бугун дам олиш куни эмасми, Асқар боғбон бозор ўчар қилиб келиш учун районга кетганди, Назира Тена-

боғда эди. Йигитали тўғри унинг олдига чиқиб келди.

Қиз ҳовуз бўйидаги бир томон ишқом, соя-салқин тахта каравотга кўрпача тўшаб, дастурхон ёзди.

— Назира, — деди бир маҳал Йигитали ёнида ўтирган қизга ўгирилиб. Бўлди, шунча ишлаганинг етар! Энди мен сени бу ерда қолдирмайман. Шаҳарга олиб кетаман. У ерда чиройли кийиниб, ўйнаб-кулиб юрасан. Майли. Квартирада бўлса ҳам яшайверамиз, хоҳласанг қўлингни совуқ сувга урдирмайман. Менинг ишдан қайтишимни кутиб, уйда ўтирасан. Кечқурунлари кино-театр, томошаларга борамиз.

Назира, шу топ Йигиталини худди биринчи марта кўраётгандай, унга қаттиқ тикилиб қолди. «Шаҳарга олиб кетаман. Чиройли кийиниб, ўйнаб-кулиб юрасан, қўлингни совуқ сувга урдирмайман!» . Наҳот, бу ўша Йигитали! Қизиқ, мен қишлоқни ташлаб, бошлаган ишларимдан юз ўгиришим, шаҳарда, квартирада бўлса ҳам, оқ билак бўлиб, ҳар куни уни кутиб ўтиришим керак эканда! Менинг орзу ниятларим-чи? Жамиятда фақат сиз эмас, балки мен ҳам ўз ўрнимни топиб олишим керак-ку, Йигитали ака!» Ноқулай жимликни яна Йигитали бузди:

— Мунча тикилиб қолдинг, ёки гапларим сенга ёқмадими! Нега бошқа сен қаторилар ҳар куни чинни ванналарда чўмилиб, ўйнаб-кулиб юрган бир пайтда сен эртдан-кечгача кирза этик кийиб, гўннга беланиб меҳнат қилишинг керак!.. Қўлларингга қара!.. — Йигитали тагин нималардир демоқчи бўлди-ю, лекин Назиранинг жиддий кўзларига тикилиб шу билан кифояланди.

Қиз ўзининг у ер-бу ери ёрилиб, қорамағиз тортиб қолган кўлларига, оёғидаги кирза этигига бир-бир қарадида, кейин юзларини чапгаллаб йиглаб юборди.

Йигитали унинг эзгу ниятларини тушунмас, «аянчли ҳолига йиглаяпти», деган хаёлдан нарига ўтолмасди.

— Нега йиглайсан, кетамиз дедим, кетамиз! — У маст кишиларга ҳос бепарволик билан ҳиринглаб кулди.

— Бошқа илож йўқ, мени институтга ишга қабул қилишди. Энди сени бу ерга ташлаб қўймайман, хотин қилиб олиб кетаман! — у қиз томон яқинроқ сурилди, қаламбирмунчоқнинг хушбўй ҳиди «гуп» этиб димоғига урилди.

— Ёли болага ўхшаб, ҳали ҳам шу матоҳни тақиб юрибсанми! — деди-да, уни оғушига торгди. Назира аввалига иложсиз қолди, кейин Йигиталининг оғзидан келаятган қўлақса хиддан унинг қаттиқ маст эканлигини сезгач, ток ургандай сапчиб ўрнидан туриб келди. Қаламбирмунчоқ шодаси билан илгак йигитнинг қўлида қолди.

Шундан кейин йигит бир дақиқа жойида қотиб, сўнг шахт билан ўрнидан турди-да, Назира кетган томон юрди.

Йигитали ҳовуз бўйидаги шийпон эшигини куч билан итариб кўрди, очилмади. Назира суянганича эшик қанотини ушлаб турарди.

— Очгин, Нази, қулоғингга бир гапим бор, фақат ўзингга айтаман!

Эшик очилмади, балки зичроқ ёпилди. Шундан кейин Йигитали куч билан итаргани, қиз ерга тўшаб қўйилган шолча ўртасидаги кўрпача устига учиб тушди. Ичкари нимқоронги, йигитнинг юзига муздай зах ел урилгандай бўлди. Унинг бордиққати эшикдан ёгилиб турган ёруғлик ўртасидаги қизда эди.

Эшик қаноти ёпилди. Энди фақат бир жойдан, тўрдаги дераза ойналари устидан қоқилган эски парда йиртигидан қилич дамидай ёруғлик тушиб турарди, холос... Йигитали худди ўлжасини қўлдан чиқармасликка аҳд қилган бургутдай қизга ташланиб, оғушига олмоқчи бўлди. Бироқ, қиз ёмон ният билан қилинаётган тажовузун сезиб қолгандай, қўллари ғайритабiiий кучга кириб, уни четга итариб юборди.

Бир маҳал Назиранинг қўли эшик зулфинига тушди-ю, зарб билан ўзига тортди. Хонага урилган ёруғликдан Йигиталининг «қон тўлган» кўзлари жимирлашиб кетди.

Бошқа нима бўлгани эсида йўқ. Хона ичидан қандоқ чиқди, Назира қай ҳолда, эди уни ҳам билмайди.. Бутун вужудини жиққа тер босган, ҳолсизликдан гандираклар қалин буталар орасидан фақат бир томонга — пастқамликдаги жарга қараб кетаётганлигини биларди, холос. Ҳатто, шу кетишда бир неча дақиқа олдин нима ҳодисалар бўлиб ўтди, шуларни эслаб, таҳлил қилишга ҳам мажоли йўқдай эди.

Анчагина юрди. Бир маҳал даранинг суви димланиб оқувчи жой — Шовва қаршисидан чиқиб қолди. Нариги томондан чўмилиш кийимидаги кечаги эркак, аёл-киночилар Шовва бўйидан қирлик ёнбағридаги сўқмоқ томон ўрлашар, афтидан мацца қилиб чўмилиб бўлишганди. Йигитали сув четга чиқариб ташлаган қум уюмлари ўртасида чўққайиб турган катта харсанг орқасига ўтиб ечинди, ўзини муздай сувга отди. Узоқ вақт чўмилди. Кейин, сув кесиб юборди шекилли, эринибгина қирғоққа чиқиб, қумдаги излардан нарироққа чалқанча тушиб ётди.

Сувдан рухи енгил тортиб, таранглашган баданларида қайта бардамлик пайдо бўлди. Бу уни бир лаҳзада ҳамма нарсага бепарво қараш кайфиятидан халос этди. Хаёлини тағин анави излар торгди. Нима учундир ўша режиссёрга ҳаваси, ҳам ғайрлиги келди... Шу пайт бирдан кўз ўнгида беихтиёр яқинда ўзи кўчиб борган уй эгасининг қизи пайдо бўлди, унинг хонтахта остидан узатилган оппоқ оёқлари, ҳозир ўзининг оёқлари билан ёнма-ён тургандай туюлди-да, аллақандай ёқимли туйғу вужудини қоплаб олди.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

ПОШША ХОЛА

Лаъли Тўрахўжа билан бирга ўқирди. Синфдошининг отаси Суробхўжа Нормухамедов шаҳар савдо бошқармасининг обрўли лавозимида ишлар, маҳалланинг «пирбадавлат»ларидан эди. Аммо унинг «камсукум»лик хусусияти бошқалардан ўзини бир неча поғона юқори кўрсатиб турар, у ҳеч ким билан олди-берди қилмас, ахён-ахёнда тўй-маъракаларда «пақир киши панада» қабилида бир кўришиб қолишини айтмаса, бошқа пайтларда бирров кўрдим демасди уни.

Езга чиқиб мактаб битирувчиларининг тантанали кечаси Тўрахўжаларнинг данғиллама кенг ҳовлисида ўтадиган бўлди. Хола ҳам қизи сабаб бу бадавлат хонадонга-ёшларнинг ўтириш кечасига қарашиб юбориш бахонасида борди.

Эрталабдан келиб олган қўшни аёлнинг қўли хизматда-ю, кўзи Суробхўжада. Икки-уч бор атайин унинг ёнгинасида қаддини букиб, салом бериб ўтди. «Қайнингизни танийман. Менинг ўғлим бўлади», деб қаролмади. «Қани энди шу пайт Анваржон бўлса, баҳона билан бу тоши вазмин одамга яқинлашиб олган бўлардим». Балки унинг ўзи поччасига Пошша холани кўрсатиб «Бу хола-миз шу атрофда туради. Сизга қўшничилиги ҳам бор. бизга қарашли одам», деб таништириб қўярмиди!

Ўнинчи синфни битириш муносабати билан уюштирилган базм кечаси қизигандан-қизиб борар, йигитлар хатто қизлар озгинадан ичиб олишгандан сўнг улардаги

тортинчоқлик пардаси кўтарила бошлаган эди. Даврада ҳазил-мутоиба, ўйин-кулги авж олиб кетди. Бир оз кайфи ошиб қолган Тўрахўжа ўртага Лаълини тортди. Ўша пайтда урф бўлган «Марина» ашуласига икковлари берилиб ўйнаб кетишди.

Ҳовли хўжаси деразалари кенг очик айвондан «томошо»ни лоқайдгина кузатиб турарди. Унинг рангпар юзларида бепарволикдан бошқа ҳеч қандай аломат сезилмасди.

Лаъли мақом қилиб ўйнар, унинг кўкси баъзан йигит кўксига тиралиб қоларди.

— Қизингиз дуруст-ку!

Қулоғи остидан эшитилган бу таниш овоздан Пошша холанинг хаёли бўлинди. Тез ўгирилиб, ёнида баланд жуссасини итоаткорона эгиб турган Анварбекка кўзи тушди.

Миқти қўлини унинг елкасига қўйди:

— Вой, опангиз айлансин, келдингизми! Ўзи, ҳозиргина кўнглимдан ўтиб тургандингиз!

— Энди, жиянчанинг вечерида бу ерда турмасак, яхши бўлмас! — Анварбек «жиянча» деганда ўртага ишора қилиб қўйди.

— Ажаб қипсиз болам. Мен ҳам қизимни деб келдим. Оз-моз қарашиб юбордим. Майли, ёшлар ўйнасин. Ҳозир давр шуларники. Нима дедингиз!

Анварбекдан садо чиқмади. Шу топда икки йилча муқаддам хотини билан ажрашиб, Чилонзордаги уч хонали квартиралардан бирида бўйдоқлик гаштини суриб юрган йигитнинг кўнгли бузилган, унча-мунча гапни қулоғига илиб ололмас, бутун диққати ўртада шўх рақс тушаётган «етилиб қолган дўндиқ»да эди. «Қизлар бунча тез улғаяди-я! Яқиндагина кичкина қизча эди»...

Ярим тунга бориб, битирув кечасига келганлар тарқала бошлади. Пошша холанинг ҳовлиси унча узоқ эмас, яёв юриб ўн-ўн беш минутда етса бўладиган жой эди. Шунинг учун, гарчи зарурат бўлмаса ҳам Анварбек Лаълини ойиси билан кўчагача кузатиб чиқди-да, бир четда турган ўз машинасига таклиф этди.

Пошша хола ҳам худди шуни кутиб тургандек, йигит сазасини ўлдирмади. «Волга» асфальт ётқизилган узун йўлақдан катта кўчага чиқиб бораркан, ҳайдовчи бу «сафар» дарров тугаб қолишини хоҳламай, она-болага қарата сўз қотди:

— Ҳозир ўнинчини битирганлар вечердан кейин тун бўйи кўча айланиб чиқишни одат қилишган. Янги одат-

га кўра икковингизни шаҳар бўйлаб бир сайр қилдириб келмоқчиман!

— Умрингиздан барақа топинг, болам. Бунақа машиналарга тушиб, шаҳар айланиш илгари тушимизга ҳам кирмаганди, — дея Пошша хола розилик маъносини билдирди ва бемалолроқ ўтириб олди.

Машиналар ҳаракати анча сусайиб қолган жимжит кўчадан «Волга» ўқдай учиб борарди. Пошша хола унинг орқа эшиги ёнбошидаги қизил бахмал қоплама қайишни маҳкам чангаллаб олганича, гавдасига номуносиб ғоз ўтириш билан кетарди.

Хадрага етай деганда, ҳувиллаб қолган катта майдон ўртасида навбатчилик қилаётган Қоровой милиция кўринди. Хола дарров кўшнисини таниб, унга чағир кўзларини тикди. «Ўл, бу кунингдан, эгасиз итдай бўлиб қолибсан-ку!»

Анварбек қизиқ-қизиқ гаплар, латифалар айтиб онаболани роса кулдирди, шаҳарни, кўпдан-кўп жойларни айлангирди.

Улар вақт ярим тундан оғиб қолганда «сайр»дан қайтишди.

Она эшикни тамбалаб узун йўлақдан ҳовли томон бораркан, ўзича овоз чиқариб деди:

— Бирам очик кўнгил, дилбар йигитки, бунга йўлдош бўлган хотиннинг бахти кулади, қирк йил бирга яшаса ҳам, юзи ажин кўрмай ўтади.

Эндигина ўн саккизга қадам қўйиб, балоғатнинг турли ҳис-туйғуларига чулғаниб юрган Лаълига ойисининг бу гаплари қаттиқ таъсир қилди. Ҳақиқатан ҳам бунчалик хушмуомала, унинг устига машинали йигитни биринчи бор кўриши, гап билан элтиб қўяди-я! Дарров қизнинг кўз олдидан бирма-бир собиқ синфдошлари ўта бошлади. Улардан биронтасини ҳам мана шу Анварбекка ўхшатолмади. Ҳатто, йигирма йигитнинг «гули» энг сўзамол Тўрахўжани ҳам.

Пошшахон шундоққина катта шаҳарнинг марказий бозори ёнбошидаги ҳовлида туғилгани учун унинг суяги шу ерда қотган эди. Мактабда чалакам-чатти қилиб, уч синф ўқиди. Кейин, бозорга нон ёпувчи онасининг «илми»ни олди. Қиз отасини кўрмаган, лекин ойисининг таъбирига қараганда, у фарғоналик бўлиб, савдонинг кўзини билган, уddaбурон киши бўлган.

У ўн ёшга тўлар-тўлмас зуваласи «пишиб» қаттиқ-қўл онасининг эътиборини қозонди: энди саватда нонни ўзи бозорга олиб чиқар, «мол»ни бир оз ёнига қўшиб

туриб пулласа пуллардики. камига «йўқ» деб туриб оларди. Шундай қилиб онасининг ҳам кўнглини кўтарарди. камзулининг ички астарига билинтирмасдан тикиб олган «ўғри» чўнтагини ҳам тийинлар билан тўлдириб борарди. Чунки, онасининг ҳар қадамда эслатиб турадиган «ҳамма нарсанинг давоси — пул. Пулинг кўп бўлса — хор бўлмайсан! Оқмуллахон аядай роҳат-фароғатда яшайсан!» каби ўғитлари унинг мурғак миясини аллақачон эгаллаб бўлган, ҳатто қонига сингиб кетганди. Ёш кизча ҳеч нарсани ўйламасди. Ўйин-кулги, тўй-томоша унга ёт эди. Фақат пул топиш йўлини ўйлар, нима қилиб бўлса ҳам, бирини икки қилиш пайдан бўларди. Шу фикр-ўй билан Пошшахон бозор қизи бўлиб ўсди, вояга етди. Шу бозордан бахтини топиб, ўз ҳамкасабаси бўлган чапани бир йигитга турмушга чиқди. Аммо у Пошшахонни кўп куйдирди. Қиморвоз экан. Битта фарзанд туғилгандан кейин ажрашиб кетишди.

Пошшахон бошқаси билан турмуш қурди. Иккинчи эри сўққабош трамвай депосида оддий ишчи, топгани бир онлани тебратишга етадиган диёнатли эркак эди. Пошшахонни бозордан тортиб олди.

У икки-уч ойни чекиш хумори тутган кашандадай боши гангиб, бозордан анча олисдаги жимжит ҳовлида қон ютмоқдан бери бўлиб ўтказди. Шу орада «зора хуморидан тушсам» деб эридан бекитиқча кўчадан нос олиб келиб, эрмак учун оз-моз чекиб юрди. Бўлмади. Кейин, онда-сонда папирос тутатадиган бўлди, қор қилмади. Қайта дардига дард қўшилиб, озгина носвой ёки папирос чекиб олмаса, боши баттар ғувиллайдиган бўлиб қолди. У катта бозорнинг шовқин-суронига шунчалик ўрганиб кетган эдики, осойишталик унга қабристон сукунатиини эслатар. бу сукунат худди гўрга судраётгандай туюлаверарди. Ҳайхотдай ҳовлида кичик бир ўғил билан ерга михланиб ўтиравериш тегирмон тошидек уни кун сайин эзиб борарди.

Шу орада уруш бошланиб қолди. Эри ишхонада керакли одам бўлганлиги учун икки йилча брон билан юрди. Кейин, унга ҳам чақириқ қоғози келди. Шундан сўнг Пошша хола «тирикчилик» деб ўзини яна бозорга урди. Энди давр анча ўзгариб қолган, бозор ҳаёти ҳам тез оқар дарё сувидек дам уёққа-дам буёққа чайқалиб турарди.

Ана шу дарёда сузиш учун жуда усталик билан ҳаракат қилиш керак эди. Йўқса, бир эпкиндаёқ чўкиб кетиш ҳеч гапмасди. Лекин Пошша хола чўқадиғанлардан бўлмай, ўзига пухта, анча тажрибали аёл эмасми, дарё

устига тўғри бостириб кирди. Тўлқин қаёққа урилса, у ҳам ўша ёққа урилаверди. Баъзан ундан устунлик қилди... Ҳар ҳолда одамлар тирикчиликдан қийналиб, ишга оч-наҳор қатнаётган ўша машаққатли кунларда Пошша хола бошқалардан тўқ ва бут яшади. Марҳума ойисининг ўзича тўқиб-чатиб айтадиган «Қирқ йил қирғин бўлсин. мол-дунёнинг бўлса, сенга ажал ҳам тегмайди» деган «ҳикмати» қанчалик тўғри эканлиги кўз ўнгида яна бир бор исботланди. Ҳар ҳайитда худо йўлига, деб ойисининг арвоҳи учун етти танга бағишлайдиган бўлди. Шу билан мол-дунёга қўйилган ҳирс унинг вужудига омонсиз очкўзлик бўлиб синга борди.

Бу орада одамларнинг, бутун эл-юртнинг тинка-мадорини қуритган уруш тугади. Пошшахоннинг эри оғир ярадор бўлиб фронтдан қайтди. (Яхши ҳамки ҳовли-жой унинг ўзига қарашли эди. Йўқса Пошшахон аллақачон қоғозини қўлига тутиб уни ҳайдаб юборган бўларди) Энди у ишга яроқсиз, хотинига қарам бўлиб қолганди. Шу важдан фронтвик эр бозорда юрадиган аёллардан қанчалик жирканмасин, энди хотинини бу йўлдан қайтаришга ўзини ожиз ҳис этарди.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

«КЎЗА СИНДИ»

Пошшахоннинг кўзи бозорда ёриди.

Қизча икки ярим ёш бўлганда, отасидан айрилди. Шундай кейин икки эрдан икки фарзанд билан қолган Пошшахон бозорнинг турли кинғир кўчаларига кириб чиқди.

Вақт ўтган сари олди-сотти орқали пул топиш йўли ҳам ўзгарди. У ёши улғайиб, сипо аёллар қаторига кўшилиб қолганини сизди. Бозорда кам кўрина бошлади. Савдони синашта кишилар орқали зимдан амалга оширадиган йўлини топди. Савдо соҳасида ишлайдиган айрим «илдизи» маҳкамроқ кишилардан таниш-билиш орттирди.

Қоратошдан орттирган таниши Маъмурахон, унинг энг ишонгани, «бечора»нинг ўз таъбири билан айтганда, «суянчиғи» эди.

Маъмурахон битта машина аранг сиғадиган жинкўча тўридаги «пашша қўнмас» кўримсизгина ҳовлида яшади. Бу назардан чет ҳовлига ҳафта ора машинаси-

нинг орқасини қилиб, Маъмураҳоннинг ўғай укаси Анварбек келиб турар, «Волга» юкхонасида эса, ихчам қилиб боғланган қимматбаҳо кийим-кечак, камёб идиш-товоқдан тортиб, ҳар хил духоба-ю, чет эл газмолларига-ча бўларди. Машина келиб-кетгандан кейин уй эгасининг бир неча кун уйқуси қочар, укажониси, келтирган «важлар» ҳисобини олиб, озгина ортиғи билан пул тугиб қўяр, сўнг у молларни миждозларга иложи борица тезроқ тарқатиш режасини тузарди. Пошшаҳон бу «қутлуғ» даргоҳга ҳар қадам ранжида қилганида анча-мунча нарса-ли бўлиб қолар, шунинг учун ҳам ўз қизи тенги ҳовли бекасининг ҳарбир сўзига итоаттўйлик билан қулоқ тутарди.

Маъмураҳон «мусичаи-беозор», деб атовчи Пошшаҳолани Анварбекка ҳам яқинлаштириб қўйди. Бу йигитнинг доим олма-кесак териб юрадиган кўзлари бундан икки йилча олдин Лаълини опасиникида қўриб унга қадалган, ўшанда қиз саккизинчида ўқир эди.

Мана энди у бутунлай бошқа қиз. Озгина вақт ичида тўлишиб, жуда ўзгариб кетибди. Лаълининг бўлиқ гавдаси унга икки-уч ёш улуғворлик қўшиб турар, яқинда мактабни битирган қизга ўхшамасди. Ҳар ҳолда Лаъли тенгқурлари орасида анча «кўзга яқин»и эди.

Одатда бундай пайтларда айрим ота-оналар кўнглига ғулғула тушиб, безовта бўлиб қоладилар. Иложи борица тезроқ елкаларидаги «қарз»дан ўзларини соқит этгулари келиб қолади.

Аммо, Пошшаҳола «тушунган» аёл. Ҳали тўйни ҳаёлига келтирмайди. Гарчи қизи мактабни «қониқарли» баҳолар билангина битирган бўлса ҳам, уни ўқишга киритиш тараддудига тушиб қолди. Чунки ҳозир, унинг фикрича, замон бошқача. «Талаба» деган номи бўлмаган қизнинг кадр-қиммати паст.

Шунинг учун она қизининг ҳам, ўзининг ҳам тили «қисик» бўлмаслигини хоҳламайди. Обрў билан топар тутарлисини топиб турмушга берганга не етсин... Бозорниқу, ҳозирги ёшларга ўргатиб бўлмайди. Қиз боланинг бирдан бир зеби қандай қиз деса фалон институтда ўқийдиган қиз бўлиб қолди.

Пошшаҳон шуларни ўйлаб, шаҳар чеккасидаги янги маҳаллалардан бирига уй-жой қилиб чиқиб (тўғрироғи, қочиб) кетган ўғлининг оддига борди:

— Синглингни катта, ўзига дурустроқ хонадон бекаси бўлгудек сиёғи бор. Ҳозир замон ўзгариб кетган, билими қандай, деб сўрайди. Ўқишга жойламасак бўлмайди.

Оз-моз пул-мул билан бўлса ҳам, шуни тўғрилайлик!

Ўғил чайир, кўриниши озгиндан келган бўлса ҳам, кўзларини бежо ўйнатиб туриши худди Пошшахоннинг ўзгинаси эди. Пул дарагини эшитиб, унинг ранги оппок оқариб кетди. Башараси худди кўкимтир нарса тошиб кетгандай. совук қиёфага кирди. Бу ҳолат онани «тил»-дан қолдирган эди.

Ўғилнинг юпка лаблари билинар-билинемас ҳаракатга келди: у ҳар бир сўзни тишлари орасидан узиб-узиб гапира бошлади:

— Пул, пул! Келинингиз уч йилгача топган-тутганини кўлингизга келтириб берди. Ёздан тортиб картошка-пиёзгача ертўлага қўйиб, устидан қулфлаб юрдингиз. Овқат масаллигини ўзингиз ўлчаб бердингиз! Шунга ҳам кўнглингиз тўлмади. Жанжал чиқардингиз. Не-не сўзлар билан ҳақорат қилдингиз. Бирон кун ҳам одамларга ўхшаб тинчроқ яшашга қўймадингиз. Олдингиздан «тўйга сарфлаган пулларингиз — «қарз»ни узиб кўчиб кетишга мажбур бўлдик. Энди сал-пал ўзимизни ўзимиз эплаймиз. Бу ёнига порага берадиган ортиқча пулимиз йўқ! Синглимиз агар эплоса, ўз кучи билан кирсин ўқишга, эплолмаса, бирон ишга жойлашсин!

Пошша хола ҳўнг-ҳўнг йиғлаб, қуруқ қўл билан уйига қайтиб келди. Кўнгли тортган кишиларникига чиқиб, бемехр ўғил боққанимдан, ёнимда ҳамроҳ бўлиб, ҳовлимни кўриқлайдиган кўппак боқсам бўлмасмиди, дея кўз ёшини тўкиб, арз-дод килиб юрди. Маҳаллакомга чиқди.

Кимдир унга, ўғлингиз устидан оналик даъво қилиб, судга ариза беринг, деб йўл-йўриқ кўрсатибди. Пошша хола жахл устида қизини ёнига ўтқазиб олиб, аризани ёздирди-ю, аммо суд эшиги олдига боришга юраги бетламади, йўлни бошқа ёққа солди. Маъмураҳоннинг олдига бориб, ундан Анварбекнинг адресини сўради, сўнг кечга томон она-бола Чилонзорга жўнашди.

— Юз йил боққанинг билан ўзингники ўзингга вафо қилмагандан кейин қийин экан. Ўз ўғлим қон-қакшатиб уйдан ҳайдаб чиқарди! Энди ўзингиз менга ўғиллик қилинг, Анваржон! — дея уввос солиб йиғлашга тушди хола.

Анварбекнинг озгина кайфи бор эди. У шундай бўлишлигини худди олдиндан билгандай, ташриф буюрган меҳмон маърузасини ҳам, узоққа қўзилган йиғи-сиғини ҳам бардош билан, индамай эшитиб ўтираверди.

Бир маҳал Пошшахон қўлидаги дастрўмоли билан кўзаёшларини артган киши бўлиб, Анварбекка ўғринча

қараш қилди. Йиғиси унга заррача ҳам таъсир этмаётганини сезгач, бир ғалати бўлиб кетди.

... Кейин ўзи ким-у, бу қаршисида ўтирган киши кимлигига, нима сабабдан унга бунчалик куйиниб арз-дод қилаётганлигига, охир бунинг натижаси албатта кутганича бўлмаслигига фаҳми етди чоғи, дарров ўзини босиб, узр сўраган бўлди:

— Кечирасиз, ўғлим, юрагим тўлиб турган экан, ҳасратимни кимга айтишни билмай, олдингизга келаверибман.

Уй эгаси бепарвогина ўрnidан турди. Ошхона томон йўналаркан:

— Ҳечкиси йўқ. Ҳозир бир пиёла чой ичсангиз, юрагингиз босилиб қолади, — деди.

Пошша хола стол остидан қизи оёғини босиб, «тур, қарашвор» ипорасини қилди.

Уй хўжаси оқ мис чойнакка водопровод жўмрагидан сув тўлдираётган эди, сувнинг шовқинидан, ичкарига енгил қадам босиб Лаъли кириб келганини сезмади.

— Келинг, чойни мен қўя қолай!— деди у.

— Бажонидил!— Анварбек қиз қўлига мис чойнакни тутқазаркан, унинг олдидан бир оз тегиниб ўтди. Қанотлари очик дераза қаршисига бориб папирос тутатди. Қалин қошлари остидаги чағир кўзлари хона шифтигами, паға-паға бўлиб кўтарилаётган папирос тутунигами ўйчан тикилиб турарди. Лаъли қўлига гугурт олиб газни ёқаркан, унга зимдан қараганди, ихтиёрсиз равишда нигоҳлар яна тўқнашди. Анварбекнинг юрагида аллақандай туйғулар мавж урди, икки-уч қадам босиб, қизга яқинлашди, аммо иззатга лойиқ иш тутди. Тарки одат қилиб, хокисор қиёфада унга бир лаҳза термилиб қараб турди-да, ошхонадан чиқиб кетди.

Пошша хола уй эгаси қўлидаги сигаретани кўриб, бирам чеккиси келиб кетдики, чектиринг, деб юборишига сал қолди.

Жимликни қандайдир ясама ҳамдардлик билан ичкарига кириб келган Анварбекнинг овози бузди:

— Ҳаммасини биламиз, ҳозир шаҳарнинг ўзида бир неча ўн минг йиғит-қиз мактабни битирган. Камида шулардан тўқсон процентини иш билан таъминлашимиз керак! Айниқса, қизлар табиати нозик бўлади, ҳар хил ишларда ишлайвермайди. Менинг олдимга кунора ўн-ўн бештаси келиб кетяпти. Иложимиз қанча, штат йўқ! Лекин, Лаълихон учун жойни ўйлаб кўраман. Ўзингиз биласиз, савдога ҳар ким ҳам қабул қилинавермайди. Та-

ниш-билиш... Телефон орқали «юқоридан» тавсия этишлар... дегандек...

Ишнинг бундай чапчасига айланиб, бошқа йўл билан осонликча ҳал этилишини хаёлига келтирмаган Пошша холанинг юзлари ёришиб кетди.

— Илоё мартабангиз бунданам баланд бўлсин! — дея қўлларини юзига тортди.

Анварбек Лаълини ўз «қаноти» остига олиш режасини ўша «сайр» куниёқ тузиб қўйган, бу «дарди»ни мавридини топиб опасига айтишни мўлжаллаб юрарди... Мана бугун «мусичаи беозор» аёлнинг ўз оёғи билан эшиқдан кириб келиши айни муддао бўлди.

Орадан кўп ўтмай биттаси ўқиш дардида, биттаси қўнглига ёкқан дурустроқ иш топиш дардида ҳар томонда тўзиб юрган синфдошлар ўртасида, Лаъли ишга кирибди, Чилонзордаги магазиннинг упа-элик бўлимида ишлаётганмиш, деган гап тарқалди.

Пошша хола анча вақтгача «ҳамма ўқиб олим бўлаверса, бозорни ким қилади, қизим ўқийман, деса ҳам ишга жойлаштириб қўйдим», дея қўшниларга гапириб юрди.

Аммо кейинчалик, Анварбек билан тўғридан-тўғри муносабатда бўлишдек бу хурсандчилик ёнига бир ғашлик келиб қўшилди. Бунинг сабабчиси Маъмураҳоннинг гапи бўлди.

Яқинда у Анварбекнинг ёши ўтиб бораётганлигини, бир неча йил турмуш қуриб яшаган олдинги хотинидан фарзандсизлик орқасида ажрашганлиги ҳақида ҳасрат қилиб қолди. Маъмураҳон бу гапни, қизингизни укамга суқуштираверманг, деган маънода айтдим, ёки ўғай укасининг Лаълига майл қўйиб қолганлигидан беҳабар, оғзидан чиқариб юбордим, бу томони Пошшаҳонга қоронғи эди.

Ҳар қалай шундан кейин Пошшаҳон Анварбек кизининг тенги эмаслигини тушунди. Бошда шошқалоқлик қилиб, боласининг қулоғини «қиздириб» қўйган гапларнинг энди аксини айта бошлади. Бироқ, Лаъли қулоғига гап оладиган вақт аллақачонлар ўтиб кетган эди.

Пошша хола кейинги пайтларда қизи олдида Анварбекни қанчалик олабўжи қилиб ёмонламасин, аммо ўзи билан алоқаси мустаҳкам, опа-уканинг «катта қозони»га яна яқинроқ келган, улар орасидаги муносабат «она-бола»ликгача бориб етганди. Кўк «Волга» Пошшаҳонникига ҳам тез-тез келиб турарди.

Хола энди «ўз моли»га эга бўлиб, атрофига мижозлар тўплади. Ишни ўшалар орқали силлиққина ҳал қи-

ла бошлади. У ҳам кизидай уйда ҳеч ким билмас «магазинчи» эди.

Шундай қилиб, унинг бир йилча омади юришиб турди. Кейин, кутилмаганда Нормухамедовлар «сулоласи» инқирозга учраб, қонуinning шафқатсиз қамчисига йўлиқди. Уларнинг, кимки билагини шимариб остини пайпасласа, олтин топадиган «сирли кўзаси» синди. Бир қанча эгри қўллар тирсагидан чилвирга тушди.

Бу шум хабарни Пошша хола, ҳовлисидаги қизил гилос тугаб ёз бошланай деб турган кунларнинг бирида эшикни тарақлатиб ёпганича ҳовлига кириб келган қизидан эшитди. Унинг кўзларида ёш, бир қўлида мижиғланган газета. Кирикларига тортилган сурма чаплашиб, йиғидан шишинқираб кетган қовоқлари худди мушт еган одамнинг қовоқларидай кўкимтир бўлиб кетган.

Бу ой ичи фойдага қолган пулларни кўрпачага узала тушиб, ҳузур қилиб хаёлан «сана»ётган Пошша хола Лаълига кўзи тушдида, гавдасини супадан аранг узиб, кадини ростлади.

— Ҳа, ким хафа қилди?! Эрталаб ўйнаб-кулиб чиқиб кетган эдинг-ку!

— Толикнинг адасини газетага уришибди!

Бир бахтсизлик дарагини сезгандай Пошша холанинг юраги «шув» этиб кетди. Гарчи Тўрахўжанинг дадаси билан ораси узоқ бўлса ҳам, қандайдир кўнгилсизлик ипи ўз бўйнига келиб боғланаётгандай бўлди. Ранги оқаринқиради. Лекин руҳан тушмади:

— Мен Тўрахўжангни ҳам, унинг адасини ҳам танимайман. Бировларнинг ташвишини менинг тинч бошимга нега кўтариб келасан! Кўй, ўзингни бил, ўзгани кўй!

— Ойи! — Супа лабида унсиз йиғлаб омонатгина ўтирган Лаъли бирдан опаси томон ўтирилди. Унинг бағрига ўзини отиб, хўнграб йиғлаб юборди. — Бу фақат уларнинг ташвиши эмас, Анварбек акам, унинг орқасидан Маъмура... сиз ҳам газетага тушибсиз!

— Вой, мен ўлмасам! — Пошша хола худди илон чақиб олгандай бақириб юборди. — Бу тухмат, чиппа-чин тухмат! Мен ҳеч кимни билмайман! Анвар сенинг бошлигинг, мана шунинг учун ўшани танийман! Вой шўрим, бундай қуруқ тухматдан худоё-худовандо ўзинг асрагин! — Бор гавдаси билан қизини итариб нарироқ суриб қўйдида. «савлати»га номуносиб эпчил ҳаракат қилиб энгашди, ёстик остидан рўмолчага тугилган ҳамённи олди, уёқ-буёққа аланглаб, қўйлаги ёқасидан ичига ташлаб, қўлтиғига яширди ва шошганича ичкарига кириб кетди.

Вақт қиёмдан ўтиб қолди ҳамки, эрталаб енгилгина чой ичиб олган Пошша холанинг хаёлига на тушлик-кечагидан қолган қозондаги маставани иситиб ичиш, на бирон тишлам нон ейиш келди. Лаълига бир бало бўлганими, йиғлаган овози эшитилиб қолади.

Ниҳоят у ичкаридаги ишларни «саранжомлаб» қизин тепасига келди:

— Тур ўрнингдан. Ўзинги койтаверма. Мен қўл учида кун кўриб келаётган бир бева-бечора аёлман! Эрим ҳукумат учун ўзини ўтга уриб ўлмаганида шундай кунларга қолмасди, бу бошим. Ўша ҳукумат олдига ўзим бораман, — вой-дод, дея айюханнос соламан. Олдин билиб олмоқчиман: қани ким менинг ҳақимда нима ёзганикин. Аввал ўқиб бер. Мени кўриб-билмай туриб, устимдан газетага ёзадиганини уйига ўт кўйиб юбормасам, отимни бошқа кўяман!

Лаъли беҳолгина ўрнидан туриб, ташқарига чиқди. Супага ўтириб, қўлигағижимланиб кетган газетани олди.

— Секинроқ ўқийвер, — деди онаси овозини пастлатиб.

Лаъли хўрсина-хўрсина фельетонни ўқиб берди. Пошшахон тухмат деб гумон қилган айрим жойларни қайтадан ўқитди. Пировард бошидан қаттиқ зарба еган кишидай гангиб қолди. Қарийб газетанинг бутун бир саҳифасини эгаллаган фельетонда асосий зарба Суробхўжа Нормухамедов ва унинг атрофидаги «масъул» ўринбосарларига ҳамда поччаси орқали айшини суриб, кўринмас бозорнинг бир тармоғида «таъминловчи»лик қилиб юрган Анварбекка урилган, унинг холис хизматчилари Маъмурахон билан Пошшахонлар ҳам алоҳида тилга олиб ўтилган эди.

Пошша хола вазиятга қараб қарич қўядиган устомон эмасми, фельетоннинг ўзига тегишли жойларини эшитибок, исканжага тушганини, орқа-олдига юрса ҳам, тўрт томони берк, бўлганида ҳам баданини тешиб кирадиган тиканли «симлар» билан ўралганлигини фаҳмлади-ю, энди ҳеч қаерга арз қилиш мумкин эмаслигини, фақат бу қуршовдан ўша эски усул — «ҳеч кимни танимаслик» билан қутулиш мумкинлигини кўнглига тутиб қўйди.

Яна бир бор Лаълига қарата ўзининг бояги гапини қайтарди:

— Мен бу газетда номи чиққанлардан ҳеч кимни танимайман. Анвар сенинг директўринг бўлгани учун уни

бир-икки бор кўрганман холос. У билан сен ҳам, мен ҳам олди-берди қилмаганмиз! Тушундингми!

Лаъли бирон нарса демас, онасига лўқ бўлиб қараб турарди. Гўё у ҳеч нарса эшитмаётгандай эди...

Нормухамедовлар «иши» юзасидан чиққан фельетон каттагина жиноятнинг очилишига сабаб бўлиб, у билан тегишли органларнинг махсус ходимлари шуғуланарди.

«Бошлиқ» ва унинг атрофидаги биринчи даражали, иккинчи даражали қаллоблардан кейинги — энг паст даражалиси Пошша хола эди. У ҳам сўнгги пайтларда «яширин савдо» ишларини янаям жонлантириб юборганлардан ҳисобланарди.

Пошша холанинг уйи тинтув қилинганда кўзга илин-гудек дурустроқ нарса топилмади. Шу орада Маъмурахон «омбори» — ертўласидан бир неча юз минг сўмлик «товар» чиқиб қолди-да, Пошша холанинг гуноҳи енгиллашди.

Бироқ орадан кўп ўтмай, қутилмаган фалокат чувалашиб чиқди: Анварбек судда, кимингиз бор, деган саволга хотиним бор, шу вақтгача ЗАГСсиз яшаб келардик, тўйимиз бўлмоқчи эди, деб Лаълининг отини айтди.

Бу гап яшин тезлигида маҳаллага ҳам етиб келди. Ғала-ғовур, миш-миш бўлиб кетди. Унча-мунча одамни гап билан бир чўқишда қочирадиган Пошшахон тилини тишлаб қолди.

Қизини биринчи марта бурчакка қисиб савалади. кейин оғзидан боди кириб, шоди чиқиб қарғади:

— Ҳа, манжалақи, писмайиб айшингни суриб юрган экансан-да! Маҳалла-кўй олдида мен нима деган одам бўлдим, суюгоёқ! Йўқол бу ердан, кўзимга кўринма, сурбет!

Кечаси Лаъли керакли нарсаларни олиб, бир чамадонга жойлади-да, уйдан чиқиб кетди.

Аввал Пошша хола ўзи билан овора бўлиб, «қаёққадир кетган» қизига эътибор бермади. Икки-уч кундан кейин безовталана бошлади. Айни муддао бўлиб, орадан кўп ўтмай Лаълидан хат келиб қолди: «Хавотир олманг, ўз соҳам бўйича ўқишга кириш учун ҳаракат қил-япман», деб ёзибди.

Ўнинчини битиришаётганда маҳмадонароқ бир синфдошининг, мен «провинциал» жойга ўқишга кетаман. Чунки, кимсан, катта шаҳарлик — пойтахт боласи! У ерда «обрўйинг» ҳам бир бал бўлиб кўшилади. «Уч» га или-

ниб олсанг бас, дегани Лаълининг кулоғига чалингандай бўлувди. Ҳақиқатан, ўша гапда жон бор экан шекилли, у бир амаллаб студент бўлиб олди.

ЎН УЧИНЧИ БОБ

«ЗИНДОН»

Лаъли шу бўйи орадан икки йил ўтгандан кейингина уйига бир келиб кетди.

Учинчи марта ёзги таътилга келганида Пошша хола студент кизини қўғирчоқдай ясатиб, қўшни маҳаллада турадиган янги таниши Холдорникига олиб борди.

Холдорхон овози йўғон, ўғри тиши устки қалин лабини туртиб чиққан, чап қоши устида беш тийинлик чақадай қора холи бор, юзларидан доим заҳар томиб турадиган баджаҳл, дағал аёл эди.

Холдорхон чапаничасига қўлини кўкрагига уриб, Пошшахонга юзланди:

— Шундоқ жонон қизинг бўла туриб, мунча ўзингни ўту чўкка ураверасан, Пошша! Бир бойваччага бермайсанми-ю, у қизингни олмадай қўйнига солиб, сени боқавермайдими! Худо ҳақки, агар йигит бўлганимда қўймасдим, эшигинг остонасига ётиб олардим!— у гулдураб кулди, сўнг меҳмонларни ичкарига бошлади.

Пошшахон:

— Энди, опокиси, ўқиши бир ёқли бўлсин, бойваччани ўзингиз топасиз-да, — дея уй эгасининг орқасидан эргаши...

Мана, бу йил Лаъли институтни битириш арафасида. Қишга бориб диплом олади. Ўқиш-ёзишдан қутулган. Фақат қайсидир сотув дўконига бориб озгина практика ўтказса бўлгани! Шунинг учун ҳам таътилни ўз уйида, ташвишсиз, бемалол ўтказмоқда. Ўзи, чиройига чирой қўшилиб, жуда очилиб кетган. Кўчага камдан-кам чиқарди.

Пошша холанинг «иши» эса, анчадан бери юришмай турибди. Бунинг маълум сабаблари бор. Илгариги «ботмонлаб» топиши энди «мисқол»га айланиб қолган. Тиним билмайди. Майда-чуйда нарсалар билан ўралашиб юрибди. Баъзан бозорнинг касодлигидан нолийди... Кўнгли тусаса, кизини уёқ-буёққа, таниш-билишлари олдига олиб боради. Кўпроқ Холдорникида бўлишади.

Шундай қилиб, эрталаб чиқиб кетган ойиси «юмуш»

дан қайтгунча катта ҳовлида унинг бир ўзи қолар, нима қилишини билмай зерикар, чошгоҳга бориб, саратон осмони тандир каби қиздирган сари Самарқанд паркидаги муздай сувли кўлда чўмилганларини қўмсар, курсдошлари билан сувдан чиқиб қум устида қуёшга товланиб ётган пайтларини эслар, яна ўша томонларга, кўз-кўзга тушиб турган бу ердаги таниш-билишлар нигоҳидан нарироққа кетгиси келарди. Албатта, Тошкентда ҳам чўмиладиган жойлар кўп, борса бўларди-ю, лекин онаси сезиб қолишдан кўрқади... У ерда эса уч йигит, уч қиз битта «компания» эдилар. Ётоқда ҳам ёнма-ён туришарди. Қишда кино, иссиқ кунлар келди дегунча улар учун чўмилиш «сезони» бошланарди.

Мана, энди Лаъли кенг ҳовлида дикқинафас бўлиб, ёлғиз ўтирибди. Уйқудан бошқа дурустроқ эрмаги йўқ. Ухлашдан олдин албатта, акаси қачонлардир уйнинг орқасидан оқиб ўтувчи катта анҳор ўртасига брезент тортиб ясаган кичик ҳужрадек хонаки «пляж»да маза қилиб чўмилиб оларди...

* * *

Бу йилги саратон ҳақиқий саратонлигини кўрсатди. Қариялар яқин ўртада бунақанги иссиқ бўлмаган деб айтишса, газета-радио айрим жойларда ҳарорат қирк тўрт, қирк беш даражага кўтарилганлигини хабар қиларди.

Ҳамма дала, тоғу тошга бош олиб чиқиб кетаётган бир пайтда Йигитали шаҳарга кириб келди. У ҳаммом иссиқ хонасидай қизиб кетган вагонда яхшироқ ухлай олмаганлиги учунми, кўзлари қизарган, гаранг бир ҳолатда поезддан тушди. Димоғига гуп этиб, тер ва қандайдир мой аралаш чанг ҳиди урилди.

Негадир перроннинг бетон йўлагига қадам қўйган ҳаммоқ унинг кўнгли хиралашиб, кечаги ва аввалги кунлардаги бу томонга интилишдан заррача нишон қолмаганди.

У лоқайдлик билан таксилар тўхтайдиган бекатга борди. Минг азобда шахсий бир машина ҳайдовчисини Кўктерақкача обориб қўйишга кўндирди.

«Москвич» Пошша холанинг шундоқ дарвозаси ёнида тўхтади. Йигитали қиссасидан қалитни олиб кўча эшигини очди. Ичкари бир оз салқин туюлди. Электр «йиллиғич»ни қўйиб юборди. Каравотга ўзини ташлаганича кўзи илиниб қолибди.

Қанча ухлаганини билмайди. Бир маҳал ётган жойида нафаси бўғилаётгандай безовта бўлиб, уйғониб кетди. Қараса баданидан чиққан тер майкасидан ўтиб чойшабни ҳам намиқтириб юборибди.

Бўйнига тош осилиб қолгандай базўр ўрнидан турди. Вужудидаги ланжлик ҳорғинликка айланиб, латтадай бўшашиб боряпти. Бунинг бирдан-бир давоси-сув! Социкни олди-да, елкасига ташлаб анҳор томон кетди.

У то эгаси келгунича доим бўм-бўш бўлиб ётадиган ховли бўйлаб ўтиб бораркан, қуритиш учун бўлса керак, девор олдидаги бир туп анор шохлари устига ташлаб қўйилган олди очик шапалоқ гулли халатга кўзи тушди. Лекин, нима учундир эътибор бермади.

Уй пойдеворига ёндоштириб қурилган цемент йўлкадан орқага ўтиб. чўмилиш жойи томонга икки-уч кадам қўйди-ю, аёл кишининг «вой» деган овозидан бир сесканиб кетди ва турган жойида қотиб қолди. Шундоқ рўнарасида чўккалаб, ўзини ариқ ўртасига қоқилган ёғочга тортиғлик брезент пардасига олиб, холанинг қизи турарди. У, калта сөчлари тарамланиб пешонаси устига тушиб қолган юзидан ташқари ҳамма томонини паналашга улгурган ҳисобласа-да, эски парда юзидаги қарич бўйи йиртилиб қолган жой яланғоч баданининг бир қисмини кўз-кўз қилиб турарди. Лаъли худди гуноҳ устида қўлга тушган боладай эсанкираб, бир неча дақиқа унсиз қолди.

Йигитали эса ўзини шу даражада йўқотиб қўйгандики, сеҳрланиб қолгандай қизга ҳамон тикилиб турар, шу лаҳзада бирон ҳаракат қилиб, бу ноқулай вазиятдан чиқиш йўлини ҳаёлига ҳам келтирмасди. Бир фурсатдан кейин Лаъли унинг юзига қараб-қарамай:

— Нима, қизларни кўрмаганмисиз? Маданиятли одам бундай қилмайди, қочинг, мен кийиниб олай! — деди таъна аралаш зарда қилиб. Унинг бу сўзларида қандайдир эркаланиш оҳанги ҳам бор эди.

Йигитали индамай орқасига ўгирилди.

У узун йўлка ўртасига бориб етмасиданок, орқадан тақ-тақ этиб ерга урилаётган оёқ товуши эшитилди. Беихтиёр ўгирилди. Енгилгина чўмилиш кийимидаги Лаълига кўзи тушди. У эпчил ҳаракат билан анор шохлари устидан халатини оларкан, орқасига қайрилди, кўзлар тўкнашди. Қиз аввалига ситамкорона қаради, кейин бирдан ўзгариб, эркалангандай чиройли жилмайиш қилди, яна уй орқасига ўтиб кетди.

У қаёққа юришини билмай, ўртада каловланиб қолди. Ниҳоят, катта-катта одим отиб, кулбасига кириб кет-

ди. Магнитофонни токчадан олиб, қўйиб юборди. Электр чойнакка сув тўлдириб, токка тикди.

Чойнак шигиллаб овоз чиқара бошлаган эди, эшик қаршисида Лаъли пайдо бўлди. У ялангоёқ, чап оёғини ердан кўтариб олган ҳолда иккинчи оёғи билан худди чизма-чизик ўйнаётган ёш боладек сакрар, панжалари учида илиниб турган кўкиш пластмасса шиппак ерга тушиб кетай дерди.

Йигитали аввалига ҳеч нарса тушунмади. Ўзи ҳам қизга қараб бесабаб жилмайиб қўйди. Бир оздан кейин Лаълининг:

— Шлёпницам подвалга тушиб кетди, олиб беринг! — деган гапидан ўзига келиб, ҳол-аҳвол сўраган бўлди:

— Саломалайкум, яхши ўтирибсизларми? Холам тинч юрибдиларми? — Йигит негадир Лаълининг юзига тик қарашга ботинолмас, бундан у ўзини ноқулай ҳис этса керак, деган андишага борарди.

— Шлёпницамни олиб беринг, — деди қиз яна ялинчоқ овозда.

Йигитали қанчалик сипо бўлмасин, бу ноз-карашма олдига тоб беролмай, дарров «таслим» бўлди:

— Бажонидил! Сиз айтасиз-у, биз йўқ деймизми! — деди-да, қўлини кўксига қўйиб, таъзим қилгандай қизнинг олдига тушди.

Шиппак даҳлиз билан айвон вазифасини ўтовчи уйга киравериш эшик зинаси остига тушиб кетган экан. Пастдаги ертўлага ёруғ уриб турадиган икки туйнукнинг бири шу ерда эди.

— Ертўланинг эшиги йўқми? Ўша ердан тушиб, олиб чиқмаса бўлмайди шекилли! — деди Йигитали ўргимчак уяси босиб кетган кичкина учбурчак туйнукдан мўраларкан.

— Ён томондан эшиги бор-у, калити мендамас, оймларда!

«Қизиқ, зах уриб ётган шу ертўлага ҳам қулф-калитми!» хаёлидан ўтказди у, кейин қизга кескин ўғирилди:

— Ундай бўлса, аввал зинани суриб, кейин пастга тушишга тўғри келади.

— Ихтиёрингиз! — жавоб берди Лаъли чиройли қошларини сузиб.

Улар икковлашиб катта оғир зинани нарироқ суришди. «Кўзи» очилган туйнукка тикка келиб қолган қўён нури урилди. Ғира-шира ертўла ичи бирдан ёришиб кетди. алланарсалар йилтиллаб кўзга чалинди.

Йигитали бир оёғини ертўла билан туйнук орасини ажратиб турган панжарага, иккинчи оёғини уваланиб қолган тик «девор» юзига қўйиб пастга тушди. Бурчакда орқаси билан ағанаб ётган шиппак пойини қўлга олди. Ертўла ичкарисига беихтиёр кўзи тушди. Ўртада тахлаб қўйилган, ҳали қоғози олинмаган қанча-қанча пиёлачинчилар, қатор гулли чойнаклар турарди. Шундоққина панжара ёнбошида учта яшик. Улардан бирининг фанер қопқоғи хиёл очилган. Қопқоқ устида Йигиталига таниш ўша жигарранг сумка... Шу дақиқа холанинг касб-кори хақида Йигитали қилган тахмин тўғри бўлиб чиқди.

— Ҳа, ойимларнинг складларига мунча тикилиб қолдингиз? — тепадан эшитилган овоз уни ўзига келтирди. Бошичи кўтариб, шиппагимни узатинг, дегандай энгашганича қўлини чўзиб турган қизнинг хумор кўзларига бир лаҳза тикилиб турди-да:

— Раскладушкани олиб кириб, мириқиб дам олса бўладиган муздай жой экан. Шунга караянман,— деди.

— Ҳо, ойимлар бу ерга ҳеч кимни киритмайдилар. Хўжалик молларини барчаси шу ерда, — деди қиз жилмайиб ҳамон қўлини йигитга қарата чўзиб тураркан. Унинг енгилгина халати ёқасидан кўриниб турган оппоқ баданлари яна йигит кўзларини ўйната бошлади. «Тортинг» дегандай Лаълининг момиқ билакларидан ушлади. Шу дақиқа кутилмаган «фалокат» рўй берди: Лаъли бир оёғини тираб турган намтоб девор кирғоғи уқаланиб кетиб, пастга қулаб тушса бўладими...

Йигит димоғига қандайдир одам вужудини сескантариб юборувчи муаттар ҳид урилгандай, бағрини икки лағча чўғ оловдай куйдираётгандек бўлди. Улар икки киши аранг жо бўладиган тор чуқурликда бир-бирлари пинжига тикилишганча туришар, икковидан ҳам садо чикмасди.

Бир пайт Йигитали сал ўзига келиб:

— Думалаб кетдим деб чўчимадингизми?— дея сўради паст овоз билан.

Қиз чуқур нафас олиб деди:

— Йўқ. Сизнинг устингизга тушдимми деб кўрққандим!

— Энди кўрқмасангиз бўлади. Тўғри кучоғимга тушдингиз.

Йигитнинг бу сўзларидан Лаъли норози бўлгандай

юзини четга ўғирди, ёқалари анча очилиб қолган халатини тўғрилаган бўлди:

— Бу ердан энди қандоқ чиқдик... Ҳозир ойим келиб қолсалар борми...

— Келсалар нима, шиппак қидиргани тушгандик деймиз.

— Ёлғончи!

— Бўлмаса, қизингиз Лаълихон устимга қараб ўзларини отдилар деб тўғриси айтишга қўяман-да!

Қиз яна эркалангангамо чимирилиб қўйди:

— Гапингиз қурсин! Оёғим тойиб кетди-ку!.. Энди мени чиқариб қўйинг... Бирон киши келиб қолса...

— Кўча эшикнинг калити ўзимда.

— Нима, ойимларда бошқа калит йўқми!

— Дарвоқе... Энди ёруғликка чиқиш масаласини жиддийроқ ўйлаб кўришимиз керак... Топдим: аввал елкамга оёқ қўясиз, кейин бошимга! Сўнгра ёрдам қўлини менга чўзасиз. Қарабсизки, икковимиз ҳам бу зиндондан чиқиб, ёруғ дунё юзини кўрамиз-да!

Лаълининг жиддийлик акс этиб турган юзлари бирдан ёришиб кетди. Қувлик билан Йигиталига деди:

— Бошингизга чиқиб олсам-у, тураверсам-чи! Ана унда нима қиласиз?

— Мен бечорани бир умр зиндонингизда чиритмоқчимисиз?

— Ҳа, ҳа! — Лаъли қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди...

Улар бир амаллаб ташқарига чиқишди. Зинани суриб чуқур «туйнук» оғзини ёпиб қўйишди.

Йигитали Лаълини «кулбаси»га таклиф этиб, жомадонини очди — қишлоқдан онаси бериб юборган мевачевалардан олиб стол устига қўйди. Чой дамлади...

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

БОШПАНА

Йигиталининг институтда иши бошланиб кетди. Имтиҳон комиссиясининг аъзоси. абитуриентларга консултация, яна деканатнинг майда-чуйда ташкилий ишларида иштирок этиш дегандек, юмушлар билан ўралашиб қолди.

У эрталаб чиқиб кетиб, кечқурун уйга қайтарди. Лаъли билан ҳам анчадан бери дурустроқ гаплашиб ўтиролмади. Бир кун эрталаб уни холи учратиб қолди-да, як-

шанба кунни шаҳар ташқарисига чиқиб, сайр қилиб келишга таклиф этди.

Лаъли кўпдан бери Тошкент денгизи шуҳратини эшиттар, лекин у ер олис бўлганлиги учунми, ёлғиз боришдан ийманиб юрарди. Шу сабабдан Йигиталининг таклифи айни муддао бўлди.

Бутун кунни шаҳардан четдаги «денгиз»да ўтказишди. Чўмилиб, кум устида офтобга товланиб ётишди. Пляж ресторанига киришди. Лаъли ўша ерда бир ёшгина аёлнинг эғнидаги йўл-йўл чўмилиш либосини кўриб, ҳаваси келди. Йигитали унга бундан ҳам дурустроғини топиб беришини ваъда қилди.

— Тополмасангиз-чи! — қиз кўзларини пирпиратиб нозланиб сўради.

— Хиротдан бўлса ҳам топиб бераман.

Орадан икки кун ўтмаёқ, шапалоқдай бир парча матодан хўп зеб бериб тикилган чет эл чўмилиш либосини қайсидир база складидан таниш-билиш орқали топиб келиб, Лаълига ўзининг айтган гапи устидан чиқадиган йигит эканлигини кўрсатиб қўйди.

Ўртада салкам бир ой вақт ҳам ўтиб кетди. Августнинг охириги кунни қиз ўқишга жўнади...

Ўша кун кечқурун Пошша хола Йигиталининг олди-га бир конверт кўтариб кириб келди:

— Сизга хат келганди, болам.

У конвертни кўлига олди-да, ҳуснихатдай чиройли ёзилган адресга кўзи тушди. Дарров таниди. Назирадан. Кўлини тегизар-тегизмас конвертнинг ёлқич оғзи чирт этиб очилиб кетди, ичидан бир парча хат чиқди.

Назира тўртинчи курс имтиҳонларидан кутулиб олганлиги ҳақида ёзибди. Кейин... «биз кутбнинг икки қарама-қарши чеккасида турганга ўхшаймиз, наҳотки?» деб хатини тугатибди.

Йигитали, иккимиз ҳам бир жой — яъни кутб марказида бўлишимиз керак, деган мазмунда Бодомзорга жавоб ёзиб юборди.

Кузнинг биринчи ойи тугаб, октябрнинг ёғин-сочинли инжиқ кунлари бошланди. Кечалари ерга қиров тушиб, кўлмак сувлар устини юққа муз қоплаб ола бошлади. Шаштли келган ёз садоси қишдан бошқача бўлиб қайтишини билган одамлар ўтин-кўмир ташвишига тушиб қолишди.

Йигитали ҳам баъзан кичкинагина хонасида кўрпага ўралиб, кечаси билан совқотиб чиқар, шунда қиш ғамини еб, печкага кўмир сотиб олишни режалаб кўярди.

Бирок, факультетдаги дарслар, яна ташкилий ишлардан (у тагин комсомол комитети котиблигига сайланганди) бўшаб, кўмир олишга чиқолмас, чиққанда ҳам Салимжон айтганидек, у ерда навбатга ёзилиб, неча кунлаб овора бўлишга асло тоқати йўқ эди. Шунинг учун у киши ғамини худога «тоштириб», Пошша хола билан қорама-қора уйдан чиқиб кетар, комсомол комитети хонасига кириб олиб, эрталабдан фикрини чалғитмай, диплом ишини қайта кўчириб чиқар, айрим жойларини бошқатдан кенгайтириброк ёзиб, тахрир қиларди.

Диплом ёклаш куни охириги сўзни Фозил Шоисломович олиб, талабамизнинг бу ишида анчагина қимматга эга бўлган қизиқарли фактлар бор, бироқ яна шу фактлар кул қоплаган кўрдай умумий хулосалар остида яшириниб ётибди. Умурзоқов ана шу умумлашмалар ўрнини кенгроқ илмий далиллар билан тўлдирса, фанимиз яна бир зарур монографик асар билан бойиган бўларди, деган ўша гапи Йигиталини тинч қўймас, бўш қолди дегунча, диплом ишини қўлга оларди.

Бир куни кечга томон Йигиталининг дарси тугаб, энди кетай деб турганди, декан йўқлаб қолди. Фозил Шоисломович чой ичиб ўтирган экан, одатига кўра, бир пиёла қўйиб узатди. Кейин салмоқланиб ҳол-аҳвол сўради:

— Ижарада турибман дегин! — унинг юзига тикилиброк каради-да, шаҳодат бармоғини стол устига «тақ» этиб уриб қўйди. Йигитали ўз фойдасига ҳал бўладиган бирон янгиликни аниқ сезгандай вужудини номаълум ички ҳаяжон қоплаб олди:

— Шундоқ, домлажон! — деди.

Декан қолган гални қисқа қилди:

— Акмал Ражабович Москвага ишлашга кетяпти. Унинг хонаси бўшаши билан ўша ерга кўчиб келасан.

— Раҳмат, домлажон. Раҳмат, эътиборингиз учун, у қуллуқ қилиб, қўлини кўкрагига босди.

Бир оз диққадан сўнг Фозил Шоисломович яна қўшиб қўйди:

— Машинани ҳеч иккиланмай олавер энди. У ернинг катта ҳовлиси бор. Тайёр гараж!

— Насиб қилиб, келиб қолса, албатта, оламан.

Йигитали қушдай енгил тортиб, бир олам қувонч билан деканатдан чиқди. Азбаройи хурсандлигидан трамвайга ўтиришни ҳам унутиб, ижара-кулбаси томон пиёда жўнади.

У янги уйга кўчиб келди-ю, орадан кўп ўтмай Фозил Шонисломович академияга ишга ўтиб кетди. Деканатда ўзгариш бўлди: ўринбосар декан этиб тайинланди. Бу орада Шоди Мударрисовни кимдир қўллаб юборди шеклилли, кафедра мудирлиги лавозимидан декан ўринбосари бўлиб кўтарилиб қолди.

Йигитали бир пайтлар дорилфунун ўқитувчилари учун қурилган тўрт қаватли беш-олти иморатдан иборат «олимлар уйи» деб аталувчи даҳадан ўзига бошпана текканидан беҳад хурсанд эди. Бу даҳа қалин мевазор боғдан иборат бўлиб, атрофи темир панжара — «девор» билан ўралган эди. Бу ерга вазмин чўян дарвоза орқали кирилар, унинг ёнбошидаги тор каридорли кичик уйчада доим қотмадан келган, чўққисоқол қоровул ўтирарди.

Йигиталининг «омадли» болалигини Пошша хола яхши биларди. Аммо, уй-жой масаласида пешонаси бунчаллик тез ярқираб кетишини асло қутмаганди. «Дурустрок ҳовли олиш учун камида ўн беш-йигирма минг пул бўлиши керак. Бу боланинг юриш-туришидан ҳамёнининг чўғи пастрокқа ўхшайди. Агар бўлса ҳам, ўша машинасига ташлаб келган! Яқин-ўртада уйли-жойли бўлолмайди. Ўзимнинг қўлимда яшайверсин-чи, уёғи бир гап бўлар», деб юрарди ичида.

Мана, энди қутилмаганда квартира тегиб қолди.

Пошша хола бир кунлик ишнинг баҳридан ўтиб, Йигиталининг кўч-кўрони ортилган машинада у билан янги уйга келди-ю, ичкарига қадам кўйиб, оғзи очилиб қолди: бир томонда гарнитур, бир томонда радио, телевизор, уйга кираверишда — коридорда телефон. Катта шинам хона ҳам бекаму кўст. Ошхонада совуқхона ғириллаб ишлаб турибди. Газ плитаси тепасида эса, кангирдан тортиб, човлигача бор. Ҳаммаси яп-янги. Буларни ишлатадиган одамгина етишмасди бу ерда.

Бу рўзгор буюмларини Йигитали ҳовли олиш мақсадида жамғариб юрган пулларига харид этиб, кун-кеча ўртоқлари билан бир машина қилиб келтирган эди.

Тозалаб артилган кенг дераза ойналаридан кўчанинг нариги бетидаги маҳалла уйлари кафтдагидай кўзга ташланиб турибди. Айниқса, ёзда жоннинг ҳузури бўладиган кенг балконни айтмайсизми!

Пошша хола кўз ўнгида Анварбекнинг файзсиз уйи гавдаланиб кетди. «Уйни ясатиш мана бундоқ бўпти, ҳамма нарса ўз жойида. Уникида бирон тузукроқ жиҳозга кўзим тушмаганди... Ҳозир қайси қамокда ётгани-» ;

кин? Бир куни гап орасида мақтаниб ҳукумат самолёт сотса ўшанга етарли пулим бор деганди. Ўшанча топганини қаерга сарамжонладийкин...» Аёл бехосдан хаёлига келиб қолган бу фикрдан ўзини чалғитиш учун уй файзига, унинг жиҳозларига тасаннолар ўқиб кетди:

— Бай-бай, бу ер жаннат-ку, ўғлим! Бизнинг ҳовлилар ордона қолсин... Бу ернинг полини бир марта ювиб, эшиги тагини супуриб қўйсангиз, ҳафта бўйи ярқираб туради. Вой болам тушмагур-ей, шундай қилиб, уйли бўлиб олдим, денг! Майли, буюрсин. Энди, ота-боболаримиздан қолган одат бу: бир ис чиқариб юборишимиз керак. Янги уй, янги рўзгор деганларидай...

Салимжон бозорга тушиб чиқди.

Пошша хола «ис чиқарди». Кейин, яна иримчилиги тутиб кетиб, равоқдаги бетон устунга бир боғлам исирик илиб қўйди. Кечга яқин, эртага келарман, дея уйига кетди.

Шундан сўнг Пошша хола бу ерга серқатнов бўлиб қолди. Асосан у пешиндан сўнг келар, баъзан Йигиталининг кир-чирини ювиб, майда-чуйда ишини қилар, лекин қоронғи тушиши билан ҳаяллаб қолмай, дея ҳовлисига қайтиб кетарди. Йигитали холанинг юракдан чиқариб қилаётган бу яхшиликлари замирида нималар яширинган — бирон манфаат ёки шунчайики одамгарчиликми билмас, тўғрироғи бунга аҳамият бермасди. Онанинг бу муносабатини ўзича яхшиликка йўйиб, унга қандай миннатдорчилик билдиришини билолмай юрарди. Шундай кунларнинг бирида Пошша хола калитни сўраб қолди:

— Икки-уч бор келиб қайтиб кетдим. Ишдан қайтишингизга бир қошиқ иссиғингизни тайёрлаб турай, дегандим.

У дарров ёнидаги калитлардан бирини берди. Шу фикр олдинроқ хаёлига келмаганлигидан бир оз хижолат ҳам тортди.

Пошша хола катта иморатнинг эрка фуқаросидай бу ердагилар олдидан кўкрак кериб ўтадиган бўлиб қолди. Шу орада яқин атрофдаги хонадонларга «қўни-қўшничилик» юзасидан ров-ров бош суқиб, айрим аёллар билан танишиб ҳам олди. Улар ичидан кўнглига ёққани Йигиталининг «хўжайини» Шоди Мударрисовичнинг онаси Соттихон эди.

... Шундай қилиб Йигитали Пошша холанинг уйдан чиқиб кетди-ю, қўлидан чиқиб кетолмади.

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

ИНТИЗОР

Назира Йигиталининг шаҳарга олиб кетиш ҳақидаги гапларини, шунчаки мастликда айтди-қўйдида деб, ўзини овутган, кейинчалик эса ораларида ногоҳоний катта бир жарлик пайдо бўлаётганлигига кўзи етган ва унга қисқагина қилиб, мана шунга ишора тариқасида хат ёзганди.

У ўз жавобида барибир икковимиз «қутб марказида бўлишимиз керак!» деб ёзибди. Демак, Назира Бодомзорни, бошлаган ҳамма ишларини тарк этиб, марказда — Йигитали олдида бўлиши керак эканда! «Демак, ўшанда Тепабоғда айтганлари чин экан. Бир марта гапдангап чиқиб, «Мен ўз қишлоғимизни мингта шаҳарга ҳам алишмайман, ўқишни битираману, шу ерга — сенинг олдингга келаман» деганлари ёлғон эканда!..» ... «Йўқ-йўқ, мен нималар ўйлаяпман. Йигитали акам барибир Бодомзорга келади. Мен у кишини яна қанча бўлса ҳам қутишга тайёрман. Ахир, мен бу ерда қарияларни ўз ҳолларича ташлаб шаҳарга кетолмайманку! Буни Йигитали акам ҳам тушуниши керак!»

Назира мана шундай хаёллар билан юрган кунларнинг бирида Илёс гузарда йўлини тўсиб, янги хабар айтиб қолди.

— Кеча Тошкентдан келдим. Йигиталиникида меҳмонда бўлдим. «Волга» олибди, ҳаворангидан! Ҳозир шофёрликка ўқиётган экан, ҳайдов гувоҳномасини олишим билан ўзим ҳайдаб бориб қоламан, деди... Яна, сенга салом айтди. Энди суюнчисини чўзавер!

Илёснинг бу гапи Назира юрагидаги барча ғашлик пардасини кўтариб юборди...

Ҳамма ердагидек Бодомзорда ҳам бу йил куз эртарок тушиб, боғ иши одатдагидан барвақт саранжомланган бўлса-да, Асқар боғбоннинг қўли ҳеч бўшамасди. Бутун бир бошли боғ меваси жо бўладиган ертўлага тушиб олиб, ўзи сингари беш-олти қари-қартаг аъзоси билан шипларга узум осишар, ташқарида озгина қиров есин деб ҳали кўмилмаган тунлари остига уйиб қўйилган аюрларни замбиллаб ичкарига олиб киришар, саралаб ерга тўшалган похол устига тўкишарди. Шу билан эрта бошланган ғимир-ғимир ишнинг кечга яқин, баъзан хуфтонга бориб кети узиларди.

Назира ишдан қайтиб овқатга уннади. Вақт аллама-

хал бўлиб, шовла қозон остига олай деди ҳамки, отасидан дарак бўлавермади.

У ўчоқдан оловни тортди, тахта қопқоқ устига қиров боғлаб қолган тўртбурчак қозон сочиқни ёпиб, уйга кибриб кетаётган эди, узоқдан машинанинг гуриллаган овози эшитилиб қолди. Чопганича ўзини кўча эшик томон отди. Қаршидан дум-думалоқ икки чироғи билан зим-зиё тун бағрини найзадай ёриб қандайдир машина кела бошлади. Ана, у яқинлашди, лекин тезлигини пасайтирмади, эшик олдидан тўхтамай ўтиб кетди. Раиснинг кўкимтир газик машинаси экан...

Мана, орадан бир ойдан зиёдроқ вақт ўтаяптики, қизнинг фикри-ёди кўчада. Доим хат-хабарсиз тўсатдан келиб қоладиган одати бор. Йигитали акаси ўз машинасида келаётгандай бўлаверади...

Октябрь охирларида Назиранинг домласи келиб бу йил қиш қаттиқроқ бўлиши кутилмоқда, ҳар эҳтимолга қарши ўн-ўн беш ўрам полиэтилен олиб келиш керак, деб колхоз раҳбарларига айтган эди.

Ҳақиқатан ҳам изғиринли кузнинг этагийёқ қиш қаҳрли келишидан дарак бера бошлади.

Назира бригада аъзолари билан ҳафта бўйи Кўрбулоқда қолиб кетди. Бу орада қизлар тикув машинаси ёнида ўтириб олиб, тажриба учун ўтқазилган хурмо кўчатларининг ҳар бирига «ёмғирпўш» тикиб, яхшилаб кийгизиб чиқишди. Кейин, Деновдан келтирилиб, янги ўтқазилган ниҳолларни ҳам ўраб-чирмаб қўйишди.

Декабрнинг биринчи кунийёқ бўронли изғирин бошланиб, ҳамма нарса тақа-тақ музлаб қолди. Бир сидра қор ёққандай бўлди. Лекин, уни шиддатли шамол аллақайёқларга учуриб кетди. Кечагина кумушдай оқариб ётган тоғ чўққилари ҳам қорайиб қолди. Йўл устларида қорнинг ола-чалноқ бўлиб «юки» қолди, холос! Сувалган уй томлари худди уни қоқиб олинган супрага ўхшаб қотиб ётар, қолган-қутган қор гардларини ҳам шамол гирди-каналак қилиб ҳар ёққа учирарди.

Қорасувоқ Бодомзор устида кеча-кундуз ўз камчисини ўйнатар, дам шамол гувиллаб кимларнингдир томига тўшалган қора қумқоғозни кўтариб юборар, яна аллакимларнинг бостирмасидан пичан ғарамини учуриб кўчага отарди.

Умурзоқ буванинг тегирмони совуқ турган биринчи кунийёқ тўхтаган, тарнови муз ўраб, тепадан ҳайқириб тушадиган сув йўлини тўсиб қўйган эди.

«Ўзимизнинг қайроқи буғдой нони яхши, ўшандан

қўймасин», деб туриб олган ўн-ўн беш ҳамқишлоқлари юзидан ўтолмаган тегирмончи бува қўлига теша-болта олиб, парракларда тош қотган музларни уриб туширди. новни тозалади. Бирок, чархпалак кундузи озгина айланаиб турди-ю, кечки совуқ тагин сувни «сиқиб» қўйди.

Эртаси кун милтиллаб, совуқ бироз шаштидан тушиши билан муз синдириб парракка сув очди. Бир неча пуд буғдойни оқлаб беш-олти кишининг ҳожатини чиқарди... Эндинисига чол бардош беролмади: новнинг ярмичаси бақатерак танасидай улкан муз билан тўлиб қолганди. Уни ажратиб оламан деб икки-уч киши билан қилган хатти-ҳаракатлари зое кетди. Терлаб-пишган ҳолда совуқ тегирмон ичкарасига кириб, ўти ўлиб қолган сандалда бир оз нафас ростлаган бўлди. Кейин қизиб турган бадани совий бошлаганини, яктаги этига ёпишиб вужуди жунжикаётганини сезд. Совқота бошлади. Тегирмонга қулф урди-да, чопонига ўралиб, уйига жўнади. Йўл-йўлакай ўзига-ўзи хаёлан дерди: «Бунақа совуқдан кўпини кўргандинг, Умурзоқ! Елкангдаги чопонни тол шохига илиб қўйиб, яктакчанг муз кўчирган пайтларингни эсла. У вақтларда кишининг запти бундан ҳам зўрроқ бўларди. Ўшанда сенга ҳеч бало ёпишмасди!.. Мана, энди-ги аҳволингни қара, нима қўйга тушиб қолдинг? Ёшинг ўтяти, қарияпсан!»

Шу баҳона бўлди-ю, унча-мунчага бўйин эгмайдиган Умурзоқ бува кўрпа-ёстиқ қилиб ётиб олди. Хайри ача яккаю ёлғиз суяниб қолган кишиси тепасида гирдикапалак. Собиржоннинг ҳоли-жонига қўймай, қўшни Боғоро қишлоғидан «аъзайимхон домла»ни айтдириб келиб дам солдирди. Ирим-сиримга бориб, тегирмоннинг сув айланаиб тушадиган даҳанасидаги катта қари тол остига чироқ ёқиб келди. Фойдаси бўлмагандан кейин «дўхтир» Комилжон олдига чопди. У отани кўриб, қаттиқ шамоллабсиз, бир-икки ҳафта қимирламай ётишингизга тўғри келади, мен хабар олиб тураман, дея дори ташлаб кетди.

Мана, ҳафта бўляптики, Назира Хайрибиби ачаси билан ташвишни тенг тортиб, опокдада бошида парвона. Дапқур-дапқур чол дуо қилиб қўяди: «Умрингдан баракка топ, қизим!»

Асқар боғбон бошлиқ боғ бригадасининг қариялари узундан-узун қилиб қурилган ертўлани иситиш учун беш-олти чўян печкани кеча-кундуз ёқиб чиқишар, меваларни саралашарди. Совуқ келган киш чолларни шошириб қўйган, бош қашишга вақтлари йўқ эди. Шунга қарамай «боғ бригада» Умурзоқвойдан хабар олгани

хар куни вақт топар, бот-бот келиб, ундан ҳол-аҳвол сўраб кетарди.

Ташвиш ҳам, шодлик ҳам кетма-кет келади, деганларинг рост экан. Чилла чириллатиб турган мана шу кунларнинг бирида Хайрибону ҳовлисида кичкана хурсандчилик бўлди. Азонда туриб сигирга хашак солиш учун оғилга кирган Назира шолча — «эшик»ни кўтариши билан жажжигина бузоқчага қўзи тушди. Бузоқча пешонасида қашқаси бор, қулоқлари диккайган, кўзлари кийикникидай бирам чиройли эдикки, одамнинг ҳаваси келарди.

Эртаси куни Назира, одатдагидай кечга томон, Кўрбулоқдан қайтди-да, бузоқчадан хабар олгани ачаникига чиқди. Уни даҳлиз бурчагидаги ўз «тўшаги»га ўраб қўймоқчи бўлиб турганди, ичкари уйдан оноқдаданинг ачага зорланиб гапираётганини эшитиб қолди: «Сигирга ширалироқ овқат бергин! Шу касалим ҳам ортиқча бўлди. Мана шунақа нозик пайтда туғиб қолишини билиб, бостирма устидаги похол остига ўн-ўн беш боғ кўк беда босиб қўйгандим. Қани қувватим бўлса-ю, томга чиқиб ўшани ташлаб берсам».

«Лайлак уяга ўхшамай ўлсин, қурган бостирмангиз! Шамол бўлса, тандир остига боришдан ҳайиқиб турман. худди устимга тушиб кетаётгандай бўлаверади... Яктакчан муз чошиб, азобини тортаяпсиз! Энди бир камингиз шундай совукда ўша бостирма устига тирмашиб чиқиб эди!» Хайрибиби гап келганда отангни аяма, қабилида «ўз жонига ачинмайдиган» чолига дашном берар. гўё шу билан аламидан чиқарди.

Умузроқ бува овозини пастлатиб деди:

— Бўлди қил. Шу шангилаган овозингни Назира эшитиб қолса нима дейди! Чол-камшир қариган чоғида жикқа-мушт бўляпти демайдимми?

— Демайди! — Хайрибибининг баъзан қутилмаганда тутиб қоладиган қайсарлиги бор эди. Яна гапга гапни улаб юборди. — Назирахон ўзимнинг қизим, сизни қанақа одамлигингизни яхши билади.

— Бўпти-бўпти, сеники маъқул. Майли сигир ўк беда емаса емай қўяқолсин. — оноқдада тескари ўгирилиб олди шекилли овози пастроқ эшитила бошлади.

Хайрибиби ҳамон паст келгуси йўқ эди:

— Ана, кўрдингизми, қулоғингизга тўғри гапим ёкмайди. Сизга ўша тегирмонингизни кўнғир тоши лапанглаб айланиши бўлаверса! :

Назира ичкарида давом этаётган бу баҳсдан таъсирланиб, мийиғида кулиб қўйди. Даҳлиздан мол соғилади.

ган сирли кўк челакни олиб, ташқарига чиқиб кетди. Бостирманинг нариги ёнбошидаги оғилдан сигирнинг «мени соғиш пайти бўлди» дегандай «мў-ў»лаган овози эшитилди.

Назиранинг кўзи лайлак уя бостирма устидаги пичан ғарамига тушди. Кечаси кўтарилган бўрон баланд қилиб босилган ғарамни бир томонга қийшайтириб қўйган, унинг орасидан Умурзоқ бува айтган кўкиш беда боғлари кўриниб турарди.

У сигирни соғишни ҳам унутиб, худди биров, ҳозир шунга қиласан, деб мажбур этаётгандай, қаршида турган шотидан юқорига кўтарила бошлади. Лўмбоз бостирилиб тузукроқ ҳам сувалмаган бутун том юзини катта ғарам қоплаб турар, фақат нарвон томондан оёқ қўйиш учун бир қадамча очиқ жой қолдирилганди, холос. Буни ёз охирларида адаси билан Умурзоқ опокдадаси икковлашиб босиб чиқишганди. Назира бостирманинг очиқ қолган ерига оёқ қўяркан, димоғига гул этиб пичан ҳиди урилди. Кейин, нарироқдаги буруқсаб тутун чиқаётган мўридан жаз-жуз овоз, жизза ҳиди келди. Хайри ача кечки оқатга уннаб юборганди.

Қиз ях аралаш қор уюмлари билан усти тарашадек қотиб қолган маккажўхори поялари ҳамда шоли походи орасидан беда боғларини тортиб пастга ташлай бошладди.

Оғилда турган сигир тансиқ емиш исини сезди шекилли, бир пишқириб қўйди, кейин яна чўзиб «мў-ў»лади.

Назира бир боғ бедани зил-замбилдай босиб турган похол ва макка поялари остидан тортиб туширгунча қўллари тарашадай қотиб қолди. У бир амаллаб тўрт боғча бедани ерга ташлади... Шу пайт орқа томондан машина овози эшитилиб қолди. Назира ишни тўхтатиб, диққат билан кулоқ тутди. Моторнинг гувиллаши бу ердан ҳар кунга ўтиб турадиган машиналарникидан ўзгачароқ эди.

Йўлнинг қишлоққа кириб келавериш тарафини ғарамнинг кўча ёққа тўнкарилиб қолган қисми тўсиб турарди. У ҳарна қилиб бўлса ҳам, ғарам ёнидан айланиб ўтиб, машина келаётган томонга қарамоқчи бўлди. Аммо, пичанинг сирганчиқ нишаб томонидан бостирма томига тушишга юраги бетламади.

Машина яқинлашиб келиб, йўғон овоз билан сигнал берди. Бу қизнинг назарида, Йигитали акаси ҳайдаб келадиган ҳаворанг «Волга» машинасининг сигналидай туюлиб кетди.

Унинг юраги гуп-гуп ура бошлади. Шундоқ кўча томонни тўсиб турган пичан ғарамига тирмашди.

ЎН ОЛТИНЧИ БОБ

КЎРГИЛИК

Хайрибиби қовурдоқ устини ёпиб ташқарига чиқди. Бостирма томида кимдир юргандай бўлди. Дурустрок кўз тикиб қараганди. пичан ғарам устига ўрмалаб чиқаётган Назирани ногох кўриб қолди-да, юраги шув этиб кетди. Дарров чолининг бояги ғанини эслади. «Қизи тушмагур-ей, ҳозир нима азоб эди, беда олмақчи бўлса, пастроқдан олавермайдими!» деб уни қайтариш учун шоти томон йўналди.

Назира доvon ошган одамдай, ғарамнинг энг тепасига чиқиб олди-да, бўйини чўзиб, кўча томонга қаради. Чинданам ҳаворанг «Волга» шундоқ уларнинг ҳовлиси тарафга яқинлашиб келарди. Йўл қатқалок, тирғанчиқ бўлганлигидан мотор қаттиқ овоз чиқариб, гувиллар, машина жуда секин ҳаракат қиларди. Негадир қизнинг кўзи энг аввал шофёр ёнида келаётган қоракўл телшак кийган, пальтоли ёшгина йигитга тушди. Танишдай туюлди унга, аммо, кимлигини аниқ билолмади. Шубҳасиз, у Йигитали эмас эди.

Шофёрни дурустрок кўролмади. Назарида машинани қора пахталик пуфайка кийган семиз, гавдали бир одам ҳайдаб келарди... Шу пайт нимадир бирдан «қарс» этиб кетди. Назира пастга қараб учиб кетаётгандай бўлди.

Энди бир поғона юқорига кўтарилган Хайри ачанинг оёғи остидан шоти отилиб чиқиб кетди. «Лайлак уя: бостирманинг олди кўтарилиб, орқаси кўча томонга босиб кета бошлади. Унча зич қилиб қоқилмаган синчлар орасидан дув этиб гувалалар тўкилиб тушди.

Хайрибиби ер кимирлади, деб капалаги учиб, ўзини йўқотиб қўйганди. Орадан бир дақиқа вақт ўтмай, ақли-хушини йиғиб олди. Ичкаридан, нима гап, деб Умурзок ота чоғиб чиқди. Хайри ача:

— Вой, Назира, кизгинам, вой, Назирагинам! Бу нима кўргилик эди, войдод, ёрдам беринглар, мусулмонлар, — дея чоғанича ўзини кўча томон отди.

У йўл ўртасида тўхтаб турган, ланг очик эшиклари-дан бирига шахмат нусха белга босилган ҳаворанг ма-

шинага кўзи тушди. Эътибор бермай, бостирма ағнаган томорқа тарафга чопди.

У ерда учта ёшгина йигит шошиб-пишиб пичан боғларини бир томонга олишар, пуфайка кийган бир одам кампир тушунмайдиган тилда нималардир деб, қулаган девор томонга ишора қилиб, жон-жаҳди билан хашакни хар тарафга отарди.

Ранги докадай оқариб кетган Умурзоқ бува аввал нималигини билолмай турди, кейин кишилар хатти-ҳаракатидан улар Назирани излаётганини сезиб қолди. Шу орада яқин-атроф, қўни-қўшнилар етиб келишди. Одам йиғилди. Кимдир врачга чопиб кетди.

Назирани пичан ғарамлари остидан ҳушсиз ҳолда топишди. Унинг бир оёғини катта йўғон тўсин босиб турарди...

Зум ўтмай етиб келган врач Назирага дарҳол укол берди.

Ёш-яланглар санитар замбилини кўтариб, машинага солишаётганда Тепабоғдан ҳалюслаганича Асқар боғбон ҳам тушиб келди.

Қиз кечга бориб кўзини очди. Кимнидир кидириб, уёқ-буёққа аланглаб қаради. Отаси, опоқдаси ва ачаюв-врач йигит Комилжондан бошқа кишига кўзи тушмади.

Мана, икки йилки, Комилжон ажойиб кишилар орасида. Бодомзордаги унча катта бўлмаган касалхонани бошқаради. Қишлоқ аҳли ўртасида обрўйи чакки эмас. Таниш-билишлар ортдирган.

Айниқса ўтган йили эрта баҳорда Асқар боғбон, савоб учун мана шу ерни боғ қилиб қўяйлик деб касалхона этагидаги катта тошлоқ майдонга ўз аъзоларини бошлаб келиб уйдум-чукур ерни текислаб тупроқ гўнг солиб бир гектарча чиқадиган ўрикзор барпо этиб берганидан буён Комилжон бу ажойиб киши билан худди ота-боладай қадронлашиб кетган.

Энди келиб-келиб шу одамнинг қизи — Назиранинг бошига қутилмаган кўргилик тушса бўладими!

Икки кундирки, Комилжон ўз иш кабинетида тунайдди, алламаҳалгача миңжа қоқмай жарроҳликка оид китобларни бирма-бир варақлаб, кўздан кечиради. Назирага тиббий ёрдам бериш йўллари излайди, унинг беасорат соғайиб кетишини ўйлайди. Баъзан рентген қоғозига узоқ тикилиб туради-да, жароҳатнинг қусурли томонларини кўргандай бўлади.

Ниҳоят, Асқар ота билан маслаҳатлашиб, Назира-

ни каттароқ, тажрибаси бор врачларга кўрсатишга қарор қилишди.

— Умидимиз сиздан. Нима десангиз розимиз! — деди Асқар боғбон уйқусизликдан киртайиб қолган кўзларини Комилжонга тикиб.

Назира вилоятнинг қўпчилик оғзига тушган марказий касалхонасида уч кун ётди. Лекин, у ердаги замонавий аппаратлар ёрдамида олиб борилган текширишлар ҳам Комилжонга бирон янгилик бермади. Ҳатто баъзилар, қизнинг оёқ суякларида илик қурий бошлаши мумкинлигини айтишди. Бу совуқ тахминлардан Комилжоннинг вужуди зирқираб кетди. Тўғри Асқар бува олдига келиб, Тошкентга олиб боришни маслаҳат беришяпти, деди.

Тошкентда беморни касалхонага жойлаш осон бўлмади. Аксига олиб, Комилжон ишониб келган одами — мураббийси, таниқли жарроҳ Козим Қобилович Москвада ўтаётган шифокорларнинг халқаро анжуманига кетган экан.

Бўш палата йўқлиги сабабли Назира бир кун коридорда қолиб кетди. Комилжон кимлар биландир талашиб-тортишди, ман-санга борди, ниҳоят эртаси кечга томон бир жой топиб беришди.

Назирани икки караватли палатага ўз тенги кўхликкина қиз ёнига жойлаштиришди.

Комилжон шундан кейингина енгил нафас олди.

— Яхши қолинг, Назира! — деди унинг олдига кириб хайрлашаркан. — Зерикмай мана бу дугонангиз билан гаплашиб ётинглар! Биз эрталаб бош хирург Козим ака билан келамиз. У киши қайтибдилар, уйларига телефон қилиб билдим! — У эгнидан оқ ҳалатини ечиб, кираверишдаги қозиққа олиб чиқиб кетди.

Назира отаси қаердалигини сўрамоқчи бўлди. Аммо, эшик охишта ёпилиб, гапи оғзида қолди. «Йигитали акам ҳозир қаердайкинлар? Агар мени шу ердалигимни эшитсалар, ярим кечада бўлса ҳам, келиб қолсалар керак» деб хаёлидан ўтказди, оппоқ чойшабли кўрпага ўралиб олиб, шифтга тикилганича хаёл суриб ётар экан.

Бир маҳал кўча томондаги дераза ойнаси тикиллаб, ярим очик оппоқ парда четидан отасининг юзлари кўринди. У нималардир деди, овози эшитилмади. Қўлини кўтариб, яхши ётгин, деган ишора қилиб қўйди, сўнг-ра кўринмай қолди. Уни яна хаёл олиб қочди:

«Отам бечора, кўчада совуқда дийдираб ўтирган эканлар шекилли. Ҳали туз тотмагандурлар. Қийналиб

кетдилар. Мендан кўнгиллари сал тинчигандай кўринди. Энди сўраб-истаб Йигитали акамни кига боришса керак! Дарров топишади. Адреслари бор-ку!.. «Мана, Тошкентга ҳам келдим. ТошМИда ётибман. Бир вақтлар бу ерга келиб ўқиш менинг орзуим эди. Қизиқ, яқиндагина уйда юргандим. Хайри ачам «пешонада борини олдиндан айтиб бўлмайди» деб юргувчи эдилар, тўғри экан».

У мана шу хил узук-юдук хаёллар билан кўзи иллинганини сезмай қолди.

ЎН ЕТТИНЧИ БОБ

ХИЁНАТ

Шоди Мударрисович Йигиталини кафедрада учратиб қолди-да, орқамдан юринг, дегандай, бармоқ ишораси билан деканат томон бошлаб кетди. У декан ўринбосари бўлгандан бери гап-сўзлари ва юриш-туришда аллақандай бир ўзгариш, сиполикка ўхшаш салобат пайдо бўлган эди.

Мударрисов тўрдаги салобатли қадимий курсига ўрнашиб ўтириб олгач, ён томондаги оғир пўлат сейфни очиб унинг ичидан катта бир конвертни олди, стол устига қўйди. Йигиталининг нигоҳи конвертдаги таниш муҳр ва йирик ҳарфлар билан ёзилган «Зарубежмонтажстрой» сўзига тушди.

— Муллаумурзоқун, гап шу! — домла тўсатдан гап бошлади-да, кейин жимиб қолди. У нима учундир ўзидан «ластроқ»ларни, айниқса талабалар фамилиясини бузиб охирги «ун» қўшимчасига урғу бериб чақирар, бу ҳам Мударрисовичнинг ўзига хос «фазилати» эди. — Сиз ўзимиздан чиққан кадрсиз-у, фойдангизни бошқалар кўрадиганга ўхшаб қолди. Яна четга кетасиз, шекилли! Бирок чақирик қоғози бизга анча кечикиб келган! — у конвертни Йигиталига узатди, кейин қўшиб қўйди. — Энди расмийатчилик юзасидан, чақиртирганларнинг олдига бориб келасиз. Шунақа, ёзмаларини кечикиброқ олганлигингизни айтасиз. Командировичнийга ариза ёзинг!

Шоди Мударрисович Йигиталини «ўзимизга керакли кадр» деб иккинчи марта чет элга юборишга оғринарди. Аслида эса, уни бунчалик омади юришиб, топар-тутарда, билимда ўзидан ўтиб кетишини хоҳламас, ғайрлиги ке-

ларди. Ёқлаган диплом иши ҳам Фозил Шонслововичнинг далолати билан китоб бўлиб чиқаётганлиги, хатто домла уни ўзинга аспирант қилиб олмоқчилиги ич-ичини куйдирарди... Агар четга яна бориб келса борми, ишлаш ўрнига докторлик диссертациясини тайёрлаб келади!

Шоди Мударрисович масаланинг мана шу томонидан ҳадиксираб хатни Йигиталига «кечкиброқ» берди.

Йигитали Москвада ўзини йўқлаган ташкилотнинг бўлим ва идоралари орасида бўзчининг мокисидай бир неча кун қатнаб юрди. Ниҳоят, у кечиккани, ўрнига бошқа мутахассис юборилгани маълум бўлди. Бироқ, Йигиталини ноумид қилишмади: «Сиз бизга керакли одамсиз, янги йилдан кейин хабар қиламиз... Бўйдоқмисиз? О, ундай бўлса, тезроқ уйланиб олинг-да, шайланиб турунг . дейишди.

Йигитали гавжум ва доим ҳаёт қайнаб турувчи Москвада ўн кун вақти қандай ўтиб кетганини сезмай қолди. Ниҳоят, чарчаб-ҳориб Тошкентга қайтиб келди. Уни ўз уйида Пошша хола кутиб олди:

— Келишингизни худойимнинг ўзи дилимга солганди. Овқатни ҳам тайёрлаб ўтирибман. Ризқлигина боламдан ўргилай, — дея шоша-пиша у ошхона томонга ўтиб кетди.

Овқат устида хола Йигиталини сўроқлаб келган, телефон орқали йўқлаганлар ҳақида бирма-бир «ҳисобот» бера бошлади:

— Кетган кунингиз кечқурун, вақт алламаҳал бўлиб қолганда эшик тақиллади. Секин, анаву, мўралайдиган ойна-тешикчадан қарадим. Битта ўрта яшар, битта қари-роқ кишининг юзи кўринди. Қарироғининг соқоллари ўсиб кетган, ҳалиги кўчада ётадиган пиёнисталарга ўхшади, индамадим. Орқамга қайтиб ўтиравердим. Бироздан кейин яна эшик тақиллади. Миқ этмадим. Тақиллай-верди. Ахир бўлмади. Эшикка яқинроқ келиб, ким? — дедим. Ҳалиги кишилар жимиб қолди. Озгинадан кейин гўлдиратишиб, алланима балолар деб, ўзаро гаплашиб олди-да, сизни сўради, ёшроғи. Эшикни, анаву занжир ҳалқасини олмай қия очдим. Ҳалигиларга дурустроқ кўзим тушиши билан жон-поним чиқиб кетди. Каттароғи эса, эски дўппи кийиб олибди. Ёшроғи шляпада. Икковининг ҳам кўзи қип-қизариб кетган. Оёқда туролмайди. Маст! Ахир, бўлмади: мен сизларни бу ерга киритолмайман. ўғлим Москвада. Кетинглар бу ердан. Бўлмаса ҳозир телефон қилиб, миллиса чақираман, дедим. Ҳар тугул миллиса номини эшитиб улар эшик олдида нарди кетди...

Йигитали сафардан чарчаб-хориб келганлиги учунми, холанинг саргузаштга ўхшатиб айтаётган ҳикоясини хафсаласизлик билан тинглади...

Эртаси эрталаб, Шоди Мударрисович билан фонокабинетда учрашиб қолди. «Ҳозир уч кун кечикиб келганимни юзимга солади» деб турганди. иш кутганидай бўлиб чиқмади:

— О, с приездом! Қалай, яхши бориб келдингизми? — дея ҳол-аҳвол сўради, кейин дўстона тавозе билан қўшиб қўйди: — Қани, янгилекдан гапиринг, ўртоқлар нима дейишди? Чет элга қачон кетадиган бўлдингиз?

Йигитали кутилмаган тавозедан аввалига ўнғайсизланди, кейин бутун саргузаштларини гапириб берди. Охири умидвор қилишганини ҳам айтди.

— Бўпти, энди буёғига биздан битта яхши характеристика билан оқ йўл тилаб қолиш бўлади. Бир боринг, яна икки-уч йил ишлаб келасиз, қўшни!

Улар эшиклари бир-бирига ёндош ҳамсоя эдилар. Аммо, Йигиталини бу ерга қўчиб келганига бир йил бўл-яптики, улар ҳали яқиндан қўшничилик қилишмаган.

Мударрисович Йигиталини факультетда ўз қўл остидаги шунчайин ходим сифатида «танирди», холос. Мана, ниҳоят уни қўшни сифатида ҳам тан олиб гапирди. Бир кунмас бир кун айтилиши мумкин бўлган бу гап Йигиталини элитди:

— Раҳмат!

— Энди, ука, — унинг гапини бўлди домла, — қўшни бўлгандан кейин олди-берди қилиб турайлик. Ўзингиз ёввойироксиз, одамларга қўшилиб кетавермайсиз. Шунинг учун сизни кампанияга тортмоқчиман. Эртага бир жойга меҳмондорчиликка борамиз. Қаерга денг! Фрунзегга, бизнинг божаларникини бир тамоша қилиб келасиз. Шу баҳонада машинанинг «оёғи»ни ҳам қўрамиз. Ҳадеб темир гаражда қамалиб ётавермасин. Занг босиб, беланги бўлиб қолади.

Мударрисовнинг гапини икки қилиб, энди тикланиб келаётган «қўни-қўшничилик» муносабатига путур етиб қолмасин, деб Йигитали меҳмондорчиликка боришга рози бўлди.

Шу кетганича беш кун айланиб, янги йил арафасида қайтиб келишди. Шундай қилиб Йигитали қарийб ярим ойдан зиёроқ вақт мобайнида Тошкентда бўлмади. Айниқса «меҳмон»да юравериш унинг шунчалик тинкамдорини қуритиб юборган эдики, ҳатто ўз уйига кириб ҳам бирон нарса тамадди қилиб олишни хаёлига келтир-

май. ўзини каравотга ташлади. Шу ухлаганича эрталаб телефоннинг қаттиқ жиринглаган овозидан уйғониб кетди. Трубкани олди. дўсти Рустам экан.

— Ўзи, бормисан, дунёда! Сени уч-тўрт марта йўқлаб келишди. Биттаси ёш йигит, талабалардан чоғи. Иккинчиси ўзимиз тенги.

— Ким бўлди экан, улар! — Йигитали бир дақиқа ўйланиб қолди.

— Ёшроғи шу ерда ўқиётган ҳамқишлоқларингдан бўлса керак. Ёрдамнинг зарур бўлиб қолгандур.

Шу пайт Йигиталининг кўз олдига Тошкентга келиб техникумда таҳсил олаётган икки девор нари қўшниси Теша самоварчининг ўғли Зокиржон деган бола гавдаланиб кетди:

— Гапинг тўғрига ўхшайди. Бундай танишлар фақат ўқишга кириш ёки имтиҳон пайтларидагина одамни йўқлаб қолишади... Хўш, ишларинг қалай?

— Менику, қўявер! Ўзингдан сўрасак! Хўжайинни эсон-омон олиб келдингми, сендан хурсандми?!

— Хурсандга ўхшайди!

— Хў, ундай бўлса, амалидан фойдаланиб қол. Ахир, девордармиён қўшнинг!

— Шунинг учун ҳам гапини икки қилолмадим.

Улар кулиб юборишди.

— Ҳой, менга қара,— бирдан уни саволга тутди Рустам. — эртага бизникига кел, янги йилни бирга кутамиз.

— Кўраман. Ҳозирча хайр! — Йигитали телефон трубкасини жойига қўйди-да, ичкари уйга кирди. Кийиниб пастга тушди. Фарҳод ака паст қаватдаги ҳамкасб қўшниси кечкурун, Олима опа, янги йилни бир танишимизникида кутмоқчимиз, хоҳласангиз сизни ҳам олиб борамиз, деяётгандай бўлувди. Ўша ёққа кетишган чоғи.

Уйларида ҳеч ким йўқ эди.

Йигитали икки бекат наридаги лағмонхонада овқатланиб, яна уйга қайтди.

Осмондан майда қор элар, чилла совуғи ҳам авжига минган эди. У билмай енгилроқ жерси пальтода ташқарига чиққан экан, емакхонадан уйга етиб келгунча роса адабини еди.

Йигитали эшикни очиши билан хонадан атир ҳиди аралаш баданни яйратувчи иссиқ ҳаво гул эгиб юзига урилди. Тўғридаги меҳмонхона эшиги хиёл ёпилиб, кимдир яширингандай бўлди. Илғичда қундуз ёқали қордай оппоқ пальто осилиб турарди. Бу кишлик кийимни биринчи кўриши бўлса ҳам, дарров унинг эгасини таниди.

Бошидан телпагини олиб меҳмонхона томон энди икки қадам қўйганди, панада турган кимса орқадан унга ташланиб, икки кафти билан юзларини маҳкам беркитиб олди.

Йнгитали:

— Топдим! Бу — Лаъли! Лаъли! — деб харчанд уринмасин, унинг қўлидан, тўғрироғи кучоғидан чиқиб кетолмасди. Йнгит елкасига чўғдай босилиб турган кизнинг кўкрак тафтини сизди. Шунинг учун ҳам энди ўзини ортиқча уринтирмай, бошини орқа томонга эгиб, ниманидир кидирди.

Киз қўлларини бўшатди. «Жабрдийда»нинг кўз олди ёришди-да, қаршисида илгариги чиройига юз чандон чирой қўшилиб, гулдай яшнаб турган Лаълини кўрди. Бейхитёр «энди кўз бойлаш навбати менга» деб уни бағрига босиб, қўғирчоқникидай бежирим юзларидан ўпиб олгиси келди. Бироқ, бу «қўполлик»дан дарров ўзини тийди. Қиз чехрасидан тортиб, келишган қадди-қоматига узоқ тикилди.

— Мунча ғалати қарайсиз, худди одам кўрмагандай!

— Нима, кўзим тегиб қолишидан кўрқасизми?

— Йўқ, одамларнинг кўзи тегадиган бўлса, сиздай омадли йнгитларга тегади. Олдингизда биз ким бўлмиз-ки...

— Гўзал парисиз. Биласизми, агар бизларда ҳам гўзаллик конкурси ўтказилганда эди, албатта, сиз ютиб чиққан бўлардингиз. Балки «Тошкент маликаси» деб аташармиди!

— Қўйинг, бу масалада кейинроқ гаплашамиз. Аввало, мен сизни табриклагани келган одамман.

— Хўш, нима билан?!

— Мана шу шоҳона янги уйингиз, машинангиз, қолаверса яна чет элга кетиш учун тараддуланиб юргангиз билан! — бирдан Лаъли орқасига ўгирилиб қор қуюни уриб турган дераза ойналари олдига келди ва охишта ўзича гапирган бўлди: — О, қандай бахтли одамсиз, мени ҳам ўша узоқ-узоқ мамлакатларга кетгим келади, қанот қоқиб кетгим... Қани энди иложи бўлса!

— Нега иложи бўлмас экан. Мен дурустроқ жойда ишлайдиган бўлсам, сизни «виза» орқали чақиртириб олишим мумкин... Ўқишдан қачон келдингиз?

— Кеча кечкурун.

— Битдимми?

— Ҳа, практикасини ҳам ўтказиб, бутунлай тамом-

лаб келдим. Ух, бу ер жуда иссиқ экан! — Лаъли оқ кофта устидан кийиб олган бўғма ёқали ялтироқ жемперини ечиб, кресло устига ташлади. Энди у худди ёзнинг иссиқ кунларида енгил кийиниб, ўзини кўз-кўз қиладиган, диркиллаб турган қиз-жувонларга ўхшаб қолганди. Мабодо, ҳозир уйга бирон киши кириб келадиган бўлса, кўнглига ҳар хил фикр келиши ҳам турган гап эди.

— Мен сизга яна бир янгиликни айтмоқчиман! — Лаъли қўлларини намоёншкорона юқори кўтариб, бир оз тахи бузилган сочларига оро бераркан. Йиғиталига жилмайиб қўйди.

— Хўш, эшитамиз, нима янгилик экан?

— Янги йилни мана шу янги уйда кўтмоқчимиз. Эртага ойимлар бу ерга келиб, турли шириликлар пиширадиган бўлдилар. Улар ҳар хил овқатлар тайёрлашга жуда усталар! Тағин, янги йилни бошқалар билан кутишга ваъда бериб қўймаганмисиз?

— Йўқ, Шерик тополмай бошим қотиб турганди. Айниқса, сиз билан кутиш...

— Нима, ёмонми?!

— Аксинча, катта бахт!

— Эгоист бўлмаг.

— Демак бахтни иккимиз тенгига баҳам кўрарканмиз-да! Энди, асосий масалага келсак, уйда ейишга ярайдиган бирон нарса йўқ. Мен чошиб, бозорга бориб келсам, Янги йил арафаси қилиб, бир ош дамласак!

— Бўйити. Келгунингизча мен «кишки бассейн» да чўмилиб турсам майлими? — у қўли билан ваннахона томонга ишора қилиб сўради.

— Албатта, Мазза қиласиз!..

Йиғитали пальтоси ёқасини кўтарганича қўнишиб, қорга беланган ҳолда қоровулхонага кириб келаркан. Кутилмаганда, танишдай бир кишига кўзи тушди. У тиззаси орасига иккита янги қўлтиқтаёқ тираб, афтидан қаёққадир чиқиб кетган қоровул чолни кўтиб турар, ё бўлмаса, қорнинг бир оз шаштидан қайтишини кўтарди.

Йиғитали қор кечиб кенг йўлакдан кетаркан ҳозиргина кўзи тушган йиғитни қаердадир кўрганини эсламоқчи бўларди... Бирдан эслади: ҳа, бу ахир, ёзда Илёснинг оши пайтида кўрган. Собиржон таништирган йиғит-ку! Нима қилиб ўтирибди бу ерда, қўлтиқтаёқ кўтариб! Ҳа, энди билди: факультетга сўроқлаб келган. Рустам айтган йиғит шубҳасиз мана шу! Ёшроғини ўшанда таниган — техникумда ўқиётган ҳамқишлоғи — Зокир деган бола. Ҳозир кўп ўқув юртларида кишки сессия кетя-

ти. «Қўллаб юбориш хусусида Йигиталини кидириб юришгандир... Бир қўнгли орқага қайтиб, «танимай ўтиб кетганлиги учун узр сўраб, врач билан қўришгуси, қишлоқдан қачон қайтганини, у ерда нима янгиликлар бор, билгиси келди. Бироқ, ана шундан кейин, албатта, уйга таклиф қилиш кераклигини, у ерда эса, Лаъли борлигини эслаб бу фикридан қайтди.

Мабодо врач Йигиталининг ўзини йўқлаб, ҳозир квартираси эшигини қоқиб борса, Лаъли ҳалиги кийимларида эшикни очса-я! Ана томоша-мана томоша!

Йигитали катта йўл бўйига чиқиб, трамвай бекати томон юришни ҳам, юрмаслиқни ҳам билмай чорраҳада туриб қолди. Унинг қаршисида хоҳлаганича юрса бўладиган катта равон йўл ястаниб ётар, лекин у боши берк қўчага кириб қолган одамдай гаранг эди.

— Бу ерда нима қилиб турибсан? Кимнидир кутаясан шекилли! — орқа томондан таниш овоз эшитилди. У ёнига ўтирилиб қўлтиғида ярим буханка нон, бир қўлда консерва кўтариб олган қоровул чол Стёпа амакига қўзи тушди.

— Шундоқ ўзим, — деб қўйди Йигитали унга жавобан лоқайдгина.

— Йигитали, сени сўроқлаб келган одамдан ўрнимда бирозгина ўтириб туриш деб илтимос қилдим-да, дўконга чопдим. У билан қўришдингми?

Йигитали озгина ўйлашиб қолди-да, ниманидир элагандай, чолнинг елкасига қўлини қўйди:

— Ота, сиздан илтимос, менинг бу ердалигимни айтманг. Биласиз, ҳозир сессия пайти! Ёрдам бер деб келувчилар кўп!

— Тушунарли, — чол сен қолавер, дегандай бир ишора қилиб ўз пости томон кетди.

Йигитали чорраҳадаги телефон будкасидан Лаълига қўнғироқ қилганди, у дарров трубкани кўтара қолди. Худди қоровул чолга айтган гапларини унга ҳам тайинлади.

ЎН САККИЗИНЧИ БОБ

ШАҲАРДА КЕЧГАН КҮНЛАР

Қарийб ўн беш кунга чўзилган налатка режими Назирани ниҳоятда зериктириб юборган эди. Баъзан пастдаккина кенг табақали дераза ойналаридан оппоқ қорга бур-

каниб ётган ташқаридаги майдон ва дарахтзорлар ичига кўз ташлар. ғирч-ғирч қор босиб ўтаётган одамларга бир ам ҳаваси келардики, қанийди энди иложини топса, ҳозирнинг ўзида бу ердан қанот боғлаб чиқиб кетса, шаҳарнинг қаерида бўлса ҳам Йигитали акасини истаб-сўраб топса, мана, айтганингиздай олдингизга келдим, деса.

— Назира опа! — қизнинг хаёлларини ҳамшира билан олдинма кетин кириб келган Шоҳиданинг қўнғироқдай овози бўлиб юборди. — Бугун сизни олиб кетгани келдик!

— Ҳа! — дея орқароқдан бу гапни маъқуллаган бўлди Комилжон. — Сизни олиб кетамиз энди, зерикканга ўхшайсиз. Бўлар, шунча ётганингиз, Қозим Қобилонич руҳсат бердилар. Қўзатувлар натижаси яхши! Қолганини уйда даволаймиз.

Қиз «уй» сўзини эшитди-ю, кўз олдида соғинган қишлоғи, уйи, Қўрбулоқ, бригадасидаги қизлар... меҳрибон ача ва касалманд Умурзоқ буvasи гавдаланиб кетди, кўзлари шодликдан чакнади.

Аммо, бу шодлик узокқа чўзилмади. Бирдан унинг ўрнини хомушлик эгаллади: наҳот, дарров уйга кетиб қолишса! Шунча жойдан келиб Йигитали акаси билан учрашолмай қайтишса, қандай бўларкин!

Қиз юзида лаҳза ўтмай бир-бирига ўрин берган бу икки ҳолатни Комилжон дарров пайқайди. Унинг қўнглини кўтарган бўлди:

— Машина олиб келдик. Ҳаммамиз бирга бизникига борамиз. Уйимиздагилар кутиб ўтиришибди.

Ҳаммаёқ оппоқ қор билан бурканиб ётарди. Бу ернинг қиши Бодомзорникидан ҳам қаттиқроқ туюлди Назирага. Қизнинг кўзлари худди кўча тўлдириб тоғдан қайтган подадай ўрмалаб бораётган сон-саноксиз машиналарга, кенг асфальт йўлнинг икки томонига қуриб ташланган осмонўпар баҳайбат иморатларга завқ билан тикилган эди..

Шаҳар ҳақиқатан катта экан. ТошМИдан Комилжонларнинг ҳовлиси жойлашган номи ғалатироқ «Қурбақа-обод»га келишгунча икки соатга яқин машинада юришди.

Онланинг ўртанча фарзанди Комилжоннинг синглиси Шоҳида акасига ўхшаш оппоқдан келган, чўзинчोक юзли, кўзларидан самимият сўлақиб турадиган ўн саккиз ўн тўққиз ёшлардаги сўзамол, очққина қиз эди.

У Назирани зериктириб қўймаслик учун нуқул гапи-

рар, баъзан камгап меҳмон опани суҳбатга тортиб кўярди.

Комилжонларникида меҳмондорчилик билан кунни ҳам ўтказишди. Лекин қиз юрагини тинимсиз бир ташвиш ўртарди. Наҳот, Йигиталини кўролмайд кетишса!

Эрталаб нонуштадан кейин Комилжон, «Йигитали Москвадан қайтгач домласини олиб Фрунзегга кетган экан. Домласи келибди, энди Йигитали ҳам уйида бўлиши керак, мен у киши турадиган «Олимплар уйи»га ўтман, қандай қилиб бўлса ҳам топиб келаман» деб қор уриб турганига қарамай чиқиб кетганди.

Шундан бери Назиранинг кўзлари тўрт.

Ниҳоят... вақт тушдан оғанда олди ойнаванд айвоннинг кенг деразаси кўзларидан бемалол кўриниб турадиган хаворанг дарвоза қаноти очилиб, Назира ҳам, Меҳри хола ҳам ўша ёққа қараб қолишди. Асқар бува билан Комилжонлар олдинма-кейин кириб келишди. Орқада бошқа ҳеч ким кўринмади.

Бари бир Назира ноумид қолмади: «Янги йил қилиб қишлоққа кетган бўлсалар керак. Балки бизни ўша ерда кутиб тургандирлар».

Узоқ маршрутлар бўйича қатновчи қора такси филдирак тишлари орасидан кулранг, ҳўл қор парчаларини орқасига қаратиб бир отди-да, шиддат билан олинс йўлга жўнаб кетди.

ЎН ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

ЯНГИ ЙИЛ КЕЧАСИ

Кеча Лаъли тайинлаб кетган турли овқат масаллиғларидан тортиб, мева-чевагача айтилганидан ҳам зиёда қилиб бозордан келтириб қўйди-да, Йигитали уни кута бошлади.

Ниҳоят соат ўн иккиларга яқин қиз келди. Лаъли кечагидан ҳам бошқача кийиниб олган, ўзига дид билан оро берган эди. Ичқарига тўрт-беш қадам қўйгач, ихчамгина оқ қўлқопни ечиб, қўлини йигитнинг лаби томон чўзди. Бу, ўп, дегани эканлигини Йигитали бир оздан кейин тушуниб етди. Оққуш тумшугидай эгилиб турган ошноқ қўлни кафтлари орасига олиб, лабига босди... Ҳозир Лаъли, ўл деса, ўлишга ҳам тайёр эди.

Шу он кутилмаган ҳол юз берди: ҳали зичлаб ёпиб улгурилмаган эшик тирқишидан Соттихон аянинг башараси кўринди-ю, лип этиб ғойиб бўлди. Орқаси билан турган Лаъли буни пайқамади. Аммо, Йигитали жойида қотиб қолди. Жимжит коридор томон қулоқ тутди. Нарироқда, эшикнинг ён томонида кўшни аёл ҳали ҳам пойлаб тургандай бўлди. Шартта остона ҳатлаб ташқарига чиқди. Ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, эшикни зичлаб ёпиб, қулфлаб қўйди.

Лаъли пальтосини ечиб шкафга иларкан ҳа, тинчликми, деган савол назари билан Йигиталига қаради. Аммо у жавоб бермади, ошхонага кириб кетди.

Лаъли ичкарида диванга оёғини чалиштириб ўтириб олиб, суратли журнал варақлар, Йигитали эса ошхонада масаллиғларни алоҳида-алоҳида қилиб идишларга жойларди.

Бир пайт ўз калити билан эшикни очиб Пошша хола кчириб келди.

— Вой, ўғлим, пиёз тўғраясизми, бу нима қилганингиз! Мана, ҳозир ўзим уннаб юбораман, — у улкан қанордай кўкиш пальтосини эшик ёнидаги илгакка илди-да. Йигитали ёнига келиб елкасига қоқди. — Зап ўғлим борда, пиёз тўғрашингиз худди ошпазларнинг ўзи!

Шу пайт телефон жиринглаб қолди. Йигитали трубкани кўтарди.

— Бормисан ошна! — Салимжоннинг таниш овози эшитилди. — Бир айланиб келай ҳам демайсан! Янги йиллар муборак бўлсин!

— Ўзларингга ҳам муборак... Шу, дарс... иш... оғайни.

— Эрталаб Муҳсинали домлани кўргандим. Бир оз гаплашдик. Сени йўқладилар. Анчадан бери кўринмайди, дедилар. Хўп, майли, вақтингни олмай! Уйга кел айланиб.

— Кўраман, — Йигитали телефон трубкасини жойига қўйди.

Муҳсинали Ҳайдарович уни йўқлабди. Ўзи, шундай! Озгина бедарак кетса, домла ё уйига, ёки Фозил акага телефон қилиб, унинг ҳол-аҳволини сўрайди. Ҳали замон яна янги йил билан табриклаб қолса керак! Ноябрь байрамида ҳам шундай бўлганди. Яхшиси, шу тобда бир этиб домланикига бориб келса яхши бўларди.

Ўртадаги стол яхшилаб безатилди. Соат кеч тўққиздан ўтиб кетди ҳамки, уй эгасидан дарак бўлмади.

Бир маҳал эшик қўнғироғи чалиниб, кутилмаган меҳмон — Холдорхон кириб келди.

— Қайси шамол учирди, шерик! Вой айланиб кетай, қадамларингиздан. — Пошша хола «шериги» билан гарчи куни кеча учрашган бўлса-да, худди узоқ вақтдан бери дийдор кўришмагандай кучоқ очиб сўраша кетди.

— Вой-вой, кеп қопти-ку менинг дўндиқчам! — Холдорхон эркакчасига Лаълининг белидан кучоқлаб сўрашди-да, одатдагидек ҳазил қилди.— Яна юз чандон очилиб кетибсан. Шунинг эсдан чиқарма, эрга текканингдан кейин биринчи жазманинг ўзим бўламан!

— Холаси тушмагурей, ҳазилингиз қурмасин, худди чапани йигитлардай кучоқлайсиз-а, қизимнинг қовургаларини қисирлатиб. — Пошша хола гавдасига ярашмаган қилиқ билан қилпангларди.

Холдорхон ҳар томонга қараб кўяркан:

— Уйни саришталигини қаранг-а, эркак одам яшаётган жойга ўхшамайди, — деди.

— Айтгандим-ку, сизга, бу болага мана шу одати учун меҳрим тушиб қолган, деб.

Бирдан Холдорхоннинг эсига уй эгаси тушиб қолди:

— Ўғлингиз қани? Кўринмаяпти. Бирон жойга кетганми дейман? — деди атрофга аланглаб, дўриллаган овози билан.

— Ҳа, рови қаергадир ўтиб келаман деяётгандай бўлувди. Шу пайтгача дараги йўқ, — гапириш малол келаётгандай тили учиде жавоб берди Пошша хола ва Холдорхон эшиқдан кириб келганда айтган сўзни яна қайтарди. — Қайси шамол учирди, бирон янгилик борми, дейман?

— Янги йил янгиликсиз бўладими? Уйимга меҳмон бўлиб марғилонлик «ўртоғим»нинг эри келди, — кейин маънодор қилиб қўшиб қўйди: — Фабрикага газмол келтирган экан!

— Совға-салом борми?

— Ҳа. Энди харидор бўлса топилади, деяпти. Директор опамиз майли, дебдилар шекилли. Бунақа ишларга ўзлари аёл бўлсалар ҳам, ўғил бола деяверасиз у кишини!

Пошша хола эриб кетди.

— Илоё мартабалари бунданам зиёда бўлаверсин!— дея бор гавдасини соллатиб қўйди. Пошшахоннинг хаёли беш йилча олдинги «ўтмиши»га учди. Унга яна ўша «бой-бадавлат» бўлиб яшаган, ҳали-ҳали пайти келганда «таги кўрган одамман» деб мақтаниб қўядиган,

омадли «даври» қайтиб келаётгандай туюлиб кетди.

— Келсам, ҳовлингизни эшиги қулф, ҳойнахой шу ерда бўлсангиз керак деб йўлни шу ёққа солдим... Анаву эшик олдидаги эчкисоқол қоровул мунча қўпнақдай қопон бўлмаса!

— Худонинг балоси у. Баъзан менинг ҳам йўлимни тўсади, — Пошша хола чой қуйиб узатаркан, сабри чидамай. — Меҳмоннинг ҳузурига боришимиз керакми? — деди.

— Янги йилни меникида бирга кутамиз, дегандим. Лекин, анча уриниб қўйибсиз! — Холдорхон стол устига ишора қилди. — Буларни ташлаб кетишга одамнинг кўзи қиймайди!

— Нега ташлаб кетарканмиз. Ўз насибамизни олиб кетамиз.

— Ундай бўлса, ҳар ким ўз тенги билан, — Лаълига кўзини тикканича гапирди Холдорхон. — Биз қариялар у ерда кутайлик, ёшлар бу ерда қолсин!

Лаълидан садо чиқмади.

Она кетатуриб Лаълига тайинлади:

— Қозонда жаркоб қайнаяпти. Оловини пасайтириб қўйдим. Икковингга бир хил овқатнинг ўзи етарли. Уйни ичидан маҳкам беркитиб олиб ўтиравер. Йигитали ҳали замон келиб қолса керак. Калитни олмабди, дуррустроқ кийинмабди ҳам. Кейин, сени уйга обориб қўйсин, мен Холдорхон опангникида узоқ ўтириб қолмайман.

У шошиб енгилроқ кийиниб чиқиб кетган экан, кечки изғиринда адабини еди. Бўйинларининг ости аёз захридан ачишарди, худди нина санчилаётгандай бўларди. Оғзидан чиқаётган ҳовур папирос тутунига ўхшаб «бурқсийди». Йигитали иссиққа талпинади.

Яна хаёлида Лаъли! Қани энди онаси бўлмаса-ю, кечагидай яна уни бағрига олса, оловдай оғушига бош қўйса... Ҳа, нима қипти! Шу пайтгача бошқаларга ўхшаб ўйнаб-кулгани йўқ. Бу «қўғирчоқ»нинг ўзи-ку, хоҳласанг сеникиман, фақат ситамларига бардош бер, чидасангина ютиб чиқасан, деб турибди.

Йигитали учинчи қаватга кўтарилгунча ўтган вақт ичида сурган ширин хаёли ҳақиқат бўлиб чиқди. Эшикни Лаъли очди, жилмайиб кутиб олди:

— Вой, мунча қўлларингиз муздай. Совқотдингизми?

— Совқотдим. Иситиб қўйинг!

— Ажаб бўпти. Енгил кийиниб, индамай кетворганингизнинг жазоси бу!

— Онангиз қанилар?

— Фақат менинг онамларми! Сизни ҳам ўғлим дейдилар-ку.

— Ҳа, менинг ҳам онам.

— Ойимни Холдорхон ая меҳмондорчиликка олиб кетди.

— Демак бу ерда иккимиз қолибмиз-да?

Лаъли индамади...

Соат чиқиллаб юриб турар, унинг мили орзиқиб кутилаётган дақиқаларга яқинлашиб борарди. Ниҳоят телевизордан эшитилган занг жаранги қадахлар жаранги билан қўшилиб кетди...

Ана, экранда қўлида қадах тутган бир-иккита эмас, бир нечта таниш дикторлар туришибди.

— Келинг дўстлар, ичайлик шодон деди улардан бири шоирона завқ билан.

— Йўлдош бўлсин шодлик ва бахт сизга мудом, — деди йигит «мушоира»ни давом эттириб...

Кўпчилик хонадонлар каби Йигиталиникида ҳам осойишталик ҳукм сураб, бу икки ёш ўзларининг бамаъни ўтиришлари билан қўйилиб қолган нафақадор қарияларни эслатишарди. Ҳатто уй эгасидаги бояги шайтон васвасаси ҳам йўқ, у бўшашиб қолгандай эди.

— Ҳа, нега мунча ланж кўринасиз?

Йигитали индамади. Уни кайф элитган эди.

— Келинг, танца тушамиз! — Лаъли қўлтиғидан олмоқчи бўлди, лекин йигит унга рўйхуш бермади.

— Тавба, қиз боланинг қўлини қайтаришга уялмай-сизми!

— Қ-қиз бола... ҳақиқатан қиз боладайсиз. Ўнтасини ўрнини босасиз! — Йигитали кўзларини сузиб, вужудига жон оралагандай сергакланди. — Шунинг учун ичамиз! — у чап қўлини Лаълининг белига ташлаб, ўнг қўли билан қадахни олди, бир симириб ичиб юборди.

— Ҳа, бормисиз! Қовоғингизни уйиб олиб, бояги ўтиришингизни қаранг, худди азага келган одамдай. Янги йил бўлгандан кейин, мундоқ, ўйин-кулги қилиб ўтирайлик-да! Танца тушмоқчи эдик, шекилли!

— Танцадан уқувим йўқроқ... — соқов одамдай ғудурлаб деди у.

— Вой, мен ўргатиб қўяман. «Реккенрольд», «Ча-ча-ча»ни эшитганмисиз, пластинкасини олиб келганман. Ёзда келганимда радиода кўйиб, ойимларни ҳам ўргатиб қўяй деганман. Лекин, сал фигуралари тўғри келмайди-да!

Телевизорни ўчиришди. Столни четроқ суриб жой очишди. Шундай қилиб, Пошша хола ўрганиб олишига сал қолган «танца»ни Йигитали ўргана бошлади.

Аммо, у Лаълининг тили билан айтганда «маданиятли» бўлишига қарамай, бу хилдаги музыкаларни хуш кўрмас, кўпроқ Шарқ классик қуйларига мафтун эди. Шунинг учун «ча-ча-ча»нинг қалдир-қуддур макоми бошланиши билан бу музыкага тушуниш уёқда турсин. Лаъли ҳар томонини силжитиб, телва-тескари қилаётган ҳаракатлари унга жуда кулгили бўлиб туюлди. Гандираклар келиб ўзини диванга ташлади:

— Маладец, маладец! Мана шу рақс учун ичамиз. Оти нимади? «Ача-ача»ми ёки «Ча-ча!» — Йигитали ҳиринглаб кула бошлади.

— Бу — «Роккенрольд»-ку, Йигитчик! — Лаъли ундан астойдил хафа бўлгандек, лабларини чўччайтириб диванга яқинроқ келди.

— Ҳа, «Рок-кенрольд!» Мен бунақа номни ўша чет элда ҳам эшитганман, — бирдан у Лаълига тикилиб қолди...

ЙИГИРМАНЧИ БОБ

ИСКАНЖА

Холдорхонниқидан оз-моз «боши оғриб» қайтган Пошша хола уйига кирди-ю, печкани ҳам ёқғиси келмай, муздек кўрпага ўралди. Дарров кўзи илиниб қолди.

Одатдагидек эрталаб барвақт уйғонди. Лаъли келмабди. Қолиб кетишини ҳам ўзи сезгандай бўлувди. Апилтапил ювиниб Йигиталиниқига йўлга тушди.

Калитни кулфга солмасдан аввал диққат билан ичкарига кулоқ тутди: жимжит! Эшикни очди. Шалпангқулоқ ёқа пальтосини ечиб қозикқа илди. Секин юриб, чап ёндаги меҳмонхонага кирди. У ер тартибсиз, тўс-тўполони чиқиб кетган. Жарқоп товоқда сузилганича шундоқ қолиб кетибди. Татиб кўрди, ёмон чиқмабди. Очиқиб турганди, егиси келиб кетди. Аммо, нафсига ҳай берди. Ўзига кўпроқ хуш ёқадиган шампанскийнинг узун шишасини кўтариб кўрди бўм-бўш. Шу пайт ўнг оёғи полда ётган яна бир шиша устига бехосдан тушиб, тойиб кетишига оз қолди. Диван этагида Йигиталининг тўнтарилиб ётган чипта калишини кўриб, у шу ердалигига ишонч ҳосил

қилди-да, оҳиста коридорга чиқиб, ўртадаги хонанинг эшик тирқишидан мўралади.

Мўралади-ю, уни бутунлай «ўзиники» қилиб олиш учун зимдан режалаб юрган ниятига етгандай бўлди. У иш бундай осонлик билан ўнгидан келади деб ўйламаганди... Демак, энди ишни маҳкамроқ тутса бас! Ювошигина «лаққа»нинг қармоқдан қутулиб чиқиши амрима-хол!

У қаттиқ саросимага тушган одамдай бирдан қиёфасини ўзгартди, чопиб меҳмонхонага кирди. У ерда нима қилишини билмай, бир лаҳза ўйланиб қолди. Кейин, аста китоб жовони томон йўналди. Унинг ғаладонини секин ўзига тортди. Ичини титкилади... Сўнг янги қора бархут камзулининг ички чўнтагига алланималарни шошиб-пишиб тикди. Коридордаги қозикдан пальтосини олиб кийди. Войдодлаганича қизи билан йигит каравотда ғужанак ётган хонага бостириб кирди.

Йигиталининг уйида ғовға саҳар-мардондан бошланди.

Пошша хола бақирар, «шарманда бўлдим, шарманда бўлдим!» дея овозини борича чинқириб, зикр тушаётгандай йиғлар, чўккалаб ер муштлар, пешонасига шап-патиларди.

— Сендан кутганим шумиди! Тўйғазганга тўнқайдингми, ноикўр! Энди сени омон қўймайман! — дея Йигиталига ташланар, онангни шарманда қилдинг. Ўлдирдинг, энди маҳалла-қўй олдида қандай бош кўтариб юраман, — дея қизини бурчакка қисиб, сочларини юларди.

Шунинг устига эшик қўнғироғи жиринглаб қолди.

Пошша хола зум ўтмасдан Мударрисовичнинг ойисини бошлаб кирди:

— Кўринг, айланай. Соттихон! Шўримга шўрва тўкилиб қолди. Энди нима қиламан. Шунча едирган-ичирган нон-тузимга рози эмасман. Ўғлим деб юрсам, мана нима ишлар қилибди. бу ғўрсўхта! Бунга қандай тоқат қиламан. энди! — Пошша хола овозини янада баландроқ қўйиб йиғлади. Муштларини Йигиталининг даҳани остида ўйната бошлади. — Бу ернинг сувини ичиб, бўйини йўғонлашиб қолган-да, бу бойваччани. Шу бўйинларингни чирт узиб олайми-а, беандиша, беномус! Ҳа, йигит ўлгур, менда нима қасдинг бор энди. Нега кизимни зўрлик қилиб, олиб келдинг. уйингга!

Ҳозир Пошша хола нима деса ҳақ энди.

Йигитали турган жойида тош қотган, индамас, ҳатто

шу топда бу аёл уни ўлдириб жонини олса ҳам, миқ этмай тураверишга ўзини зиммадор сезарди.

Қовоқлари халтадай осилиб тушган, пакана бўй, бароккош Соттихон еб юборгудай бўлиб, Йигиталига совук назарини тикиб турар, Пошшахоннинг жаврашини индамай эшитарди.

Бир пайт кўшни аёл тилга кириб, унинг гапини бўлди:

— Нима қиласиз, ўзингизни койитиб! Тўғри милицияга обориб топширинг. Давлатнинг закони бор. Шаҳар бедарвоза эмас, зўрлаганни отади! Осон бўптими, бир кизни боқиб катта қилиш!

— Отдираман, ҳа, отдираман! — Пошшахон қўлини бигиз қилиб келиб, Йигиталининг пешонасига тиради, — мана шу жойидан отдирмагунча қўймайман, бу зўравон бузукни. Ҳам ота, ҳам она бўлиб ёлғиз бошим билан не машаққатларда катта қилган гулдай қизимни-я... вой. мен бунга қандай чидайман, Соттихон! — яна хўнгиллаб йиғлай бошлади, у.

Қия турган эшик табақаси каттароқ очилиб, елкасига кўкиш тўн ташлаб, уйқусизликдан кўзлари шилликланиб қолган Шоди Мударрисов кириб келди.

— Ҳа, нима гап? Бирон кор-ҳол бўлдими, дейман?! — Олдин истехзо билан Йигиталига қаради, кейин Пошшахонга ўгирилганди, у:

— Вой-до-од. — деб юборди. — бу баттол шўримга шўрва тўқди, Шодижон, ўғлим! Жазосини ҳукумат берсин. Бўлмаса омон қўймайман! — Бирдан Пошша хола чағалини ёзиб Йигиталининг юзларига ташланиб қолди.

Мударрисов ҳай-ҳайлаб ўртага тушди.

Йигитнинг бир тутам сочи юлиниб, ўша жойидан тирқираб қон чиқди. Унинг бошига яна қарғиш, ҳақорат-маломатлар ёғила кетди.

Гап орасида Соттихон ҳам ўғлига қараб, сўзини маъқуллаб олди:

— Ана, ўғлим, кеча сенга айтмабмидим, олдимизга кўшни эмас, бир бузуқи кўчиб келибди, деб. Кароматини ҳам кўрсатди!

Пошша хола ҳолсизлангандай, стулга ўзини ташлаб, ўтириб қолди. Энди у тўхтовсиз пешонасига шаппатилаб, оғзи ҳамон тинмасди:

— Вой. Шодижон болам! Мен қандай одам бўлдим энди. Амакингиз раҳматли ҳукумат учун жонини фидо қилиб, бизни ёлғиз ташлаб кетди. Бу танҳо кизни бева ҳолим билан боқиб, ювиб-тараб катта қилгунча она су-

тим оғзимга келганди. Энди бунисига чидай олмайман! Бу яшшамагурга ҳукумат ўз жазосини берсин! Менга йўл-йўриқ кўрсатинг, қайси эшикка бошимни уриб арздод қилай! Менга маслаҳат беринг! Агар додимга кулок соладиган топилмаса, унданам каттароғига бораман. Фронтвикни хотиниман, битта институтни ишониб топшириб қўйганинг менинг гулдай қизимга босқинчилик қилди, дейман. Министрнинг олдига ҳам чиқаман!

Соттихон:

— Ҳа, шундай... — деб гап бошлади-ю. ўғлининг алланечук ўзгариб, Пошшахонга «бас» дегандай қўл силтаб қўйганини кўриб, жимиб қолди.

Пошша хола Мударрисовдан бирон ақлли гап чиқинига кўзи етди шекилли, унга мўлтираб қараб қолди. Ҳарна қилса, бошлиқ одам!

— Раҳбарларни тилга олиб, уларни безовталаб нима қиласиз! Бу масалани ўзимиз ҳал қилолмаймизми?! Қани қизингиз, ўзи!

— Бояқиш нариги уйда ўтирибди! — деди Соттихон Пошшахоннинг ўрнига жавоб қилиб.

— Ёлғиз болам, ўзини бир нарса қилиб қўйса, нима қиламан! — Пошшахон яна юқоридан кела бошлади. кўзини ишқалаб.

— Унақа, ваҳима гапларни қўйинг,— силтаброқ сўзлади Мударрисов,— ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Энди бўлар иш бўлибдими, жанжал ҳам, йиғи-сиғи ҳам ортиқча!— У пўниса оҳангини туширмай, холани бир оз босиб қўйган бўлди-да, аста Йигиталига ўгирилди:

— Ақоסי, мен сендан буни кутмагандим. Ҳозир елкангда катта жиноят тоши турганини биласанми, ўзинг! Беркитишининг нима ҳожати бор: ҳозир шу дақиқаларда бутун ҳаёт-мамотинг мана шу опамизнинг қўлларига турибди.

Пошша хола гавдасини тикроқ тутиб олди.

— Шуни яхши билсанг, — сўзини давом этдирди Шоди Мударрисович сал дўкқа яқинлаштириб, — бизларни озгина холи қўй! Ташқарига чиқиб тур. Бир оздан кейин ўзинг билан алоҳида, эркакчасига гаплашамиз.

Пошша хола уйдан чиқарманг, дегандай ўрнидан туриб Йигиталининг йўлини тўсмоқчи эди, Мударрисов қўяверинг. ҳеч қаёққа кетмайди, деган маънода кўз қисиб, уни хотиржам қилди.

Йигитали домладан бунчалик рўшноликни асло кутмаган эди. Бир неча минутлар олдин жаҳаннамга айланиб қолган ўз уйдан тезроқ чиқиб кетиб, қутулиш йўл-

ларини фақат орзу қиларди, холос! У ловиллаб турган олов устидан сакраган каби, Пошша хола қаршисидан ўтиб олди.

«Мен нималар қилиб қўйдим? Энди буёғи нима бўлади!.. Наҳот шунчалар тубанликка бориб етдим».

Мана шу хил ўй-хаёллар остида ошпоқ қорни ғирч-ғирч босиб бораркан, ҳам руҳан, ҳам жисмонан эзилар, нима қилишини билмай, боши гаранг эди.

Эндигина бир-икки одамнинг изи тушган йўлак адоғидаги дарвоза олдида қор кураётган қоровул чолга дуч келди:

— Янги йилинг қуллуқ бўлсин, болам!

Йигитали совуққина қилиб:

— Раҳмат! — деб қўйди-да, бошқа индамади.

Вақт ҳали эрта бўлишига қарамай. бутун оламнинг шодлиги ва шовқин-сурони дарвоза қаршисидаги хиёбон майдонида эди. Бир тўда ўғил-қиз икки-учтадан ўтириб олиб, чана тортишар, сирпанчиқ учишарди. Каттароқ ёшлилари қор юмалатиб, майдон ўртасига «Қорбобо» яшарди. Ҳаммаси шод-хуррам. Йигитали улар олдидан бепарвогина ўтиб кетди-да, бекат қаршисидан чиқиб қолди.

У трамвай келгунича одамларнинг кўзидан четроқда, у ёқдан-бу ёққа бориб келиб, анча вақт қор кечди.

Бир маҳал орқадан кимдир отини айтиб чақиргандай бўлди. Шундоқ ёнига ўгирилди-ю, ҳамқишлоғи — самоварчи Тешавой аканинг ўғли Зокиржонга кўзи тушди. Нима дейсан, дегандай унга қараб қолди.

— Ассалому алайкум, Йигитали ака! Сизни анча кундан бери қидирдик. Мен кишки каникул қилиб уйга боргандим, таксида эшигинглар олдига етганимизда томига пичан босилган бостирма кулаб тушди. Тепасида одам борга ўхшовди, машинадан тушиб ёрдамга чопдик. Хайри ачам югуриб чиқдилар. Кишилар йиғилди. Бостирма остидан Назира опамни топиб олдик. Кейин, у кишини бу ерга олиб келиб, ТошМИга ётқизишган экан.

— Тузукмикан?

— Кеча борсам, докторлар тузалиб уйига кетди, дейишди. Энди қишлоққа тезроқ етиб боринг. Хайри ачамлар шунга айтиб қўйгин, деб менга тайинлагандилар.

Йигитали индамади... Бирдан кўча жимлигини бузиб келиб қолган трамвайнинг орқа вагонига ўзини урди.

ЙИГИРМА БИРИНЧИ БОБ

ЛАЪНАТ ТАМҒАСИ

У боши оққан томонга кетяпти-ю, юрагини аста-секин ғам аралаш ваҳм боса бошлади. Пошша холанинг дағ-дағалари, яқинда ўғлим-ўғлимлаб машинасида ўтириб меҳмондорчиликларга бориб келган Соттихоннинг бугунги гаплари. Лаълининг уввос солиб нариги хонага чиқиб кетгани бирма-бир йигитнинг фикр тарозисидан ўта бошлади.

У ўйлаган сари ҳеч оқлаб бўлмас гуноҳ қилиб қўйгани. айбдорлиги ойдинлашиб борар. боши-кети йўқ тубсиз жарлик қаърига тушиб кетаётгандай ҳис этарди, ўзини.

Ҳақлигига ҳам, ноҳақлигига ҳам шубҳа билан қарайдиган бундай дамлар одам ҳаётида жуда камдан-кам бўлади. Ҳақ бўлса киши ўзини оқлаш учун курашади, ноҳақ бўлса нажот йўллари излайди. У эса ҳар иккисидан ҳам маҳрум эди шу дамларда...

Йигитали шу кетганича учинчи кун эрталаб факультетга келди. Ўчақишгандай кечикиб қолибди. Биринчи соатга кириш керак бўлган курс аудиторияси олдига келиб, ичкарига кулоқ тутди. Дарсига бошқа ўқитувчи кирган экан.

У соатига қаради. Тўққиздан ўтибди. Дарс тугашига озгина вақт бор. Юраги чошиб-чопмай, деканат томон кета бошлади. Эшикни очиши билан, қаёққадир телефон қилаётган котиба олдига тик турган Мударрисовга кўзи тушди. Қиз унга қараб севиниб кетганидан:

— Ана, ўзлари келиб қолдилар, — деди-да, трубкани жойига қўйди.

Мударрисов ўгирилиб орқасига қаради.

— Қаерларда юрибсиз, оғайни? — у «оғайни» ни ўзгача киноя билан айтди-да, Йигиталига яқинроқ келди. — Ўша куни қочиворибсиз! Биз бунақасига келишмагандик-ку! Қани, юрингчи ичкарига, бир гаплашиб олайлик. Лекин эркак одамнинг ишини қилмадингиз! — у атайин котиба эшитсин дегандай овозини баландроқ қўйиб, кўрсаткич бармоғини ҳаволатиб қўйди.

Йигитали унинг орқасидан ўзига кўп «қадрдон» бўлиб кетган кабинетга кираркан, бир томонга қаторлаштириб қўйилган курсилардан бирида ўтирган Пошша холага кўзи тушди. Юраги орқасига тортиб кетди.

Пошшахон одатдаги пайпоқ билан киядиган итум-

шук туфлисини амиркон калиш-махсига алмаштирган, пешонасини оқ гулли чит билан танғиб, бошига тивит рўмол ташлаб олганди. Эгнида эса, шаҳар урфидан чиқиб қолган қора духоба чопон. Унинг олис сафарга отлангани шундоқ кўриниб турарди.

Йигитали ичкарига киришга кирди-ю, орқасига бурилиб кетолмади. Пошша хола тивит рўмолининг бир учини сал тортиб, «башаранг қурсин» дегандек юзини тескари ўгириб олди. Бу йигит учун сал далда бўлди.

— Қани, ўтирингчи! — деди Мударрисов ниқтов билан қўлини бигиз қилиб, қаршидаги курсилардан бирини кўрсатаркан.

Йигитали Мударрисовдан бирон рўшнолик чикмаслигини илгаритдан билар, ундан ўзини четроқ олиб юришга ҳаракат қиларди, бир девор қўшни бўлиб келгандан кейин ҳам, яқин-яқингача ош-қатиқ бўлолмаганлигининг боиси шунда эди. Мана, энди қутилмаган тасодиф орқасида зарурат туфайли жанжалга аралашиб қолган экан, бу одамга бирон қаттиқ сўз гапиролмас, сизнинг ишингиз бўлмасин ҳам деёлмас эди. Ҳар қалай ҳозир унинг олдида тили қисик эди.

Мударрисов Йигиталига бошқа эътибор бермади. Кераги бўлмаган ҳолда стол тортмасини очиб, ниманидир қидира бошлади.

Орадаги жимликни қутилмаганда, Пошша хола бузди:

— Мен энди бу бола билан ади-бади айтишиб ўтирмайман, адресини беринг, деяпман, Шодижон! Уша кишлоғига бориб, шундай бевош бола тарбиялаган ота-онаси билан ўзим гаплашиб келаман. Ҳамманинг олдида сазойи қиламан. Кейин ўзини омон қўймайман! — У охириги сўзига ургу бериб, ўрнидан туриб кетгудай ҳолатда Йигиталига мушт ўкталиб давом этди, — Бутун шаҳарга айюҳаннос соламан. Министрни олдига чиқаман! Фронтвик эрим...

— ... Э, хола! — Мударрисович қўлидаги ручкани шашт билан столга уриб, ўрнидан жаҳл билан туриб кетди, уни тинчитган бўлди. — Сизга айтдим-ку, жим бўлсангизчи! Бакириш-чакиришдан нима фойда. Бунақада ўзингизни ҳам, қизингизни ҳам, қолаверса бизнинг бутун катта коллективни ҳам юзига доғ тушириб қўямиз! Ҳали унга, ҳали бунга, ҳали министрга чиқаман, деяверасиз... Аламингизга жа чидаёлмаётган бўлсангиз, қонун билан иш тутинг. Ҳозир ҳамма нарсани қонун ҳал қилади. Адресини оларсиз, кишлоғига бориб, нима иш қилсан-

гиз — қиларсиз! Мана, бу ердаги органларга ҳам учрарсиз. Лекин, унғача бу бола билан икки-уч оғиз гаплашиб олишимиз керакми! Ахир, бу бизнинг кадр. Мен бошлиғиман. кўзингиздаги ёшни артиб олинг. Секретарь қиз олдига чиқиб ўтириб турунг. Ўзим чақираман.

Пошша хола итоаткорлик билан кўз ёшларини артди. Оғир қадам босиб, хонадан чиқиб кетди.

— Ўтир, ука. — Мударрисов бир оз юмшаб, яна ёнидаги курсига ишора қилди.

Ҳамон қаққайиб турган Йигитали аста хўрсиниб ўтирди.

Домланинг гапи қисқа бўлди:

— Энди бўлар иш бўпти, ука. Бу ёнга чўзишнинг ҳожати йўқ. Ҳамма нарса ҳам чўзилаверса, бир кунмас бир кун шарт этиб узилади-да, яхшиликка олиб келмайди. Турмуш ҳам шундай. Ёш бола бўлсанг, бошқа гап эди, икки-уч соатлаб панд-насихат қилсам! Ҳамма ишни ўзинг билдиб, кўриб турибсан. Сендан катта гуноҳ ўтган. — Мударрисов овозини пастроқ қилиб, шивирлагандай гапирди: — Бу аёл қизимни зўрлади деб, айюҳаннос соляпти.

— Ҳеч ким зўрлаган эмас...

— Зўрламаган бўлсанг... ҳаммаёкка доврўғ солиб бўлди-ку. Энди мен унга у деб кўрдим, бўлмади, бу деб кўрдим, бўлмади! Бор гапни айтсам, сенга маслаҳатим шу — тезроқ тўйини бошлаб юборасан. Сув лойқаланиб кетса, шаънингга яхши бўлмайди. Ҳар хил гаплар кўпаяверади. Ана ундан кейин бизнинг коллектив шаънига ҳам яхши бўлмайди.

— Ахир, мен... У турмуш кўрган бўлса... — Йигиталининг оғзидан беҳос чиқиб кетган бу сўз Мударрисовичга, гапларингизга розиман-у, лекин... дегандай бўлиб туюлди. У энгак қоқиб ёлғондакам кулди, аста юриб келиб «сода» қўшнисининг елкасига шаппатилади:

— Кап-катта йигитсан десам, ҳали ёш бола экансан. Бу гапни анаву онаси эшитиб қолмасин. Қизим шаънига тухмат қилди, деб яна дод солиб ёқанга ёпишади-я! Ким айтди сенга, уни эр кўрган, деб! Ҳали ёшгина, ўн гулдан бир гул ҳам очилмаган пошукдаккина қиз-ку! Айтгин-айтгин буюғи силлик кўчсин... Майли, қўй энди, хаёл сураверма. Баъзан йигитликда қилинган шўхлик ҳам қутилмаган бахт дарвозасини очиб қўяди. Ўзинг уни яхши кўрасанми, ахир?

Йигитали миқ этмай тураверди. У Лаълини яхши кў-

радимн-йўқми. ўзи ҳам билмас. буни тузукроқ ўйлаб кўрмаган эди.

Иккинчи марта кўнғироқ чалинди-да, танаффусга чиққан талабаларнинг коридордан келиб турган ғала-ғовури босилиб қолди.

— Ҳозир дарсинг бор-а? Майли, кир, лекин, ёпиқ қозон ёпиқлигича қолсин. Мен бу аёлни ҳарна қилиб бўлса-да, яхши гап билан тинчителишга ҳаракат қиламан. Бақириб-чақирганини кўнғилингга олма, бир оз оғзи очик аёл экан. — Мударрисов Йигиталини эшик олдиғача кузатиб чиқди, кейин Пошша холага, киринг, деган ишора қилди.

Йигитали кун бўйи туз тотмаган. тўғривоғи, бирон нарса тамадди қилиб олиш хаёлига ҳам келмаганди. Дарсга кирарди-ю, аммо эс-ҳуши бутунлай бошқа томонларда бўларди.

Кечга яқин сўнгги чакаси билан трамвайда уйига келди. Ҳовлига кириб қалин дарахтзор билан қопланган ёштинг биноларнинг энг чеккасидаги таниш узун ровоқ томон кўз ташлади. У ердан кўриниб турувчи деразалар кўзини қоронғилик чулғаган. Демак, ҳеч ким йўқ. Худди қочқин маҳбус каби атрофга шубҳали алаңлаб, подьезд ёнига келди. Аста юқорига кўтарилла бошлади.

Гўё бегона уйга бостириб кираётгандай, квартираси эшигини очилишга ҳаракат қилар, лекин нима учундир қўлларини титраб, калит ҳадеганда қулфга тушавермас, у кўшнилардан биронтасининг кўзига илиниб қолишдан чўчиб, ҳар томонга бежо қарарди. Шу пайт худди ўйлаётгандек бўлди: бир қулочча нари—кўшни эшиги очилиб, Соттихоннинг гезарган башараси кўринди. Эшик яна куч билан ёшилди.

Йигитали ўзини ичкарига олди. Уй ичи уч кун олдин қандай бўлса, шундайлигича қолиб кетиб, иссиқдан айний бошлаган овқат ҳидлари кўнғилини оздиргудай димоққа уриларди. Йигитали дераза канотларини катта очиб юбориб, ўзини диванга ташлади. Шу ётганича узок бош кўтармади.

Бир маҳал ичкарига уфуриб кираётган чилланинг совуқ изғиринидан баданлари жунжикиб, бир оз ўзига келди. Қорни ниҳоятда очганини, кўнғили аччиқ кўк чой тусаётганини сездн. Чой дамламоқчи бўлди. Лекин чой қутида бир чимдим ҳам қуруқ чой қолмаганди. Уёқ-бўёқни, ғаладонларни бирма-бир қараб чиқди, ҳеч қаердан тополмади, беркилиб қолмасдан туриб, катта кўчанинг у бетидаги дўконга тушиб чиқишдан бошқа иложи қолмади.

Ичқаридаги китоб жавонининг настки ғаладонига до-
им энг керакли хужжатларини. ортиқча пулларини қўяр.
зарур бўлиб қолган пайтда. ўша ердан олиб ишлатарди.
Пул олмоқчи бўлиб тортмани очди-ю. кўпдан буён сак-
лаб юрган. чет элдалигида Назирадан олган бир неча хат-
дан бошқа нарсани топмади. На дипломи. на машинасига
тааллуқли елим халтачасига солинган хужжатлар. на
паспорт. на яқиндагина олиб келиб қўйган ойлиги. на
онасига совға-салом харид қилиш учун ажратиб қўйган
пули. на омонат дафтарчаси бор эди. Хатто ғаладоннинг
бурчагида сочилиб ётадиган беш-олти майда чака ҳам
қолмабди.

Йиғитали конвертларни қўлига олганича қотиб қолди.
Мусофирчиликда юрганида қанча қувонч ва шодлик
бахш этган хатлар!.. Энди эса, ён чўнтагида буларнинг
барини барбод этишга чиқарилган ҳукмнома — «лаънат
тамғаси»дай бундан икки соатча бурун Мударрисович
ёздириб олган «тилхат»нинг бир нусхаси ётибди. Уни эс-
лади-ю, яна вужудини совуқ тер босиб кетди... Шу пайт
қулоқлари остида Мударрисовичнинг гаплари эшитилиб
кетгандай бўлди: «Ниманки қилган бўлсам, сени деб.
қўшничилик ҳурмати, ёш жонингга жабр бўлмасин. деб
қилдим... Сен ўзингни ҳар ёққа ташлама, барибир ютка-
засан. Ҳозир қонуннинг саксон фоизи аёллар томонида!
Тағини, ўзинг биласан. Ҳақ гапни айтдим — гап чўзила-
диган бўлса, факультетимиз шаънига ҳам яхши бўлмай-
ди. Эртага у аёл яна келаман деб кетди. Тилхат ёзиб бер-
магунча ишонмайман деяпти. Ҳуда қонунни сув қилиб
ичиб юборган пухта аёл экан... Ҳа, ёз энди. Тахминан
мазмун бундай...»

Йиғитали настка тушиб, қоровул чолдан чой олиб
чиқди.

Миясини пармалаб бораётган зиркирок оғриқ, аччиқ
қўқ чойдан кейин сал босилгандай бўлди. Вужудини чар-
чок, хорғинлик қоплай бошлади. Ўзини кўрпага ташлади.
Қани энди қўзи иллина қолса-ю, уч кундан бери кийнаб,
юрагини тилка-пора қилаётган хаёлотдан бир оз қутулса,
озгина ором олса!

Ўўқ, унинг фикр юритиши ўз амрига бўйсунмай бу-
туи диққати аллақайси боши берк қўчаларга кириб, бе-
маъни хаёлларга қаратилганди. Минг уришмасин, ўзи-
ни-ўзи идора қилиб, бу туманли фикр ва ўйлар босими-
дан халос бўлолмасди. Наҳотки, эси оғиб бораётган
бўлса? Бадани титроқ босиб, сапчиб ўрнидан туриб
кетди. Катта тошойнага қаради. Ўзида ҳеч қандай аломат

сезмади. Фақат рангига бир оз захиллик урибди. Бу муттасил давом этиб келаётган уйқусизлик, ададсиз изтиробларнинг маҳсули, албатта.

У овоз чиқариб шивирлади: «Ўзингни бос. Йигитали! Одамлар ўзларининг арзимас хатолари эвазига ўлимга юз тутадилар. Қилгиликни қилдинг, жазосини эса, хоҳишинг билан тортасан. Ҳозир сенинг олдинда икки йўл турибди. Қатъий туриб, шуларнинг бирини танлашинг керак. Бир: қишлоқдагиларни қўндириш, ўзингни Пошша хола қўлига топшириш. Иккинчиси: бу уй, иш, Лаъли, диссертация... барчасини йиғиштириб қўйиб, ҳаммасига қўл силтаб, қишлоққа кетиш! Лекин у ерга борганда нима қиласан? Ўқитувчиликми?! Мактабдан бошқа нима иш бор сенга. Лаълини тарк этганда, топадиганинг ким? Назирами? Униям кўриб турибсан-ку! Шундай экан, узил-кесил қарорга кел! Лаълини танла! Ахир у чиройли, кўшларнинг ҳавасини келтирадиган қиз-ку!.. Яна шуниси борки, Пошша хола ёмонликка оладиган бўлса, сени Бодомзорга боришинг ҳам амри маҳол-ку, ахир! Балки, устингдан судга ариза берар. Ана унда ҳамқишлоқларинг олдида нима деган одам бўласан... Мана шуларни яхшилаб ўйлаб кўргин-да, бир оз вақтга бағрингни тош қил. Ҳеч нарса бўлмайди! Бу ёнғига пешонангда ёзилганини кўрасан... Назира ҳам бахтини топиб кетар. Кел, ўзингни қийнайверма. Нима, дунёга икки марта келасанми! Қурғур Мударрисовнинг гапида жон бор: «Ўзган билан бефойда, сув лойқаланаверади. Бир марта йиғитлик қилдингми, буёнғига ҳам шундай бўлиши керак!».

Тўғри, буёнғига ҳам йигит бўлиш керак!»...

ЙИГИРМА ИККИНЧИ БОБ

ТЎН

Йигитали эртаси кун ишдан қайта туриб учинчи қаватда Шоди Мударрисовдан кейин иккинчи ён қўшини си бўлмиш Чўттиевга дуч келиб қолди. Лаблари уқаланиб тушган таъмирга муҳтож кўҳна хайкалиникидай сийқа, бўйи нақ икки газ келадиган найнов, қошлари худди пўстак йиртигидан орқасига қайрилиб қолган бир парча жунга ўхшаш бу одамнинг кўринишигина

эмас, бироз ғалати роқ хатти-ҳаракатлари ҳам ғайри-табий эди. У ўз жасадига ярашмаган даражада калонди-моғ ва такаббур одам эди. Доим бошининг қоқ ўртасидан фарқини очиб, сочини икки томонга силлиқ тараб, эски, юққа чарм папка қўлтиқлаб юрарди. Камгаплиги, яна қайсидир томонлари билан зиммадорлик масъулияти қонига сингиб кетган шаҳар нотариус маҳкамасининг мансабдор вакилига ҳам ўхшаб кетарди. Фарҳод ака баъзан, «чап ён қўшнингиз ғаройиб одам, ўзига яраша думбул файласуф» деб бежиз айтмасди.

Институтда талабаларни зириллатиб турадиган бу фалсафа фани «даҳоси»нинг яна бир одати бор эди: кўпчиликка аралашмас, хоҳ яқин, хоҳ бир подъезд нари қўшни бўлсин, тўқнаш келиб ёки бирон жойда учрашиб қолганда ҳеч нарса билмагандай сур бўлиб қараб тураверар, саломга олган «алиги» эса, хунук бир тиржайиб «хи-хи-хи»лаш бўларди.

Шу одам бугун биринчи марта Йигиталига сўз қотди:

— Хонадонда тинчликми? — Файласуф томдан тараша тушгандек унинг олдини тўсиб ҳол-аҳвол сўраган бўлди. Лекин жавобни кутмаёқ яна қўшиб қўйди. — Биз кўрмадик, ҳеч нарсани билмаймиз, тасдиқ қилолмаймиз ҳам-у, атрофдаги гапларга қараганда бир ғалати воқиётлар содир бўлибдймиш.

— Қанақа гапларга қараганда?

— Атроф — омма — халқ, яъни қўшниларнинг гашига қараганда.

— Ўша қўшнилариинг гашига қараганда, ҳеч қандай «воқиётлар» содир бўлгани йўқ. Меникидаги «воқеалар»дан бир девор қўшни бўлатуриб, ўзингиз хабардор бўлмаганингиздан кейин бошқалар қаёқдан билсин!

— Йўқ, йўқ, кечирасиз! Мен бошқача, бутунлай бошқача гап айтмоқчи эдим. Мени тўғри тушунинг, ҳурматли ўртоқ. — Чўттиев худди ҳозирнинг ўзида қўшниси ёқасига ёпишиб оладигандай, ўзини четга олди. — Мен бировларнинг шахсий ишига аралашини ёмон кўраман. Шундоқ эшитганимни айтиб, сиздан кўнгил сўраб қўяй дегандим. Менинг фараз қилишимча қаватда бор-йўғи уч хонадон яшасак керак. Ҳар қалай, бир-биримиздан ҳол-аҳвол сўраб туришимиз керакмикан... Керакка ўхшайди! Бу жамиятимизнинг талаб ва эҳтиёжига қиради. Шунини унутманг, акоси! — У ёғочоёқникиндай шим почалари шалвираб турган узун оёқлари тиззасини ғалати ҳаракат билан бир-бирига уриб қўйди-да, оғзини катта очиб илжайди. Худди қотиб қолган теридай бури-

шоқ. чўзинчоқ кичкина юзлари баттар торайиб кетди. Сўнгра пилдираганича зинадан тушиб, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

«Пешонамга зап қўшнилар битганда», деб қўйди Йигитали ўзинча аста юқорига қўтариларкан.

У ечиниб, хали диванга ўтириб улгурмаганди, қўнғи-роқ жиринглаб олдинма-кейин «ўнг ён» қўшни Мударрисов билан Пошша хола кириб келишди. Йигиталининг юраги орқасига тортиб кетгандай бўлди. Лекин кечагина милтиқдай отиламан деб турган «она»нинг бугунги хокисорлик билан кулиб турган табассумини кўриб ўзи ҳам зўрма-зўракига тиржайди:

— Келинлар, келинлар! — дея «сидкидил»дан уларни қарши олди...

Бу ташриф яраш-яраш аломати эди...

Шундан кейин Пошша хола Йигиталиникига яна серкатнов бўлиб қолди. Ҳар келганда тўй расм-русумлари, нима олиши, нима қўйиши ҳақида «ўғил»га бир янгилик, аниқроғи бир ташвиш топиб келарди.

— Болам, тўққиз-тўққиз деган русум бор, келинга камида уч хил атласдан тўққиз сидра кийимлик қиласиз. Ҳозир одамлар жуда ошиб кетишган. Агар мана шу «тўққиз» бўлмаса, гап-сўз қилишади, янгалар келинни уйдан чиқаришмайди...

Хуллас, тўй лозимандаларини Пошша хола айтиб турадиган, Йигитали харжини қўтарадиган бўлди...

* * *

Бир кунни хола қариндош-уруғлари йўқлигидан нолиб, йиғлаб қолди:

— Шундай яхши кунларимда бел боғлаб, тўй қуллуқ бўлсин Пошшахон деб турадиганларим йўқлиги эсимга тушса, эзилиб кетаман. Энди мана шундай бечоралигимни билдирмасдан, ёлғиз ўғлимга, бемехрроқ бўлса ҳам, ўша келинимга, яна Холдорхон опангизга бир сидра сарпо қиласиз! — Чинакамга эзилиб кетди шекилли Пошша хола ўридан туриб ошхона томон юрди. Кўп ўтмай бир қўлида папирос тутатиб кириб келди. — Шу айтганларимни ҳам бир нави қилиб олсак, юкимиз сал енгиллайди. Кейин, қишлоқдаги онангизни ҳам топиб-тутиб юрганлари бордир, қўл қовуштириб ўтиришмас!

Йигитали ялт этиб бўлажак қайнонага қаради. Кейин

ички бир тўлғоқ аралаш чуқур хўрсиниб кўйди-да:

— Онамлар кексайиб қолганлар. Тўй қиладиган ҳоллари йўқ. Кейин, бу ерларга келолмайдилар. Нима харж-харажат бўлса, ўзим кўтаравераман, тўйни эса сиз ўтказаверасиз, — деди.

Шу кундан бошлаб эскича расм-русум юзасидан Пошша хола Йигиталининг олдига кам қатнайдиغان бўлиб қолди. ... Кам-кўст февраль ойининг охирлари узил-кесил поёнига етди.

Бир куни кечқурун қайнона:

— Тўйни бошлайлик, энди ўғлим! Эртага кечқурун олдимга бирров келинг. Яна қолган-қутган камчилик, тўйнинг вақт-соатини келишиб олайлик, — деди.

Йигитали қайнонанинг олдидан чиққач, тўғри Муҳсиннали ака ховлисига борди, тўй бошланиб қолганлигини айтди-да, кўзини чирт юмиб, ўша куни кечқурун поездга ўтирибди.

Вақт пешиндан ошганда Енқўрғоннинг мўъжазгина станциясига келиб тушди. Таниб бўлмас даражада ўзгариб кетган таниш кўчаларда анчагача сандироқлаб юрди. Балчиқ ҳиди анқиб турадиган пастқамликдаги таниш суратхона ўрнида хашаматли «Роҳат» ресторани қад кўтарибди. Ўша ерга кирди. Овқат, озгина ичимлик буюрди.

Йигитали нимагадир биронта бодомзорликнинг кўзига чалиниб қолишни истамасди. Шунинг учун вақтни ресторанда ўтириш билан кеч қилмоқчи эди. Аммо танноз официантқалар (илгари бунақалари бўлмасди, бу ҳам маданий янгиллик) уёққа ўтганда ҳам, буёққа ўтганда ҳам бир қараб, мунча хира хўранда экан, деяётгандай туюлаверди, назарида. Беш сўм пулни стол устида қолдирди-да, чиқиб кетди. Бозор дарвозаси олдида эски бир «Москвич»ни кирага ёллади.

Йигитали Бодомзор билан район оралиғидаги ягона қишлоқ — Боғоро чойхонасига кириб келди-да, тахта сўри устида чордона қуриб ўтирган беш-олти кишига эътибор ҳам бермай, тўрга ўтиб кетди. Чойхоначи бу «қўшни» йигитни таниди. Лекин, ҳозир отини эслолмаганлиги сабаблими, унга ортиқча мулозамат қилмади. «келинг, болам», деди холос. Тўрт-беш чақмоқ қанд солинган патнис билан чойнак-пиёлани олдига кўйиб, орқага қайтди.

Қоронғи қуюқлашиб, ташқаридаги дов-дарахтлар, онда-сонда ўтиб турган кишилар қораси тун пардасига чаплашиб кўррина бошлаганда у ўрнидан турди. Бу ер-

ликларнинг одати бўйича чойнак қопқоғини тўнкариб, ичига чой ҳақи қўйиб, чиқиб кетди.

Ўтирганлар бир-бирларига шивирлашиб нималардир дейишди. Кексароқ бир кишининг: «Бу йигит мулла Умурзоқнинг ўғли-ку», дегани Йигиталининг қулоғига сал-пал чалиниб қолди...

ЙИГИРМА УЧИНЧИ БОБ

БЕМАВРИД ТАШРИФ

Шундоққина беш-олти қадам наридан вариллаганича кажавали «Урал» мотоцикли ўтиб кетди. Орқасидан таниди — Собиржон! Овозини баралла қўйиб уни чақир-ришни ҳам, чақирмаеликни ҳам билмай, ўйланиб қолди. Бир қарорга келгунча, мотоцикл қизил чироқларини липиллатиб, лапанглаб турган кўприкнинг у томонига ўтиб кетди.

Йигитали охирлаётган қиш аёзининг совуқ захрини ҳам сезмасди шу дамда. Унга, яна қўрқинчли ўйлар ваҳм сола бошлади.

У ўз уйига қанотлари ланг очик дарвозадан худди ўғридай кириб келди. Дераза ойналаридан ёғилиб турган электр нуридан, яланглик юзи ёришиб турарди.

... Индамай боғнинг хилват тўрига ўтиб кетди. Мева-чева сақланадиган мўъжазгина омбор уйча ёнидаги қари беҳи танасига суянди-да, тепа қисмини ёғин-сочин ювиб юборган паҳса девордан қўшни ҳовли томон кўз ташлади. Шу захоти айвондаги чироқ ёниб, даҳлиз эшиги очилди. Ичкаридан Назира чиқиб кўча эшик ёнбошидаги мехмонхона тарафга ўтиб кетди. Кўп ҳаялламай бир даста саржин ўтин кўтариб қайтиб кела бошлади. Ўша гўзал чехра, тивит рўмоли остидан чиқиб турган тимқора патила-патила сочлар... Йигиталининг юраги орқасига тортиб кетди. Бир кўнгли ҳозир чошиб бориб унинг оёқлар остига йиқилгуси, барча гуноҳлари учун узр сўраб, ялиниб ёлборгуси келди... Лекин вақт ўтган — ништ қолипдан қўчган эди...

Муздай тер чиқиб кетган пешонаси ях тортган девор устига мункиб кетди...

Атрофни совуқ туман қоплай бошлаган шу рутубатли кечада онаси билан у сигирга ем бергани чикқан пайтда учрашди.

— Вой болам, ўзингмисан?! — кампирнинг қўлидаги терт қорилган тоғора даранглаб ерга тушиб кетди.

— Секироқ, секироқ! Ҳа, мен ўғлингиз Йигитали-

ман. Фақат ҳеч қим билмасин, келганимни!.. Дадам қаердалар?

Ўғлининг хатти-ҳаракати, шивирлаб гапириши, кўзларисидаги қандайдир бежолик Хайрибиби кўнглига ғул-ғула солиб қўйди.

— Тинчликми ўзи? Даданг Телабоғда эдилар.

— Бўпти, юринг бўлмаса, ичкарига кирайлик. — У шошиб чирик харидаги кунжара куқунларидан сарғайиб кетган тугмачани босиб, чироқни ўчирди. Онасини уй томон бошлади.

— Дадамлар келадиларми?! — деди у ботинкасини ечмай ичкарига кираркан онасига ўгирилиб.

— Нимайди! Тинчликми. ўзи бундоқ гапирсангчи! — Ҳали ҳам ўзини босиб ололмаган Хайрибиби ўглига хавотирланиб тикилди.

— Ҳа, тинчлик. Фақат келганимни ҳеч қим билмаслиги керак. Дадамларга ҳам кейинроқ айтасиз. Ҳозир боғда нима қияптилар?

— Кексайгандан кейин одам шунақа нозик бўлиб қоларкан: Асқар буванг бечора, болам Назиранинг дарди камлик қилгандай, икки ҳафтача бўлди, кўрпа-тўшак қилиб ётиб олганлар. Отанг у кишининг ўрнидалар. Ордона қолсин, ертўласи ҳам! Ортиқча ташвиш орттирди Асқар буванг ўзига. Ўша ердан касал бўлиб қайтди.

Йигитали «ҳукуматчилик», яна чет элга чақиршияпти, олий маълумотлига уйланишим керак экан, энди шундоқ бўлиб қолди», деб минг ялғизлаб онасини тўйдан хабардор қилди.

Кампир хангу манг бўлиб қолди...

Назира ачанинг уйига кимдир келганини қишда қазноқ вазифасини ўтайдиган меҳмонхонадан печкага ўтин олиб кетаётганида сезган, аммо, Собиржон бўлса керак, деб унча эътибор бермаганди.

Ачанинг таъбири билан айтганда «қизларнинг сочидай қилиб» угра кесди... Бирров қишлоқ шифохонасида ётган отасининг олдига бориб келди...

Назира пиширган овқатлар ичида айниқса угра ошни Хайри ача жуда яхши кўрар, қўлинг дард кўрмасин болам дея мақтаб-мақтаб ичарди.

Ҳали ҳам Собиржон билан гурунглашиб ўтиришгандир (Собиржоннинг одати шу, ачанинг олдига бир келса, узоқ қолиб кетади), деб иккита чиннига овқат сузди, устидан зира аралаштириб туялган райхон сепди.

У даҳлиз эшигига яқинлашгач, ичкаридан ачанинг йиғи овозини эшитиб, таққа тўхтаб қолди...

Йигитали янги йилдан бери «она» йиғисини эшита-вериб, юраги тош бўлиб кетганди. Сандалга оёғини тик-канича индамай ўтираверди. Баъзи-баъзида: «Бўлди. ҳаммага эшиттириб, менинг ўзимни шарманда қилмоқ-чимисиз, бу ер қишлоқ, мен шаҳарда яшайман», деб кўярди.

Аммо кампир гап уқадиган даражада эмасди.

Ўғил, ниҳоят, охирги «чора»ни ҳам қўллади:

— Нима қилай. энди йиғлаганингизнинг фойдаси йўқ. Мен хотинли бўлганман. Фақат тўй қилишимиз қолган холос. Агар, ўшанга уйланмасам, мени қаматади!

Хайри ача кўзларини катта-катта очиб, боласига тикилиб қолди, ҳайратдан ёқа ушлади. Шу пайтгача қишлоқда ҳали бирон одам қамоқ юзини кўрмаган эди. Нахот, келиб-келиб унинг ўғли — Йигитали қамалса?

— Вой ўлмасам! Сени ким қаматаркан, ким?! — Она ёши қотиб қолган кўзларини ҳамон ўғлига тикиб, ундан садо кутди.

— Ким бўларди, қизнинг онаси-да! — Йигитали тўнғиллаб яна қўшиб қўйди. — Бу ер нима бўлибдики, кичик бир қишлоқ! Мен бутун олам танийдиган шаҳарда қандоқ бош кўтариб юраман, ана ундан кейин! Агар сиз ҳам аҳволимни тушунмасангиз, ҳозир бош олиб кетаман-да, Бодомзорга иккинчи қадам босмайман. Вақти келиб Назиранинг ўзи ҳам бошқалар ҳам менинг вазиятимни тушуниб олади.

Хайрибиби девдай уч ўғлидан олдинма-кетин «қора хат» келганида ҳам бунчалик эзилиб йиғламаган, азият чекмаган эди.

Йигиталисининг ҳозирги «бош олиб кетаман» деган гапидан у худди бу ўғлидан ҳам ажралиб қолаётгандай бўлиб, кўзларини катта-катта очиб, жон ҳолатда унга ёпишди:

— Мени ташлаб кетма, жон болам, мени ташлаб кетма! Майли, айтганингни қиламан, мени ташлаб кетмасанг бас. Мана айтганингни қилиб, индамай ўтираман, — дея ўрнидан туриб олган ўғлининг оёғи остига ўзини ташлади. Ялиниб-ёлвориб яна сандалга ўтказди.

Улар анча вақтгача бир-бирларига термулишиб, ўтиришди.

Йигитали онаси ҳовридан тушганига қаноат ҳосил қилгач, «йўли» учун, нариги қишлоқда машина кутиб турганини айтди. Бу ердан тезроқ чиқиб кетишга ошиқарди. Она эса, уни бағридан бўшатгиси келмас, ақалли

бир-икки кун ёнида туришини истарди. Шунинг ўйлаб, унга гап қотди:

— Отангни кўрмай кетсанг, қандоқ бўларкин! У кишининг диллари оғримайдими?

— Жуда вақтим зиқ. Мана шу ташвишлардан қутулиб олганимдан кейин беш-олти кунга ўзим келиб, бу ерда туриб кетаман.

— Шошма жон болам, озгина қутишса ҳеч нарса қилмайди. Нега бошлаб келавермадинг-а... Девзира гурунчдан ўзинг ёқтирадиган ош дамлай... Шунча ердан очиқиб келгансан. Савзи-пиёзни қозонга босиб қўйгандим — анаву сатангникида тўй, эрталаб ош чиқармоқчи эдим...

Кампир тун яримдан оғганда шошиб-пишиб дамлаган ошини сузиб, дастурхонга қўйди.

У ўғли жўнаши олдида сандиқдаги бўҳчаларни очиб қанча-қанча кийимлик, чопон, қўйлак, тўй сарполарини ёзиб ташлади:

— Буларни олиб кетмасанг, мен бошимга ураманми, энди!

Ўғил ички бир аламли жилмайиш билан, она кўнглини кўтарган бўлди:

— Ҳали озгина вақт ўтсин, шаҳарли келинингиз билан бу ерга кўчиб келамиз. Яна қатта тўй қилиб, бутун қишлоққа ош берасиз, одамларга тўн кийдирасиз. Ўшанда керак бўлади, булар. Ҳозирча бисотингизда тура турсин.

— Бечора Назира билан Асқар бувангни юзига оёқ тираган бўлмаймизми, унда?

— Бунақа, деманг, ача, ҳали Назира билан ака-сингил тутиниб кетамиз. Пешонага нима ёзилган бўлса — ўша бўлади дердингиз-у ўзингиз, — деди Йигитали зўрма-зўраки жилмайиб.

Кампир тутоқди:

— Тилинг мунча бурро бўлиб қолибди. Сенинг бу юришинг, оёқ олишинг бор бизга қорангни ҳам кўрсатмайсан, бу ҳовли чироғини ҳам ёқолмайсан, деб қўрқаман, бола! Одамда сал андиша ҳам бўлиши керак. Фақат ўзингни ўйлайсан-у, биз бошқалар олдида, қишлоқ олдида нима деган одам бўламиз энди, буёғини ўйламайсан.

— Мана, айтувди дейсиз, икки-уч йилдан сўнг шу ерга кўчиб келаман... Чопонни мана шунисини ўраб берсангиз бўлади! — Йигитали ичида, қайноғамга ҳам сар-

по топилди, деб қадимий, лекин ҳали яп-янги, ярқираб турган банорас тўнини олиб четга қўйди.

Хайри ача:

— Буни сенга атаб олиб юргандим. Отангга жўралари қилган тўёна чопон эди. Куёв бўлиб шуни кийгандилар, — деди синиқ овозда.

Қишлоқнинг ҳар томонидан саҳархез хўрозларнинг кетма-кет қичқириқлари эшитила бошлаган пайтда Ингитали йўлга тушди.

ЙИГИРМА ТЎРТИНЧИ БОБ

ТЎЙДАН СЎНГ

Пошша хола аксар кўз ёши қилиб, «дунёда суянадиган ҳеч кими йўқ. Якка-ёлғиз аёл» эканлигини айтишни яхши кўрарди.

Аслида бундай эмас: олдинлари шаҳар четидаги Ҳасанбой қишлоғида яқин уруғлари — акаси, анча кексайиб қолган икки тоғаси бўлиб, ҳаммалари ёнма-ён бир кўчада туришар, ўзларига анча тўқ одамлар эди.

Лекин Пошшахон улар билан жуда камдан-кам борди-келди қиларди. Шаҳарли «бойвучча» аёл бўлиб, «қишлоқи» қариндошларидан берироқ юришни ёқтирарди.

Пошшахоннинг фикрича бир жиҳатдан қариндошларининг йўқлиги дуруст экан. Тўйнинг эртаси кунийёк, ҳовлида ҳеч ким пашшалашмай, ёлғиз ўзи қолди. Қалин пули, тўёна, кирим-чиқимларни бирма-бир ҳисоблаб чиқди... Пул мўлжалидан юз сўмча камга ўхшади. Бирдан, ўғлидан олган пулнинг юз сўми тўй дастурхонига сарфланиб кетганини эслади-да, чарс этиб пешонасига туширди.

...Уч минг икки юз етмиш сўм! Шунча боқиб, тарбиялаб гулдай қиз қилиб бировнинг қўлига топширса-ю, эвазига арзимас, бор йўғи мана шу пулга эга бўлиб ўтирса. Узоқ хўрсиниб қўйди Пошшахон.

Лаъли онаси ният қилганидек, шаҳарнинг ман-ман деган бой-бадавлат кишилар хонадонини безағи бўлгудай ҳусн-чиroyга эга эди. Сассиқалаф ёнидан нафис гул уруғи униб чиққанидек, фалакнинг гардиши билан Пошша холадан шундай қиз туғилиб қолганди.

Тўйдан кейин Лаълини биринчи бор кўрганлар ҳам, Ингиталининг бахти бор экан, ойдай қиз учрабди, дея

келинчак таърифини дoston қилиб юришди. Шу баҳонада атрофдаги «узокроқ» кўшни аёллар ҳам янги келин тушган хонадон билан яқин бўлиб қолишди.

Одамлар қизик, баъзан кишининг қанақалигини унинг кўриниши, юриш-туришига қараб баҳолайдилар. Аслида Лаълининг лаълилиги ҳам отига монанд гўзал эди. Аммо ақл-фаросати, она айтганидек, «оламга татигудек» эмасди.

...Йигитали Назирага кўп ваъдалар берганди. Мана энди, қаноти синган ниятларнинг алами учун ҳам, барча меҳр-муҳаббатини зиёда қилиб Лаълига тухфа этмокчи бўлди. Унинг кўзларидан, муомаласидан, бутун вужудидан Назирани кўришга, йилт этгудек бўлса ҳам, ундан Назирага хос яхши белгиларни излаб топишга ҳаркат қилди. Аммо, инсон табиати мураккаб, доим бири-бирига зиддиятдан иборат бўларканми, Йигитали буни кейинроқ тушуниб етди.

Лаъли бутунлай бошқа ўй-хаёлли, инжиқ ва эркатантироқ қиз эди. Бу айниқса лола сайлига боришганда жуда билинди.

Йигитали оилавий сайрга бир неча кун тайёргарлик кўрди. Прокатдан палатка, ҳатто туристларнинг қозонтовоғини ҳам олиб келди. Аллақердан иккита рюкзак тоиди... Тоғни фақат суратлардагина «кўрган» Лаълига у ернинг гўзал манзараси, чўққилар ёнбошига қипқизил кўрпадай тўшалиб ётадиган чексиз лозазорлари ҳақида шавқ-завқ билан сўзлаб берди. Лаъли унинг гапларига лоқайдгина жилмайиб кўя қолар, бироқ Йигитали лозазорларни у бир кўрса, дод деб юборади, деб ўйларди.

Ниҳоят, уч кунлик май байрамини сайилда ўтказмокчи бўлиб, машинада сафарга жўнашди. Кечга томон Бурчмуллага етиб келиб, бир кампирникига жойлашишди. Унинг ўғли Ғолибжон эртасига эрталаб баланд тоғ орқасидаги «ҳали ҳеч ким билмайдиган» лозазорни кўрсатиб кўйишга ваъда берди. Барвақт ётишди.

Азонлаб кампир уйғотди. Йигитали туриб, агар иложи бўлса, ўша ер — лозазорда қолиб кетишларини ўйлаб, ҳар-хил сафар анжомини икки рюкзакка жойлай бошлади. Бироқ, Лаъли уйғонавермади. Уй эгаси ҳадеб уни «туринг» деб қистайверишдан истиҳолага борарди.

Кун ёйилиб кетди. Эшагини шайлаб кўйган Ғолибжон соат ўн иккиларда қишлоққа етиб келиши, болалар билан кирга пичан ўримига кетишларини айтиб, Йигиталини шошира ботлади.

Бир маҳал ичкаридан уйқули кўзларини ишқалаб
Лаъли чиқиб келди.

— Бўла қолинг, сизга қараб турибмиз! — деди
Йигитали, уни тезроқ ҳаракат қилишга ундаб.

Хотини бир кўзини хиёл очиб, эрига лоқайдгина қа-
ради:

— Кеча роса чарчаган эканман. Оёқларим зирқираб
оғриб кетяпти. Шу лолангизга ўзингиз бориб кела қол-
сангиз-чи!

Йигитали тоғларнинг ўзига хос кўрки, лолазорлар-
нинг гашти бўлишлигини яна қуйиб-пишиб тушунтира
бошлаган эди, Лаълихон ингичка қошларини чимириб:

— Айтдим-ку, ўзингиз бориб, ўша лолангиздан олиб
кела қолинг! Тоғда ўзи ўсиб ётадиган битта гулга ҳам ик-
ки киши овора бўлишимиз шартми! Мунча ўша тоғу
тошингизни қўмсаб қолдингиз! — деди овозини баланд-
латиб, жеркиган оҳангда. Сўнг қўшиб қўйди:

— Бошим оғриб турибди. Тобим йўк!

Йигитали бегона кампир олдида ер бўлгандек ҳис
қилди ўзини. Аламига чидолмай, Ғолибжон билан бир
ўзи жўнаб кетди.

Ғолибжон сўқмоқ йўл бўйлаб уни узоқ вақт орқаси-
дан эргаштириб борди. Ниҳоят, туя ўрқачига ўхшаш ба-
ланд довондан ошиб ўтишгач, ял-ял ёниб, осмон гумбази-
га ҳам қизғиш акси уриб турган поёнсиз лолазор устидан
чиқиб қолишди.

— Мана лола. Қанча терсангиз тераверасиз! — Ғо-
либжон олис-олисларга тикилиб бирпас турди-да, кейин
орқасига қайтди.

Йигитали учун табиатнинг бундай кўркем манзараси
янгилик эмас, аммо шу топда шавқ-завққа тўлган юраги
бир ҳаприқиб кетдики, оёқларидаги чарчоқ, вужудидаги
ҳорғинлик бир лаҳзада унут бўлди. Саҳрода суви мавж-
ланиб турган дарёга йўлиқиб қолган ташна кишидай
беихтиёр олдинга қараб чошиб кетди... Шу пайт, назарида
кимнингдир, қаҳ-қаҳ уриб кулган овози эшитилгандай
бўлди ва бу овоз атроф тоғ этакларидан акс-садо бериб
қайтгандай, мусаффо осмон кенглиги билан улкан чўқ
қилар паноҳидаги яшил зулматга чўмиб ётган арчазор-
лар жимлигини бузиб юборгандай бўлди. У қаддини рост-
лаб атрофга қаради. Ҳеч ким кўринмади, Осмон гумба-
зида олов пурқаб кўтарилаётган қуёш нурларидан унинг
кўз олди жимиралиши кетди.

«Кулги» гарчи Лаълиникига ўхшамаса ҳам, унинг
қалбига яқин бир садо бўлиб кирди-ю, кўнгли яна ўкси-

ди... Балки Лаъли, «ўзингиз чиқиб кела қолинг» деб ҳазил қилгандир! Балки қорама-қора эргашиб келган-у, ҳозир бирон жойда беркиниб тургандир!..

Йигитали нарироқдаги бир ёнбоши ерга ботиб кетган улкан харсанг устига тирмашиб чикди, атрофни кўздан кечирди. Ҳаммаёқ кафтдагидек кўриниб турибди. Бу яқин атрофда киши яшириниб, паноҳ топса бўладиган мана шу харсангдан бошқа ҳеч нарса йўқ, тўрт томон теп-текис сайхонлик. Арчазор эса, анча олисда. Унинг қулоғига чалинган кулги шунчаки хаёл эди. Буни ўзи ҳам сезди. Хомуш тортиб, харсангга ўтириб олди. Юраги яна бўм-бўш бўлиб қолган, атрофга ҳам бепарқ қарарди.

Ахир, неча кунлардан бери мана шу тоғлар жамолини хотинига кўз-кўз қилишга ошиққанди-ку. Худди бир пайтлар Назира билан Кўрбулоқ атрофига чиқиб кун бўйи лолалар ичида кўмилиб юришганидек сайр қилишни кўнглига тугиб олганди. Аммо Лаъли унинг барча истакларини бир оғизгина гапи билан йўққа чиқариб юборди...

Лекин, нима бўлса ҳам, Лаъли билан муроса қилиши, ҳозирча кўнгил дардларини бошқалардан пинҳон сақлаши керак. Балки, кейинроқ ҳаммаси яхши бўлиб кетар.

Шу пайт ўн қадамча нарига «виз» этиб шўнғиган бургут унинг ўйларини товук патидай тўзгитиб юборди. У қип-қизил алвондай товланиб ётган лолазор устида баҳайбат қанотларини кенг ёзиб, икки-уч бор силкитди-да, чанғалида бир илонни гажак қилиб кўтарганича, юқорилаб кета бошлади.

Йигитали ҳушёр тортди. Сакраб харсанг устидан пастга тушди. Узоқда тоғнинг баланд чўққиси томон учиб бораётган бургутга қараб қолди... Кейин, хотини учун бир қучоқ қилиб лола терди. Тоғ сўқмоғи бўйлаб, пастга йўл олди.

Бу ерда ҳам Бодомзордагига ўхшаш унча катта бўлмаган дара бор эди. Омонат ёғоч кўприқдан ўтаётганида, Ғолибжон унинг йўлига пешвоз чиқиб келди:

— Тоғликка ўхшайсиз, жуда тез тушдингиз. ака!

— Топдинг, асли тоғликман. Сен бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Кеч қолибман, болалар Майдонтолга кетиб қолишибди. Молимни шу ерга ҳайдаб келдим.— Ғолибжон нарироқ сайхонликдаги ўт кемтиб турган катта-кичик икки сигирга ишора қилиб қўйди.

— Йигитали ака, жуда ғалати иш бўлди-да, — бир дан унинг юзи ўзгариб, паришон ҳолатга кирди.

— Ҳа, нима гап?

— Сизни лолага этириб қўйибман-у, қопчиқни эшакка ортганча қайтиб ола келаверибман.

— Шунинг учун ҳам ташвишми! — Йигитали бошини кўтариб уёқ-буёққа қараган бўлди. Бирдан нарироқдаги дўлана шохида илиғлиқ турган кийимга кўзи тушди. Хотинникига ўхшаб кетди.

— Пастда ким бор?

Ғолибжон афтини буриштириб, гарчи зарурат бўлма-са ҳам, гарданини қашиди:

— Киннойим. Чўмиляптилар... Ҳеч қаёққа кетиб қолма, кийимларимга қараб тур, ёлғиз ўзим кўрқаман, дедилар.

— Тоби йўқроқ эди-ку!

Ғолибжон индамади.

Йигитали қўлтигидаги лолаларни ҳафсаласизгина кўтариб, даранинг тик қирғоғи томон тез-тез юриб кета бошлади.

— Ака, уёққа яқинлашманг, ўпириладиган жой!

Дара ичидан гувиллаб чиқаётган сув шовқини бола овозини босиб кетди. Йигитали нураб кетай деб турган қирғоқ лабига келиб, пастга қаради. Ҳайқириб оқаётган сув ювиб чиқариб ташлаган қумлоқ устида ўзини қуёшга тоблаб хотини ётарди. Юзининг устига енгил матодан қилинган оқ попукли шляпа ташлаб олган эди.

Йигитали нарироқдаги Кўксув бўйига олиб тушадиган сўқмоқ томон юрди.

— Ҳорманг, бемор!

Лаъли шошиб ўрнидан туриб кетди ва кескин орқасига ўгирилди. Эрига кўзи тушган, шубҳали юзларида осойишталик пайдо бўлди:

— Сиз экансиз-ку, мен бўлсам... вий-вуй, мунча кўп! — у чакқон юриб келиб, лолаларни олди. — Ўзимнинг эргинамдан ўргилай! — лутф билан жилмайди ва бўйинини чўзиб унинг юзидан ўпди.

Ғолибжон пастдан меҳмонлар чиқиб келишаётганини кўриб, ўзини панага олди. Боя ҳам анови опа, кийимларини ечиб ташлаб кетаётганида шундай қилганди.

Эр-хотин кечқурун шаҳарга қайтишди.

Лола сайли Лаълида, Кўксувда чўмилиб «мазза қилганидан» бошқа дурустроқ таассурот қолдирмади.

ЙИГИРМА БЕШИНЧИ БОБ

ЎКИНЧ ВА ҚУВОНЧ

Орадан ярим йилча вақт ўтди. Шу давр ичида уйдаги шарт-шароит ва қуданинг феъл-атворидан яхши хабардор Муҳсиннали ака Йигиталини ёнига чақириб, ади-бади билан умр ўтмасин, ўзингни илмга ур, ўғлим, бир кунмас. бир кун бунақа гапларнинг ҳаммаси ғалвирдан тушиб кетади, ўқиганинг, ўрганганинг қолади, деб Фозил ака олдига олиб борган, ўғлимизни энди қанотинг остига оласан, нима талаб қилсанг, бажаришга қодир бола, деган эди.

Шу гап баҳона бўлиб, Йигитали аспирантликка қабул қилинди, минимумларни тонширишга киришди. Бир кунни домласи:

— Шодининг қўлида ишлаб тура тур. У ер ҳам ўзимизни жой, керак вақтда чақиртириб тураман, — деди. Кейин: — Қалай, Шоди билан ораларинг яхшими? — деб қўшиб қўйди-да, Йигиталига тикилди.

Домланинг бу қарашда хижолат тортмай очиқ айтавер. Шоди билан ўзим гаплашиб қўяман, иложи бўлса, бошқа чорасини ўйлаб кўрамиз, деган маъно уқди.

Аммо Йигитали бировдан нолиб шикоят қилиш — ожизлик аломати деб тушунар, айти вақтда ораларидаги келишмовчиликнинг бошланишига қачонлардир ўзи ҳам айбдор бўлган деб биларди. Шунинг учун:

— Домла билан орамиз яхши, — деб қўя қолди.

Лаъли Чилонзордаги бир вақтлар ўзи ишлаган магазинга бош сотувчи бўлиб ишга кирган, озгина ўтмай, у ерга мудир бўлиб кўтарилиб кетган эди.

Пошша холанинг тили бир қарич: «Куёвим олим бўлмоқчи, ишидан ҳам анча бўшалиб олди. Қизимнинг ўзи боқяпти, майли эрингга яхшилаб қараб тургин, боққин, олимликнинг нонини кейинроқ есанг, ҳеч нарса қилмайди, дедим Лаълихонга,» деб гапирарди ўзига яқинроқ кишиларга.

Йигитали илмга берилиб кетганидан бери, оилавий иқир-чиқирлар билан унча иши бўлмай қолган эди. Хотини овқат қиладими, йўқми, уй тозами, ифлосми, қизикмасди. Баъзан Пошша хола атайин куёви олдида Лаълини тергаган бўлади:

— Магазинга бошлиқ бўлдим, деб мунча искирт бўл-

масанг. Уйингга қара, ҳеч бўлмаса, кун ора қозон ҳам осгин-да! Агар жуда каттакон бўлиб кетган бўлсанг, бит-та оқсоч хотин топай!

— Жуда чарчаб кетдим... Сиз турибсиз-ку, ойи, — дейди Лаъли эринибгина онасига қараб, кейин ўзини каравотга ташлайди.

— Нима, сен менга шаҳар олиб берармидинг, хизма-тингни қилсам! — дейди Пошша хола киноя билан.

— Мана, куёвингиз олиб берадилар. Кандидатликни ёқлаб олсинлар! — у жавондан қандайдир китобни қўли-га олиб титкилаётган эрига ишора қилади.

Пошша хола чуқур хўрсинади-да, нариги хонага чи-қиб кетади.

Бу хил гап-сўзлар деярли кун ора бўлмаса ҳам, ҳаф-тада қайтарилиб турарди.

Эрталаб Лаъли ўрнидан тура солиб, пардоз-андозни қилиб ишга жўнайди. Йигитали ҳам папкасини қўлтиқ-лаб ҳар доим дарси биринчи соатда бўлганлиги учун азонлаб институтга етиб келади. Оч-ноҳор лекция ўқий-ди, кейин, одатдагидек буфетга чопади. Яна дарсга ки-ради. Домлага учрашиши керак бўлса, академшаҳарга боради. Тагин вақти қолса, кутубхонага чопади. Вақт алламаҳал бўлганда тунагани уйга келади...

Ёз кунларининг бирида ҳаётнинг бу осойишта оқи-мига путур етди.

Анчадан бери «сиз эркаклар ҳеч балони билмайсиз, ўлим ёқасида турибман» деб эрини кўз очирмай қўйган Лаъли дам олиш куни пешинга яқин, бетоб бўлиб қолди. Эсхонаси чиқиб кетган Йигитали «Тез ёрдам» чақирмоқ-чи бўлган эди: «Йўқ-йўқ, қаердан бўлса ҳам оймларни топиб келинг, уларсиз ҳеч қаёққа кетмайман. Ўлиб қол-сам, устимда бўлишлари керак», деб уввос солиб йиғлаб юборди.

Йигитали шоша-пиша машинага ўтириб, қайнонаси олдига жўнади. Хайрият уйда экан. Пошша хола чинни косалар орасида ивирсиб, подвалда нималардир қилиб ўтирарди.

— Ойи, Лаълихоннинг тоби қочиб қолди. Дарров юраркансиз!

Пошша хола пичирлаб нималардир ўқиди, кейин юзи-га фотиҳа тортаркан, овоз чиқариб мингиллади:

— Илоё шу улуғ айём кунларида яхшилик бўлаверсин. Тўй устига тўйлар қилайлик, омин!

— Бўла қолинг, тезроқ! — Йигитали сабри чидамай ўрнидан кўзгалди. Қайнона ҳамон сиполик билан шош-

масдан қаддини ростлаб олди-да, синиқ овоз билан деди:

— Вой болам-ей, билмайсизлар. Ёшсизлар-да, ёшсизлар ҳали! Хотинингизнинг тоби қочгани — яхшилик аломати. Ўзи шунақа бўлади. Сиз бораверинг, мен рўзамни очаман-у кейинроқ етиб бораман!

Йигиталининг кўз ўнгида безовталаниб ўзини ҳар ёққа ташлаб ётган, пешоналари жикқа тер хотини гавдаланди. Ҳовлидан тез чиқиб, машинани Салимахон опаникига ҳайдади.

Яхшиям опа уйида, навбатчиликдан энди қайтиб келиб турган экан.

Улар ҳонага кириб келишганда, Лаъли бошини кўтаришга мадори йўқ, бир ҳолатда ётарди. Салимахон опа дарров ўзи бош врач бўлиб ишловчи туғруқхонага қўнғироқ қилиб, «Тез ёрдам» сўради...

Салимахон бошлиқ икки-уч ҳамшира ниҳоят, кутиш залига чиқиб, Йигиталини ота бўлгани билан табриклашди. Опа эса қувончини ичига сиғдирилмай, уни бағрига босиб, пешонасидан ўпди:

— Энди дарров таниш-билишларга хушхабар етказинг. Энг аввал қудам билан домлангизни хурсанд қилинг! — Сўнг ҳазиллашиб кўшиб қўйди, — ҳар икковларидан ҳам суюнчини каттароқ ундиринг!

Ота бўлди. Ота! Ота! Эҳ, Йигитали қандай бахтли одам. У Лаъли билан ўтган шунча умрини мазмунсиз ҳаёт деб нолиб, ўзини сиқиб юрди. Мана, ҳаётнинг мазмуни. Ким ҳам айтганди, ўртада фарзанд бўлмаса, турмушда ҳаловат ҳам бўлмайди, деб. Мана, ҳаловат. Энди бу фарзанд олдида оиладаги барча майда-чуйда гаплар, ҳеч нарса бўлмай қолади. Ҳаммаси, ҳаммаси барҳам топиб кетади.

Йигиталининг назарида янги дунёга келган гўдак эр-хотин ораларига оташ бўлиб кириб, бир-бирларини янада яқинлаштиргандай бўлди. Ота ҳали уни кўргани йўқ. Лекин, йўлда кетяпти, йўқ, учиб боряпти-ю, фикр ёди ўз қизида.

Йигитали институтга — Мухсинали Ҳайдарович олдига қандай етиб келганини сезмай қолди. Домланинг ҳузуридан чиқиб, қайнонасиникига қараб кетди.

У эшик қанотини куч билан итарганди, ичкаридан илиб қўйилган занжир шарақ этиб тушиб кетди. Тўғридаги уй эшиги қия очик. Ўша томон юрди. Атроф жимжит. Уёқ, буёққа кўз ташлади. Уй ичида ҳам, ҳовли яланглигида ҳам ҳеч ким кўринмади. Йигитали қия дера-

за қаноти олдига якинрок борди-да, пардалар туширилиб ним қоронғи қилиб қўйилган ичкарига дурустроқ мўра-лади-ю, бир учи қайрилган кигиз устига чўкка тушиб ўтирган қайнонасига кўзи тушди. У пул санаш билан шунчалик банд эдики, ташқаридаги куёвини ҳам сезмай қолди.

Йигитали орқасига тисарилиб, томоғини кириб қўйди. Шу дақиқа қайнона пул боғламларини кийиз остига ташлаб юборишга улгурди. куёви ичкарига кириб келганда бошини ҳам қилганича қандайдир «дуо»ларни ўқиб ўтирарди. Узоқ ўқиди. Ниҳоят. юзига фотиҳа тортди.

— Ассалому алайкум, болам!

Куёв индамагандан сўнг, кўзлари ола-була бўлиб кетди:

— Ҳа, нима гап, тинчликми?!

— Тинчлик. Қиз кўрдик, — деди Йигитали хоҳлар-хоҳламас. — Набира қуллуқ бўлсин деб айтгани келдим!

Бирдан Пошша хола ўзгариб, шарақлаб кулиб юборди:

— Вой, қуллуқ, қуллуқ! Шундай демайсизми, ўғлим тушмагур. Ўтакамни ёриб юборай дедингиз-а!.. Ёки... қиз. қиз бўлганига хафамисиз?! Ҳаммаси ҳам фарзанд! Умри билан бўлсин. Қизим эсон-омон қутулибди. шунисига шукур! — Пошша хола куёвининг елкасидан олди, — вой ўзингизга муборак бўлсин, ўғлим. муборак бўлсин, айланай сиздан! — Йигитали бетоқат бўлиб борар, бу ердан тезроқ чиқиб кетиш илинжида оёғининг учида турарди.

— Ҳой болам, менга қаранг!

Йигитали агар суюнчи деб бирон нарса берадиган бўлса олмайман, кетвораман деган ўй билан унга қаради.

Қайнона шундоқ Йигиталининг тумшуғи остига келиб, ғалати овоз чиқариб бир кулиб қўйди. кейин ийманётгандек, ердан бош кўтармай деди:

— Ўғлим, қизчанинг суюнчисини ташлаб кетмайсизми. Мана, энди биринчи фарзандли бўлдингиз! — Сўнг-ра ўзича қўшиб қўйди, — Лаълихон туғилганда адангиз ўшандоқ қийин даврлар бўлишига карамай, тилла балдоқ олиб бергандилар. Ҳозир, энди балдоқ тақадиган пайтларимиз ўтиб кетган!

Йигитали кўйлагининг кўкрак чўнтагидан Муҳсинали ака солиб қўйган «суюнчи»ни олди-да, қайнонасининг катта очилган кафтига ташлади. Индамай ўзини кўча томон олди.

Пошша хола:

— Худоё худовандо топаннингиз яхшиликларга буюраверсин, мартабангиз бунданам зиёда бўлаверсин, — дея дуо қилганича қолди.

Йигитали машинани шаҳар маркази томон ҳайдаб борарди-ю, хаёли паришон, кўнгли ғаш, юрагидаги бутун шодлик хислари қора бир парда ичига ўралиб қолгандай эди.

ЙИГИРМА ОЛТИНЧИ БОБ

ФАРЗАНД

Йигитали фарзандли бўлсак турмушимиз ўз-ўзидан тотувлашиб кетади деб бекор ўйлаб юрган экан. Аксинча бўлди. Лаълининг феъли баттар тор бўлиб қолганди.

Нихоят, у ўрнимга одам йўқ экан, чақиришяпти, мен ҳам ишласам оила учун ишляпман, деб болани эри қўлига тутқазди-да, горторгга бориб ишга тушиш ҳақида буйруқни кўтариб келди.

Йигитали ноилож ўз ҳисобидан бир йилга отпуска олди.

Кўрган-билганларга, илмий ишимни уйда ўтириб қияпман, деб айтарди. Баъзан домла Шоисломович олдига болани кўтариб борган кунлари ҳам бўлар, профессорнинг бефарзанд ёшгина хотини Умидани жонига жо қилиб, айланиб ўргилар, «чиройли қўғирчоқча»ни тез-тез олиб келиб туришни илтимос қиларди.

Хайриятки, Йигиталининг бахтига Умида аксари чақалоқлардай чакаги очик эмас, қорнини тўйдириб қўйса, пишиллаб ухлайверар, ота бундан ўз илмий иши йўлида оз-моз фойдаланиб қоларди.

Ҳай-ҳуй дегунча орадан бир йил ҳам ўтди, кетди. Шу вақт ичида Йигитали кунига уч курдан бўтқа пишириб, болани боқди. Баъзан унга оналикни Олима опа қилди. Ҳамон бозор-ўчар билан банд Пошша хола эса, одатда шанба ёки дам олиш кунини келиб, кир-чирини ювиб, ваннада чўмилиб кетарди.

Йигиталининг отпускаси тугай бошлади. Лаъли ишдан жавоб олишни хаёлига ҳам келтирмасди.

Ота ҳар томонга дарак солиб, энага қидира бошлади. Бир кампир топилди ҳам, лекин, Лаъли «башараси хунук экан» деб уни уйга йўлатмади.

— Умуман, бошқа бировларга болани ишониб топширишга кўнглим чопмаяпти. Ойимларга ялинайлик,

нешиндан кейин қараб туришга, майли дерлар. Пулни ҳам бегона қилиб ўтирамизми! — деди Лаъли бир кун.

Пошша хола розилик ишорасини қилди. Юрагини ўртаб турган гапни ҳам айтиб олди:

— Одамлар ҳузурини кўрармиканман, деб бола боқишади. Аммо қиз боққан бефойда экан. Мана, сен ўз ўзинг билан бўлиб кетдинг! Тагин қўл учида кун кўриб ҳеч кими йўқ хотиндай бўлиб ўтирибман. Нима ҳам дердим, пул берсаларинг, йўқ демайман!

Келишувга биноан Йигитали қизчани ҳар куни соат бирлардан кейин янги «энага» қўлига келтириб берадиган бўлди. Бунинг учун у, ҳали ҳам ҳиммат кўрсатаётган деканга, унинг ўринбосари «жон қўшни» Шоди Мударисовга оз-моз ялиниб, кечки ўқитиладиган курслардан дарс олиши керак эди.

Шундай ҳам бўлди. Куннинг ярмидан кейин қўли бир оз бўшайдиган отанинг бағрига сал шамол тегди. Лекин уни бир нарса — хотинига «қарамлик» қийнардди. Ҳар куни Лаълидан уч сўм оларди, икки сўм «энага» га, бир сўми ўзига. Ишга трамвайда борарди. Хотини, «қатқалоқда минмайсиз, кўчалар тирғанчиқ, мен тинчроқ юраин» деб машина калитини беркитиб қўйганди.

Биринчи мояна тегадиган кун Лаълидан пул олишни унутиб қўйибди. Ёнида яхлит бир сўмгина бор эди, холос. Йигитали икки соатча эшик қаршисида қайнона «иш»дан қайтишини кутиб ўтирди. Дарак бўлмади. Ниҳоят соат учга яқин трамвай бекати томондан унинг қораси кўринди.

Чақалоқ оч-наҳор ухлаб қолганди.

Улар кўча эшикни очиб ҳовлига киришди. Пошша хола Умидани эркалаган бўлди, кейин ичкари уйга олиб кириб кетди.

Йигитали хайрлашишни ҳам унутиб, йўлақдан кўча томон юрди.

Шу пайт орқадан қайнонанинг:

— Вой, тўхтаг болам! — деган овозини эшитиб ўғирилди.

Қайнонаси чошиб келяпти. Худди бирон нарсасини йўқотган одамдай, чошиб келяпти. Юзида баданга ўрмалаётган шилимшиқ қурт каби, асабни қитиқлайдиган, «жилмайиш».

«Ҳозир бола пули талаб қилади» хаёлидан ўтказди ва шошиб шимининг чўнтагидан бир сўмликни чиқарди, кафтлари орасида мижғилаб, унга қарши юрди. Қайнонаси қўлига пулни ташлади.

Бир кўнгли, тўғри ичкарига кириб, Умидани ухлаб ётган еридан олиб чиқиб кетай ҳам деди. Негадир ундай қилмади. Шартта ўгирилиб ҳовлидан чиқиб кетди.

Пошша хола: «Оз-моз кайфи бор шеқилли, энди бунақа хунар ҳам чиқаряпти, менга хўмрайиб қаради-я! Нон-кўр». дея куёвининг оркасидан газабнок караб қолди.

Трамвай изининг нариги томони қалин дарахтзор – маҳалла аҳлининг кучи билан қилинган, ўртамиёна истироҳатгоҳ жой эди.

Йигитали қайнона пайкаганидай «маст» ҳолда, гандираклаб, катта йўлни кесиб ўтди. Кўзларида алам ва изтироб.

У қизғиш қум сепилган йўлак четидаги ола-була ёғоч скамейкага ўтирди, сазойи бўлган одамдай бошини энгаштириб, икки кафти билан юзларини беркитиб олди. Беихтиёр кўзларидан ситилиб ёш чиқди...

«Бу она эмас — ялмоғиз. Қизи ҳам худди ўзи! Булардан қутулиш керак. Қандай қилиб? Қаерга қочиб?» Шу ўй-хаёлларни ақл тарозусига солиб кўрди-ю, бирдан унинг кўз ўнгиди қизи гавдаланиб кетди. Умидани кимларнинг қўлига ташлаб кетади... Шу она-болагами?!

У фикрини хаёллардан чалғитиш учун ўрнидан туриб, трамвай бекати томон кетди.

Бугун Йигитали энг кўп дарс берадиган куни эди. Соат ўн яримларга яқин уйига кириб келди. Коридорда туфлисини ечаркан, ичкаридан қайнонанинг шанғиллаган овози эшитила бошлади.

— Эринг доим қовоқ-тумшуғини солиб юради. Худди мен арпасини хом ўргандек. Туриб-туриб ўзимга таъсир қилади. Боласини боқсам, ҳам гезарган афти-ангорига қарасам. Бу ўзи бир гўлгина нарса эди. Бора-бора ҳаддидан ошиб, бошингга чиқиб оляпти шекилли?

У ичкарига кирди.

Пошша хола қўлидаги ярми тишланган колбасани дастурхон четига қўйди, юзига фотиҳа тортди, сўнгра каравот устида мўлтиллаб ётган Умидага қўлини бигиз қилиб деди:

— Мана, омонатларингни топширдим. Ўзларингга буюрсин. Пешиндан бери чакаги очилиб, тинка-мадоримни қуритиб юборди. Энди қариган чоғимда бола боқиб, оқсочлик қилиш эди бир камим.— Қайнона куёв юзига қарашга эрингандай, индамасдан коридорга чиқиб кета бошлади.

— Майли, сизни шунча қийнаб қўйганимиз етар. Қандай қилиб бўлса ҳам ҳафта бўйи ишлайдиган ясли

топишга ҳаракат қиламан! — деди Йигитали орадаги жимликни бузиб. Унинг асаби ҳам таранг тортилган эди.

— Вой, ундан нарироқ! Қутуларканман-ку! Худога минг қатла шукур. — деди қайнона овозини баралла қўйиб, оёғига калиш кияркан.

Кийиниб бўлгач, ичкарига бош сукиб қизига қаради:

— Хўп, яхши қолгин. Мен кетдим. Кўп куюнаверма. Ўзингни ўйла! Ёшлиқда ўйнаганинг қолади... Бу боланг катта ҳам бўлар, жойини ҳам топиб кетар... Сенга олтиндан хайкал қўярмиди! Боланинг турган-битгани ташвиш экан... Мана, мен ўзим кўриб турибман... Катта бўлсанг бошингга тушар!

Лаъли қовоғидан қор ёғиб, миқ этмай ўтирарди. Умида йиғлай бошлади ҳамки, унга қайрилиб қарамади. Эртасига ҳам ишга индамай кетди.

Йигитали болани Салимахон ая қўлига элтиб берди-да, ўзи яслининг орқасидан тушди. Бахтига Рустамларнинг бир девор ён қўшниси РайОНО мудирини бўлиб ишларкан. Ўшанинг кўмаги билан чақалоқ кеча-кундуз ҳафта бўйи ишлайдиган яслига жойлаштирилди.

Йигиталига яхши бўлди. Ясли шундоқ ишхонасининг ёнбошида. Эрта-кеч қизчаси олдига кириб-чиқиб турса бўларди. Айниқса Лаълихоннинг хурсандлиги чексиз. У қувончини ичига сиғдиролмай, чақалоқ яслида тура бошлаганининг учинчи куни очилиб-ёзилиб, эрининг елкасига қўл ташлади:

— Шунақа йўллари бор экан, олдинроқ ҳаракат қилсангиз бўлмасмиди, жоним!

Бу сафар эр-хотин ўртасидаги ғуборни кўтарилиб кетишига Умиданинг яслига жойлаштирилиши сабаб бўлди...

Мана, уч ярим йилки. Бодомзор бир пайтлар фахрланиб юрадиган «кадр»ини унутиб юборган. Номус кучлилиқ қилиб, Йигитали ҳам у томонларга қадам ранжиди қилмас, шаҳарда ўз ёғига ўзи қоврилиб юрарди.

Фақат ахён-ахёнда Собиржондан хат келиб қолар. Йигитали унга жавоб ёзиб уйдагиларнинг ҳол-ахволидан хабардор бўлиб турарди. Аммо, Назиралар ховлисини тилга олишга юраги бетламасди. Собиржон ҳам бу ҳақда ҳеч нарса ёзмасди.

Хайри ача набирали бўлганлиги ҳақидаги хушхабарни Умида туғилган куннинг индинигаёқ телеграмма орқали эшитган, шундан бери Собиржонга набирагинамни бир кўрсам, деб хат ёздирарди.

Йигитали магазинда КООП уни кўпайиб кетгач, те-

гирмони касод бўлиб, уйда ўтириб қолган отаси ҳозир пенсиядалигини эшитган эди-ю, чолнинг ўзига нисбатан қай қайфиятда эканлигидан беҳабар эди.

У қишлоққа боришни жуда хоҳларди. Боргандан сўнг қишлоқда авж оладиган барча гап-сўзлару маломатларга чидаши, ҳатто Назиранинг гина-қудуратини ҳам қўтариши мумкин эди. Аммо эшиқдан кириб бориши билан бир сўзли отасининг «юзимни ерга қаратдинг, сендай ўғлим йўқ», деб юборишидан қўрқарди.

Йигитали кейинги пайтларда бир кунмас-бир кун қишлоққа тўғри кириб боришни, энг аввал ўртоғи Собир-жонникига тушиб, кейин шароитга қараб иш тутишни мўлжаллаб юрарди. Аммо, бу ниятни амалга ошириш учун ўзидан орттириб вақт тополмас, бир томондан, илмий ишини тугатиб, тезроқ оппонентга топшириши керак, иккинчидан, институтда қўшимча дарслари кўпайиб кетган эди.

Апрелнинг ўрталарида Лаъли бир аёл билан Янгийўлдаги шириликлар фабрикасида тафтиш ишларини олиб бориш учун кетди. Ҳафта давомида уй бекалиги Пошша холага қолди. Қайнона, Умида сабаб ўртада юз берган гина-қудуратни унутиб, яна Йигиталини «ўғлим-ўғлим» деб ҳар куни кечга томон шу ерга келарди.

Лаъли кетган куннинг индинига шомга яқин эшик қўнғироғи чалинди. Пошша хола чиқди, почтачи қўлида ушлаб турган телеграммани аёлга тутқазди-да, қўл қўйдириб олди. Бу хил «хат»ни Пошша хола қизидан кўп марта олган, шошилишч эканлигини ҳам яхши биларди. Ўша заҳотиёқ телеграммани ҳижжалаб ўқиб чиқди: «Отанг қаттиқ бетоб. Тезда етиб кел. Собир» дейилган эди унда.

Пошша хола шу тонда, аввало қишлоғига бориб, куёвининг «меҳри бўлиниши»дан чўчиди, иккинчидан, шу яқин атрофдаги кундузги яслига қатнаб юрган Умидани «дардисар» бўлиб ўзига қолиб кетишини ўйлади. Шунинг учун ҳеч нарса билмагандай, ота-онасини ойда-йилда ҳам бирон марта эслаб қўймайдиган куёвини уларнинг ортиқча ташвиши билан безовта қилгиси келмади.

* * *

Бодомзорда қишдан эсон-омон чиқиб, ер остидан илк бор бош кўтарган кўкатларга қараб, шукрона қилган Умурзоқ бува айни еру кўк яшнаб турган, одамлар баҳор нашидаси билан эртадан-кечгача тоғу тошдан келмай меҳнат қилиб юрган бир пайтда кўрпа-ёстик қилиб

ётиб олди. Айниқса у кейинги икки йил ичида ўзини жуда олдириб қўйганди. Дапкур-дапкур хасталикка чалинадиган бўлиб қолганди. Ё оёғи оғрир, ёки белида зирқирок турар, баъзан иситмаси кўтарилиб ҳафта бўйи тушмасди. Шундай пайтларда кампирини олдига чақириб олиб, «ўлимимдан кўркмайман, сенинг ёлғизлаб қолишингдан кўрқаман», деб кўзёши қилар, шунда Хайрибиби «ҳай, уят бўлади-я, кап-катта одамсиз. Унақа қилманг. Ҳали сиз билан биз минг йил яшаймиз, невараларимизнинг орзу-ҳавасини кўрамиз», деб чолини юпатарди.

Хотинига жавобан чол индамасди, юзини тескари ўгириб оларди...

Умурзоқ бува беш-олти кун ранги кетиб ётарди-да, яна туртиниб-суртиниб туриб кетар, кампирининг қаршилигига қарамай, ҳовлидаги майда-чуйда ишлар билан куйманар эди.

Бу сафаргисиди чол узоқ ётди. Лекин у бардам эди. Келганлар билан сўрашар, баъзан ёстиққа суяниб олиб. оз-моз суҳбатлашиб ҳам ўтирарди. Бетоблигининг иккинчи ҳафтасида аҳвол сўраб раис келди.

— Сендан охириги бир илтимосим бор, болам!— деди,— шофуригга айт, мени ўша тегирмоним бошига обориб келсин. Энди у ерларни кўра оламанми, йўқми, бу ёғига худо пошшо.., — Умурзоқ ота шу сўзларини ниҳоятда синиқ, паст овоз билан айтди.

Наби раис унга тасалли берди:

— Ҳали узоқ йиллар яшайсиз, бува! Бугдойга ўзингиз биринчи ўроқни уриб берасиз. Янги хирмонга ҳам фотиҳани ўзингиз берасиз. Агар тегирмонни кўриб келаман десангиз, машина сиздан айлансин, бошқа томонларни ҳам бир томоша қилдириб келаман. Баҳри-дилигиз очилиб қайтади!

Жикқакдан келган шофер йигит билан раис Умурзоқ отанинг қўлтиғидан суяб, газикка ўтқизишди.

Чол гузарда кўрган-билганларнинг саломига бош кимирлатиб, алик олиб бепарвогина ўтиб кетди. Қишлоқдан бир чақиримча наридаги тегирмон бошига келишди. Машина похол-хашақлар сочилиб, атрофи ивирсиб ётган тегирмон эшиги олдидаги ялангликда доира ясаб тўхтади. Илгари бу ер топ-тоза, саранжом-саришта бўлар, катта яланглик ўртасига гулхона ясаб жамбил-номозшомгул каби турфа гуллар ўтказилар, атрофга эса гир айлантриб сада райхон экиларди. Оқшом пайтлари уларнинг ёқимли ҳиди тегирмонбошини тутиб кетарди. Энди эса...

Умурзоқ бува оҳиста ерга тушди. Индамай тарнов боши томон кўтарилди. Раис орқасидан юрди. Сув айир-гич — катта даҳанага келиб қуйиладиган сув атрофини кўкка бўй чўзган адл қомат тераклар ўраб туради. Қирк тупга яқин бу дарахтни Йигитали туғилган кун не ниятлар билан ўтказган эди. Қирқта «қаламча»нинг ҳаммаси беҳато кўкарди... Худди кечагидай эсида: нозиккина ниҳолчалар эди. Мана, ҳозир қулоч аранг етадиган улкан дарахтлар.

Ота теракларга узоқ тикилиб турди-да, кейин шарт бошини буриб, сувсизликдан қовжираб ётган тарновга қараб қолди. Беихтиёр нигоҳи тиши тўкилиб битган одам милкидай, парраклари синиб, қийшайиб ётган чархпалак ўкига тушди. Сўнг, тегирмоннинг шабадада очилиб-ёпилиб турган шалоқ эшигига, унинг олдидаги ялангликка, даҳанани ўшириб, беш-олти саржин пастга қочган сувга синчковлик билан назар ташлаб чиқди. Бу кўрганларининг ҳаммаси унинг кўнглига ваҳима солди. Яна теракларга, ҳали саратоннинг жазирамаси келмай қуруқшаб қолган, бир вақтлар лиммо-лим сув ўйноқлаб турадиган даҳанага қаради. Охири, индамай машина томон юрди. Машинага икки-уч қадам қолганда, оёғи бир нарсага урилди. Бундоқ қараса, кадрдон бурғуси! Улкан кийик шохидан ясалган, чалганда бўғиқ овоз чиқарса ҳам, узоқ-узоқларга таралиб, бутун қишлоқни оғоҳ қиладиган, тоғлар устидан акс-садо берадиган бу бурғунинг атроф тегирмончилар орасида довруғи кетган эди. Умурзоқ ота минг-минг марталаб мана шу «созни» чалиб, одамларга тегирмон дўли бўшаётгани, тезроқ дон олиб келишлари кераклигини хабар қилган эди.

Бурғуни авайлаб қўлига олди. Машинага чиқмоқчи бўлганди, раис қўлтиқлаб юборди. Газик жойидан силжир экан, чол узоқ йиллик кадрдон масканига, унинг путурдан кетган эшигига сўнгги бор тўйиб қаради: ичкаридан хашак ямлаб чиқиб келаётган дирдов бир ола сигирга, сўнг тегирмоннинг пастак томига бўғотдаги чумчуқлардай қаторлашиб ўтириб, бу ернинг собиқ хўжайини — яъни ўзига унсиз тикилиб турган болаларга кўзи тушди.

Умурзоқ буванинг кўнгли қаттиқ чўкканини сезган раис, ярим йўлда орадаги сукутни бузди:

— Ота, энди тегирмонни шу ҳолда ташлаб қўймаймиз. Монтажчилар билан гаплашиб, даҳанани баланд кўтариб бетонлаймиз — шоли оқлайдиган обжувоз қиламиз! — Кейин шофер томон хиёл бошини эгиб. — Нази-

ранинг шийпонига ҳайда, ота кўриб бир хурсанд бўлсинлар, ҳозир у ер жуда ўзгариб кетган! — деб кўйди.

Чол қарийб икки йилдан буён Кўрбулоққа қадам босмаганди. Озгина вақт ичида қанчалик ўзгаришлар бўлиб кетганини кўрган Умурзоқ отанинг юзларида беихтиёр мамнун жилмайиш акс этди. Бирок, кўп ўтирмади. Катта ҳовуз бўйидаги ёзги шийпонга ошпаз қиз ёзган дастурхон ҳам шундайлигича қолди. Бува Назирага яқинроқ келди-да: «Балли, қизим, шунча ишлар қилибсан, кам бўлмагин. Дунёда боғ яратишдан савобли иш бўлмаса керак. Илоё мартабанг бунданам улуғ бўлаверсин», дея дуо қилди.

Ота ўзининг иккинчи тилагини кампирга айтди:

Хайрибиби ача чоли оғзидан бу гапни эшитиши билан ўзини кўйишга жой тополмай:

— Ҳозир, дадаси, ҳозир! — деди каловланиб. — Сиздан ўргилай, ўғлимнинг отагинасидан!

Ача, ўғлимизни йўқлармикан, деб уч йилдан кўпроқ вақт давомида чолнинг оғзига илҳақ бўлиб қулоқ тутиб келарди. Хайрият, мана, сайрдан анча кўнгли тетик бўлиб келди-да: «Йигиталини чақиринглар, бир кўрайин!» деди.

Кампир камоли хурсандлигидан чолнинг бетоблигини ҳам эсидан чиқариб Собиржонниқига югурди:

— Дилгиром бер, дилгиром бер ўртоғингга! Отаси йўқлаяптилар. Гуноҳини кечирганлари рост бўлсин, илоҳим, — деб кириб келди Хайрибиби ача Собиржоннинг ҳовлисига.

Собиржонга дўстининг «дарди» қисман аён эди. Унинг нима учун анчадан бери «қорасини кўрсатмай» юриш сабабларини ҳам яхши биларди. Шу боисдан телеграммани қисқа, аммо, дарров етиб келишга мажбур этадиган мазмунда жўнатди. Ахир, Умурзоқ буванинг ҳақиқатан ҳам анчадан бери каттиқ тоби йўқ-ку!

ЙИГИРМА ЕГТИНЧИ БОБ

ОТА ҚАБРИ

Ҳеч қачон уйқуси қочиб, безовта бўлмайдиган ота ўша кунни ярим тунгача ухлолмай ётди. Кейин кўзи бир илинди-ю, кўп ўтмай уйғониб бошини кўтариб олди. «Келмадимми!» деб ўғлини сўради. Хайрибиби, ўғлингиз дарров етиб келадиган жойда эмас-ку, эрта-индинга етиб келса ҳам қатта гап, дея чолига тасалли берди. Унинг кўзи илиниб қолди. Лекин кўп ўтмай, яна бошини кўтарди. Ўғлини сўради. Кўзи илинди. Тагин уйғонди. «Келмадимми?» деди. Яна ухлаб қолди. Шундай қилиб, эрта-лабгача на Хайрибибинини мижжа қоқишига қўйди, на ўзининг ороми бўлди.

Иккинчи кунга келиб буванинг ҳуши кирди-чикди бўлиб қолди. У соатлаб шифтга тикилганича қимир этмай ётар, келган-кетганларни танимас, баъзан ўзига келиб қолганда эса: «Йигитали қани? Кел, Йигитали ўғлим! Онанг ёлғиз қолмасин!» деб кўярди.

Аммо Йигиталидан дарак йўқ эди.

Шу кунлари мактаб директорига РайОНОдан хат йўллашиб. Тошкентда ўтадиган ўқитувчилар анжуманида ишгирик этишни хабар қилиб қолишди.

Бўрихўжа Олимов пойтахтда кўп марта бўлган, унинг кўча ва даҳаларини яхши биларди. Йигиталини қаердан бўлса ҳам топаман-да, дарров буёққа жўнатаман, деб райондагилардан олдинроқ йўлга тушди.

У ўзининг собиқ ўқувчисини институтдан топди. Йигитали аввал Бўрихўжа акани кўриши билан кучоғини очиб унга ўзини урди. Лекин, домланинг муомаласи сунъийроқ, қовоғи бир оз солинган, хафахол кайфиятда эди. «Қишлоқни унутиб юборганим учун шундай қиялтилар» деган фикр хаёлига келди-да, ўқитувчисининг кўнглини олмоқчи бўлди:

— Жуда яхши пайтда келдингиз, домла. Ҳозиргина дарсим тугаб турганди. Мана, энди уйга бориб бир отамлашиб ўтирамыз. Қишлоқдаги янгиликлардан гапириб берасиз.

Бўрихўжа ака унинг гапини бўлди:

— Қанийди шундай бўлса! Ўзим ҳам поездда жуда толиқиб келдим. Кексалик, биз ҳам қарияшмиз. Лекин бугун уйингда отамлашиб ётолмаймиз, Йигитали... Мени қишлоқда кутишяпти. Отангни кўзи тўрт. Тинмай йўқлайдилар... Гапнинг очиги, отангнинг аҳволлари анча оғир.

Икки кунчадан бери хушлари бор-йўк. Ўғил деган бундай бўлмайди. Ёлғиз фарзандсан-а! Тўрт кун олдин Собиржон шошилинич телеграмма берганди. Олгандурсан?

— Ҳеч қандай телеграмма олганим йўк. Наҳот, шу аҳволга тушиб қолдилар дадам? — у доим бардам ва тетик юрадиган отасининг бунчалик қаттиқ ётиб қолишини ҳечам тасаввур қилолмасди. — Отам касал бўладиган одам эмасдилар-ку!

— Бу дунёга ҳеч кимни боғлаб қўймаган!

Йигитали ялт этиб Бўрихўжа акага қаради, худди Бодомзор бир маҳалла нарида-ю, ҳозироқ чопиб етиб борадигандай типирчилаб деди:

— Кетамизми, домлажон? — унинг товушида ички бир нидо ҳамда қаттиқ ўкинч оҳанги бор эди.

Домла бошини секин тебратиб ерга қаради:

— Мен бу ерда қоламан. Иш бор!

Йигитали папкасини қўлтиқлаб уйига чопди.

* * *

Вақт хуфтондан ўтгандан кейин Умурзоқ ота ўзини анча бардам ҳис эта бошлади. Атрофдагиларни таниди. Гапларига ҳам маъно кирди. Тийрак кўзлари худди хурсандчилик дамларида бўладигандек чақнади. Ҳатто кампирга «мен энди соғайиб боряпман, ўзингни ўту чўкка ураверма», деяётгандай хиёл жилмайган ҳам бўлди.

Лекин кўнни кўрган, қишлоқнинг тўю маъракаси устида бўлавериб кўзи қотган Хайрибибининг юраги бу «очилиш»дан орқасига тортиб кетди. «Наҳот чолимнинг юзи очилаётган бўлса!»

Ҳа, шундай бўлди. Кечки соат ўн иккиларга бориб, Умурзоқ ота қазо қилди. Унинг охириги сўзи шу бўлди: «Кампир, сенга қийин бўлди!»

Йигиталидан ҳамон дарак йўқ эди. Биринчи телеграмма берилганига беш кун бўляпти. Уйда йўққа ўхшайди. Бўлганда аллақачон етиб келган бўларди. Бўрихўжа ака ҳам уни тополмади, шекилли. Яхшиси, ишхонасига хабар қилиш керак. У ердагилар дарров бир-бирлари орқали Йигитали қаерда бўлмасин, етказишади. Эртага пешингача, ҳеч бўлмаса кечгача етиб келса ҳам майли эди.

Собиржон раиснинг шофери билан ярим кечада

районга жўнади. Ичидан тамбалаб олинган почтахона эшигини қоқиб, навбатчини уйғотишди. Муддаони айтиб, шошилинич телеграмма беришни сўрашди. Қовоқлари шишинқираб, уйқуси бузилганидан норози бўлгандай, ҳафсаласизгина қараб турган навбатчи қизнинг кўзлари бирдан пир-пирлаб кетди. Бир парча қоғозга ўзи телеграмма текстини ёзди...

Йигитали уйига келиб гараж билан машина калитини топаман, деб ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб ташлади. Тополмади. Ниҳоят, ярим тунда Умидани Олима опаникида қолдириб, қайнонаси олдига боришдан бошқа илож қолмади.

Пошша хола, калитларни то Лаъли қўйиб кетган жойдан топиб бергунча, вақт алламаҳал бўлиб қолганди.

Одам шошганда нималар бўлмайди дейсиз: Қўқон-Тошкент йўлининг қоқ белига етиб келганда, бақда бензин тугади. Ўчакишгандай, биронта инсофли шофер йўлиқмади. Эрталабгача катта йўл бўйида челақ кўтариб туриб қолди.

... У вақт чошгоҳдан ўтганда Боғорога етиб келди. Икки қишлоқни бир-бири билан боғловчи қадрдон осма кўприқдан ҳам ўтди. Йўлнинг нарироғидаги, худди букрига ўхшаш «бели» чиқиб қолган дўнглик томон кўтарилди. Бу ердан туриб қараган киши кўз ўнгида Бодомзорнинг боғ-роғлари, чексиз дала, қирлар орасига илон изи бўлиб кириб кетган сўқмоғу жилғалари кафтдагидек кўриниб туради.

У машинани дўнгликнинг устига ўрлатиб чиқди-ю, кутилмаганда қаршидаги кенг яйдоқ тепалиқдан мазор томон кўтарилаётган одамлар қорасига кўзи тушди. «Наҳот, дадам!», деб юборди Йигитали ингрок товушда. Шошиб кабинадан ўзини отиб йўл бошидаги баландликка, ундан ўтиб, ўртани баҳайбат девор каби тўсиб турган харсанг қоялар устига чиқиб кета бошлади. Анча қийналди. Оёқлари тойиб кетди. Илгари болалар орасида «Хитой девори» деб ном олган бу узун қоя устига эчкидай ўрмалаб, бир зумда чиқиб оларди. Энди, мунча қийналмасан!

Одамлар тўдаси кўринмай, тепалиқлар ортида қолиб кетди.

Орадан ўн-ўн беш минутча вақт ўтди. У ҳамон юқорига кўтариларди. Пешонасидан тер қуюла бошлади. Эгнидаги кўйлаги жиққа ҳўл бўлиб кетди. Ниҳоят, «девор» тепасига чиқди. Ҳовлилари яққол кўзга ташланди. Кўча, ҳовли ичи хотин-халажга тўлиб кетибди. «Вой,

отам!» деди-да, қабристонга тўғри кесиб чиқиш учун қаршидаги иккинчи баланд тепалик томон чоғиб кетди. Пастга тушди. Кичкина сойдан кечиб ўтди, юқорига кўтарилди. Унинг ҳолдан тойган оёқлари ўзига бўйсинмаётгандай букилиб кетар, шундай бўлса ҳам, бор кучини йиғиб, «отам»лаб, қабристон томон интиларди.

Охир, темир панжарага пешонаси урилиб, орқасига мункиб кетди. Бу—мозор чегараси эди. Ҳолсиз оёқларини судраб, эмаклаётгандай, яна олдинга интилди. Мозорнинг нариги четида одамлар қораси кўринди.

У етиб келганда, марҳумнинг жасади қабрга туширилаётган эди. Отасининг оёқларини кучоқлаб ўкириб-ўкириб узоқ йиғлади, бироқ, кафан тортилган юзларини кўролмади...

Йигитали қишлоққа келганининг эртасига почтачи бола «таъзия билдиришибди» деб газета келтириб берди. Умурзоқ отанинг вафоти муносабати билан институт коллективи ўз ходимига ҳамдардлик билдирган эди. Гарчи Йигиталида таъзияномани ўқишга ҳоли бўлмаса-да, кўнгли анча кўтарилди.

Дарҳақиқат, коллективи, Шоди Мударрисовични истисно этганда, ажойиб кишилардан иборат эди. Индинига шанба куни эрталаб, отасининг бош хадми кунига Тошкентдан Муҳсинали ака, домласи Фозил ака, Салимжон, Рустам, яна бир неча ҳамкасб ўқитувчилар етиб келишди.

Азадор кампир кўнглига ҳеч нарса сизмай турган бўлса ҳам, домлалар билан бирма-бир елка олиб сўрашиб чиқди. Ўғлининг шу катта одамлар назарига илгудай обрўйи борлигини кўриб, чўккан кўнгли кўтарилди.

Ўғли туфайли катта газетада Умурзоқ отанинг номи чиққанлиги, унинг маъракасига Тошкентдан эътиборли кишилар келишгани қишлоқ ҳаётида катта бир воқеадай кўпчилик оғзига тушиб кетди...

Йигитали Асқар буванинг қизига кўнғил бериб юриб, кейин бошқа шаҳарлик қизга уйланиб кетганлиги ҳақидаги миш-мишлар у келган кунлари тағин авж олди.

У яна бир неча кун қишлоқда қолиб кетди. Шу орада икки-уч марта Назирага кўзи тушди. Ҳатто, бир куни кўча эшик остонасида тўқнаш ҳам келиб қолишди. Қиз шартта бурилиб, ҳеч нарсани кўрмагандек ўтиб кетверди. Бу Йигиталига нима учундир қаттиқ тегди.

Марҳумнинг «йигирма»си ўтгандан сўнг, у онасидан рухсат сўради, сизни ҳам Тошкентга олиб кета қолай деди.

Аммо кампир:

— Отангни ташлаб мен қаёққа кетардим, энди. Сен мендан тез-тез хабар олиб турсанг бўлгани, болам. Ёниб. пилиги тугаб бораётган шамдай, липиллаб турибман. Келинимни, набирамни олиб кел, бир кўрайин,-деб қолди.

ЙИГИРМА САККИЗИНЧИ БОБ

ОЛИМЛИК МАРТАБАСИ

Отасининг вафотидан кейин қишлоқ Йигиталини негадир кўп «чорлайдиган», хаёлидан Бодомзор кетмайдиган бўлиб қолди.

У қисқа вақт ичида Бодомзорга икки марта келиб кетди. Учинчи келишида Умидани ҳам ўзи билан ола келди.

Ҳар доим энг биринчи ўғлига кучоқ очиб югурадиган кампир бу сафар эшикдан чопқиллаб кириб келган набирасини бағрига босди-да:

— Ширин қизим, асал қизим, ўзимни қизим! — деб пешоналаридан ўпиб, узоқ вақт кучоғидан қўйиб юбормади.

Илашимликкина Умида ҳам бувиси бўйнидан маҳкам кучоқлаб, унинг елкаси оша, отасига жилмайиб боқарди.

— Бўлди, энди мен билан ҳам сўрашинг!-деди Йигитали «норози» оҳангда.

— Нега сен билан сўрашмас жанман. Кел, ўғилгинам, айланай, эсон-омон юрибсизларми? — Она ўғлининг елкасидан олди. Кейин набираси юзларидан қайта-қайта ўпиб, ичкарига бошлади.

Уларни кўрпачага ўтқизиб, юзига фотиҳа тортди. Қудасидан, келинидан ҳол-аҳвол сўради, олиб келмабсан, дея ўпкалади.

Йигитали ноилож важ топди:

— Сиз бормаганингиздан кейин, улар келишдан тортинишяпти. Аввал сиз боришингиз керак. Шаҳарда шунақа одат!

— Вой болам-эй, айтмайсанми, машинага тушолмайдиган касаллари бор, озгина жойга ҳам боролмайдилар, деб. Энди ўзлари бир ҳаракат қилиб келишснн. Қудам билан келингинамни бир кўрай!— Кампир Лаълини сурати орқали кўрган, хусн-жамоли унга ёққан эли.

Йигитали индамади.

— Ҳозир, болаларим, чой қўйиб юбораман. Унгача

дам олиб ўтиринглар. Чарчаб келгансизлар! — Она лип этиб ўрнидан туриб кетди. Яланглик четидаги ўчоққа ўт ёқиб юборди.

Шу орада Собиржон мотоциклида «бир кажава» қилиб болалари билан хотини Хуршидани олиб келди-ю, кўпдан бери хувиллаб қолган ача ҳовлиси яна гавжум бўлиб кетди.

Йигитали Собиржонни кўрганида Назирадан гап очармикан, деб юраги негадир маҳтал бўлди. Қизик: гарчи у Назирани аллақачон кўнглидан чиқариб юборган бўлса ҳам, дўсти у ҳақда бирон нарсалар гапириб беришини истар, Назиранинг туриш-турмушини билгиси келарди.

Собир ҳам худди унинг кўнглидаги гапни сезгандек, кечкурун боғнинг хилват жойида айланиб юрганларида, Назира ҳақида гап очиб анча-мунча янгиликларни айтиб берди. Унинг гапига қараганда собиқ синфдошларининг иши чакки эмас: институтдаги ўқишлари, боғ бригадасидаги ишлари ҳам яхши. Ўша врач йигит, Комилжон билан турмуш қуришибди. Буни эшитиб, унинг юраги алланечук жизиллаб кетди.

Йигитали таътил кунлари бўлгани учун Умида билан қишлоқда анча туриб қолди. Аввал у: қизим Бодомзорда тезда зерикиб, кетамиз, деб туриб олса керак, деган хаёлда эди. Аммо, Умида озгина вақт ичида қўшни болаларига, бувисига шунчалик ўрганиб кетди-ки, кейинчалик дадаси билан ҳам иши бўлмайд қолди. Кечаси бувисининг қўйнига кириб ётарди. Худди бувиси каби азонлаб турар, у нима иш қилса, орқасидан бориб «ёрдамлашарди».

— Менга қарашиб юборган дастёргинамдан ўргилай. Бўйларингга қоқиндик! — деб қўярди баъзан Хайрибиби унинг пешонасидан ўлиб.

Бир ойча вақтни Бодомзорда ўтказган Умиданинг дўппи юзлари қишлоқ қизлариникидай қора мағизранг тортган эди. У бошида чамандагул дўппи, эғнида атлас кўйлак, жиякли лозим билан шаҳардаги уйларига кириб келди. Опасига шошиб-пишиб, Хайри бувиси тикиб берган атлас кўйлакчаларини чамадондан олиб кўрсатмоқчи, эғнидаги либоси билан бир мақтанмоқчи эди, аммо Лаъли унинг шаштини қайтарди:

— Қишлоқимисан, мунақа кийимларни кийиб олганингни қара! Ечиб ташла, кўни-кўшни, боқчангдагилар кўрса кулади.

Нарироқда Пошша хола чамадондан чиққан ту-

гунчани очиб, атлас кийимларни бирма-бир ёзиб кўрар, кейин бурчакдаги пол юзига ташларди.

Умида ойиси қўлидан силтаниб чиқиб полда сочилиб ётган кўйлакчаларга ўзини отди. Ҳаммасини маҳкам кучоқлаб олиб, худди катталардай онасига хўмрайиб қаради:

— Буларни Хайри бувим тикиб берганлар. Мен ўзим кияман!

— Муштдай боши билан хўмрайишига бало борми бу зумрашанинг, — Лаъли қизча қўлидаги тугунчани тортиб олди-да, ваннахонага қаратиб отди.

Умида йиғлади.

Шу пайт кўшни хонадан кийимларини алмаштириб адаси чиқиб келди.

— Ҳа, нега йиғлаянсан, қизим?

Остонадан Лаълининг овози эшитилди:

— Нима, қизингизни циркчи қилиб келдингизми? Алмисокдан қолган иштон-кўйлак кийдириб кепсиз. Йўлда одамлар масхара қилишмадимми?

— Бирон жойи йиртиқ, эски нарсалардан тикилган эканми?

— Йўқ, материали янги-ю, тикилиши эски, алмисокдан қолган, демоқчиман.

Ўртага қайнона тушди:

— Вой болам, ҳали ҳам соддасиз-да. Бу ер шаҳар, културна одамлар ичида. културна оилада яшаяпсизлар. Хотинингиз катта бир жойнинг бошлиғи. Ўзингиз бўлажак олим, кимсан палончиларнинг қизи ҳалиги... иштон-кўйлакда юрса, ҳамма масхара қилмайдими!.. Жияк билан сочвон деган нарса аллақачон қолиб кетган. Ажаб қилганда, ҳукумат! — деб қўйди Пошшахон сўзининг охирини дашномга яқинлаштириб.

Йигитали азбаройи қони қайнаб кетганидан, хотини билан қайнонасига қарата икки-уч оғиз нордонгина гап айтай деди-ю, аммо ундан кейин бошланадиган қиёматни кўз олдига келтириб, индамай қўя қолди.

* * *

Баҳорга чиқиб диссертациянинг химоя куни белгиланди. Йигитали қишлоққа бориб, қандай қилиб бўлса ҳам, онасини машинага ўтқизиб олиб келишни, катта шаҳарни бир томоша қилдиришни ният қилиб юрарди.

Аммо, Хайри ача ўғлининг олим бўлиш учун «имтиҳон топшириш» кунига боролмади. Йигитали уни олиб

кетмоқчи бўлиб қишлоққа келганда, кампир кўрпа-ёстик қилиб ётган эди.

Хайрибибини даволаётган Комилжон:

— Кексалик. Хавотирланадиган жойи йўқ. Беш-олти кун кимирламай ётсалар тузалиб кетадилар фақат сал толиққанлар, холос! — деб Йигиталининг кўнглини бир оз кўтарган бўлди.

Йигитали районга, ундан нари шаҳарга ўтиб, доктор айтган камёб дорилардан топиб келди.

Ачасининг:

— Сен дори излаб ҳар ёққа кетаверма, ўзинг бир кунгина олдимда бўлсанг, ҳар қандай доридан ҳам аълоси шу! — деган сўзларидан кейин, бир неча кун кимирламай унинг бошида ўтирди. Баъзан Хуршида кечикиброк қолганда, қозон қайнатди.

Бир куни Йигитали ҳовли четига қурилган ўчоқдаги чойгум тагига олов ёқиб қўйди-да, боғ тўридаги, эндигина олая бошлаган улкан қари гилос томон кетди. У силлиқ шохлар оралаб тирмашиб, дарахтнинг қил учига чиқиб олди. Бошидаги дўппига қизара бошлаган мевалардан терди.

Қайтиб келганида онаси:

— Сен йигит бошинг билан ўчоққа қарасанг-у, мен чўзилиб ётсам қанақаси бўлди! — деб тўшагини йиғиштириб, уй сунурапти.

У ачасининг дардини енгиб, туриб кетишидан ранжиса ҳам, юзидаги тетикликдан хурсанд бўлди.

Хайрибиви чолининг эскигина дўпписи тўла қизил югурган гилос доналарига кўзи тушиб, оғир ух тортиб қўйди. Сўнг оҳиста деди:

— Ўғлим, эшитгансан, эсингдадир, жойлари жаннатда бўлгур даданг, сен туғилган куни тегирмон бошига қирқ туپ терак билан ҳовлига шу гилосни ўтказган эдилар... Қариди, лекин ҳали ҳам мева қилипти. Ҳар йили шу пайтларда, ўғлингни гилоси пишибди, деб бир дўппи қилиб олиб келардилар. — Она кўзларидан дув ёш тўкилди.

— Қўйинг энди, ача, йиғламанг. Тагин ҳароратингиз кўтарилиб кетади. Ўзингиз ҳам қийналиб қопсиз.

Хайрибиви узун енглари билан кўз ёшларини артди.

— Ача, нега хабар қилмадингиз. Анча тобингиз бўлмай, ётибсиз.

— Ҳа, энди, қаригандан кейин шу-да, ўғлим, салга бошимиз ёстикқа тортиб кетаверади.

— Икки ўртада сизга қийин бўлди. Дадам йўқлар.

мен узокдаман, хайхотдек ховлида бир ўзингиз қолдингиз...

— Нима ҳам қилардим? Собиржон, Хуршидалар бор... Умрингдан барака топкур Назира ишдан қайтди дегунча, мендан хабар олади.

Қўча томондан бир қўлида чамбаракка солинган катик кўтариб Хуршида кириб келди. Камширнинг сўзи оғзида қолди.

— Вой, худога шукур-ей, бошингизни кўтариб қолибсиз! — дея ача билан сўраша кетди.

Шу кечаси яна гап айланиб. Хайри ачанинг Тошкентга кетишига бориб тақалди. Аммо, кампир, аввал келинимни олиб кел. уёғига бир гап бўлар. деган гапни айтди.

Собиржон ачанинг гапини қувватлади:

— Ха, бу тўғри маслаҳат! Битта сўқимим бор. Уни сўяман-да, Хайри ачамни уйда «курорт» қилдириб, бир ойча олиб ўтирмоқчиман. Унгача дармонга кириб қоладилар!

Хуршида эрининг гапига қўшимча қилди.

— Унгача кандидатликни ёқлаб, кўнгилни тинчитиб келишни олиб бу ерга келасиз. Ана ундан кейин зиёфат, келин кўрди... Ачамлар ҳам отдай бўлиб, хизматларингизга тайёр турадилар.

— Келиннинг хизматига ачамлар тайёр бўлиб турсалар! Бу нима деган, гапинг! — ўртага лўқма ташлади Собиржон.

— Янги келин ўз ҳурмати билан бир-икки кун иззатда бўлади-да. Дарров хизматга солармидик, — ўзини оқлаган бўлди Хуршида...

Хуллас, ўртадаги маслаҳат Йигиталига маъқул бўлди.

У шаҳарга қайтиб, янги хушxabар устидан чиқди. Пошша хола кеча кимдир ташлаб кетган бир неча китобчани олдига қўйди:

— Ўғлим, ёзувчилик ҳам қўлингиздан келадиганга ўхшайди. Тез-тез бунақа китоблардан чиқариб туринг, ёзувчилик жуда сердаромад ҳунар дейишади... Чикқан нули кам-қўстга яраб турар.

Йигит қайнонасининг пул топиш-тутиш ҳақидаги бу хил гапларига кейинчалик унча эътибор бермай қўйган. у гапирарди қўярди-да, тинчиб қолар, куёв ҳам индамай ўришдан туриб кетарди ёки мавзунини бошқа томонга буриб юборарди.

Ҳозир ҳам қайнонанинг бу гапи унга заррача таъсир

қилмади. Илмий ишнинг мавзуси қизиқарли. муноза-
рабон бўлганлиги учун «Билим» жамияти томонидан
оммавий нусхада китоб ҳолида чоп этилганди. Улардан
бирини қўлига олиб, варақлаб чиқди. Муқова тепасига
йирик ҳарфлар билан ёзиб қўйилган ўз фамилиясига
узоқ тикилиб турди. Вужудини ишхоний гурур қоплаб
олди.

Пошша хола куёвини «тутиб» турганидан, одатдаги-
дек хафа бўлмади. терс ўгирилиб ҳам олмади. Балки
бардошини қўлга олиб, жилмайди:

— Ҳалиги домла, телефон қилиб, сизни икки-уч
марта йўқлагандилар... Тезроқ олим бўлиб, шу ташвиш-
лардан қутулиб олсангиз яхши бўларди. Менинг ҳам
қўнглим ўрнига тушарди. болам!

Орадан кўп ўтмай. Пошша холанинг қўнгли ўр-
нига тушди. Куёви олимлик мартабасига эришадиган
кун олдинги қаторда савлат тўкиб ўтирди.

ИЙГИРМА ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

ШАҲАРЛИК КЕЛИН

Хайри ача. Собиржон, Хуршида яна қанча-қанчалаб
таниш-билишлар, қўйинг-чи, ҳамма, Бодомзордан ети-
шиб чиққан ўз олимини кутарди. Олдинги келганида ча-
ладумбул бўлган гилос мевалари энди шира бойлаб тў-
лишиб ётарди. Чуғурчуқ, зағизғон, қораялоқ каби қуш-
лар оқ бўз билан ўралган меванинг хидига маст бўлиб,
қари гилос шохларидан нари кетмас, боғча тўртини доим
чуғур-чуғур овоз босиб ётарди. -

Хайрибиби бир ойча «курорт» қилиб, Собиржонни-
дан қайтиб келган, думбасини аранг кўтариб юрадиган
икки қўйни боқиб, келинига, набирасига Умидахон ва
ўғли йўлга кўзи тўрт бўлиб ўтирарди.

Ниҳоят кампирнинг орзиқиб кутган кунни етиб келди.
У нон ёпаётган эди. Қўлидаги енгликни ечар ечмай,
ҳовлига биринчи бўлиб кириб келган келини томон чо-
ди.

— Бўйларингиздан ўргилай, болам, йўқлаб келади-
ган кунингиз ҳам бор экан-кў! Сизни берган худайимдан
ўргилай! — деб кўзида ёш билан қучоқлаб кўришди.
Сўнгра орқада турган набираси, ўғлига кел, дейишни
ҳам унутиб, ичкарига кириб кетди. Зум ўтмай аллақачон
тайёрлаб қўйган катта гулш патнис тўла қанд-курс.

мева-чевани олиб чиқиб, айвон четига қўйди. Билагига ташлаб олган оқ крепдешин пойандозни келин оёғи остига ёзиб, қўярга-қўймай уни бостирди, патнисдаги қанд-қурсни бошидан сочиб юборди.

Қаердандир пайдо бўлиб, бирпасда ҳовлида тўп-ла-ниб қолган болалар «шаҳардан келган келинчак» оёқ-лари остида уймалашиб сочки йиғишга тушиб кетишди.

Хайрибибининг кўндан буён кутаётган келини кел-ганлиги ҳақидаги хабар бир зумда бутун қишлоққа ёйилди, яқин-атроф қўшнилар «муборак бўлсин»га би-рин-кетин келаверди.

Аёллардан бири тандирга қаради, бири Умидани қўлига олиб, шаҳарлик киз келиб қолибди-ку, деб эрка-лади... Аммо кўпчиликнинг кўзи оёқлари остидаги бола-лардан ҳурккандек, ўзини дам уёққа, дам бу ёққа олиб турган келинпошшада эди.

Лаъли дўппайтириб турмак-лаб олган сочлари ораси-дан майнз, писта бодом, қанд-қурс қолдиқларини қўли билан силаб-силаб туширган бўлди. Нарирокда допра бўлиб, атрофини қуршаб турган аёллар қаршисига ке-либ, бирма-бир кўришди. Қўл олиб сўрашишга ўрган-маган қишлоқ хотинлари қўрқа-писа кафтларини бер-дилар, баъзилари қўйлақларининг узун енгини аралаш узатдилар.

Хайрибиви «келинпошша»ни кўшнилар билан таниш-тириб чиқди. Кейин ҳаммалари кенг айвонга тўшалган дастурхон атрофига тизилиб ўтиришди.

Кўп ўтмай Хуршида етиб келди. Орқасидан олим бўлган дўстининг табриги ҳамда келин кўрманаси деб, ихчамгина, чиройли бир магнитофонни кўтариб Собиржон кириб келиб қолди.

Улар боп иш ҳам топилди. Собиржон этинг қўнжидан пичоқ олиб, ачанинг «аталган» қўйларидан бирини «ха-лаллади».

Кечга яқин аёллар ўрнини Йигиталининг таниш-би-лишлари эгаллашди. Хайрибибининг орзу-хаваси, шунга яраша топиб-тутиб, йиғиб юрганлари бор эди. Ўғлининг катта билимдон домла бўлганлиги-ю, келиннинг пой-қадами деб қишлоқнинг катта-кичигини чорлаб ош-берди.

Бодомзорликларнинг қон-қонига сингиб кетган бир одати бор. Улар ўзларидан дурустроқ одам етишиб чиқса, унинг шуҳрат «тожи» қуламагунча номини дов-руғ қилиб юришади. «Бошқалар» олдида ҳам «палончи-нинг қишлоғидан бўламинз», деб ғурурланиб гапиреди-

лар. Бодомзор илгари бир неча йил давомида «Асқар полвон қишлоғи» деб аталиб келган. Учбулоқликлар полвонни енгди-ю, бодомзорликларнинг дами ичга тушиб кетди. Қўлбола ном ҳам унут бўлди.

Бодомзор ахли анчадан бери ораларидан бирон кимса мақтагудек «юлдуз» бўлиб отилиб чиқишни кутишарди.

Йигитали «юлдуз» бўлиб, бир кўринди-ю, дом-дараксиз кетди.

Мана, ниҳоят, яна оғизга туша бошлади. Келганига бир ҳафта бўлмасидан, қўшни Нанай қишлоғидан чиққан Юсуф Тожи деган бир муҳбир район газетасида Йигитали ҳақида унинг сурати билан «Районда биринчи» сарлавҳали катта очерк бостирди. Бу очеркни бутун қишлоқ ўқиб чиқди.

Дастлабки кунлар келин кўрдига келиб:

«Хайрибиби ачанинг келини чиройли экан-у, бетга чопарроқ кўринади».

«Қарашидан қаҳри қаттиққа ўхшайди!»

«Шаҳарликларнинг кўпини кўрганман, лекин бунақа калон димоғини учратмаганман!» деган гаплар билан ўз таассуротларини ҳар кимга айтиб юрган оғзи бўшроқ хотинлар энди орқа олдиларига қараб гапирадиган бўлдилар: «Бу келин катта бир ҳукумат идорасида раҳбар экан» ...«Э, овсинжон, министр дейверинг. министр». «Туриши ҳам шунга ўхшаб турибди...» «Бир нимаси бордир-да, йўқса Йигитали Назирадай қизни кўйиб, ўшанга уйланармиди...»

Хайрибиби ҳам ҳар кимники ўзига — ой кўринар кўзига, деганларидай, сир бой бергиси келмас, келини Лаълихонга минг хил фазилатларни кўшиб-чатиб мақтарди. Кўрмаганлар кўриб қўйсин, дебми, бир меҳмондорчиликларга, янги тушган келинлар олдига олиб боргиси келарди-ю, лекин... почавайрон, тиззаларининг юқорисигача кўрсатиб турадиган кийими билан етаклаб, кўчага чиқишдан андишага борарди. Икки-уч бор, «қизим, биронта лозим илиб олинг», демоқчи бўлди, бироқ «яна мени тежаб-тергаяпти», деб хафа бўлиб қолмасин», дея, кўнгилчанлигига бориб, бу гапни айтишга тили чопмади.

* * *

Бир куни эрталаб Умида кўчадан йиғлаб кириб келди.

— Она қизим, нима бўлди, вой сизни ким хафа қил-

ди?!— бувиси унинг олдига чошиб келиб юпата бошлади.

Айвонда хонтахта зийига бағрини бериб писта чақиб ўтирган келин фарзандига қиё ҳам боқмади. Бу яна бир бор анча оғир ботди.

Ўтган куни Умида кўчадаги ариққа тушиб кетиб, кийимлари шалаббо бўлиб ҳовлига кириб келганда ҳам. кўрпачада чалқанча ётган ерида қимир этмай, «ҳў. ялангликнинг офтоброқ жойига бориб ўтир, ўзи қуриб қолади.» деб девор остини кўрсатган эди. Томдан ўтин ташлаётган қайнона келиннинг ўз боласига бунчалик беъэтиборлигидан ёқа ушлаганди, ўшанда.

Бугунгиси билан келинпошшанинг «орқаси» вазминроқ эканлигини бир неча бор сезиши эди. Шунинг учун кампир Умидани бағрига босаркан, келинида бирон ўзгариш аломати қидиргандай, унинг юзига қаради. Лаълихон ўтирган жойида бикки билакларини елжасига ча очиб, эсноқ аралаш керишди.

Қайнона қизчани кўтариб, Лаълихонга яқинроқ келди:

— Зерикканга ўхшайсиз, юринг ойижониси, бу эркатойимни ким хафа қилдийкин, билайлик.

Лаъли бир жойи қаттиқ оғригандай қошларини чимириб, орқасидаги парестикни силтаб нари сурди. Базўр ўрнидан кўзгалди.

Умида худди ҳозирнинг ўзида бувиси билан ойисига ўзини ранжитган болаларни тутиб бермоқчидай. йиғидан тўхтаб, типирчиллаганича бувиси кучоғидан ўзини пастга отди. Сўнг чошқиллаб кўчага чиқиб кетди.

Келин-қайнона катта дарвоза олдига чиқишгунча. кўча томондан хуштак аралаш болаларнинг қий-чув овози яна авжга чиқди:

— Истилага, иштони йўқ, истилага, иштони йўқ, — тўпикқа урадиган тунроқ кўча ўртасида бир гуруҳ ёш болалар дарвоза олдида турган Умидани таъкиб қилар. улардан баъзилари бир оёғини кўтариб олиб хуштак чаларди. Яна бошқалари қўлида хивич ушлаб ҳавода «виз-виз» айлантлар, бурнига қаричини тутиб масхараларди.

Хайри ачанинг эшиқдан қораси кўриниши билан шумтакалар тумтарақай бўлиб қочиб қолишди.

Кампир озғин қўлларини ҳавода ўйнатиб, уларга таҳдид оҳангида деди:

— Йигитали аканг келса, шу гапларинг учун қулоқларингни кесиб олади-я! Ҳали сенлар қараб тургин. ҳаммангни айтиб бераман!

Ача Умидани етаклаб Лаълихонга яқинроқ келди. Қизчани юпатган бўлиб, унинг онасига тегадиган гап айтди:

— Майли, хафа бўлма, болам. Бу ер қишлоқ-да. Турсукчанг борлигини улар билишмайди. Ўзинг ҳам, сичконнинг кулоғидай келадиган жуда кичкинасидан кийиб олибсан! Мен сенга, хў, ўтган йилдагига ўхшатиб, яхши атласдан кўйлак-лозим тикиб бераман. Кейин ўша болаларга кўшилишиб ўйнайверасан. Собир аканг-никига борасан, гузарга чиқасан. Юринглар, қолган-кутган бисотимни сизларга бир кўрсатай!

Ача ичкари уйдан катта бўхчани кўтариб чиқди.

— Қаранг-чи, қизим, бу парчалардан қай бирини ёқтирсангиз ўшандан сизга ҳам тикиб берай, она-бола бир кийинглар,— дея тугунни очди.

Лаъли икки кийимликча келадиган кўзни олгудай хонатласни ёзиб, елкасига ташлади:

— Жуда чиройлисидан экан!— бирдан унинг чеҳраси очилиб кетди.

— Сизга ярашаркан! Хўп десангиз тикиб берай, майлими?— кампир ялингандай келини юзига тикилиб қаради.

— Агар модаси анаву Собиржон аканинг хотинлари кийиб юрган кўйлак модасидан бўлса, майли!

— Ахир, у Хуршидахон эғнидагини ўзим тикиб берганман. Қишлоқнинг ярми қизи менинг кўлимдан чиққан кўйлакни кияди. Умида икковларингни кўғир-чокдай қилиб, бир ясатиб кўяйки, ҳамманинг ҳаваси келсин!

Лаъл-лаъл ёнувчи янги атлас либос Лаълининг хуснига юз чандон хусн кўшиб юборди. Қайнонанинг орауси амалга ошди. Шаҳарли келинини уч-тўрт жойга меҳмондорчиликка олиб бориб, ҳамманинг оғзини очириб кўйди.

Лаъли янги келганда унча эътибор бермаган бодомзорликлар энди Хайри ача эшиги олдидан ўтишганда, оғизларини тўлдириб: «Мана шу ҳовлига Тошкентдан келин тушди. Телевизорда гапирадиганларга ўхшайди», дейдиган бўлишганди. Ешлар Йигиталига фақат ҳурмат билан эмас, ҳавас билан ҳам қарай бошладилар.

Ҳатто гузар чойхонасида ўтирган мўйсафидлардан бири ҳам, оёғида пошнаси баланд ялтирок туфлили бу жувонни кўриб:

— Раҳматли Умурзоқ тегирмончининг тошкентли келини! — деб уқтириб кўйди ёнидаги ҳамсухбатига.

Нарироқ бир бурчақда тикилиб ўтирган Қўзи «чах-сак» чолнинг галига ўзича маъно бериб, қўшимча қилди:

— Бошига гўнг қарға уясини қўндириб, оёғидаги каллиши пошнасига арава миҳ қоқиб олган шекилли, бу олифта жувон. Табла! Хи-хи-хи, «чахсак» бир туки йўқ буришган кўса юзларидан соқол қидиргандай, бармоқлари билан даҳани атрофини сийпаб қўйди-да, яна мингиллади:

— Агар Умурзоқ тирик бўлганида, ҳассаси билан орқасига тушириб, бу кизни қишлоқдан ҳайдарди. Ёшлар ҳам жуда бевош бўлиб кетишди! Шундай бўлмаса унинг ўғли аввал полвоннинг қизи билан донлашиб юриб, кейин шу олифта жувонга уйланиб кетармиди!

Тешавой чойхоначи қўлидаги қоғозга бир тангалик нос ўраркан, овозини баландроқ қўйиб, «чахсак»нинг оғзига урди:

— Бу ер — чойхона! Ғийбатхона бўлмасин. Қўзивой!

«Чахсак» ёнбошлаб чойхоначи томон ўгирилиши билан бир ғалати бўлиб кетди. Кампарагини ўйнатиб қайнаб турган катта самовар қаршисида, хомушгина ер чизиб Асқар боғбон турарди. «Чахсак» полвоннинг ғазабига дучор бўлишдан қўрқди шекилли, бирон илик гап билан унинг қўнглини кўтармоқчи бўлиб, энди оғзини жуфтлаган эди, аммо боғбон сўз айтишга қўймади:

— Минг бичиб-тўққиганимиз билан тақдирда битгани бўларкан, Қўзивой! Йигитали ҳам ўзига муносибини топибди, қўша қарисин! Биз, кексалар ёшларнинг ғийбатини қилгандан кўра, дуосини қилайлик. Нима кераги бор, ўтиб кетган фисқи-фасодни қўзғаб! — Асқар боғбон янги ўралган носдан бир чеким отиб, ариқдан ҳатлаб катта йўл томон кетди.

Йигитали Назирадан ҳам кўра унинг отаси олдида ўзини қаттиқ гуноҳкор деб билар, бу одам билан энди қўни-қўшничиликни йиғиштириб, бир умр юз кўрмас бўлиб кетсак керак, деб ўйлаб юрарди.

Аммо, Асқар буваннинг тантилигига қойил қолди. Бу ҳодиса отасининг дафн маросимига кечикиб келган ўша куни ҳеч қутилмаганда бўлди. У қабр устида узоқ вақт чўккалаб ўтириб қолди. Бир маҳал орқада: «Энди бандачилик, сабр-тоқат қиламиз, ўғлим, ўзингни тут», деган таниш овоз эшитилди, ва елкасидан суяб турғазди. Бу — Асқар амаки, ҳа, у алдаб, юзини ерга қаратган одам — Назиранинг отаси эди!

Асқар амаки бел боғлаб, таъзиянинг бутун келди-кетдисига бош-қош бўлиб турди... Вақти-вақти билан «жигарим»лаб, ҳамманинг юрак-бағрини эзди.

Ўша кунлардан бошлаб Йигиталининг юрагида Асқар боғбонга нисбатан қатланиб ётган барча шубҳалар ўрнини янада чексиз ҳурмат ҳислари эгаллаган эди.

Тўғри, у илгари «куёвим-куёвим» деб юрган йигит аҳдидан қайтганлигини эшитгач, анча вақт ранжиб юрди. Бирок, кизига заррача сездиргани йўқ... Кейинроқ, шу ҳақда гап очилиб қолгудай бўлса, қаттиқ бетоб бўлиб ётган бир умрли дўсти Умурзоқ отага ҳам, Хайрибиби билан Назирага ҳам, тақдирнинг буюргани шу экан, энди уни ўзгартиб бўлмайди, деб тасалли берадиган бўлиб қолганди.

Кейин Назира билан Комилжон Асқар боғбоннинг кўнглидагидек, ширингина турмуш қуришди, мархума Шарифахон аянинг васияти ерда қолмай, «ҳовли чироғи» ўчмади.

Ҳозир Назира Тошкентда. Қуни кеча Комилжон ҳам отпускасини олиб ўша ёққа кетганди.

* * *

Шу кунларда Хайри ача шаҳарлик келинини қўғирчокдай ҳамма ерда кўз-кўз қилиб юрибди-ю, бари бир кўнглининг бир чеккаси ғаш, бу ғашлик кун ора, намага тушган чўғ қаби атрофни кенгроқ куйдириб борарди.

Йигитали хотини билан келган куннинг эртасигаёқ кампир юрагига бу ғашлик оралаганди. Ўша куни эрталаб Лаълихон ичкари уйдан туриб, эрига айтаётган дашномли, ола-тасир сўзларни эшитиб, ўз кулоқларига ишонмай, ҳайрон қолди. «Мени бу ерга шарманда қилиш учун олиб келган бўлсангиз ҳам, қишлоғингиз қонун-қоидаларини нега олдинроқ тушунтириб айтмадингиз. Кеча ойингиз сочларимни булғаб, устимдан ҳар хил нарсалар сочиб юбордилар. Чулдурувақа болалар оёғим остига ёпирилиб ётибди, думалаб тушай дедим. Қаердадир пайдо бўлиб қолган аёлларнинг кўзи менда... Ер ёрилмади-мен кириб кетмадим! Бир маҳал бундоқ қарасам, ордона қолгур машинангизни кавлаб ётибсиз...»

Бир лаҳза жимликдан сўнг Йигиталининг ялиниб-ёлборган овози эшитилди: «Кўйинг, Лаълихон, шунга ҳам хафа бўласизми? Уч-тўрт кун уйда туриб беринг, кейин ўзим тоғлар орасидаги қишлоқларга қимизхўрликка олиб бораман». Айвондаги жойномоз устида ўтирган кампир: «Товба» деб қўйди. Шу топ ичкаридан келинининг яна бир шанғиллаган овози эшитилди: «Нега

менга суйканаверасан, эшшак! Бор аданга! Кечаси билан ухлолмадим — нима балолардир талаб чиқди.»

Умида уйқусираб йиғлади. Бир оздан сўнг уй эшиги очилиб, болани бағрига босганча Йигитали чиқиб келди. У Умидани овутарди: «Яна гилос узиб бераман. Машинага солиб айлантираман!» Буни кўриб Хайрибиби ичидан зил кетди: «Болажонлигинг бошингга битган боло бўпти, ўғлим!» деб қўйди ичида...

Келинпошшанинг ўғлига қилаётган муомаласи чолидан айрилиб, кўнгли ярим бўлиб қолган кампирга жуда оғир ботиб юрди. Ўғлини бир четга чақириб олиб: «Ўқи-мишликка уйланган ҳамма йигитлар ҳам сенга ўхшаб хотини олдида товукдай писиб кун кўрадим», деб айтмоқчи бўлди. Аммо, эр-хотин орасига эси кетган тушадди, деган нақлни эслаб, ўзини босди: «Балки булар бир-бирига жуда яқинлигидан муомаласи шундайдир. Ҳозирги ёшларга тушуниб бўлмайди. Бизнинг даврлар бошқа эди. Иккиси ҳам қўйилиб қолар». Кампир юзига поти-ха тортиб ўрнидан турди, барвақт супурилган яланглик-ка шакароб қилиб сув сепа бошлади...

Йигитали ҳам хотини ўзини бундай тутишидан кўн хижолат чекар, баъзан унинг заҳар томиб турган гапларидан тўйиб кетиб, узиб-узиб оларди-ю, тегирмон бўйларига чиқиб кетарди.

ЎТТИЗИНЧИ БОБ

ИЗТИРОБ

Эр-хотиннинг сафари қарий деганда Собиржон Хуршидалар, келин чақирди қилиб, уларни меҳмондорчиликка таклиф этишди.

Меҳмонлар дастурхонга ўтиришдан аввал кунгай томонга узунасига қилиб қурилган уйнинг саранжом-сарништа хоналарига бирма-бир бош суқиб чиқишди.

— Бригадирликнинг зўри билан қурдик, ошна! — деди Собиржон ҳазил аралаш, дўстини янги уй томон бошларкан. «кўриб қўй, биз ҳам чакки эмасмиз дегандай тантанавор оҳангда.

— Билганиб турибди, ёшларни чакки ишлатмас экансан! — Йигитали ҳам ҳазиломуз жавоб берди, дўстининг ёшлар бригадасига бошлиқ эканлигига ишора қилиб.

— Ҳамма ишни ёшлар ҳал қилади, деган гап бор. Колхоз қўлимизда бўлгандан кейин...

— Менинг ҳам қўлимда ёшлар бор-а, лекин уларни ишлатиш қийин. Ҳаммаси ўқиш билан банд.

— Ҳали ҳам котибмисан?

— Қайта сайлаб қўйишган.

Шу пайт ойнаси солинмаган дераза кўзидан Хуршиданинг боши кўринди:

— Вой, қурган уйингизни келган кишига мақтайверасизми? Олдин меҳмонларни каравотга ўтқизайлик, ўтиришсин, бир пиёладан чой ичишсин! — Хуршида Лаълини қўлтиғидан олиб, атрофига кўрпачалар тўшалган каравот томон бошлади.

— Ана, дашном беришини кўрдингми? Хотинлар бу ерда ҳам эр билан феодалларча муносабатда бўлишни бошлаб юборишган! — Собиржон оҳақ хиди анқиб турган девордаги тугмачани босди. Уй ичи кечки шом қоронғусига чулғаниб қолди.

Мезбон ўзи билмаган ҳолда ҳазилга йўйиб айтган охиргги икки оғиз сўзи билан дўстининг юрагидаги жароҳатга тегиб кетганини сезмади...

... Шу кеча Собиржоннинг хонадонида деярли ҳамма собиқ синфдошлар йиғилишди. Алламаҳалгача ўйин-кулги қилиб ўтиришди.

Хуршиданинг бу «келин чиқарди» си шаҳардаги ўрта-миёна «вечер»дай бўлиб ўтди. Собиржон ўртоғининг елкасига бир сидра сарпо ташлади. Хонадон соҳибаси эса кўп ўрнида кўрасиз, деб Лаълихоннинг қўлига қоғозга ўроғлик бир жўра атлас тутди.

Оз-моз сархуш Йиғитали йўлда келатуриб кўнглига тугиб қўйган бир гапни айтиб юборди:

— Биз ҳам одам бўлиб, меҳмонни мана шундай кутиб олсак-чи!

Лаълининг ранги ўчиб, лаблари титраб кетди.

— Нима, биз одам бўлмади қолдикми? Келадиганларингиз келиб бўлган... Кейин, шаҳарда бу ердагига ўхшаб ҳамма бекорчимми?!

... Собиржон меҳмондорчиликка чақириб, Йиғиталининг юзига катта ойна тутгандай бўлди. Ҳақиқатан у Лаъли билан оила қургандан буён, эшик қоқиб келган бирон меҳмонни ёлчитиб кутиб олдими!

Қанийди, қадрдон дўсти Собиржонни оиласи билан уйига таклиф қилса! Балки онаси ҳам улар билан бирга шаҳарга боришга кўнармиди! Лекин у ерда Лаъли билан қайнанаси буларга қандай муносабатда бўлиши аён: хо-

тини эрталаб ишга жўнайди. шу билан хоҳлаган пайтида қайтиб келади. Меҳмонлар Пошша холанинг қўлида қолади... Нозик табиат, қўнгли очик, содда онаси қудасининг бошвоқсиз шартаки гапларини қўтара оладими? Икки кун ўтмаёқ мени қишлоққа обориб қўй. деб туриб олиши аниқ!

Йигитали хаёлнинг минг хил қўчаларига кириб, атламаҳалгача ухлолмади. Уй ичи димқиб, нафаси бўғилиб кетаётгандай бўлаверди. Кейин ўрнидан туриб ҳовлига, ундан қўчага чиқиб кетди. Атроф қўр ойдин, ўтўлан баргларини шитирлатиб оромбахш шабада эсарди.

У қўнглидаги ички туйғуга бўйсиниб, яна баланс тоғ этагида ястаниб ётган қир томон юрди. Ниҳоят, айланма тоғ ёнбағри бўйлаб ўтган сўқмоқнинг иккинчи адоғи бориб туташган жойга ҳам етиб келди. Аммо, не кўз билан кўрсинки, у ерда қурук тош супанинг ўзи қолган. Устунтош худди ғўлаларга бўлиб ташланган баҳайбат чинор танасидай атрофда сочилиб ётарди.

Йигиталининг қўнгли баттар вайрон бўлиб кетди. ўша кунни тун буйи ўз ёғига ўзи қоврилиб Кўрбулоқ сўқмоқларида кезиб чиқди.

* * *

Умида гўдак боши билан опасидан, айниқса Пошша бувисидан жуда қўрқарди. Уйда бўлиб ўтган маш-машаларни отасига айтишдан ҳайшқар, айтса, эртасига: «Чақма-чақар, иккинчи шундай арз-дод қилсанг, тилингни суғуриб оламан», деган таҳдид ва калтаққа дучор бўлишнинг яхши биларди.

Шунинг учун дадаси билан ойиси шаҳарга кетган кунни кечқурун юрагидаги бор сирини Хайри бувисига айтиб олди:

— Анув-чи, бувижон, — деди Умида қандайдир титроқ овозда ачанинг пинжигга кириб, — шаҳардаги бувимларнинг ҳам ҳовлилари ўртасида гилослари бор. Ҳов, сизникидагидай катта эмас. Қичкина. Аммо жуда қўп мева қилади. Пишганда ҳеч кимга едирмайдилар. «Пишса тўкилади — ўшанда ейсан», дейдилар. Анову, бўёққа келмасимдан олдин, уйларига боргандим. Гилослари пишиб турган экан. Жуда-жуда егим келди. «Озгина олиб беринг», дегандим, бу пишмаган, аданга айт, бозорда нишгани тўлиб ётибди, олиб берсин деб унамадилар. Жуда егим келаверди. Ўша бувимлар уй остидаги ертўлага тушиб кетганларида нарвондан томга чиқдим-да, этагим-

га анчасини узиб олдим. Энди икки-уч ховуч бўлганди. Бувим пастдан чиқиб қолдилар. Дарров ерга тушдим. Бувим олдимга келиб, «нега узасан, пишмаган нарсани есанг қорнинг оғриб ўласан. Шунини ҳам қўймагин» деб қулоғим тагига бир урдилар. Этагимдаги ҳамма гилослар сочилиб кетди. Кейин қулоғим оғриб қолди. Докторхонада ётдим. Гилос егим келганди, адамлар анча, бир пакетча келтириб бердилар. Кейин бу ерга олиб келдилар. Ростданам, гилосингиз жуда қўп экан. Адам билан шохларини ҳам синдириб юбордик. Бувин, нега сиз урушмай-сиз!

Набирасининг худди ёши бир жойга бориб қолган одамдай, бидир-бидир қилиб айтган бурро гаплари камширни тонг қолдирди.

Келиннинг қуруқ, сатаиғ, эрига меҳри йўқлигидан хуфтон бўлиб турган юраги баттар эзилиб кетди. Ўғлимнинг пешонаси шўр экан, тенгини тошолмабди. «Озиб-тўзиб, қўп бўлиб кетганининг боиси ҳам шундан экан...» Хайрибиби оғир хўрсиниб қўйди. Бейхтиёр киприкларида ёш ҳалқатанди.

— Бувижон, нега йиғлаянсиз! Йиғламаиғ. Ойимлар ўзларидан ўзлари ҳадеб йиғлаверганларида, адам хафа бўлиб кетадилар. Мен ҳам энди хафа бўлиб қоламан. Йиғламаиғ!

— Йўқ, болам, йиғлаётганим йўқ! Мана, қулаяман! — ача юзида ёмғирдан сўнг булутлар орасидан чарқлаб чиққан қуёш шуъласидай тиник қулғи акс этди.

Умида хомуш бўлиб қолган бувисига бир лаҳза тикилиб турди-да, бирдан уни саволга тутди:

— Бувин, адамлар нима учун сизни «ача» дейдилар?

— Мен ўша адангини туққанман-да!

— Собиржон тоғамни, у кишининг болаларини ҳам сиз туққанмисиз?

— Улар ҳам болаларим қатори!

— Нега ҳаммаларини, сизни «ача» деб чақирришади?

— Мени яхши кўришади-да!

— Ундай бўлса, мен ҳам сизни жуда яхши кўраман. Ача деб чақирсам, майлими?

— Майли, шундай деякол!

— Энди, «бувин» деб чақирмайман. Бувилар ёмон бўлarkan. Шаҳардаги бувим мени жуда ёмон кўради. — қизча сўнги сўзларини ёшига номуносиб бир алам билан, сансираб гапирди.

Хайри ача қизчанинг бошини сийлади:

— Бундай демагин. қизим. У бувинг сендан катталар. Одам ўзидан каттани доим ҳурмат қилиши керак. Бўлди, жим ётсанг, сенга эртақ айтиб бераман.

— Ҳалиги «Чархим ғув-ғув» бор-ку, ўшани айтиб беринг!

— Эшит бўлмаса! — Хайри ача ашулага ўхшатиб, дона-дона қилиб, оҳанг билан «Ғув-ғув ни айта бошлади:

Чархим ғув-ғув этади.
Марғилонга этади.
Марғилоннинг қизлари
Аччиқ олма экади.
Аччиқ олма пишибди.
Тор кўчага тушибди.
Тор кўчангиз тор экан,
Йўлда баззоз бор экан.
У баззознинг қизлари
Шоҳи кўйлакка зор экан.
Шоҳи кўйлагим шайдонда,
Ўйнашайлик майдонда...

Кампир охирги ушбу жумлаларни, тезроқ, алоҳида оҳанг билан айтди-да, набирасини бағрига тортиб, у билан ўйнашиб қўйди.

Умида қикирлаб куларкан:

— Яна айттинг, яна айттинг! — деди энтиқиб, ялинчок овозда.

— Хўп, майли, энди «Ёрилтош»ни айтиб бераман.

Қизча кулгидан тўхтаб, юлдузлар чарақлаб турган осмон сатҳига қараб ётиб олди-да, бувисига қулоқ тутди.

Ача эртақ бошлади.

ЎТТИЗ БИРИНЧИ БОБ

ГИРДОБ

Сентябрь охирламай турибоқ кузнинг инжиқ кунлари бошланиб кетди. Кўча-кўй, майдонлар узра мезон уқалари уча бошлади. Одатда бу пайтларда осмон гардишидан қуёш чарақлаб, унинг ёрқин нурлари дов-дарахтларнинг тилларанг япроқларида ўйнаб турарди. Аёзли куз кечалари эса бодроқ-бодроқ юлдузлар шуъласидан осмон ёришиб кетгандай бўларди.

Аммо, бир ҳафтаки кўк юзини қора қурумга ўхшаш

булутлар қоллаб олган. Шаҳар худди дераза пардалари тушириб қўйилган улкан зах уйга ўхшаб ётарди. Баъзан шивалаб ёмғир ёғиб ўтади. Совуқ шамол кўз-ғалиб, йўлаклар устига бир чети ёпишиб қолган заъфарон барглари тортқилаб учиради, новдаларни яланғочлайди.

Йигитали икки кундан бери уйда. Ҳафтанинг шу кунлари бўш, институтда дарси йўқ. Шоди Мударрисович бир қўшничилик қилиб, ўқув йилининг бошларида дам олиш кунини шундай «яхлитлаб» берган.

У қизини боқчага ташлаб келди-да, ёмғирпўшини ечиб, уйга кирди. Чирокни ёқди. Чой қўймоқчи бўлиб, ошхонага чиқди. Газ плитаси устида қулоғи бир томонга қийшайиб турган қозонга кўзи тушди. Унда яхши пишмаганлигидан кеча ейилмай қолиб кетган муштдай-муштдай етти-саккиз қарам дўлма сувга бўкиб ётарди. Нарироқдаги стол устида шундоққина қозондан олиб қўйилганича ёғлари клиёнкага тушиб, қотиб қолган чўмич, чўмич атрофида эса пиёз пўчоқлари билан нон увоқлари... Нимадандир безовта бўлган икки-уч суварак стол остига кириб, ўзини панага олди.

Йигитали чойиндишни олиб, раковинага яқинлашди, унинг ичи ювилмаган, идиш-товоқлар билан тўлалигини кўриб, индамай орқасига қайтди.

Ташқарида ҳам уйдагидек бирам тундик ҳукмрон эдики, киши юракларини тарс ёриб юборадигандай. Йигитали ровоқ панжарасига суянганича қанча вақт кутиб турганини билмайди. Худди у борлиқ сукунатининг қудрати билан гипнозланиб қолгандек эди.

Бир маҳал шитирлаб ёмғир ёғиб, шундоқ кўз ўнгида эгилиб турган чинор шохларидаги япроқларни чирт-чирт узиб, улоқтира бошлади. Унинг номаълум нуқтага тикилган нигоҳи беихтиёр худди парашютдай ҳаволаниб, ерга тушаётган шапалоқдай чинор баргига қадалди. Аммо, барг ерга етиб бормади. Биринчи қаватдаги қўшни ровоқ ичига тушди. У ердан хириллаган бўғиқ овоз билан ит ҳурди. Кўп ўтмай шалпангқулоқ овчарканинг боши кўринди. У ҳам темир панжара устига олдинги икки оёғи билан тиралиб олиб, атрофга қарай бошлади.

Хўжаси эркалаб «Юпитер» деб чақирадиган бу итнинг «дом»да номи чиққан, қандайдир мусобақаларда иштирок этиб, қатор медалларга сазовор бўлган эди.

«Юпитер» худди мана шу туришида фаросатли мавжудотга ўхшаб, йўлакдан ўтиб кетаётганларга шундай сур бўлиб тикилардики, унинг бу нигоҳига

хар кимнинг ҳам юраги дош беравермас, беихтиёр юзини четга буриб оларди.

Йигитали шу топда «кўз-кўз»га тушиб қолишдан хайиққандай ўзини ичкарига олди. Аммо, уйда ортиқча ўтиролмади. қўлига китоб олиб ўқиёлмади ҳам.

...Бугун соат учда умумий комсомол мажлиси ўтказилиши керак эди. Гарчи ҳали вақт эрта бўлса ҳам елкасига ёмғирлушини ташлади-да, факультетга кетди.

У факультетга келиб комсомол комитетини эшигини энди очаетган эди, орқадан котиба қизнинг таниш овози эшитилди:

— Салом, Йигитали ака! Сизни кутаётган эдик.

— Яхшиликками?

— Бошлиқ йўқлапти!— қиз чиройли жилмайиб билан афгини бужмайтиб ҳам қўйди.

— Тинчликмикан?

— Ўқиш тўхтайдиган бўлди. Студентлар пахтага чиқармиш. Шу масалада бўлса керак!

Лекин Шоди Мударрисович уни бошқа иш юзасидан йўқлатган экан:

— Ҳали ҳам ёшлигингиз қолмади. Сизга олимпик даражасини бераётганимизда факультетимиз номига доғ туширасиз деб ўйламагандик!— У Йигиталини томдан тараша тушгандай писанда билан кутиб олди.

«Уйдаги кўнгилсизлик шамоли яна бу томонларга эсибди-да», хаёлидан ўтказди Йигитали.

— Ҳа, нима гап, домла?

Мударрисов қаттиқ хафалигини изҳор этиш учунми, ковоғини уйиб олганича қошларини чимириб анча вақт чурқ этмади, Йигитали ҳам «домла» қаршисида индамай тураверди.

Ниҳоят «домла» тирсаги остидаги тортмани силтаб тортди. ичидан сарғиш бир қоғозни олиб, сенга тегишли, ўқи, дегандай ниқтаб, қаршисидаги стол устига ташлади. Қоғоз ҳаволаниб учиб, Йигиталининг оёғи остига келиб тушди.

Милициядан «повестка» экан. Унинг номига. Числоси, вақти, кимга, қайси хонага учрашиши кераклиги аниқ ёзилган. Пастроғида агар ўз хоҳиши билан бормаса, мажбуран олиб кетилиши ҳам эслатма тариқасида таъкидланган эди.

— Нима қилай, энди? — деди Йигитали бир қўлидаги қоғозга, бир Шоди Мударрисовичга қараб.

— Нима қилардинг. Борсан-да, чақиртирган кишига. Бирон кор-ҳол бўлмаганмиди?

Йигитали елкасини қисди.

Чақириқ қоғозида номери кўрсатилган хона олдида одам кўп экан. Анча кутиб ўтирди. Ниҳоят, унга ҳам навбат келди.

— Хўш! — деди стулга чўкиб ўтирган ўрта яшар милиция лейтенанти Йигиталига қараб.

У қўлидаги қоғозни кўрсатди.

Лейтенантнинг жиддий юзи бир оз ёришгандай бўлди.

— Ҳа, домла, сизмисиз. Қани, ўтиринг! — Қаршидаги стулга ишора қилиб қўйди лейтенант ва ўрнидан туриб орқадаги катта жавондан ниманидир қидира бошлади.

Йигитали, домлалигимни бу одам қаердан билиб ола-қолди, деб яна ҳайрон бўлди.

Лейтенант излаётган нарсасини топди шекилли. устига «Дело» деб ёзиб қўйилган бир папкани олиб, жойига ўтирди. Папка ичидан кичкина ёндафтардай қилиб, тўрт букланган, четлари сийқаланиб хилвиллаб қолган бир китобчани олди. Бамайлихотир ўтирган Йигитали ўз рисоласига кўзи тушди-ю, сергакланди. Нима учундир миясини шу заҳоти «бирон хатолик бор-микан» деган фикр муз қиличдай кесиб ўтди.

Лейтенант китоб ва унинг автори номини овоз чиқариб ўқиди. Кейин сўради:

— Умурзоқов сиз бўласизми, домла?

Йигитали тасдиқ ишорасини қилди. У ўзига қўйилади-ган бирон айбни сабрсизлик билан кутиб муддаога тез ўтса-чи, дерди бетоқатланиб.

— Ука, — деди лейтенант. — гарчи илмиётдан берироқ бўлсак ҳам, китобингизни қизиқиб ўқидик. Яхши. Тилимизнинг ривож жараёни бунчалик қадимий, кўнгил кўнгилдан сув ичганидай, икки буюк халқ тили бир-бирига қондош-жондош экан, билмай юрарканмиз. Ҳақиқатан бир янгилик бўпти китобингиз! У мамлакатда кўп бўлдингизми?

— Ҳа, икки йилча бўлдим.

— Яхши, энди, сизни нимага чақиртирганимиз сабабини сўрасангиз, кечиринг-у, домла, Иноятова Пошшахон кимингиз бўлади?

Йигитали бу ерга чақирилиш сабаби нимада эканли-гини энди аниқ сезд:

— У аёл менинг қайнонам. Ҳа, бирон кўнгилсизлик бўлдимми?!

— Ҳаяжонланишга ўрни йўқ. Ҳеч нарса бўлгани йўқ. — Лейтенант уни тинчйтиш учунми, босиқ овоз

билан гапирди. — Сиз билан шунчаки бир-икки оғиз гаплашиб олиш мақсадида чақиртиргандим. Тўғри, ўқимишли одам, ёш олим сифатида сизни ҳурмат қиламиз. Аммо, чайқовчи олиб сотарларга қарши курашганимиз-курашган... У аёл анчадан бери бизларга маълум. Ҳатто қўлимизда махсус «Дело»си ҳам бор. Бундан ўн йилча олдин катта бир қаллоблар тўдасига алоқадор эканлиги ошкор бўлиб, судланган ҳам!

Йигитали бу хилдаги «янгилик»ларни биринчи бор эшитаётганлигига қарамай, худди олдиндан хабардордай лейтенант сўзларини диққат билан тинглади. Чунки у ажабланмас, қайнонадан ҳар нарсани ҳам кутиш мумкинлигини биларди.

Лейтенант давом этди:

— Энди ўзингиз бир ўйлаб кўринг, юқоридаги «ишлар»га қарамай қайнонагиз тагин касбини давом этдирган. Бир неча бор қўлга тушган-у, турли баҳоналар, товба-тазарру билан, тилхат ёзиб чиқиб кетган... Ўтган якшанба, бозори чаққонроқ мол билан савдо қилиб турганда, Қўйлуқдан тутиб олдик.

— Хўп майли, савдогарчилик қилган у киши экан. бунга китобимнинг нима алоқаси бор?! — ўзини тутолмади Йигитали.

Лейтенант бир оз ўйланиб қолди. Кенг пешоналари тиришди. Кейин, йўқотган нарсасини бирдан топиб олган кишидай ялт этиб, ҳамсухбатига қаради:

— Бўлмаса, бундоқ домла! — дея стол устига кафтини уриб кўйди. — Ўтган якшанба куни кечқурун бўлган ходисани кўз олдингизга келтириб кўринг: камшир-қайнонагиз ўтирибди. Йиғлайди, ялиниб-ёлворади. Болачақангизни ҳузурини кўринг, деб қайта-қайта дуо қилади. Ёнидаги беш яшарча қизчани ёнига — пинжигга тортади. Қиз чинқириб йиғлайди... Барча уринишлари натижа бермагач, таҳдид қилишга тушади. «Касалман, бир нима бўлиб қолсам, ё мана бу қизчага бирон нарса бўлиб қолса, сени омон қўймайдиган ўғилларим бор, шулардан биттаси ёзувчи Ҳмурзоқовни бутун олам биллади», деб ёнидан китобчани олиб, стол устига отади.

Вой, ўғлим, вой, болам» деб ўтирган жойидан «хушсиэланлиб ерга тушиб кетади... Қани, ўрнингиздан туриб, унга ёрдам бериб кўрманг-чи! Эسخонаси чиқиб, чинқириб йиғлаётган гўдакни юпатманг-чи!

Аввал асаблари таранг тортилиб, кейин бирдан бў-

шашиб қолган Йигиталининг ичида нимадир узилиб кетгандай бўлди.

— Етарли, ўртоқ лейтенант, етарли! — деди-да, қақшаб, ички бир титроқ билан ташқарига йўл олди.

Ҳамма ходимлар тушликка кетишган, хоналар берк. бояғи гала-говур коридор энди жимжит бўлиб қолганди.

Лейтенант ҳам бошига фуражкасини илди-да, Йигиталининг орқасидан юрди. У ўз ҳузурига чақирган одамига бафуржа ўтириб, асосий мақсадини айтолмаганлигидан афсусланмас, балки йўл-йўлакай уқдириб борарди:

— Жамиятдаги барча иллатларни фақат тарбия орқалигина ҳал этиш мумкин, деган экан ҳиндларнинг буюк донишманди Тагор... Қайнонанизмнинг чиндан ҳам касали борга ўхшайди. Дўқ-пўниса билан муомала қилиш бефойда бўлса керак. Мен шунга кўзим етиб, биргаликда, яхшилик билан қайта тарбиялайлик, у аёлни кексайганида бозор кезишга нима мажбур қиляпти, шуки билайлик, деб сизни чақиртиргандим. Бориб, ётиғи билан тушунтириб айтинг! Қизчангизга ҳам эҳтиёт бўлинг, жуда эҳтиёт бўлинг, ука!

Йигитали бугунги ҳангомалар ҳақида хотинига ҳеч нарса демади-да, кечга томон уч-тўрт кундан бери камнамо бўлиб қолган қайнонаасидан «ҳол-аҳвол» сўраб келмоқчи бўлиб, йўлга тушди. Юрак-бағри гуриллаб ёнаётган оловга ташланган гўшт парчасидай жижгинак бўлиб турган бўлса ҳам, босиклик билан қайнонага бор гапни тушунтирмоқчи, лейтенант айтганидай «тарбия» сабоғидан бир саҳифа очмоқчи эди.

Қайнона аввал куёвни яхши кутиб олди. «Ўғлим-ўғлим»лаб тўрга ўтқизди. Бироқ, Йигитали «чайналиб» арз бошлагандан кейин, бутунлай ўзгариб кетди. Кўзларининг соққаси ўйнаб, икки юзи кўкимтир тус олди. Йигитали худди портлатгичига ўт яқинлашиб келаётган бомба ёнида ўтиргандек, юрагини ховучлаб гапира бошлади. Гап Умидага келиб тақалганда, қайнона бирдан «портлади».

— Кўйинг-е, мижғов гапларни! Мендай бир бева-бечора кампирга ёрдам бериш ўрнига шунақа майда гап қилиб ўтиришга уялинг, йигит нарса! — Пошша хола қияланиб олганича, бобиллаб қўлини куёви томон силкиди.— Қандай кунларга қолди, бу бошим! Бир парча гўштни ювиб-тараб, боқиб, гулдай қиз қилиб, қўйнига солиб қўйсам-у, миннатдорчилик ўрнига яна манавундай таъналари ортиқча!

— Тушунсангиз-чи, гап Умида ҳақида кетяпти!

Пошша хола баттар туюқди:

— Мен шунақа тушунмайдиган, оми одамман. Ҳам-ма тушунини сизга берган... Хўш, Умидага нима бўпти? Ўлиб қолтими? Ёки ўша милиса уни турмага ташлабдимми? Озгина ёрдам берса берибди-да, ўзимнинг набирам! Мен шундоқ қизимни бериб қўйибман-ку, сенга! Яна, нима керак! — азбаройи ўзини туюлмаганидан, сўзининг охирида куёвини «сен»лаб юборди.

Йигиталида ҳам гурур устунлик қилиб, ўрнидан туриб кетди:

— Бизга ҳеч нарса керак эмас, тинчлик керак! Ўз ҳолимизга қўйинг.

— Сени ўз ҳолинга қўймай, кўрпангни бир бурчида пойлоқчилик қилиб чикапманми! Нима қилсанг, қияпсан-ку, кўп ҳаддингдан ошаверма!

Йигитали ортиқ чидолмади:

— Бўлди, пичоқ суякка бориб етди. Майли, нима қилсангиз қилинг. Орани очик қилиб кетаман. Қариндош-уруғ, таниш-билишларингизни чақиринг, нима даъволари бўлса айтишсин. Уйга бошлаб келинг!

— Менинг суянганим ҳукумат. Бошқа ҳеч кимим йўқ. Сендек пиёдал эру, ортдирган болаларини тирик етим қилиб ташлаб кетувчилар жазосини ўша беради.

— Ҳеч кимим йўқ, дейсиз. Наҳотки, ўғлингиздан кечиб юборган бўлсангиз! Агар сиз бориб айтмасангиз, мен бориб айтаман унга. Кимлигингизни шу пайтгача билмаган экан, энди билиб қўйсин!

Ўғил онасининг кимлигини жуда яхши биларди...

Йигитали шу топда сезибми-сезмайми, қайнонасининг нозик жойидан тутган эди. Пошша хола бир лаҳза илондай тўлғаниб қолди. Ранги ўзгарди. Аммо бундай дақиқаларда ўзини қўлга олишни ҳам биларди:

— Азимжон, ўғилгинам, ёлғиз ўз синглисини қўлингизда қанчалик хор-зор бўлиб юрганини аллақачон билган. Лекин, дамнини ичига ютиб, тишини-тишига қўйиб юрибди... Қизгинамнинг акаси билан учрашишга шунчалик муштоқ экансан, хўп, мен олиб бораман. Хўп!

— Олиб бориңг! Яна бошқаларни ҳам. Майли, кўпчилик нима деса, ўшанга қараб иш қиламиз. Ҳақилдоғимга келди! Бу бизнинг турмуш-турмуш эмас!

— Турмуш дегани — жиққи мушт дегани! Шунга чидамаган эркак-эркакми! — қайнона куёвига тантанавор қараб қўйди-да, хонтахта остидан сигарета чикариб тутатди.

Йигиталининг қайнонасига «тарбия» бобида ўтказган таъсири шу билан тугади...

Эртаси кунлик у талабаларни пахта теримига олиб. Сирдарёга жўнади...

Орадан икки ҳафтага яқин вақт ўтгач, фарзандли бўлганлиги ҳақида Тошкентдан хушxabар келди. Штаб бошлиги вазифасини ўринбосарига юклади-да, вақт алламаҳал бўлиб қолганига қарамай, Ховос станциясидан тунги поездга ўтирди. Сахар пайтида уйига етиб келди. Қайнона уни шод-хуррамлик билан кутиб олди. Киши бахтиёр бўлганда, қўнглидаги ғашликка ўрни қолмас экан.

ЎТТИЗ ИККИНЧИ БОБ

ҚУВҒИН

Хайри ача билан Пошша хола орасида гарчи ўн ёш нари-бериси фарқ бўлса ҳам уларни бир жойга ўтқизиб қўйиб, астойдил қараган кишига Пошша хола Хайрибидан йиғирма ёшларча кичикроқ кўринар, қон тепиб турган юзлари ҳали бардам, бақувват эканлигидан далолат бериб турар. Холдорхон унга ҳазил-мутойиба билан айтиб юрадиган таъбирига кўра «ўғирнинг сопидай таранг жувон» эди.

У салобат жиҳатидан ҳам қишлоқдаги кудасидай бир «ховучгина» аёлнинг нақ тўртовининг тошини босарди.

Лекин улар иккиси ҳам неварали, уйда ўтириб, «фарзандимнинг хузур-халоватини кўрармиканман», деган ниятларига етган пайт. Бироқ бу сўзни Хайри ача ўзича, болам уйли-жойли бўлиб тинчиб кетса, шунинг ўзи катта давлат, деб тушунади. Ўғлидан бирон манфаатдорликни хаёлига келтирмайди. Ўзига ҳам ҳеч нарса керак эмас. Чеварлигидан тушадиган оз-моз пул, колхоздан оладиган нафақаси етиб ортарди. Ҳатто, у Йигитали келганида, қийналиб қолмаяпсанми, набирамга қўнгли тусаган нарсани олиб берарсан, шаҳарда кўп бўлади деб, ёнига анча-мунча пул ҳам солиб қўяди. Фақат кампир бир нарсанинг ташвишини қилади: ёлғизлик, ўғлини, набираларини кўролмай «қўз юмиб қолиш» ташвишини! Шунинг учун Йигитали ҳар келганида «болам, пишиб, таппа тушай деб турган ўриқдай бўлиб қолдим. Тез-тез қорангни кўрсатиб тургин. Бирров келиб кетиб тур-

санг бўлди — менга шу дармон. Бахтиёрни олиб кел, ўғил набирамни ҳам бир кўрай», деб қолади. Нуқул ўлими боласи набиралари ҳақида ўйлайди.

Пошша холанинг фикри-зикри эса бошқа томонда. У бозор билан банд. Ёлғиз бир нарса—пулни ўйлайди. Шу ташвиш билан келажаги гамини қилади. Боласи орқасидан оз-моз фойда унса, бир оз кўнгли тинчийди, ўзини орзуси рўёбга чиққан онага қиёс этади... Унинг келажақда мўлжаллаб қўйган порлоқ бир нуқтаси бор, ўшанга қараб интилади. Ўша нуқтага яқинлашиб қолганга ҳам ўхшайди!

Баъзида Пошшахон ҳам Хайри ачадай «ўлим» ваҳимасига тушиб қолади. Бундай пайтлар, «юмуш»дан чарчаб келиб, энди чўзилиб ётганда, бирдан оёқ оғриги бошланиб қолган чоғда бўлади. Безовталанади. «Наҳотки қарияпман, наҳотки сал кўп юрганам билиняпти», деб васвасага тушади. Яна озгина «имиллаб» туришни ният қилади.

Ана ундан кейин, ўғил келмаса садқайи сар! Қизи яна иккита бола туғиб олса, ўзи билан ўзи ўралашиб кетади. Пошша хола неча йиллаб пешона тери билан топганини ўзига сарфлаб, худди ўша Оқмуллахон аядай қолган умрини роҳат-фароғатда ўтказилади.

Унинг назарида, бир пайтлар «бой» аяни кўриб қилган орзуларига энди етишаётгандай эди.

Оқмуллахон ая, юзларига ўхшаш сочлари ҳам оппоқ, қалин қошлари остидан тикилиб турадиган чағир кўзлари қоп-қора, барвастагина кампир бўлиб, Пошшахонларнинг бозор четидаги ҳовлисидан икки эшик нарида, саранжом, деворлари оқланган, дарвозаси нақшли ҳовлида яшарди. Одамлар бир-бирига қўрқа-писа айтадиган гапларга қараганда, унинг ўғли чекист бўлиб, аллақайси мамлакатда «хизмат» қилар, Оқмуллахон ўз ўғлини йиллар давомида кўрмас эди... Эндигина ўн уч-ўн тўрт ёшларга қадам қўйган Пошша қиз унинг олдига ҳар куни эрталаб, кечқурун иккитадан седанали нон олиб чиқарди. Ўшанда тўкин дастурхон ёзиқ бўларди. Баъзан хушига тутса, ма, қизгина, деб унга дастурхондаги пашмак, новотлардан берарди, кейин босиб ўтирган кўрпача қатини кўтариб пул оларди.

Пошшахон икки йилча кампирга иссиқ нон ташиб, унинг кўп «дуо»сини олди. Сўнг Оқмуллахон дунёдан ўтди. Иззат-икром билан кўмишди. Ўша аёл ҳақида дуррустроқ билгани, онасининг икки-уч оғиз «пулни тежаш-

ни билганидан бой бўлиб кетган. Мана энди умрини фароғатда ўтказяпти», дегани бўлди, холос.

Шундан кейин вақт ўтиб, Пошшахоннинг ёши ўлғайган сари кўз олдига ўша «бой хотин» — Оқмуллахон ая тез-тез гавдаланадиган бўлиб қолди.

Баъзан фотиҳасига «Оқмуллахон бибимнинг рухлари қўлласин!» деб қўшиб юборишининг ҳам боиси шундан.

Ҳозир у гарчи бойвуччаликда ўзини ўша аяга тенглаштира-да, аммо бир жиҳатдан ундан фарқ қилиш режасини тузиб қўйган: аввало маҳалла оқсочлари даврасида бўлади. Шунча йил ўзидан бўшаб аралашолмаган кўни-қўшнилариинг тўй-маъракасида такаббур фозила кампирлар қатори савлат тўкиб ўтиради. Оёғидаги амиркон калиш махсиларга бир эмас. беш-олтиталаб ўғли борларнинг ҳам ҳаваси келади. Ахир қўшни Қоратош маҳаллалик Тўти отин ҳам бир пайтлар Чорсу бозорининг гуллатган, бирини ўнга қилиб пуллайдиган устаси фаранглардан эди-ку!.. Меҳмондорчиликларда дастурхоннинг тўри уники. Қўлида ҳеч кимда йўқ тасбеҳ. Расмана тоат-ибодатга ҳам тушиб кетган бўлади — кунига беш вақт номозни қанда қилмайди. (Бир томондан ўз соғлигига фойда, эрталабгиси — физкультура.) Худонинг даргоҳи кенг. Қилган илтижоларини ўз йўлида қабул қилиб, барча майда-чуйда гуноҳларидан кечиб юборади. Аёллар ҳам Пошша ая деб уни ардоқлайдилар, атрофида парвона бўладилар!

Пошша холанинг келгусидаги, йўқ, яқин ўртадаги орзуси ана шундай эди. Ҳатто у яхши ният билан «боқ-қол»дан ичидаги сичқоннинг кўзидай ойнага Макканинг суврати туширилган тасбеҳ ҳам сотиб олди. Қимматроқ бўлди қургур. Беш сўм! Бирок, худо йўлида пулни аямади.

Шундай қилиб, Пошша хола яна бир йилгина «ишлаб» олишни ният қиларди. Кўп вақт бозордан нари бўшаган сумкасини кўтариб тўғри қизиникига келарди. Бундан мақсад қизига бирдан-бир жонкуяр одам ўзи эжанлигини доим уқдириб туриш! Шунинг учун Лаълиникига ҳар келганда, ихтиёрсиз равишда бирон «насихат» қилмаса кўнгли ўрнига тушмаётгандай бўлаверарди.

* * *

Лаъли кейинги пайтларда ўз «ўтмиши»ни тез-тез ўйлайдиган, ўша кунларни эслаган сари баъзан ўзидан-

Ўзи нафратланидиган бўлиб қолганди... Ҳа, у ёшлиқдан онасининг таъсири биланми, «бошқачароқ» бўлиб ўсди. Тўғри, онасидай мол-дунёга ўч эмас, қимматбаҳо нарсаларга унча қизиқмасди ҳам. Аммо доим ўзгалардан ажралиб туришни яхши кўрар, айниқса бежирим, чиройли кийинишга ўчроқ эди. Ўз тенгдошлари орасида янги урф бўлиб келаётган, «модний» либос энг аввал ўзида бўлишни хоҳларди.

Лаълидаги мана шу «хислат» онасининг «яқин одами» Анварбек учун айна муддао бўлди. Қизнинг қўнглини овлаб, тез кунда ўзига ром этди. Ҳатто ўзи бошлик магазинга ишга ҳам олди. Бироқ Анварбекнинг Лаълини қўғирчоқдек ўйнатиб юраман деган орзулари амалга ошмади: қиз ўта илтифотли бўлгани билан «гап уқмас» ўжар ҳам эди. Мана шунинг учун Анварбекни доғда қолдирди: уни олдига сепилган қанча-қанча донлар зое кетди. Бундан паймонаси тўлиб юрган Анварбек қутилмаганда ҳибсга тушди-ю, кета туриб, Лаълидан қасос олди. «У билан ЗАГС сиз яшаб тургандик» деб ўта пасткашлик қилди.

Мана шундан кейин кўтарилиган миш-миш — маломатлар Лаълини шаҳардан бош олиб чиқиб кетишга мажбур этганди.

Орадан беш йилча ўтиб, бу гаплар босди-босди ҳам бўлди.

Кейин... ўша машъум янги йил кuni сахар-мардонлаб онаси кўтарган шовқин-сурон ва мана шунинг орқасида қурилган онлавий турмуш... Наҳот, бу турмушда ҳалигача тотувлик бўлмаса?! Бундай беҳаловат ҳаёт бир умр давом этавермас, ахир!..

* * *

Лаъли юз берган воқеалардан кўзи очилгандай бўлди: оилани онаси хоҳлаганидай йўл билан ушлаб туриб бўлмаслигига кўзи етди, бир кунмас-бир кун эри уйни ташлаб чиқиб кетган тақдирда, қонун уни, хотининг билан бирга яшайсан, деб мажбур этолмаслигига тушунди. Ўзи ҳам эрига қаттиқ боғланиб қолганлигини ҳис қилдида, унга қилган ортиқ «инжиқликлар»ини ўйлаб, юраги орзиқиби кетди. Шундай пайтларда ойисининг камроқ келишини истаб қоларди. Чунки у келди дегунча, албатта, бир жанжални бошларди... Лекин ўз онаи-зорига, келманг, деб бўладими! Туғиб катта қилган, вояга етказган...

Мана, бугун ҳам келди. Ранги сўлинқираб, коридорда ўтирибди. Лаъли эрининг ювилган кўйлагини ип дорга осаркан, ровоқ деразасидан уни кўриб қолди. Юраги ачишиб кетди. «Акамнинг аҳволи маълум. Фақат суянадигани — ёлғиз мен!» Сўнгра кўзи беихтиёр ўгли Бахтиёрга тушди. Тез-тез ишини саранжомлади-да, ичкарига кирди:

— Ойижон, нега бу ерда ўтирибсиз. Мен иш билан бўлиб... Уйга — набирангиз олдига киришг. Кеч ҳам бўлиб қолибди. Ҳозир мен овқатга уннаб юбораман, сиз набирангиз билан гаплашиб ўтиришг.

Пошшахон киравериш коридор бурчагидаги столга суянганича ўз ичини ўзи еб ўтирарди: аслида Лаъли анчадан бери қуёшқондан чиқиб кетди. Онасининг гапларини гап ўрнида кўрмайдиган бўлиб қолди. Қуёв «сан лаб гапирадиган, қизи эса индамасдан унинг сўзларини илжайиб тинглайдиган одат чиқарди. Бир пайтлар, Лаъли ҳали чимилдиққа кирмасдан туриб қилган насихатлари қайга кетди!

Бу алам анчадан бери Пошшахоннинг юрагини тирнар, гўё қизи унинг барча ўғитларини, ҳатто ўзини ҳам бир четга чиқариб қўйиб, эрига ён босиб кетаётгандай туюлаверарди.

Мана бугун ҳам кўнглидан ўтказиб юргани бўлди — ичкарига кириб келди-ю, қизи ўзини кўрмаганга солиб, ташқари ровоққа чиқиб кетди. Хўрлиги келди: «Наҳотки сен ҳам уйингга келганимдан норозисан! Шўрим курсин. Қиз бўлиб онангга қайишсангчи. Бундоқ «келинг» десангчи!»

Лаълини бир «узиб олмоқчи» бўлиб, шу сўзларини ичида калимадай қайтариб турганди, хайрият, унга инсоф берди. Икки оғизгина ширин сўзи Пошшахоннинг шаштини қайтарди. Ҳатто унинг чўккан кўнглини кўтариб юборди. Ичкарига кириб, ўйинчоқларга кўмилиб, чиройли шилдироқчани ўйнаб ўтирган Бахтиёрни қўлига олди.

Пошша холанинг ўзига хос яна бир «хислати» бор эди. У она сифатида қизининг қай аҳволда яшаётганлигидан «кўз-қулоқ» бўлиб туришни ҳам ўзига фарз деб тушунар, бунинг тортмадаги ҳамённинг «оғир» ёки «енгил»лигига қараб биларди.

Ҳозир ҳам Лаъли Умидани яслидан олиб келиш учун чиқиб кетиши билан Пошша хола шкаф тортмасини очиб кўрди. Ҳамён «ўртача». Лекин, бу сафар унинг диққатини ғаладон бурчидаги зеб-зийнат учун ишланган кичкина қадимий темир қутича тортди. Уни қўлига олиб, қоп-

қоғини кўтарди-ю, қутича ичида ярақлаб турган соф олтин — иккита билагузук, олмос кўзли бир жуфт балдок, иккитаси зумрад, иккитаси ёқут кўзли тўрт дона узукни кўриб оғзи очилиб қолди. Бу камида икки-уч минглик мол эди! Шундай нарсаларни бир бурчакка ташлаб қўйганини-я! Ҳатто, қутичанинг қулфи йўғ-а! Дарвоқе, Лаъли бундай моладан «чиққан» нарсаларга қизиқмайди, фаркига бормаиди ҳам. Буни Пошша хола яхши билади... Қаердан келиб қолдийкин?! Эри-ку, олиб бермаган. Бунақа молларга ўзидан баттар бефарқ. У мавридини топиб, билиб олишни қўнглига тугиб қўйди.

Аммо Пошшахоннинг сабри чидамади. Лаъли яслидан Умидани олиб келганидан сўнг ётиғи билан сўради:

— Ўғлиниги эғнидаги қўйлак тугмаси илиниб қолган экан, тикиб қўймоқчи бўлиб, ип қидириб, тортмангни карагандим, бир қутича оғзи очилиб ётибди. Ичида ҳар хил тақинчоқлар ётибдими?..

— Ҳа, мерос эмиш. Қишлоқдан қайнонам бериб юборибдилар, — хоҳламайгина жавоб қайтарди Лаъли.

— Сенинг қўлларингга бунақа мис билан темирдан ясалган нарсаларни раво кўрмайман! Меросни ҳам шунақаси бўлармишми?! — деди она лабини чўччайтириб.

Лаъли ҳайрон бўлди. Бу зийнатларни тақинчоқларга ўчроқ бир дугонаси кўриб ишқивоз бўлиб қолган, агар сотсанг узугини ўзини палонча пулга сотиб оламан деган, лекин Лаъли қайнонасида мерос эканлигини айтиб ушмаганди. Ҳозир у онасининг сўзларига тушунолмай қолди, ошқонага чиқиб кетди. Шу билан мерос ҳақидаги гап тугади.

Орадан бир оз вақт ўтгач, дастурхонга палов билан шовла ўртасидаги гуручлари эзилиб, пишиб кетган шўрроқ бир овқат келди. Бундан Лаълининг ўзи ҳам ҳижолат чекди шекилли, шошиб овқатни яхши қилолмаганлигини айтганди, Пошша хола унинг қўнглини кўтарган бўлди:

— Бинойндай пазандасан, болам. Қолаверса, овқатнинг ёмони бўлмайди. Инжиқ, юраги тор одамларгина овқатни танлаб ейди. Нима, эринг бўлганда яна бир дашномни ермидинг? — она қўлидаги ялтироқ қошиқни лаган четяга тақ этиб қўйди-да, қизига тикилди.

Лаъли нима дейишини билмай ерга қаради. Кейин, барибир онасида жавобсиз қутулиб бўлмаслигига кўзи етди. Секингина:

— Энди у киши ҳам мазали, ширинроқ овқат егилари келади... Ўрганиб олдим.

— Ҳа, ҳамма нарсани ўрган! Ҳамма нарсани таш-
вишини қилавер. Сенга эрдан бошқа ҳеч нарса керак
эмас. Кўрпа-ёстиқ қилиб ётиб олсанг, бир кун бошинг-
да ўтирармикан, бу эринг. Рангингни қара!.. Шунча
ой индамай келдим. Энди чидай олмайман. Ахир онаг-
ман. Нега эринг сени ташлаб ҳар ёққа кетаверади?
Нима, у эрми ёки квартирантми! Қачон сўрасам,
уйига кетди дейсан, палон жойга кетди дейсан! Ё сендан
безор бўлганми? Эркакни уйдан безгани — унинг харом-
хариж йўлга киргани бўлади.

Қаердан биласан, тагида машина, биттасини ёнига
ўтқазиб олиб сайри-гулбоғ қилиб юрган бўлсачи... Аввал-
лари қандоқ қиз эдинг-у! Кейинги пайтларда ахлати бо-
шига чапланиб қолган ўнта болали кишлоқ хотинлари-
дай искирт бўлиб кетялсан. Энди ўзингга бундоқ қа-
рагин. Ён қўшнимиз Ўктам холангни келинлари бола ту-
ғиб қўлига олмаган. Нуқул қайинсингиллари, эри кўта-
риб юради. Ҳа, десанг, «пигурам бузилиб қолади» деб
ўзини сақлайди. Сен бўлсанг, нима, ўттизга бормаи па-
чокланиб, ўзингни майиб қилмоқчимисан. Бир қўлида
бола, бир қўлида хуржун билан тирикчилик қиладиган
бизнинг замонлар ўтиб кетган. Ҳозир давр бошқа. Хотин
эрдан баланд турса турадики, паст турмайди. Мана мен,
акангни қай қийинчиликлар билан боқиб катта қил-
дим, — у йиғламсиради, — энди қилган яхшиликларимни
билдими, вафо қилдими! Кўриб, билиб турибсан, ўша лў-
лидай шаллақи, мачағар хотинини деб кетди. Қиздан
қайтади-ю, ўғилдан икки дунёда ҳам қайтмайди, деган-
лари чин экан!

Бу гаплар Лаълининг кўнглига шубҳа уруғини сеп-
ганди. У командировкадан қайтган эрини ғалати бир
кайфиятда кутиб олди. Йигитали ечиниб улгурмасданок,
«отпускамнинг тўрт кунини ҳам бурнимдан булоқ қилиб
яққарди» деб Бахтиёрни унинг кўлига тутқазди-да:

— Доктор, энди бола кўтарма, соғлигингга зарар,
деяпти! — деди.

Йигитали хотинининг яна бир оз «ўзгариб» қолганига
сабаб, кейинги пайтларда ўғринча-тўғринча серқатнов
бўлиб қолган онанинг таъсири эканлигини яхши тушу-
нарди. Лекин, қайнонасига келманг, деёлмасди.

Бир куни қайнона куёвнинг ичкари хонада соқол қир-
тишлаётганидан беҳабар, эшикдан кира солиб жоврай
кетди:

— Машинаси гаражида кўринмайди! Яна миниб би-
рон ёққа кетдими, дейман? Ҳадеб ишониб калитни кўли-

га бераверма! Сенга айтгандим-ку, ҳар хил аёлларни ёнига ўтқизиб, наҳс босади-да, касрига болаларинг билан сан қоласан, деб!

Йигитали бу гапга чидолмади, бутун вужуди қақшаб, юзидаги совун кўпикларини сочиққа артиб-артмай майкачан ҳолда коридорга отилиб чиқди.

— Яна нималар деяпсиз? — дея бақирди у овозининг борича ҳайқириб.

Лаълига гапириб турган Пошша хола орқасига ўтирилди-да, куёвигга ўқрайди.

— Ҳа, нима гап, тинчликми ўзи?

— Бунақа бемаъни ақл ўргатиб кетиш учун келади-ган бўлсангиз, бу уйга иккинчи кадам кўймаг! — деди Йигитали ўз табиатига ёт бўлган шижоаткорлик билан қайнонасининг юзига тик қараб.

Пошша хола ўзини баттар гўлликка солди:

— Вой ўлай, вой ўлай. Бу қанақа гап, қанақа тухмат! — у бошини сарак-сарак қилиб ёқасини ушлади. — Вой худо, курук тухматдан ўзинг асра, илоё!.. ... Ҳа, бирон бало бўлиб, осмон узилиб ерга тушдими?! — У гап қамчисини куёвигга урган бўлса ҳам, савол назари билан қизига қаради. Лекин жавобни Йигиталидан олди:

— Одамгарчилик ҳам керак!

Қайнона унинг оғзидан гапини юлиб олди:

— Хўп, одамгарчиликни энди сендан ўрганадиган бўпмиз!

— Мен ҳам гапирай энди! Шунча ёшдасиз-у, гўлсиз-а! Тўғрироғи, ўзингизни гўлликка соласиз, шунга ўрганиб қолгансиз!

Бу сўзлардан кейин Пошша холанинг ғазоби баттар қайнаб кетди. Куёвигга еб юборгудай бўлиб тикилди:

— Хўв, менга қара, нималар деяпсан ўзинг! Ҳа, мени ҳақорат қилган тилларинг узилсин! Шунча вақт пидамай келдим, энди у бу гапингга чидолмайман, чидолмайман! — Пошша хола қутилмаганда бор гавдаси билан Йигитали устига бостириб кела бошлади. — Қани ўша «чиқиб» қолган тилларинг, суғуриб олайми! — У афтини хунук бир тусга киритиб, куёвнинг тумшуги олдида омбур қилиб қисилган бармоқларини ўйната бошлады. — Қани айт, яна қандай ҳақоратинг бор, номард!

Йигитали чидаб туrolмади. Даҳани остидан қайнонасининг кўлини силтаб, олиб ташлады. Мана шундан кейин асло қутилмаган ҳодиса юз берди: муңкиб кетди-ми, ўзи атайин қилдими, Пошша хола орқасига сурилиб, гул эгиб ўтириб қолди... Унинг пол муштлаб қилган

ҳақоратларига одам эмас, бошқа ҳар қандай жонзот ҳам пўст ташлаб юборарди...

— Йўқолинг бу ердан! Керак бўлса ана, қизингизни ҳам олиб кетинг! — Йигитали эшикни ланг очди-да, қўли билан ташқари томонни кўрсатди.— Қани, йўқол бу ердан!

Қизининг қўлида «аранг» турган Пошша хола бу гаплардан чаён чаққандай тўлғониб, тагин хуружга ўтди:

— Тилларинг узилсин илоё, худо олсин сендай безорини. Йўқол ўзинг бу ердан. уйни бўшатиб қўй! Мана энди кўрасан, ҳали ким-кимни хайдаркин! Шу ёшга етганда оппоқ сочим билан сендан сўкиш эшитсам, дўқингни кўтарсам, энди калтагингни еб қандай чидайман! — Бирдан Пошша хола пиқ-пиқ йиғлаб юборди. Лаъли уни суяди...

Бир оз дақиқа ўтгач, Йигитали мудҳиш рўёлардан ўзига келиб ер остидан ўғринча хотинига нигоҳ ташлади. Унинг юзидан тақдир чамбарчас боғланган кишилар юрагида бўладиган ачиниш, раҳм-шафқат белгилари кўринмас, балки ўзига нисбатан ошқора хусумат, газабнок нафрат чақнаб турарди.

Йигитали шу дақиқаларда ўзининг ғоят ёлғиз, бесуюянчиксиз, бу уйда бегона одам эканлигини пайқади.

Бирдан қулоғи остида қайнонасининг «уйни бўшатиб қўй», деган гапи такрор эшитилиб кетди. Кейин қайси кундир Лаъли айтган «сиз уйда бўлмасангиз, ойим билан бинойидек ўтираминиз» деган сўзлари эсига тушди... Ҳа, ҳа, она-боланинг мақсадлари шу, уйни олиш. Йигиталини бу ердан қувғин қилиш!

Ўзи ҳам энди шунча гап-сўз, жанжаллардан кейин қай юз билан бу ерда яшайди... Болаларига қийин бўладиган бўлди. Илож қанча?

Йигитали ўзини қия очик турган эшикдан ташқарига отди.

ЎТТИЗ УЧИНЧИ БОБ

ПОШША ХОЛАНИНГ ҲИЙЛАСИ

Йигитали янги ишхона-Фозил Шоисмоиловичнинг қўлига илмий ходим бўлиб ўтганига бир ой тўлмай туриб, турмушида ҳам кескин бурилиш рўй берди. Яна ижарада тура бошлади.

Домла шогирдининг уйдан кетиш сабабини, тағни ўша эски гап, «чечан» қайнона буларнинг ишига аралашувидан бўлса керак, деб ўйлади-да, унга насихат қилди:

— Майли, бунақа ишлар ҳаётда бўлиб туради. Биз кеннойинг билан хафалашмаганмизми! Илгари неча марта жигиллашиб, неча мартадан ярашардик. Ҳадеб ташвиш тортаверма! Ҳали олдинда қанча яхши кунлар бор! — шундай деб унинг кўнглини кўтарган бўлди, яшаётган жойини сўради. Бизникига кела қол, бўш турган хоналардан бирида тураверасан», деб таклиф қилмоқчи бўлди-ю, «балки хотини билан яна топишиб кетар деган хаёлга бориб, индамай қўя қолди.

Ўигитали ётганда ҳам, турганда ҳам болаларни — Умида билан Бахтиёрни ўйларди. Ниҳоят, уч кун чидаб-чидамасдан, тўртинчи куни ишдан жавоб сўраб, фарзандлари олдига борди.

Бахтиёр отасини дарров таниди. Чоққиллаб келиб маҳкам қучоқлаб олди. Кейин ота-бола кўзининг чарақлаб турган қуёшли очик хавосида анча айланиб юришди.

Вақт пешинга яқинлашганда Ўигитали ўғлини «Боғча онага» топшириб, ўғлнинг у бетидаги катта болалар боғчасига ўтди. Умидалар группаси турнақатор бўлиб ташқарида сайр қилиб юрган экан. Қиз отасига кўзи ташгач, бир лаҳза юришдан тўхтаб, жойида қотиб қолди. Сўнгра унга томон чошиб кела бошлади:

— Ада, адажон, келдингизми! — Умида отаси бағрида энтикиб, бидирлаб кетди. — Анув-чи, мен сизни жуда соғиндим. Адамларга бораман десам, оймлар мени урдилар, анувчи, бувимлар, аданг ўлган, дедилар. Ёлғон-а? Улар доим ёлғон гапирдилар... Ада, қайга кетиб қолдингиз? Нега индамайсиз! Ачамларнинг олдиларига борган бўлсангиз керак-а?! Мени ҳам олиб кетинг, уларни жуда соғиндим. Ҳа, укам Бахтиёр ачамларни кўрмаган бўлса ҳам, жуда соғинган. Униям олиб кетайлик.

— Хўш, қизим, сал кейинроқ!

Ўигитали ичидан чиқиб кетаман деб турган юрагини чуқур бир хўрсиниш билан босгандай бўлди, қақдини ростлади. Умидани ерга қўйиб қўлидан тутди:

— Юр қизим, скамейкага бориб ўтирамыз.

Қизчанинг отасига айтадиган гаплари анча йиғилиб қолган экан. тинмай чуғурларди:

— Анувчи ада, мен ачамлар олдиларига боришни биламан. Кечкурун жўнайдиган кўк вагонли узун поездга ўтириб шаҳарга, ундан кейин, автобусга чиқиб, бир киш-

локқа бориб тушаман. Уёғини одамлардан сўрайман: «Хайрибиби чеварнинг набиралари... йўқ, йўқ, қизлари бўламан. Бодомзорга бораман дейман...

Йигитали ҳозироқ қизи станцияга чиқади-ю, поездга ўтириб, Бодомзорга кетиб қоладигандай, хавотирга тушиб, унинг гапини бўлди:

— Умида, мен шу ердман. Фақат бошқа жойда яшайман. Қишлоққа борадиган бўлсам, албатта сени ҳам олиб кетаман. Ҳозирча боқчангга қатнаб тургин, хўшми!

— Бахтиёрни ҳам олиб кетамиз!

— Албатта. Энди сен катта қизсан, уйга борганда укангга қараб тургин, уни йиғлатмагин...

— Бўпти. Сизам мени йиғлатмайсизми?

— Йўқ.

— Кеча келмаганингиздан кейин ойнларга билдирмай йиғладим?

— Энди ҳар куни келиб тураман, қизим.

— Мен ҳам уйда укамни ўйнатаман, уни йиғлатмайман...

Шу кундан бошлаб Йигитали болаларидан кунора хабар олиб турадиган бўлди.

Лекин бир куни — ўшанда ноябрь байрами арафаси эди — болаларни излаб бориб, на Бахтиёрни учратолди, на Умидани!

— Улар энди қатнашмас экан, — деди тарбиячи опаларидан бири, уни эшик олдида қаршилаб.

— Бутунлайми! — Йигитали бу сўзни савол оҳанги билан эмас, балки овозини пастлатиб ўзига-ўзи айтган бўлди-да, бошини ҳам қилиб, кўчага чиқиб кетди.

Мана, фарзандларини кўрмаганига икки ҳафтадан ошяпти. Жуда соғинди... Иложсиз, уларни ўйламасликка ҳаракат қиларди. Лекин уддасидан чиқолмасди. Ўғли билан қизи кўз олдида мунғайишиб тургандай бўлаверарди... Айниқса, ўн ойлигидан тили чиқиб, пилдираб йўлга кириб кетган, ҳозир бир ярим-икки яшар бола акси уриб қолган Бахтиёр «дад-да», «дад-да» деб тинмай унга талпинаётгандай бўлаверарди...

У шаҳар марказидаги машиналар шовқин-суронидан холи, тротуар бўйлаб бораркан, худди мана шу дақиқаларда боғчадан эмас, балки фарзандлари — Умида, Бахтиёрлардан бир умрга узоқлашиб кетаётгандай ҳис этарди ўзини. Ахир бугун сўнгги қарорга келиб, хотини билан ажрალიш ҳақида ариза ёзди, судга кўтариб кирди.

Бу — ўз болаларини тирик етим қилиш учун ўзи қўйган кадам эмасми!

Унинг чап кўкрагини ўтдай бир нарса куйдирыпти. Худди костюмининг ички чўнтагида ярим варақ қоғоз — «ариза» эмас, лахча чўғдан ҳам баттар, аста-секин куйдириб, баданни яллиғлантирадиган дахшатли бир оташ тургандай... Йигитали Хадрага келганда троллейбусга ўтириб ланж ва кайфияти ҳар қачонгидан ҳам бузук бир ҳолатда яшаб турган хонадонига қайтди.

Бу ер ўз ҳолига ташлаб қўйилган каттагина ҳовли бўлиб, ўчакишгандай, худди бугун ҳувиллаб ётар, айвоннинг ўргимчак инлари босиб ётган пештоқидаги алмисоқдан қолган катта қора «лаганча» репродукторнинг доим минғиллаб турадиган овози ҳам эшитилмас эди.

Ҳамхонаси — ҳозир институт талабаси ўша бурчмуллалик Ғолибжон уйга бориб келаман деётгандай бўлди. Кетган шекилли. Йўқса, аллақачон бу ерда чирок ёқилган, керегазда шўрва ёки бирон егулик қайнаб турган бўларди. Шу дақиқаларда одам юрагини қон қилиб юборадиган даражада ҳавонинг қовоғи солиқ, осмон юзига қора қуримдай паға-паға булутлар тўшалиб ётарди.

Йигитали ҳовли яланглигини кесиб, тўрдаги хонага — дахлизга кирди.

Бу ер шунинг учун ҳам қабристондай рутубатли эдики, чор тарафдаги деразалари синиб, эшиклари қийшайиб ётган каталак уйчалар кишида худди кўҳна қасрнинг ташландиқ ҳужраларидай таассурот қолдирарди.

Ғолибжон Соғбоннинг сон-саноксиз жинкўчаларидан бирининг этагида жойлашган бу «қаср»-бошпанани қандай топган, унинг эгаси ким, Йигитали яхши билмасди...

Хуллас, у мана, уч ҳафтадан ошянтики, отнинг тақасидай икки зулфунли, эски заранг дарвозадан шу ҳовлига кириб келиши билан, ўзини мачитда тунаб юрган мусофирдай ҳис этади.

Ғолибжон камгапгина бола бўлса ҳам, ёнидалиги далда экан. Чой ичишарди, ундан-бундан гаплашиб, гурунг қилишарди. Вақт ўтганини билмай қолишарди...

Ғолибжон баъзан Йигиталиникига бориб қолганда, келин ойининг ўз эрига қиладиган муомаласидан жажли чиқар, «шундоқ одамни ҳурмат қилмаган хотин — хотинми!» деб қўярди ичида. «Ако»сидан хафа ҳам бўлиб кетарди: «Нега Лаъли кеннойининг барча гапларини индамай кўтараверади. Яна унга «сиз»лаб гапиради. Ёки бу аёлнинг бошқа бирон сирли «хислати» борми!

Гўзал бўлса — гўзалдир. Лекин бизнинг Бурчмулла қизлари ҳам шунчалик пасон кийиниб, ўзига зеб берса, ҳеч кимдан қолишмайди».

Хуллас, у «ако»сининг оиласидаги тотувсизликдан озми-кўпми хабардор эди... Шунинг учун бўлса керак, Йигитали бу ерга келгандан бери «нима бўлди, ако?» деб сўрамади. Балки, ғаш кўнглини баттар ўртагиси келмаётгандир. Фақат, кеча кечқурун худди катта одамлардек: «Кўп ўйлайверманг, озгина вақт ичида жуда ўзгариб кетдингиз» деб кўнглини кўтарган бўлди.

Бугун эса Йигиталини ёлғизлик эзарди.

Бу камлик қилгандай ҳавонинг рутубати, хувиллаб ётган «кўҳна қаср» — квартиранинг сокин салобати бир бўлди-ю, уни элита бошлади. Қаравотга ёнбошлаб, кўзи илинганини сезмай қолди. Бир маҳал ниманингдир «ув»-лашидан безовталаниб уйғониб кетди.

Ойна деразалари тиқирлар, ташқарида шамол аралаш жала қуярди.

У бошқа ухлолмади. Миясида қарама-қарши ўй ва тахминлар, бир бирини инкор этувчи фикру хаёллар бош кўтара бошлади.

Ҳа, у ўйлаши керак эди, ўйлаши! Икки бегуноҳ норасида гўдак ҳаққи, улар олдидаги ўз оталик бурчи ҳаққи, шундай қилиши керак эди! Энди буёғига нима бўлади?! Наҳот ростданам Лаъли билан ажралишса! Балки ўзида ҳам айб бордир?.. Илгари бир «катта» жанжал бўлиб, унинг садоси айрим таниш-билишлар қулоғига бориб етганда, кимдир «бошдан маҳкам ушлаш керак эди» дея гапнинг лўндасини айтганди. Лекин, буган тўғрими! Лаъли ўзини «ушлатадиган» қизмиди!..

Бирдан кўтарилган шамол тинди шекилли, энди ташқари осойишта бўлиб қолган, фақат шитирлаб ёмғир ёғарди, холос. Бу ёмғир гўё кўрпага ўралиб олган Йигиталининг устидан ёғиб, уни шалаббо қилаётгандай эди.

Йигитали ададсиз ўй-хаёллар остида кўмилиб қолган. кимир этишга мажоли йўқ бир ҳолатда эди. У шифтга эмас, гўё нимқоронғи чексиз осмон юзига кўз тикиб ётарди. Ундан нимадир изларди. Ҳа, излаётган нарсаси — хотинининг бирон бир фазилати! Ушани изларди. Лекин қоронғи бўшлиқдан бошқа ҳеч нарсани кўрмасди.

Ногаҳон кўз олдида бир парча оқ қоғоз — судга ёзган аризаси пайдо бўлиб кетди. У кўзларини маҳкам юмиб олса ҳам кўринаверди... Бирдан боши айлана бошлади... Ниҳоят, айланиш тезлиги пасайди ва кўп ўтмай таққа

тўхтаб қолди. Миясида турган оғриқ ҳам тиниб, унинг ўрнини чўяндек оғир, қарахт бир нарса эгаллади.

Шу аснода қанча вақт ётди, билмайди. Бир маҳал ўзига келиб, секин уёқ-буёққа аланглаб қарай бошлади... Айни шу пайт айвон шипидаги шаҳар узелидан ишловчи қора «лаганча» тилга кириб, атроф жимлиги бузилди. Йигит сергакланди.

«Майли, нима қилса қилсин! Бошқа илож йўқ. У билан энди яшамайман. Яшамайман! Болаларим ҳаққи, умр бўйи тоқ ўтаман!» Бу сўзларни хаёлан айтдим, овоз чқариб айтдим, ўзи сезмай қолди. Ўрнидан туриб кетди.

Намтоб ёмғирли тун этаги тонгга уланиб, осмон бўзара бошлаган, паға-паға булутлар карвони судралиб қаёққадир ошиқарди.

ЎТТИЗ ТўРТИНЧИ БОБ

Ўйинчоқ тимсоҳ

Ҳақиқатан ҳам Пошша хола усталик билан Йигиталининг энг нозик ерига ниш урганди.

Қуёвнинг болалари олдига келиб-кетиб юрганини эшитган заҳоти қизига шундай деди: «Майли, озгина қўйиб бер, илақиб олсин! Ана ундан кейин нима қилиш кераклигини ўзим айтаман... Эрим кетиб қолади, деб қўрқма, иккита бола билан ҳеч қаерга кетолмайди! Фақат, ҳозир арқонни узун ташлаб турибман, холос. Ҳали кўрасан, бир тортсам бас, худди бурнидан ҳалқа урилган ҳўкиздай остонангда пайдо бўлади!».

Бу гаплар Лаълининг чўкиб қолган қўнглини анча кўтарган, эридан яна умидворликка чорлаган эди.

Ниҳоят, Пошша хола арқонни тортди: «Каттасининг ақли балога етади, беш-олти кун орттиргани келгунча укасини эплаб туради. Пешиндан кейин ўзим қарайман» деди-да, Бахтиёр билан Умидани ясли-боғчадан олиб қолди... Мана, бир ҳафтадирки, Умида худди катта қизлардай укаси Бахтиёрга қарайди. Сал йиғлади дегунча «адамлар йиғлаганини ёмон кўрадилар, қўй-қўй, мана, сенга ўйинчоқ бераман» деб юпатади.

Пошша хола «иши»дан қайтади-да, кўзи тўрт бўлиб ўтиради. Фикри-ёди эшиқда. Шу алфозда бир ҳафтани аранг ўтказди. Отадан дарак бўлмади. Тоқати тоқ бўлиб ниҳоят, «набираларимни ўзим боқаётганимни қўшнила-

рим кўриб кўйсин» дея уларни ўз уйига олиб кетди. Хатто, бир кунни магазинчи қизга роса пуфлатиб, сувга ташласа сузадиган резина тимсоҳ ҳам кўтариб келди.

Бувисидан бунчалик мурувватни кутмаган Умида йўлак бошида кўлтиқлаб келаётган тимсоҳ-ўйинчоққа таажжубланиб қараб турди. Хаёлидан негадир «адам бериб юборган бўлсалар керак» деган фикр ўтди.

Бувиси айвонга етиб келди-да:

— Ух! — дея кўлтиғини бўшатди. Тимсоҳ учиб ерга тушди. — Ана сенга ўйинчоқ! Кўриб кўй, даданг олиб бермаган нарсаларни мен олиб беряпман. Қани уканг?!

— Ухлаб қолди, — титроқ овоз билан кўрқа-писа жавоб берди Умида ва нарироқдаги Бахтиёрга ишора қилиб кўйди.

— Яхши. Озгина қулоғим тинчиркан! — бувиси оғир қадам босиб ичкарига кириб кетди.

Қизча ерга тўшалган эски кўрпача устида ухлаб ётган укаси ёнига мунгайиб ўтириб олди. Унинг бу ўтириши жуда ачинарли, худди оғир мусибатда қолган катта ёшдаги одамни эслатарди. У ўйларди: «Адам бу ерга келмасалар керак, бувим билан уришиб қолишган. Нега онам икки-уч кундан бери келмайди»... Боғчасини, ўртоқларини хаёлидан ўтказди... «Нима учун бувим уйимизга юбормаяпти!.. Кечадан бери Бахтиёр йўталиб юрибди. Шамолладимикан? Касал бўлиб қолса, балки яхши бўлармиди! Яслисидаги ўша оқ халатли доктор опаси келиб, икковини олиб кетармиди...»

— Нега отангга ўхшаб бутун оламнинг ташвиши елкангга тушгандай тумшугингни осилтириб ўтирибсан! Юр, Холдор опоқингникига бориб келамиз... Анавуни кўрдингми, сенга! Ўйинчоқ тимсоҳ! Ҳў, ариққа обориб солсанг, ўзи лапанглаб сузаверади. У ердан қайтгандан кейин ўйнайсан. Тур ўрнингдан! — деб қолди бувиси Умиданинг хаёлларини зада бўлган қушлардай тумтарақай қилиб.

Қиз ўрнидан турди. Пешонасига кечки офтоб тушиб турган укасига термилиб қаради-да, кўрқа-писа бувисига нимадир демокчи бўлди.

Пошша хола бунни дарров фаҳмлади:

— Нима, укангми? — деди Умидага кўзини лўқ қилиб қараб.

Умида бош қимирлатиб «ҳа» тасдиғини қилганди, бувиси энсаси қотиб минғирлади:

— Султон суягини хорламас бўлмай ўла қолинг, жин ҳам урмайди унга. Ҳали у кўн ухлайди, ярим кечагача

чакаги очилиб кўз юлмаган, мени ҳам кўз юмдирмаган. Тошдай қотиб ухлаб ётибди!

Умида учун бувисининг гапи ҳукм эди...

Холдорхоннинг сариштали ҳовлисига қизчанинг иккинчи бор келиши эди. Холдорхон уни кўриб:

— Вой, бувисининг ёнига кириб, фойдаси тегиб қолган қиздан анонай!— деб Умиданинг пешонасидан, юзларидан чўлп-чўлп ўпиб кўйди.

— Ҳа, опоқиси, бинойидай дасёр бўлиб қолди. Келгунимча, укасига қараб, ҳовлини чиннидай қилиб супуриб сидириб ўтиради!

— Ҳали ҳам булар уйингиздами?

— Ҳа, боқиб ўтирибман. Номард отаси бир марта ҳам хабар олай демайди!

— Ўзингизга ўзингиз иш ортдириб юрадиган эринмаган одамсиз-да, Пошшахон!— Холдорхон уни айвонга етаклади, сўнг кўлидаги супургини Умидага тутди.— Қани қизим, дастёрлигингни бир кўрай! Менинг ҳовлимни ҳам супуриб берарсан, энди!

— Опоқиси, сиз айтасиз-у йўқ дермиди. Ахир бунақа ишларга ҳозирдан сиз билан биз ўргатмасак, ким ўргатарди! Ўзига, фойда! Вақти келиб бировнинг ҳовлисига келин бўлиб тушганда, қийналмайди!.. Қани Умидахон, супур қизим. Опоқингни бир хурсанд қилгин!

Бувиси уни ишга солиб кўйса-да, ўзи айвондаги кўрпачалар устига ўтирди.

Уй эгаси дастурхон ёзди. Яланглик четидаги икки парча гишт устида қайнаб турган рух самовардан чой дамлаб келди. Улар олинг-олинг қилиб чой ича бошлашди.

Умиданинг бирам нон егиси, конфет билан чой ичгуси келиб кетдики...

Ҳовли саҳни бувисиникидай катта эмасди. Шунинг учун бирпасда супуриб бўлди.

Холдорхон опоқи ўтирган жойида чой ўгириб ичиб ўтириб олқишлади:

— Умрингдан барака топ қизим, катта бўл!

Бувиси ўрнидан турди:

— Гуллари сарароқми? Ҳозир бир касодки, ҳамманинг кўлида гул. Одамлар қайрилиб қарамайди,— деб ток занги остидаги тахлаб, устига эски мато ёпиб кўйилган бир тўп гул боғлами томон кела бошлади.

— Энди айланай, ўрнини шудгорлаб, бошқа нарса экмоқчи экан, сомон баҳосидан ҳам арзон қилиб ташлаб кетди. Бир майдалаб кўрингчи. омадингиз келиб...

— Э, ўргилай Холдорой, — Пошша хола унинг гапни бўлди. — Бу ҳунарни қилиб кўрмаган бўлсам бошқа гап эди. Бундан омад келиши қийин, тиламчидай ўтган-кетганга, қўлингиздагини силқитиб, мана бунни ол, деб саргайиб туришингизга арзимаиди. Қанча экан?

— Уч боғ, — деди-ю ҳовли эгаси гул устидаги матони кўтариб юборди, — атир гули, гладиуси, ромашкаси... ҳар хилидан бор экан.

— Қиров теккандан кейин, буларнинг қиммати қолармиди. Хўш қанча — неча пул экан?

— Боғи уч сўмдан дегандай, ташлаб, чиқиб кетди.

— Уч сўмдан — уч боғ! Вой-буй, бу эски пулда тўқсон сўм дегани-я, шерикжон!

— Энди, мен шунчайки ўртадаги одамман. Ўзиники бўлганда бошқа гап экан. Қўшнининг моли. Айтилган баҳоси ҳам ўшаники. Агар норози бўлсангиз чақираман, келишарсизлар... Лекин, Пошшахон, янги пулда етаклаб келадиган ҳам анча-мунчага етар.

Пошшахон тут новдасида омонат боғланган гул дасталарини узоқ титиб кўрди. Кейин:

— Ҳа майли, зиён кўрсам — сиз учун, қолаверса шу қўшнингиз учун кўрай, олганим бўлсин! — деди.

У айвон рахидан икки бўз сурп олиб келди, ерга ёзди. Гул боғларини матога ташлаб бирини кичикроқ қилиб тугди. Кейин ўшани Умиданинг бошига қўяркан, «бор, кетавер, ҳозир орқангдан етиб бораман» дея ёнини кавлашга тушди.

Гул боғи зил-замбилдай оғир эди. Худди ўйноқлаб турган тарозининг зил посангисидай, қизчанинг бошини дам олдинга мункитиб, дам мўрт бўйинини орқасига қайириб юборарди. У нозик қўллари билан оқ сурпни икки жойидан маҳкам чангаллаб тутиб олган, юкни ерга тушириб юбормасликка ҳаракат қилар, фақат тезроқ юриб, укаси-Бахтиёр олдига етиб олишни кўзларди.

Ҳа, Умида фақат укаси — Бахтиёрни ўйларди шу топда. Ахир, катта ҳовлида ёлғиз ётибди. Эғнида юққа кўйлагидан бошқа ҳеч нарсаи йўқ. Уйғониб кетиб, яланг оёқ ҳолда зах ерда юрган бўлса-я. Ана унда шамоллаши баттар кучаяди, касал бўлиб қолади... Йўқ-йўқ, у боя ният қилганидай, касал бўлиб қолмасин!

Ҳозир, бувисининг уйида доктор чақирадиган телефон ҳам йўқ!.. Унинг ўйлари, беихтиёр укам машиналар тўхтовсиз ўтиб турган катта кўчага чиқиб кетдимикан,

деган хаёл билан аралаш-куралаш бўлиб кетди. Юрагини баттар ваҳм босди... Қулоқлари остида ёзда қишлоққа борганда Хайри ачаси айтган гаплар эшитилиб кетгандай бўлди: « келишингни худодан тилагандим — келиб қолдинг. Одам астойдил худодан нимаики тиласа — айтгани бўлади»...Умида ҳам илтижо қила бошлади: «Эй худо, ишқилиб укам уйғонмаган бўлсин.».. У шошарди. Укаси у ерда ёлғизлиги учун шошарди. Балки, шундай бўлмаганида, бўйин суякларини синдириб юбораётгандай, бошини пастга босаётган тошдек вазмин юкни аллақачон ерга отган, бувисининг етиб келишини кутган бўларди.

Қизчанинг назарида, бувиси билан Холдорхон опоқи ҳовлиси орасидаги масофа шунчалик чўзилиб кетган, чегу-чегараси йўқдай туюлардики, у умрида пиёда юриб, Бодомзорда адаси билан тоққа чиқиб ҳам бунчалик чарчамаган эди.

Ниҳоят... ниҳоят, кўзига таниш бир қанотли дарвоза кўринди. Унга яқинлашиб кела бошлади. Орқадан бувисининг:

— Дурустроқ ушлаб кўтар, ерга тушмасин! Эзилади!
— деган дўрилдоқ овози ҳам эшитилди.

Бу овоз қизчани сескантирди. Увишиб бораётган кўллари ва томири узилиб кетай деб турган бўйинларида қайта жон пайдо қилди.

Ниҳоят, ялангликка яқин қолганда, у бувисига йўл берди. Бувиси гулни ариққа яқинроқ — зах жойга кўймоқчи бўлди шекилли, уйнинг орқа томониغا ўтиб кета бошлади. Умида ҳам охириги кучини тўплаб, иморат муюлишидан шундоқ бурилганди, бувисининг «вой шўрим, энди менинг бошимга бу кўргилик ҳам бормиди» деб аюҳаннос солиб юборган қаттиқ чинқириғини эшитди. У бошидаги юкни отиб юбориб, овоз келган томонга югурди, югурди-ю, гулни ерга сочиб ташлаб оқ сури матони олаётган бувисига кўзи тушди. Бувиси ариқ ўртасидаги бир томони қаққайиб чиқиб турган тўсик-ходачалар томон чопди. У ерда ҳайқириб оқаётган сув устида тўсикқа тиралиб бир нима турар, бу — Умидага ариқда сузиб кетаётган ўйинчоқ тимсоҳни эслатарди.

Бувиси белидан сувга ботиб анҳорга тушди. Қўлидаги мато билан сув устидаги нарсани ўради ва даст кўтариб олди.

Қизчанинг юрагига ваҳима тушиб, кўрқиб кетди. Бирдан эсига укаси тушди. Бувисига ҳам қарамай ҳовли томон чопди. Бироқ, ҳалиги ётган жойида Бахтиёр йўқ

эди. Нарироқда дўмбирадай шишиб, кўзларини ўйнатганича ўйинчоқ тимсоҳ турарди, холос.

* * *

У қайнонасиникига кетаяпти. Бу ерни энди елкамининг чуқури ҳам кўрмасин, деб онг ичган ўша ҳовлига кетаяпти!

Ишхонасига бугун ўн тўрт, ўн беш ёшлардаги бир қизча кириб келиб:

— Мени Олима опа юбордилар, — деди. — Кеча Бахтиёр ўғлингиз бувиларникидаги катта анҳорга тушиб кетибди. Фарҳод ака командировкада эдилар. Олима опам телефон қилиб, сизни ҳеч қаердан тополмадилар... Дарров ўша ерга бораркансиз!

Йигитали кутилмаган бу хабарни эшитиши билан қозикда илиқлик турган костюмини кийишни ҳам унутиб, кўйлакчан ҳолда ўзини ташқарига отди. Қизнинг кимлигини, олдин бирон жойда кўрганми-йўқми, ҳатто қандай кўринишга эга — буни ўйлаб ҳам ўтирмади. Кўчага қандай чиқди, трамвайга қандай ўтирди — бу ҳам эсида йўқ.

Қуёш булутлар остидан юз кўрсатиб яна йўқ бўлди. Вақт пешинга яқинлашиб қолган, аммо тунги ҳавонинг захри кесилмаган эди. Йигитали қалин жемпер устидан костюм, ёмғирпўш, айримлари енгилроқ пальто кийиб олган одамлар ичида бир ўзи кўйлакчан кетмоқда. Баъзилар, олифтагарчиликни куз ҳавоси кўтармайди. дегандай ғалати қараш қилиб кўяди. У эса сезмайди. фикру зикри бошқа ёқда: «Омонликмикан! Нега Олима опа у ерга боришимни айтибди. Лаъли доктор чақирдимикан? Кампир сувга тушган болани ўзим даволайман деб «ирим-сирим» қилиб ўтирган бўлса-я... Ёки мени чақириб олиш учун навбатдаги найрангмикан, бу!»... Бирдан Йигиталининг вужуди совуқ қотган кишидай жунжикиб кетди. Ойнаси синиб тушган, шундоққина ёнбошидаги деразадан кириб, кўкрагига урилаётган изғириндан эмас, қандайдир шум хабарни сезгандек, шундай ҳис қилди ўзини.

Мана, трамвай унга қадрдон «Ўқитувчилар уйи» бекатига келиб бир лаҳза тўхтади-да, яна кетди. Икки-уч минутдан кейин, сўнгги бекат келади. Йўлнинг шундоқ бу бетидаги ўша кўк эшиқда уни нималар кутаётганикин? Ишқилиб, тинчлик бўлсин-да...

Йигитали энг биринчи бўлиб Умидага кўзи тушди. У эшик олдида деворга суяниб турарди. Қизини кўриши

билан сонларига тош битиб қолгандай ердан оғир узилаётган оёқлари енгил тортиб кетди. Қадамини тезлатди. Қизи томон ошиқди. Ораларида ўн беш қадамча қолганда Умида уни кўриб қолди. «Ада» деб қучоғини ёзиб, чопиб келди. Маҳкам бўйинларидан қучоқлаб олди.

— Она қизим, омонмисан! — дарров, юрагини ўртаб турган нарса ҳақида сўрашга ботинолмади. Атайин, ўзини-ўзи овутаётгандай, гапни айлантирмоқчи бўларди:

— Мени соғиндингми?..

— Ҳа, соғиндим. Кеча нима учун келмадингиз, укам ҳам жуда-жуда соғинган эди. Кеча... кеча... — у пиқиллаб йиғлаб юборди, — ўлиб қолди... Қоронғида кўмиб келишди.

— Нималар деясан, Умида! — Йигитали қизини шитоб билан бағридан юлиб олиб, юзларига ғазабнок тикилди...

Йигитали ўғлининг кичкинагина қабри тепасида ўкраб-ўкраб йиғлади.

Бир маҳал унинг ёнига соядай яна бир кимса келиб ўтирди, у — хотини Лаъли эди... Кейин орқадан мунгли тиловат эшитилди. Юзга фотиҳа тортилгандан сўнг кабристон қоровули:

— Бўлди, йиғламанглар. Фойдаси йўқ. Энди қолганларнинг умрини берсин! — деб уларни юпатган бўлди ва нарироқда турган Умидага қараб:

— Бор, ота-онангга, юринглар, уйга кетайлик, деб айт, қизим! — деди.

...Йигитали келди-кетди билан бир ҳафтача уйда бўлди. Шу вақт ичида эзилиб юрган бағри баттар қон бўлиб, ранги-рўйи таниб бўлмас даражада ўзгариб кетди.

Пошша хола уларнинг уйга келолмас, Лаъли биринчи кунлик ўғлининг жасади устида фарёд чекаркан. онасига айтадиган, анчадан буён кўнглида чўкиб ётган ҳамма гапларини айтиб олганди.

Бахтиёрдан жудалик уни кўзини очишга мажбур қилганди. Уч-тўрт кун ичида ранги сўлиб, кўзлари киртайиб қолди. У ўғилчасининг ўлимига чидаёлмай кўп йиғлади. Баъзан кечалари тўлғониб чиқарди. Илгари юзи ёпилган булоқдай, юрак қаърида увишиб ётган оналик меҳри мана, ниҳоят, кечроқ бўлса ҳам, жўш урди.

Хотинининг айтиб йиғлашлари Йигиталининг кўнглини ҳам мумдай эритиб юборди. Айниқса: «Шунчалик ношукурлигим бегуноҳ боламнинг бошига етди. Унинг

жонига мен зомин бўлдим. Энди кўзим очилди. Мени гуноҳимдан ўтинг, адаси», деб фарёд қилишлари унинг вужудини титратди. Йигитали Лаълининг бетасир, ёлгон йиғиларини илгари кўп кўрган эди, лекин бу сафаргиси унга бошқача туюлди, юрак-бағрини эзди. Келди-кетди босилгач, бир куни уни ёнига чақириб, кўнглини ёрди:

— Агар, шу гапларинг чин бўлса, — у хотинига биринчи бор рўй-рост сансираб мурожаат қилди, — Бахтиёрнинг бошига етган онанг энди бу ерга қадамини қўймайди... Бутунлай ундан кечиб юбор ҳам демоқчи эмасман. Бироқ... қайтариб айтаман, энди ақлингни йиғиб олсанг, ўзинг айтгандай, ўғлимизнинг бегуноҳ қони — у диван ўртасида чўкиб, онаси билан отасига олазарак тикилиб ўтирган Умидани кўрсатди, — мана шу фарзандимиз ҳаққи ақлингни йиғсанг, мен нима дердим! Сенга нисбатан менинг муносабатим қандайлигини ўзинг яхши биласан. Ҳеч вақт мушугингни «пишт» демаганман...

— Сиз нима десангиз, айтганингиз бўлади...

Шу пайт ўртадаги суҳбатни бўлиб, кетма-кет кўнги-роқ чалинди. Лаъли коридорга чиқиб эшикни очди. Бир фурсатдан сўнг, кўлида даста пул билан қайтиб кирди.

— Бир аёл, Госстрахдан ташлаб кетди, — деди у ўпкаси тўлиб. Йигитали хотинининг кўлидаги пулни кўриб, тескари ўгирилиб олди. Бошини эгиб, қизининг ёнига чўкиб ўтирди.

Бундан ўн кунлар чамаси олдин ёнидаги ягона — бир дона эски заёмга чиққан ютуқни қўлига олиб ҳам ўтирмай кассага топширган. Бахтиёрнинг номига ёздириб қўйган эди. Ўшанда бу пул шундай қора кунларида қайтишини хаёлига ҳам кетирмаган эди.

Йигитали аламини кўлидаги бир парча қоғоздан олаётгандай тинимсиз бурдалар, бу — судга топшириб улгуролмаган ўша кунги аризаси эди.

Лаъли нима қилишини билмай анча вақт ўртада туриб қолди. сўнгра китоб жавонининг пастки ғаладонини очди-да, пулни тақинчоқлар сандукчасига солиб, ёпиб қўйди.

Шу билан бу пул худди Хайри ача мероси каби анча вақт эътибордан четда қолиб кетди. Унинг бор-йўқлиги на хотиннинг, на эрнинг эсига тушди.

ЎТТИЗ БЕШИНЧИ БОБ

ТИНЧИМАС ОДАМ

Пошша хола қачонлардир ўз ўғлининг «бемехр қаз-зоб»лигини маҳаллага доврўғ қилган, хуллас, хасрат дастурхонини ёзмаган таниш-билиши қолмаган эди.

Мана шу кунларда эса, «эрига оғиб кетган» қизидан дод деб арз қилишга ийманар, охир-оқибатда ўз «обрўйи»га путур етиб қолишидан ҳайиқарди. Шу сабабдан тишини-тишига қўйиб, индамасдан юраверишни афзал кўрди.

Аммо вақт ўтган сари ичидаги алам туғёни сиртига уриб чиқа бошлади. Баъзан ўзича: «Боқиб катта қилиб қўйиб, энди бошим шу кунларга қолдим! Наҳот кечиб юборса...» деб қоларди. Чидолмай бу сўзларини бирдан-бир дардкаши — Холдорхон олдига бориб айтарди.

Бир вақтлар, «энди мен қизингиз ишига аралашмайман, куёвингиз ландовурроқ бўлгани билан ёнида катта-катта суйанчиқлари бор экан» деб очик гап қилганига қарамай, Пошшахон яна ҳар хил йўллар билан қизининг турмуш калавасини уникига чувалаштириб келаверарди. «Ҳеч кимим йўқлигидан, фақат сизни дардкашим ўрнида билганимдан, сиримни сизга тўкиб соламан. Ҳасратимни айтмасам бу ғам ўлгур бошдан-оёқ вужудимни еб қўядиганга ўхшайди, айланай. Эшитинг...» дея бир оз бўшаниб оларди.

Бир куни Холдорхон шундоғам куйиб юрган шеригини яна оловга итаргиси келмай, унинг сўзларини диққат билан тинглади-да, «қизингиз ўшанда боласидан айрилиб, алам устида билмай ҳар хил гапларни айтиб юборгандир, ҳали ўзига келиб, ақли кириб қолади» дея уни юпатган бўлди.

Ана шундан кейин Пошшахоннинг чакаги яна каттароқ очилиб, гапга гап уланиб кетди.

— Илоё айтганингиз келсин, нафасингиздан ўргилай. Ахир, мен унга ёмонликни раво кўрармидим. Онасиман-а, онаси! Лекин, шунча ёшга етказиб, уйли-жойли қилиб қўйганингдан кейин, ўғил бўлса-ку, майли, алам қилмайди, қиз боши билан онадан кечиб юбориши ҳеч бир мусулмоннинг иши эмас! Бошимга катта мусибат — азадорлик тушиб турган бир пайтда, яримта қўнглимни оғритиб, юзимга оёқ тираб, кетиб қолган бўлса ҳам майли — кечираман! Дунё тор бўлгандаям — она бағри

кенг бўлади... Айланай, бир йўлингиз тушиб магазинга бош суқсангиз, икки оғиз шу сўзимни етказинг, ўргилиб кетай! Гапга чечансиз. Қизимнинг феълини мендан тузукроқ биласиз, яхши сўзга илон инидан чиқади. деганлар... Бир савобли иш қилинг, Холдорой!

Пошша хола шундан кейин атрофига қоғоз ёпиштирилган дераза кўзларидан ҳовлига тикилиб жим бўлиб қолди. Ташқарида изғирин. ерлар усти тош қотиб музлаган, совуқ шамол ғужғон уради.

— Бирам кун совиб кетибдики. эрталаб турсам. оёқларим увишиб қотиб қолай дебди. Ҳовли-уйининг мана шу томони ёмон — кишқировли кунлар бошинг ташвишдан чиқмайди: ҳали ўтин обкел, ҳали ўт ёқ, сандалга кўр бос! — Пошша хола уй эгасига олдинги айтган гапларини маъқуллаётган бўлиб, мавзунини об-ҳавога буриб юборганди. Шу билан ўзидан-ўзи исийдиган қизининг «беташвиш» уйини хумори тутиб, қўмсаб кетди.

У ҳар йили кунлар совий бошлаши билан ошхона ёнбошидаги хонага доим бурама қулф осиблик турадиган оғир ёғоч сандиқ, яна иккита кўрпача-ёстик билан кўчиб келиб олар, кишни ўтин-кўмир ташвишисиз ўтказишга ўрганиб қолганди. Одатда у кўпроқ ноябрь байрамини «дом»га кўчиб келиш билан нишонларди.

Бу йил эса, мана декабрь ҳам келдики, уйда ўтирибди.

Бир оз азадорлиги ўтиб, ҳоври босилгандан кейин қизи — Лаълининг «юринг ойи» деб эшиқдан кириб келишини кутганди. Аммо, ҳамон ундан дарак йўқ.

Кунини кеча совуқ жуда шаштига олавергач, олти йилдан бери очилмай ётган сандал кўзларини тупроқ ва гувалалардан тозалади. Чўғ қилиб солди. Зах уриб кетган экан ҳеч исимади... Кечқурун совуқ кўрпага ўралганича ухлаб қолди.

Эрталаб бозор ҳам ўнгидан келмай, жуда сиқилиб кетганди, мана энди, Холдорхон олдидан юрагини бир оз бўшатиб қайтиб келяпти.

Бари бир кўнглида ғашлик. Уйинга эмас, ҳувиллаб ётган қабристонга келаётгандай ҳис қилади ўзини. Унинг учун яқин қолган кексалик гаштининг боши мунча ташвишли бўлмаса!

* * *

Лаъли онасига яқин бир жойда яшаб туриб, қарийб икки ойчадан бери ундан хабар олмади. Ўзини

ишга-ю. ёлғизи бўлиб қолган боласига урарди. Қаердан-дир топиб келган пазандалик китобини варақлаб, Умида-нинг кўнгли тусаган овқатни тайёрлашга тушарди.

Лекин, уни бора-бора бир нарса эза бошлади. Хона-донда онасини ҳеч ким эсламай қўйди. Ҳатто Умида ҳам бирор марта «бувим» демади. Наҳот, ойиси шунча-лик одам қаторидан чиқиб қолган. Бу унинг ўзига қандай таъсир қиляптийкин! Ёки, эрига билдирмай ров олдига бориб келсинми...

Лаъли шунақа қарама-қарши хаёллар билан юрган кунларнинг бирида уни йўқлаб магазинга Холдорхон келиб қолди. Ундан онанинг «оғир аҳволи», ўзини анча олдириб қўйганлиги, нуқул Лаълихон деяётганлиги ҳақи-даги гапларни эшитгач, юраги эзилиб кетди. Ишдан барвақтроқ чиқди-да, икки тўр халтани тўлатиб, такси билан ўзи туғилиб ўсган ҳовлига борди. Лекин, кечки пайт доим уйда бўладиган ойисини тополмади. Одатда қоплама қулфда беркитиладиган кўча дарвозаси зулфи-нида яна бир катта осма қулф турарди. Лаъли эсини та-нигандан бери бундай қулфни биринчи бор кўриши. Хай-рон бўлиб қайтиб кетди.

Индинига... ундан кейинги кун ҳам ишдан қайта ту-риб, тўғри ҳовлига келди. Қулф ҳамон осиелик турарди.

Тўртинчи кун келишида у ташвишга тушиб қолди. Ойиси қаёққа кетдийкин?! Акасиникида эмасмикан? Бунақа бир жойда узоқ қолиб кетиш одати йўқ эди-ку! Таксидан тушмай, шофердан Юнусободга қараб хайдаш-ни илтимос қилди:

Онаси акасининг уйда ҳам йўқ. Ёлғиз ўзи ўтирган келинойиси, анчадан бери бу ерга келмайдилар, деди.

Лаъли чиндан ҳам таҳликага тушиб қолди. Касалхо-нада бўлса-я! Бечоранинг ҳолидан ҳеч ким хабардор эмас. Ҳатто, акасининг уйдагилар ҳам у қаерда, билиш-майди. Ҳақиқатан, онаси қаерда, қандай топса бўлади?! Лаълининг боши қотди. Суриштириш керак. Холдорхон опа билар, ҳеч бўлмаса, бирон дарагини айтар! Ҳозир анча кеч бўлиб қолибди. Холдорхон опаникига эртага ўтади.

Лаъли сўник бир кайфиятда уйига қайтди. Эри нима гап, деб сўрагани, савдонинг сустиги, «у квартал план тўлмай қолишлигини» важ қилди.

Эртасига Холдорхонникига ўтиш учун ҳожат қолма-ди. Кўча эшикдаги қулф олинган эди. Лаъли ҳовлига отилиб кирди. Онаси айвонда эски бир рўмолчага беш-

олти қулфни бир қилиб тугаётган экан. Қизини кўрди-да, унга ўзини ташлаб, ҳўнгиллаб йиглаб юборди:

— Шунча куйганларим етмасмиди, болам. Энди буёғига куйдириб нима қилардинг, беш қунлигим борми-йўқми...

— Ўзингизни мунча олдириб қўймасангиз! Қайси касалхонада ётдингиз? Тобингиз йўқлигини эшитиб изламаган жойим қолмади.

— Сен сўрама, мен айтмай! Жуда қийналиб кетдим. Энди ўзимни худога топширдим. Нима бўлсам ҳам ўз уйим — ўлан тўшагимда бўлай!

Она «касалхона»дан яқиндагина қайтган шекилли, ҳали печка ҳам ёқилмаган, сандал ҳувиллаб ётарди.

Лаъли олов ёкиш учун ташқаридан ўтин кўтариб кираркан, айвон эшигидан бир эмас, иккитадан янги қоқилган халқаларга кўзи тушиб тажжубланди. Уй эшигида ҳам шу аҳвол.

Пошша хола ўзини оқлаган бўлди:

— Ҳайрон бўляпсан шекилли. Биласан-ку, мен отанг раҳматли топиб-тутиб бериб кетган ҳар бир нарсани кўз қорачуғидай сақлайман. Ўзингга эҳтиёт бўл — қўшинингни ўғри тутма!

Печка ёнгандан сўнг уйга бир оз илиқлик югуриб, файз ҳам киргандай бўлди.

Она-бола ўтириб, уёқ-буёқдан гаплашишди.

Қоронғи тушай деганда Лаъли кўзгалди:

— Умидани боғчадан олишим керак. Кўёвингиз бугун кечроқ келаман, дегандилар.

— Ҳали ҳам ўша, сахар кетиб — хуфтон келишимми?!

— Ойи! — Лаъли шундай кескин ҳаракат билан онасига ўгирилиб қарадики, бундан, бўлди, бас, «кўёвингиз» деб айтдим, энди унга тил тегизманг, деган маънони укса бўларди.

Пошша хола индамай қолди. Қизи орқасидан эргашиб кўча эшик олдига чиқаркан:

— Акангни хотини сендан бир ҳол-аҳвол сўраб келмоқчийкан... олдинам айтганди. Бугун ҳам келди. Олиб боринг, деб ҳоли-жонимга қўймапти, — деди паст овоз билан, борсак майлими қабилида.

— Ҳозирча тинч яшаб турибмиз. Тағни, орага бирон дилсиёҳлик тушмасин. — деди Лаъли ердан кўзини узмай ва бирдан бошини кўтарди. — Хайр, яхши қолинг!

Шундан кейин онасининг шишинқираб ранги кетиб қолган юзлари тез-тез Лаълининг кўз олдига келадиган.

уни кўп ўйлайдиган бўлиб қолди. Хафта ора хабар олиб тура бошлади. Ҳар келганда онаси «чўкиб» бораётганини сезгандай бўлар, айниқса унинг зорланиб, ниқиллаб-синкиллаб, «қишдан чиқолмайман шекилли» деган дийдиёлари юрак-бағрини ўртаб юборарди. Шундай пайтларда Холдорхоннинг, «бари бир она, сени дунёга келтириб қўйгандан кейин, сўқишга ҳам, уришга ҳам ҳаққи бор. Унга жаҳл қилиб юрганинг билан, кечиб юборолмайсан. Эр топилаверади, она топилмайди. Одам кексайган сари шунақа бўлиб қолади. Унинг беш кунлиги борми-йўқми...» деган гаплари эсига тушар, гўё онасидан бугун ё эрта ажралиб қолаётгандай бўлаверарди.

* * *

Аслида Пошша хола касалхонада ётмаган, балки куёвини сал инсофга келтиришнинг янги бир йўлини ўйлаб тошган ва Бодомзорга қараб йўл солганди.

— Эшиқдан истаб-сўраб Маккаю Мадинани топишган экан, мен ҳам сизни шунақа қилиб топиб келяпман, дея ичқарига бош суққан аёлни кўриб, Хайри ача ўз кўзларига ишонмай қолди. Шошиб ўрнидан турди-да, танишдай туюлган меҳмонга пешвоз чиқди:

— Келинг-келинг, айланай, қизим Лаътихонининг оналаримсиз!

— Ҳа, худди шундай! Қудангиз бўламан, ўргилай!

— Вой қудагинамдан айланай. Келингинамнинг ўзларига ўхшаб турибсиз. Қайси шамол учирди, келадиган кунингиз ҳам бор экан-ку... Ҳозир, ҳозир, сизга атаб, сиз келганингизда соламан деб, асраб қўйган атлас кўрпачаларим бор, — камшир элчил ҳаракат билан ичқарига кириб кетди.

Меҳмон куда даҳлиз жиҳозларига ўғринча бир кўз югуртиб олди. «Яшаши чаккимас-ку, бу ерлар ҳам културна бўлиб кетибди».

Мезбон етти қават кўрпача, қўша-қўша парестиклар тўшаб, азиз меҳмонни сандал тўрига ўтқизди.

Фотиҳа ўқишиб, яна бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўраб кетишди:

— Ўзингиз биз томонларга бир айланиб бораё деманингиздан кейин, юрган дарё, дедим-да, белимни маҳкам боғлаб, поездга ўтириб келавердим.

— Ажаб қипсиз, қудажон. Қалай болаларим, эсон-омон юришибдим! Энди худо Бахтиёржонгинамизни кўп кўрибди, эшитиб бир ойча ўзимга келолмай юрдим. —

Ача кўзига ёш олиб, узун енглари билан арта бошлади.

— Нимасини айтасиз. қуда, бизларни ҳам доғда қолдириб, юраklarимизни тилка-поралаб кетди. Ўзи, бирам ширин, бирам тўлпоқдай бола бўлгандики... кўз тегди айланай, кўз!

— Болам ҳар ой сайин каттасию кичигининг сурати-ни юбориб турарди. баъзан ўзи олиб келарди. Энди, кўзим тушди эзилиб кетаман.

— Пешонага битгани шу экан, чидашдан бошқа иложимиз йўқ. Бошимга шу кўргилик тушгандан бери, давлана касалига мубтало бўлиб қолганман, қудажон! Бир давланам ошиб кетади, бир қарасангиз пастлаб қолади. Ўғлим ҳар кунни олдимга келиб: «профисурга кўрсатай, озгина правитилствинни балнисада даволанинг» деб қистайди-қистайди-ей... Мен: «Хў, ўғлим, худонинг ўзи шифо берсин, қўй унақаларингни, беш вақт номозимни ўқиб, уйимда тинчгина ўтирсам бўлгани, ишингдан қолма», дейман... Келиним, катта дўхтирларга кўрсатаман, деб у томондан ҳол-жонимга қўймайди. — деб алоҳида кистириб қўйди.

Хайрибонунинг ўғли, иккинчи томонидан, кизи суянчик бўлиб, қўлтигидан тутган қудасининг «пиру бадавлат» турмушига жуда ҳаваси келиб кетди. Айни вақтда унинг баъманилиги, ўзига ярашган салобати, фозила аёлларга хос гапларининг маънодорлиги кампирни лол қолдирди. Намозхонлигини айтмайсизми! Катта шаҳарларда ҳам «мўмину мусулмончилик» борлигидан қувонди. Қудаси ҳақидаги аввал ўзида пайдо бўлган фикрларидан қайтди.

Бир-икки кун ичида Пошша хола бодомзорлик манман деган кампирларнинг ҳеч қайсисига насиб қилмаган иззат-икромга сазовор бўлиб, «Тошкентлик ая» деган ном қозониб кетди. Сал вақт ичида у етти-саккиз хонадоннинг азиз меҳмони бўлиб, ёш жувонларга «насиҳат» қилди, қуръондан «ривоятлар» айтиб, қарияларни оғзи-га қаратди.

Пошша хола неча йиллардан буён орзу қилиб, шунга интилиб ётган Окмуллаҳон аянинг обрўйини бу ердан топаётганлигидан хурсанд эди. Тағин беш-олти кун Бодомзорда турса бўларди. Аммо, кейинги кунларда уйдан кўнгли алағда бўлиб, егани ичига тушмай қолди, тушига ҳар хил ўғрилар кириб чиқди.

Бир ҳафтага чўзилган меҳмондорчиликдан кейин, кетар кечаси қудасига эҳтиёткорлик билан ёрилди. Аввал «илгариги қийинчиликлар-у, ҳозирги ёш-ялангларнинг енгил-елпилиги» ҳақида гапирди. «Келганда — ўзингиз

кўргандурсиз, қизим танतिकрок ўсиб қолган» деб. Лаълини койиған бўлди. Сўнг Йигиталидан нолиди. Болаларини ташлаб, уйдан кетиб қолганлиги, шаҳарнинг аллақандай «бузуқи аёллари» орқасидан тушиб кетганлиги, ҳатто бу-нинг касри келиб Бахтиёржонга урганлиги ҳақида ҳам гапирди. Охир асосий мақсадга кўчиб:

— Иккала ёшни насиҳат билан йўлга солайлик! Сиз ўғлингизни, мен қизим Лаълини тежаб-тергай! Иккиси ҳам катталарни ҳурмат қилишни ўргансин! Нима дедингиз, айланай қудажон?.. Лекин зинҳор-зинҳор мени бу ерга келганимни Йигиталижон ҳам, келинингиз ҳам билмасин!

Кудасининг «меҳр-оқибатли» аёллигидан ичида хурсанд бўлиб кетган Хайрибиби ўғли буёққа келиши билан уни яхшилиб «йўлга солиб» қўйишини айтиб, Пошша ҳоланинг кўнглини кўтарди. Ҳатто у «бевош»ни қўлга олиб, эртами-кечми тергаб туришни қудасига топширди.

Умуман Пошша хола бодомзор «зиёрати»га кетган бир ҳафталик вақти учун ачинмади. Чунки қудасига озми-кўнми ўзининг кимлигини кўрсатиб қўйди. Энг асосийси, халимдай Хайрибиби эътиборини қозонди, ўз тарафига олди.

Лекин Пошша ҳоланинг кўнгли бир нарсадан тўлинкарамади. Чунки қишлоқдаги онасининг оғзаки гапи билан куёви дарров унинг йўлига тушиб кета қолмаслигини у яхши биларди...

«Энди нима қилдим?» Бодомзор сафаридан янги қайтган Пошша хола эшикларга солинган қулфларни рў-молга туғиб, шулар ҳақида бош қотириб турган бир пайтда эшикдан Лаъли кириб келди.

Она ўзининг қишлоққа борганлигини билдирмаслик учун баҳона топиб ўтирмади. Қизининг ўзи уни касалхонада ётган деб ўйлаб, муомалани ҳам ўшанга лойиқ қилди.

УТГИЗ ОЛТИНЧИ БОБ

КУТИЛМАГАН МЕҲМОНЛАР

Бодомзор тоғлари кампирларнинг доқа рўмолидай оппоқ қалин қорга бурканиб ётар, бу йилги қиш гарчи барвақт тушган бўлса-да, кейинги кунлар ҳаво илиб, ер ости бўшай бошлаган, дала юзига қадам босган қиши гиззасингача ботиб кетадиган пайт эди. Лекин, кечалари совуқ ҳам авжида. Печкали уйлардан буруқсаб тутун чиқар, сандаллар ҳамон бозиллатиб қўйиларди.

Бағрини оловга бериб ўтирган ачанинг боши қотган эди. Иложини топса ойда бир-икки бор хабар олиб турадиган ўғли мана, бир ярим ойдан ошяптики, ҳамон дарағи йўқ. На хат-хабарни бор, на ўзи!

«Ўшанда, боламни юрагида нима дарди бор, билмай-нетмай, қудам тушмагурнинг сўзларига кириб, қаттиқ гапириб юборгандим, хафа бўлиб қолдимикин! Ахир, илгариги гап кўтарадиган вақти ўтган. Катта идорада ишлайди. Аллақачон оқ-қорани ажратадиган бўлиб қолган!.. Нима қилай? Назира билан Комилжоннинг олдига тушиб кетаверайми... Яна, келиб-келиб, айриплонга ўтирсам-а!

Осмонда учиб борса-ю, бирон дов-дарахтга урилиб кетса борми! Яхшиси худо деб уйда ўтирганим маъқул. Ўғлим, янги йилга келиб қолса ажаб эмас! Кеча Назира янги йилга тўрт кун қолди, деб айтаётгандай бўлувди. Келсин яна бир исканжага олай. Қудам айтганларидай, жуда бемехр бўлиб кетганга ўхшайди! Шу он дарвоза олдига гувуллаб тўхтаган машина овозидан кампирнинг хаёллари бўлиниб кетди. «Ана, додим худога етди шекилли», деган ўй билан ўрнидан турди. Пахталик гушписига ўралиб, ташқарига чиқди.

Ўовлига тушиши билан «ғарч — ғурч» қор босиб келётган кимларнингдир оёқ товушини эшитди, муюлишда олдинма-кетин уч кишига дуч келди.

— Яхши ўтирибсизми, буви! — деди олдинда келётган киши меҳрибонлик билан. Унинг «иссиқ» чехраси билан овози кампирга танишдай туюлди.

— Келинлар-келинлар, айланайлар! Вой, ўғилгининг домлаларидан ўргилай.

Муҳсиннали аканинг орқасидан Йигитали келар, у анча ўзини олдириб, кўзлари киртайиб қолган эди.

Меҳмонлар кийимларини ечиб қозикқа илишгунча, сандал устига янги кўрна, атрофига кўрпачалар тўшалди.

Хайри ача Муҳсиннали домланинг ёнида ўтирган савлатдоргина оппоқ сочили кишини дафъатан танийолмади. Кейин, шаҳардан келиб, Комилжон билан Назиралар тўйида маъруза ўқиган кишига ўхшатди. «Бу одам ҳам биронта катта домла бўлсалар керак», деб қўйди ичида жавондан қанд-курса олиб патнисга тераркан...

Муҳсиннали аканинг ишораси билан Йигитали даҳлизга чиқиб, боя ўзи кўтариб келган катта чамадон билан яна бир тугунни олиб кирди.

Домла кампирга ўғирлиб:

— Ача, буни Салимахон келинингиз бериб юбордилар! — деди.

— Овора бўлиб, нималар кўтариб юрибсизлар... Нега ўзларини олиб келмадингиз? Янги жойида зерикмай ўтирибдиларми?

— Зериккиш йўқ. Таниш-билишлар билан бир жойдамиз. У ерда Фотимахон дугоналарини топиб олганлар. — Муҳсиннали ака қаршисида ёстиққа ёнбошлаб ўтирган кишига қараб қўйди. — Энди баҳор яқинлашаверсин, ҳаммаларини жам қилиб лола сайлига олиб чиқамиз. Ҳозирча ўзимиз, бир каклик овлайлик деб Йигиталининг машинасига ўтирдик-да, йўлга тушавердик!

— Ажаб қипсизлар, кеча ўғлимнинг ўртоғи Собиржон, какликлар тоғдан тушиб, ҳозир дон излаб, дара бўйларига ҳам келяпти, деб айтаётганди.

Муҳсиннали ака: «Но-о», деб қўйди-да, худди ўспирин йигитларга хос эпчиллик билан қаддини кўтариб олди. Кейин «овимизнинг бароридан келгани мана шу! дегандай, ёнидаги шеригига маънодор қараб қўйди. Бу билан: «Роса лоф уриб тоққа чиқиб, қуруқ қоп билан қайтиб келиш овчиларга теккан касал, бизлар ҳам биронта тирик жон отолмай, қуруқ милтиқни қўлтиқлаб қайтамиз» деб йўл-йўлакай ҳаммани астойдил ишонтириб келган Тожиддин аканинг руҳини кўтариб қўймоқчи бўлди.

Меҳмонлар дарагини эшитиб елкасига йўл-йўл бекасам тўн ташлаб олган қўшни йигит Комилжон чиқди-ю, ҳамма билан қучоқ очиб кўриша кетди. Айниқса боғдорчилик бўйича таниқли олим, Назиранинг домласи профессор Тожиддин Жалилов билан эски кадронлардай узоқ ҳол-аҳвол сўрашди:

— Кечагина сизни эслагандик, домла! Назира ҳойна-ҳой ҳозир уйингизда ўтирган бўлса керак!

— Нечук?

— Кўрбулоқда фарқ пишиқчилик. Буёғига ҳам фотиҳа берасиз энди. Янги йил дастурхонига деб буюртмачилар кўпайиб кетган.

— Битта фотиҳа бўлса — осон экан. Мени қизи тушмагур, Кўрбулоқ устига бутунлай полиэтилен тортамиз, маслаҳат беринг, деб қидириб юрганмикаң, деб ўйлабман!

Ўртада энгил кулги кўтарилди.

Салдан кейин Тожиддин ака бир Комилжонга, бир ўтирганларга қараб, гапига қўшимча қилди:

—Лекин. Назирага қойил қолиш керак! Қанийди энди ҳамма ҳам мана шу қиздай ўз ишини севган, жон куйдирадиган тиришқоқ бўлса! Табиатни, ерни жон-дилидан севса! Заминимиз сахий. Бир қарич таёкни қаерга ташласанг кўкариб, бир-икки йил ўтмай ширин-шакар мева ҳада этади. Кўрбулоқдай инсон меҳрига муҳтож қанча жойлар бўш ётибди. Республикамизда эса, эхе... бундай жойларнинг чек-чегараси йўқ... Яна бир нарса мени ўйлантириб қўяди, яқинда хомчўт қилиб чиқдим: Ўзбекистондаги ҳар бир жилга, ариқ, анҳор — қўйинг-чи, оби-ҳаёт бориб етадиган жой борки, назардан қолдирмай, қаторасига ҳосил берадиган дарахт экиб ташланса, одамларимиз бозорга мева олиб чиқиб сотган кишидан қулишган бўларди. Ўтган йили фарқ пишиқчилик пайтида Тошкентга борсам, бозорда шафтолиннинг килоси тўрт сўм-а! Одамлар олишяпти!.. Хуллас, дехқонимиз, ерни асрайлик, деяверамиз-у, қадрини ўзимиз билмаймиз, нон ушоғидай кўзга суртмаймиз. Шу маънода Назирахоннинг ишини қанча қадрласак ҳам оз!

Мухсинали ака ер остидан Ўнгиталига бир қараб қўйди. Унинг бу қарашида таъна-маломатга ўхшаш бир нарса бор эди. Ўнгиталига бу қараш қаттиқ ботди чоғи, ўрнидан туриб кетмоқчи бўлди. Хайрият, шу пайт эшикдан Собиржон кириб келди-да, Тождиддин аканинг гапи бўлинди... Сухбат ов мавзусига бурилиб кетди.

Собиржон овчиларга хос кўтаринкилик билан, бу борада қўп ажабтовур ҳикоялар сўзлаб берди... Бироқ эртаси ов у айтгандай «тўкин-сочин» бўлмади. Пешиндан кечгача тоғ ёнбағрларини кеза-кеза бор-йўғи тўрттагина каклик отишди, холос. Орқага қайтишгунча анча олислашиб кетишган экан, роса қийналишди. Айниқса Ўнгиталининг жон-жонидан совуқ ўтиб кетди. Яхши ҳам ёнида Собиржон бор экан, уни баъзан қўлидан тортиб, баъзан суяб тоғ сўқмоқларининг қийин жойларидан ўтказарди. Бир пайт гап орасида қулоғига ҳазил аралаш шишигандай бўлди: «Ишдан чиқиб қопсан, оғайни. Ҳамма нарсани унутиб юборибсан. Альпинистлигиндан ҳеч вақо қолмабди-ку. Биласанми, ҳозир қаерда кетяпмиз?»

Ўнгитали пешонасидан бодраб чиққан терни кафти билан сидириб ташлаб, ҳозир қаерда туришганини билмоқчи бўлди. Ён-верига астойдил тикилиб қаради, ошпоқ қор уюмларидан бошқа ҳеч нарсани кўрмади. Орқасига ўтирилди. Шу топ у қўз олди қоронғилашиб, ҳеч нарсани англолмай қолди. Боши айланаётгандай ганди-

раклаб, катта қоя ёнидаги қор уюмига мункиб кетди... Нигоҳини олпоқ кенгликдан олиб қочиб, унда-мунда юлдузлар милтиллаб турган тимқора осмон юзига тикди, бир оз ўзига келгандай бўлди.

Эллик-олтмиш қадам нарида бир нарса ловиллаб кўзига кўриниб кетди-да, сесканиб ўша ёққа қаради. Собиржон нималардир дея, қадамини тезлатганича олов томон чоғиб кетди.

Шундоқ довоннинг нариги томонидан қўлида катта машъала кўтарган кимдир чиқиб келарди. Ғира-ширада унинг гавдаси аниқ кўринмас, лекин қаттиқ-қаттиқ гапираётган овози эшитиларди:

— Кутавериб тоқатимиз тоқ бўлди-ку! Биз, адашиб қолдиларинг деб роса хавотир олиб ўтиргандик!

Бу Комилжоннинг овози эди. Йиғтали аста юриб, ҳамма жам бўлиб турган ерга етиб келди-да, шундоқ пастга, сон-саноксиз чироқлардан ёришиб ётган Кўрбулокқа кўзи тушди. Ўзи эса, бир пайтлардаги «қадрдон» сўкмоқ бўйида турарди.

«Эҳ, Собир, қани энди ҳамма нарсани унутишнинг иложи бўлса!».

«Овчилар» ёнбағирликдаги ёлғизоёқ йўл бўйлаб Кўрбулокқа тушиб келишганида, вақт алламаҳал бўлиб қолганди.

Бир пайт Тожиддин ака Муҳсинали акага йўл четида саф тортиб турган ниҳолларни кўрсатиб:

— Мана бу беш гектар жойда ўсаётган «ғайритабиийроқ» дарахтлар — хурмо! Тўрт йилдан бери шароитимизга кўникиб қолди. Ҳатто бултурги қаттиқ қора совуққа ҳам чидаш берди! — деди ўз касбини жон-дилдан севадиган кишиларга хос завқ-шавқ билан, — эртага кундуз кунни хўп тамошо қилдираман. Ҳов нариги томондаги ҳаво шарларига ўхшаш улкан «чодирлар»ни кўряписизми, булар усти вақтинча ёпилган қўлбола лимонзор. Бу «ёпма боғ» усули — янги усул! Ҳали ҳеч қаерда қўлланмаган. Бундай қўлбола субтропик боғчаларни яратиш ҳам қулай, ҳам осон: ҳар гектар ерга табиий ўғит билан яхшилаб ишлов берилади-да, атрофини ўзимизнинг мирза теракларни қалин қилиб экиб «ўралади» сўнг-ра ўртадаги майдончага бизнинг иқлимга оз-моз «кўниктирилган» навдаги лимон кўчатларидан экилади. Уч-тўрт қатор қилиб экилган мирза тераклар эса, ҳам совуқ шамолни тўсувчи «девор», ҳам полиэтилен қопламани ушлаб турувчи таянч вазифасини ўтайди. Унинг ичидаги ҳарорат ҳаво паст келган ҳар қандай шароитда

хам«ноль» даражадан пастга тушмайди. Буларнинг бари — Назиранинг диплом ишида кўтариб чиқилган янгилик...

Йигитали Тожиддин аканинг гапини тинглаб бораркан, беихтиёр яна ўша эски дардлар ёдига тушиб, юраги зирқираб кетди.

...Дарвоқе, Собиржон ҳозир уларни қаерга бошлаб кетяпти! Анаву ойнаванд, айримлари устига оқ плёнкалар тортилган иссиқхоналар ёнбошидаги баланд шийпонгами? Ҳа, улар қачонлардир Назира билан дарс тайёрлаб ўтиришган жойга келишган эди.

Йигитали шийпонга яқинлашаркан, шундоққина Устунтош бўлаклари сочилиб ётган супадан тўрт-беш саржинча пастдаги ялангликда, меҳмонларга пешвоз чиқиб турган Назирани кўрди, кўрди-ю, қадамини беихтиёр секинлатди.

Назира эғнида шаҳарнинг ман-ман деган олифта аёллари ҳам кийишни орзу қиладиган шуба, оёғида иссиқ этикча...

Сўрашиш навбати Йигиталига келганда, Назиранинг кўзларида қандайдир изтироб аломати учқунлагандай бўлдимни ёки унга ўзи шундай бўлиб кўриндимни, ҳар қалай икковлари қўл бериб«расмий» вазиятда салом-алиқ қилишгунча, ўрталарида шунга ўхшаш ҳолат бўлиб ўтди.

Йигитали мана шу топда қаршисида бир пайтлардаги фақат меҳнатга берилиб«ўзига қарамай қўйган» Назира эмас, балки бутунлай бошқа, қорамағиз юзларидан мулойим табассум, нозик иффат, нигоҳида эса, маъюслик аралаш бир ибо порлаган қиз турганини сизди, сизди-ю, юраги яна бир бор зил кетди...

Кўрбулоқ хўжалигида етиштирилган ноз-неъмат билан тўкин дастурхон атрофидаги меҳмондорчилик алламаҳалгача чўзилди.

Бир пайт сал-пал кайфи ошиб қолган Йигитали ташқарига чиқиб кетди, шу кетганича анча вақтгача қайтавермади.

Назира «ўлжа» какликларни димлаб дастурхонга келтирди ҳам, ундан дарак бўлмади.

Собиржон ташқарига чиқиб дўстини излаб, уёқ-буёқни кўздан кечирди. Бир пайт шундоқ тепалик томондан эшитилаётган қандайдир бўғиқ овоз қулоғига чалингандай бўлди. Ўша ёққа бурилди. Устунтош бўлаклари орасида бир кишининг гавдаси кўриниб турар, то-

вуш эса, худди харсанглар остидан чиқаётганга ўхшарди.

Собиржон дарҳол таниди. Бу Йигиталининг товуши эди.

—Қўйинг, — дерди у мастона ғулдираб, — мени тинч қўйинг, бари бир юрагимдаги дардимни мана шу тошлардан бўлак ҳеч кимса билмайди...

Собиржон етиб келганда Йигитали катта бир харсангга юзларини босиб, чўккалаганича ётар, у дам ўпкаси тўлиб ҳиқиллар, дам тепасида нима қилишини билмай турган Комилжонга алланималар демоқчи бўларди.

—Ҳой, ошна! Бу нима қилиқ! Қап-катта одамсан-а. Ичган бўлсанг мастлик ҳам эви билан-да! — деди Собир Йигиталининг нақ тепасига бостириб келиб, сўнгра Комилжонга юзланди:

—Хафа бўлмайсиз, ака, бу оғайнимнинг одати шунақа! Оғзига қитдай ичкилик тушса, йиғирма йил аввал ўлиб кетган аммасининг бузоғини эслаб ҳам йиғлайверади.

Йигитали Собиржоннинг гапини бўлди:

—Эй, қўй, оғайни! Сен-сен... ҳам б-билмайсан, юрагимда қ-қандаай аламлар борлигини! Неча йиллардан бери ўз ёғимга ўзим қоврилиб юрибман. Бирон марта хабар олай. Йигиталини шаҳар еб ютиб юбормадими деган гап хаёлингга ҳам келмади... Ав-вало; мени б-бу ерга о-олиб к-келмагин эди. Энди кепманми, бу ердан юракни бўшатмасдан т-туриб, ҳеч қаёққа кетмайман. Тушундингми Собир?

Йигитали мастларга хос телва-тескари ҳаракатлар қилар, оғзи эса гапдан бўшамасди.

Икки йигит четга ўтиб нималарнидир маслаҳат қилишди. Сўнгра Комилжон меҳмонлар олдига кириб кетди, Собир эса, Йигиталининг қўлтиғидан олиб, қишлоқ томон йўлга тушди...

Меҳмонлар янги йилни Мухсинали аканикида қутишга ахдлашишган эди. Шунинг учун улар барвақт ўринларидан туриб, йўлга отланишди. Кечаги қилиқларини эслаб Комилжон олдида бир оз хижолат тортган Йигитали ҳам у билан «тил учида» хайрлашди-да, машина рулига ўтирди. Онасига одатдагидек яна эски гапини айтди: «Ўзингиз истаб-сўраб мени қидириб шаҳарга бормасангиз, энди олдингизга келмайман!»

Пошша хола охир чидолмади. Хайрибиби орқали Тошкентда ортдирган Комилжоннинг онаси бўлмиш Меҳрихонни ёнига олди-да, нинангг тешигидай жойдан туядек совуқ урадиган чилта кунларининг бирида қизниқига кириб келди.

Йигитали тиним куни бўлганлиги учун бугун уйда эди. Нонлож, келинлар, деб меҳмонларни қарши олди...

Қуёви билан узр-маъзур қилиб олган Пошша хола кечга томон уйига қайтди-ю, қўча эшиги ёнида асло қутмаган кишисига йўлиқди: дарвоза қулфига қалит солиб бураркан, қўчани кесиб, ўзини нишонга олиб келаётган одамга кўзи тушди. Ўгирилиб қаради. Қўзига «иссиқ» кўринди. Юрагида тушуниб бўлмас ноҳушлик, айни вақтда у кимсага нисбатан қизиқиш ҳисси уйғонди. Бир кўнгли индамай ичкарига кириб кетаверай деди. Бирок:

—Танимадингиз шекилли, хола, ассалому алайкум! — деган ғализ овоз уни остонадан хатлашга қўймади. Орқасига дурустроқ қайрилди. Бенхтиёр, икки қадам пастга тушиб, қўлини «нотаниш» одам елкаси томон чўзди:

—Вой, қариллик қурсин. Танимабман-а! Анварбек-мисиз! Қаерларда юрибсиз?! Эсон-омон бормисиз?

Пошша холадан бунчалик илиқликни қутмаган Анварбекнинг ранги қочган юзлари ёришиб кетди.

—Қани-қани, қадамларингиз қутлуғ бўлсин! — дея Пошша хола меҳмонни ичкарига бошлади.

Негадир у олдинда йўл бошлаш ўрнига орқада юрди. Анча чўкиб қолган:бели лат еган одамниқандай сал букчайиб бораётган Анварбекнинг ортидан унга зимдан разм соларди.

Шу дақиқаларда, Пошшахон бунчалик илтифот ўрнига, мен сени танимайман деб, Анварбекдан юз ўгириб туриб олиши мумкин эди. Ана унда Анварбек ҳеч нарса қилолмасди.

Ахир, авваллари апоқ-чапоқ бўлган, ҳатто отини тоқ айтишга ҳам тили бормай «Анваржонбек»лаб юрадиганлар энди уни тил «учида» кутиб олишган, ҳатто баъзилар «уйга кир» дейишга оғринган эдилар... Ун йил жазосини тортган собиқ «дўст» га бу муносабатларини очиқ намоён қилмасалар-да, муомалаларидан, гап-сўзларидан шундоқ билиниб турарди. Илгари ана ўша кишилар олдида ўзини осмонда кўрадиган Анварбек

энди ҳам эмас, балки унинг қаърида юргандай хис қиларди...

Хуллас, ҳеч ким уни ўз қаноти остига олмади. Шаҳарда иши юришмаслигини сизди. Мирзачўлга кетди. Йўлини қилиб кўчма дўконда ўз «ихтисоси» бўйича ишлай бошлади. Аммо кўп ўтмай «эгри»лиги билиниб қолди. Ишдан ҳайдалди. Шаҳарни қўмсаб, яна бу ерга келди. Қушхонага бир амаллаб ишга жойлашди... Ниҳоят, мана энди Пошша хола ҳузурида ўтирибди. Обрў эътиборли одам қатори олдида дастурхон ёзиғлик.

Меҳмон ҳозирча бу ҳовлида қандай ўзгаришлар бўлган, Лаъли қаерда, сўрашга ийманади. Мезбон ҳам бир пайтлар шаҳар савдо аҳлининг назаридаги кишилардан бири бўлган, ўша пайтлар унча-мунчани назарига илмай юрадиган бу одам шунча вақт ичида қаерда юрган, нима ишлар қилган, билгиси келади. Лекин бирон нарса сўрашга тили бормайди.

Ҳозирча гап фақат «яхшимисиз-омонмисиз»дан на-рига ўтмай турарди.

Бир пайт Анварбек тўсатдан эсига тушиб қолгандай, дик этиб ўрнидан турди, пальтосининг чўнтагидан кичик тугунча олди, уни танчанинг бир четига қўйди:

— Хола, бу пул, эсингизда борми-йўқми билмайман-у, аммо менинг хотирамда бор. Буни ўша чақув бўлмасимиздан олдинроқ атласга деб берган эдингиз. Шунча йилдан бери авайлаб сақлаб юрардим. Ниҳоят, омонатингизни ўз қўлингизга топшириш nasib бўлди.

Уй эгаси, гарчи бу пул қанча ва қачон берганлигини аниқ хотирлай олмаса ҳам:

— Қўяверсангиз бўларди, эсон-омон қайтиб келганингизга бошингиздан хайри-садақа эди,— деди.

Анварбек илгариги тўнг, кўполлиги ўрнига анча мулойимлашиб, гапга ҳам чечан бўлиб қолганди.

— Қиёматли қарз! Ҳали худодан умидимиз бор, холажон! Бировнинг ҳақи, айниқса сиз каби бева-бечоралар ҳақи биз учун ҳаром!— у оғзини бўғма қилиб тикилган кичкина искирт халтачани Пошшахон олдига яқинроқ суриб қўйди.

Анварбек «бир чўкишдан олдин мишг бор қарайдиган эҳтиётқор қари бу тулки»нинг нозик «жойи»дан тугган эди. Шубҳасиз бу тадбир натижасиз қолмади. Уй эгасининг чеҳраси очилди. Шундан кейин Анварбек яна бир устамонлик қилди:

— Тортинмай олаверинг. Бу савилнинг таги мўл?..

—Олдинам кассада анча-мунча бор эди. Келгунимча фойда туғиб, яйловдаги подадай яна кўпайиб қолибди.

Илгарилари Анварбек пулини нуқул кассада сақлар, Пошшахон бир сабаб билан унинг номига ёзилган беш-олтита «дафтарча» сиви ҳам кўрган эди. «Таги мўл» деганида ўша минг-минг сўмлар кўз олдида гавдаланиб кетди. Унга меҳр кўзи билан термилди. «Зуваласи бошда ортиқ яратилган одам, ҳеч қачон хор бўлмайди», деганлари шу бўлса керак.

Хуллас, Анварбек «мусофирот»дан қайтгандан бери ҳеч қимдан кўрмаган мурувватни Пошша холадан кўрди. Унинг «бағри кенг, очиқ кўнгил»лигини, қайси томонлари билан марҳум онасига «ўхшаш»лигини айтиб кўзига ёш олди... айрим «сотқинлар»ни сўқди. Бу сўзлар Пошша холага кўлтиғига қистирилган патдай туюлди-да, ўзини қуш каби енгил ҳис эта бошлади. Навбати билан Анварбекнинг ўша суд пайтида кўрсатган мард ва «эр йигит»лик фазилатларини айтиб тасанно ўқиди.

Шу кеча меҳмон унинг уйида тунаб қолди.

* * *

...Ниҳоят Хайрибиби Комилжон ва Назираларнинг қистови билан катта шаҳарга — Йигитали олдига боришга кўнди. Комилжоннинг онаси — Меҳрихонни кўмсаб, ҳасратлашиб ўтиришни истаб қолди.

Умидани эслади. Унга нималар тикиб борсин? Ичкаридан бўҳчасини кўтариб чиқиб, сандал устига қўйди. Тугунини ечиб «бисоти»ни тита бошлади. Бехосдан жажжи Бахтиёржонга атаб не умидлар билан тикиб қўйган кийимчалар қўлига илашиб чиқиб қолди. Шундан сўнг азадорлиги эсига тушиб кетди. Кийимчаларни юзига босганича йиғлаб юборди. Йўқ, у Тошкентга томоша ёки ўғлини кўриш учун эмас, келинидан, қудасидан кўнгил сўрагани боради! Умида катта қиз бўлиб, бўйи чўзилиб қолгандир. Кўрмаганига ҳам анча бўлди.

Ҳар кун кечга томон Собиржоннинг болаларидан биттаси олдига келиб, ҳамроҳ бўлиб ётарди. Баъзан Назиранинг қизчаси Шахло ҳам «ачам билан ётаман» деб хархаша қилиб, чиқиб қолади.

Бугун ачага ҳамроҳ бўлиб ётгани қуйиб қўйгандай онасига тортган Умида билан тенгдош «кичкина Хуршида» келди.

Чевар унинг бўйига ўлчаб турли матолардан андоза олди.

ЎТТИЗ ЕТТИНЧИ БОБ

ЧОҲ

Анварбек ўша пайтларда йиғиб-орттирганларимни хали таги мўл, бир-икки авлодимга етади, кассада палонча, бир танишимда машинанинг пистонча пули турибди. бир эмас, уч-тўрт ҳовли сотиб олишга ҳам қурбим етади, лекин орқамда одам бор. Ишхонамга дуррустрок ўрнашиб олгунимча ғарибона яшаганим маъқул. Ўз ўғлингиз қатори, вақтинча қанотингиз остига оласиз энди, дея Пошшахонга ялиниб-ёлборган, собиқ ҳамкасабаси ҳам ҳайхотдай ҳовлида ҳамроҳ бўладиган киши, қолаверса «ўғил» топилганлигидан севиниб паноҳига олишга рози бўлганди.

Мана,-ойдан ошяптики, Анварбек унинг квартиранти. Бир вақтлар Йигитали истиқомат қилган дарвоза ёнбошидаги хужрада туради. Лекин ишдан кейинги кўп вақтини «хўжайка»нинг танчаси ёнида ўтказди. Кампирни зериктирмасликка ҳаракат қилади. Аристонликда кўрган-кечирганларидан сўзлайди, танишиб қолган одамлари тўғрисида гапирди. Сўнгра, худонинг берган кунни анча-мунча сон гўштини қўйнига тиқиб келса-да, ишнинг «мазаси йўқ»лигидан нолийди.

Пошша хола учун эса «квартирант»нинг топиши чакки эмас. Қозондан доим барра гўштининг кети узилмайди, ҳатто килосини беш сўмдан қўшниларга ҳам ошириб туради.

Анварбек ҳамхона бўлиб келгандан сўнг кўп ўтмай, Пошшахон ўзини-ўзи «пенсия»га чиқарди. Аммо, аввал ўйлаганидек, тинчгина «еб-ичиб» ётолмади. Ўтаётган ҳар бир кун унга ҳеч қандай ҳузур-ҳаловат бағишламасди. Қарийб қирқ йиллик «касб» суяк-суягидан ўтиб, қонига сингиб кетганди.

Эрталаб «ҳамхона»си ишга жўнагандан сўнг ҳовлисида бошланадиган жимжитлик унга мудҳиш сокинликни эслатар. юраги ўйноқлаб талвасага тушиб қолар, шундай пайтларда уни ўлим ваҳимаси босарди. Гўё бир томчи сувга зор бўлиб томоқлари қақраб тўшакда ётибди-ю, ҳамма ундан юз ўгираётгандай бўларди. Бундай пайтларда тебраниб, ўзини дарров кўчага урар. ҳовлисида унча узокда бўлмаган кичкина бозорчани айланар, савдойи аёл каби ҳеч нарса, ҳеч ким билан

иши бўлмас. кўнгли сал ёзилгандан сўнг яна хайҳотдай ховлисига қайтарди.

Бир-икки марта қизи олдига обидийда қилиб борганидан кейин унинг кўнгли сал юмшади, минг ёмон бўлса ҳам ўз онам-ку, деб, илгаригидай ковоқ-тумшук солмайдиган бўлди.

Шу-шу Пошша хола Лаълининг иш вақти тугаб, уйда бўладиган кунлари «сайри-бозор»ни тарк этиб, тўғри у яшайдиган «дом»га келадиган бўлди. Ундан-бундан гап очиб дардлашар, кўнгли ёришиб анча енгил тортарди. «Бу ернинг фариштаси бор шекилли, негадир оёғим шу томонга тортаверади» деб бежиз айтмасди.

Аммо «фаришталик» жойда куёви билан муносабати ҳамон унчалик эмасди. Агар, Йигитали уйда бўлса қайнонасига жуда бепарқ қарарди. Хоҳласа, ўлганининг кунидан, келинг, дерди, хоҳламаса, бурчақдаги хонасига кириб оларди-да, «алланима балолар» билан машғул бўлиб ўтираверарди.

Қайнона шунга ҳам шукур қилиб, истаса-истамаса, куёвининг олдига гирдиқашалак эди.

Пошша холани бу ерга чорлаб турадиган яна бир «фаришта» бор эди. У — китоб жавонининг тортмасидаги қутича!

Бир кун уйда ўзи қолган Пошшахон эшикни тамбалаб, яна тортмани «текшириб» кўрди. Унинг ичида тартибсиз қалашиб ётган мих, омбир, қалит сингари сонсаноксиз темир-терсақлар қалдираб ерга тушди. Кўзига керакли нарса кўринмагандай бўлди. «Наҳот, унинг қимматини билиб қолди булар!» — ғаладонни бор кучи билан яна охиригача тортиб чиқарди. Хайрият, ўралаштириб қўйилган қандайдир сим калавалари остидан ўша қутича чиқди, шошиб қўлига олди. Тирноғи билан илганини сурди. Зеб-зийнатларнинг ялтиллаб товланишидан кўзлари ўйнаб кетди. Деразага яқинроқ келтириб, қўлига олиб томоша қилди. Чироқни ёқиб, ёруғига солди. Марварид шодани кўтаргани, ховучига сиғмади... Яна қутичани титкилаб кўрмоқчи эди, бирдан эшик кўнғироғи жириглаб қолди. Шошиб ғаладонни ёпди: «Ҳозир, ҳозир», дея коридорга чиқди.

Эшик очилиб, ичкарига Йигитали кириб келди.

— Ассалому алайкум, болам! — қайнона мулоимгина, хокисор қиёфада куёвини қарши олди.

Йигитали ичкарига кириб кетди. Кўп ўтмай у ерда машинканинг чиқиллаган овози эшитила бошлади.

Пошша хола кўнгли чўкиб уйига қайтди-ю, шу кунни

биринчи марта Анварбекка куёвидан хасрат қилди.

Бир ойча олдин, олим экан, у билан ўчакишиб бўлмайди деб дами ичида юрган Анварбек «хўжайка» дан Йигитали шаънига айтилган олатасир гапларни эшитиб. «Ўзини тутолмай» қолди. Ётган жойидан туриб кетаёзди:

— Сиздай хокисор аёлни бошига кўтариб юриш ўрнига беҳурмат қиладиган ундай муллаваччалар билан гаплашиб қўйиш қўлимиздан келади. Яна, Сибирми, бошқа одам қадами етмайдиган юртларни қўмсаб юрибман, ўзим! Одамлар ёмон бўлиб кетибди. Қаерга борсанг тергашади. Биз ҳам биттасини ҳиқилдоғидан эзиб, тергасак-тергабмиз-да!

Анварбекнинг бугун кайфи анча баланд экан, Пошша хола хай-хай деб қолмаса, ҳозироқ куёвининг уйига бостириб бориб, дўппослагудек!

— Ўғлим, қўйинг, майли, мунақасига ҳам индамай турайлик-чи! «Сабр қисанг гўрадан холво битур» деб айтардилар раҳматли Окмуллахон аям.

— Ўзи бир келгинди бўлса! Қачонгача чидайсиз! Келган жойингга қараб туёғингни шиқиллат, деб ҳайданг! Сиздан нима кетарди. Ёки ўзим тинчитиб берайми?.. Мен шундай одамларни кўрдимки... бари бир айтиб берганим билан ҳеч ким ишонмайди!

Пошша хола Анварбекнинг анчадан бери ювилмай, кир босиб кетган бўйинлари, атрофини қизил «жияк» боғлаб қолган бежо кўзларига нигоҳи тушиб, юраги шув этиб кетди. Гўё бу даванги куёви қолиб, ҳозир ўзини бир нима қилиб қўядигандай шошиб ўрнидан турди:

— Чарчабсиз, ҳозир аччиқ чой дамлаб бераман. Ичиб ўралиб дам олсангиз, ўзингизга келиб қоласиз, болам!— Пошша хола ижарахонадан чиқаркан, эҳтиётсизлик қилиб, кичкина эшик қанотини ёнбоши билан сал туртиб юборди. Орқадан бир нарса жаранг этиб полга тушди. Лоқайд ётган Анварбек хушёр тортиб кетди. «Хўжайка» оёғи остига юмалаб қолган ломга ўхшаш йўғон темирни кўрди, аммо, унинг ёрма қайириқ учига кўзи тушмади. Эътиборсизгина ташқарига чиқиб, эшикни-ёпди.

У ғира-шира шом қоронғисида қокилиб-сукилиб тўрдаги уйи томон кетаркан, «қайданам олдига кириб. ўзимга тирик балони ёпиштирдим-а», берадиган гўштини бермади ҳам. зикна! Ёки олиб келишни унутганмикан!» деб гўлдураб қўйди.

Ижарига кириб эшик ёнбошидаги чироқ тугмачасини босди. Плитанинг узайтирилган шнурини разеткага тик-

ди. Сув тўла оқ алюминий чойнакни эҳтиётлаб танча ичидаги лахча чўғ бўлиб турган айланма сим устига кўйди. Анварбек бир неча кун олдин танчани «заёнсиз» — ўгринча тоқ билан ишлайдиган қилиб бериб, «хўжай-ка»сини беҳад хурсанд этганди.

Унинг назарида уй ичи бесаранжом бўлгандай туюлди. Олдин ҳам шунақамиди, ёки кимдир кирганми! Ойна томон юрди. Ўрта деразанинг бир табақаси сал очилиб қолгандек. Кўли билан ташқаридан кесакига маҳкамлаб қоқилган темир панжарани қимирлатиб кўрди. Маҳкам, жойида!

Лекин кўнглида қандайдир ғашлик уйғонган эди. Хаёлини ваҳима билан шубҳа чулғаб ола бошлади. Илик югурган сандалга ўтириб, фикрини жамлади. «Деразани эрталаб уйни супурганда очган эдим, шекилли... Ҳа, тўғри! Ёпишни унутганман. Танча устинни ҳам шундоқ қолдириб кетганман!» Бирдан уй тўридаги темир сандиққа узоқ тикилиб қолди. «Жойидан жилгандайми?» «Йўқ, жойида!» Қўрққанга кўша кўрнар, деганларидек, шубҳа Пошша холанинг миясига ҳар хил ваҳималарни келтириб ураверди.

Нихоят, чидаб ўтиролмади. Ўрнидан туриб кетди. Катта тоқча ичига ўрнатилган қадимий тошойна орқасига кўлини суқди. У ердан жўмраги чўлтoқ чойнак олиб, ичини пайпаслаётган эди, унинг катта қопқоғи тарақлаб ерга тушиб кетди. Сесканиб атрофга аланглаб қаради. Эшик тарафдаги дераза орқасида кимдир тургандай бўлди. Қалитларни кафтига маҳкам қисганича, ўша томонга юрди... Дераза ойнаси юзида қорамтир, хира ўз аксини кўрди. Демак, узоқдаги шарпа бўлиб, кўзига чалинган нарса ҳам, гавдасининг акси экан...

Шубҳадан ўзини холи ҳис этди. Писиб сандиқ рўпарасига келди. Чўккалаб калит билан унинг бир эшигини очди. Бошини ичкарига суқиб, анча вақт турди... Бир оздан кейин баҳмал жилдли ёстиқни тортиб чиқарди. Эзиб-эзиб қорнига босди. Қайтариб жойига кўйди. Иккинчи эшикни очди. У ердан ҳам худди шундай иккита ёстиқ олиб, эзгилаб кўрди...

Сандиқ эшикларини қулфлаб ўрнидан турди. Тахмондаги қора атлас кўрпача қатига кўлини юборди. Анча вақт оёғи учида қимир этмай турди. Енглари қўлтиғига қадар уюлиб қолган йўғон билакларини тортиб олди-да, чуқур нафас билан уф тортди. Қалитларни яна эҳтиётлаб ўз жойига кўйди.

Сандал ичидан қайнаб тоша бошлаган сувнинг жиз-жиз овози эшитилди. Пошша хола токчадаги чойнакка қўл чўзди. Шу дақиқа даҳлиз эшиги тарақлаб очилди. Ичкарига қоғозга ўралган гўшт кўтариб, Анварбек кириб келди:

— Лукмаи ҳалолни олиб қўйинг!

— Овора бўлиб нима қилардингиз. Чойни оборганда ўзим олиб келардим-ку!

— Овораси борми, хўжайин. Худо ҳам бандасига қараб, сендан угина, мендан бугина деб, тураркан. Бай-бай совуқ ҳам роса авжигга олди-да. — Анварбек аёзда узоқ туриб қолган шекилли, совуқ қотган қўлларини бир-бирига ишқаб, сандалга ўтирди, сўнг пальтосининг ён чўнтагидан шиша чиқариб, Пошшахон томонга юмалатди:— Бунақа изғирин турган пайтда бундай «чай»дан ичган яхшироқ!

Пошша хола чой дамларкан, беўхшов кулиб қўйди.

* * *

Ғараз шундай ўтки, агар тутаса, хўлу қуруқ баравар ёнади, деган экан бир донишманд. Пошша хола ҳам куёвига бўлган ғараз дуди билан кундан-кун буруқсаб борар, бугун ёниш ҳолатига келган эди.

Куёвига шунча «жон куйдирди». У бўлса сўзларини инобатга олмади. Шундай экан, энди унга кимлигини кўрсатади! Бир ўч олсинки... Ана, ундан кейин алаmidан чиқади-да, борди-келдини шартта узиб қўя қолади.

Шу куни алламаҳалгача Пошша ҳоланинг кўзига уйқу келмай, сўнгги «қасос» режасини тузиб чиқди.

...Анварбекнинг ҳам кайфи аллақачон тарқаб кетган эди. Ярим кечагача кулбасидаги эски каравотнинг гижирлаши тинмади.

...Пошша хола кейинги пайтларда уйқусизлик ҳамда ваҳима касалига дучор бўлиб қолганди. Анварбек келтириб берган дори ҳам кор қилмади. У, кўпроқ ичинг, дерди. «Ҳо, бутунлай бош кўтармайдиган бўлиб қолайми!» Пошша хола уйқу дорининг кўпи нималарга кодир эканлигини яхши биларди.

У ўз таъбири билан айтганда «мушук уйқу» бўлиб қолган, кўзи илиниб озгина ором олгунча ҳам бўлмай, тушига даҳшатли махлуқлар, ўғрилар, қассоблар кириб уни «ўртага» оларди, тепиб-туртгандай уйғотиб юборарди.

Бугун ҳам шундай бўлди. Ярим кечада «войдод»лаб,

алаҳсираб уйғониб кетганича, миужа қоқмасдан тонг оттирди.

Бу хил кўнгил ғашлик исканжасидан холироқ бўлиш учун, саҳармардонлаб қизи олдиға бориш одати бор эди. Бундоқ ҳисоблаб қараса, Лаълини кўрмаганиға ҳам якки ҳафтадан ўтибди. Бирок, Йигиталини ўйлади-ю, оёғи тортмади. Эрталабдан куёвининг «захардай башараси»ға рўпара бўлиб, ғаш кўнглиға тағин хижиллик юқдиришни истамади.

Самоварға олов ташлаб, кўча эшик олдиға келди. Квартира ойнасининг қиров босмай қолган бир парча жойидан ичкариға мўраллади. Одам қораси кўринмади. Эшикни итариб очди.

Зангдан қорайиб кетган темир каравот устида кўрпанамо эски увадаларға бурканиб (буларни Пошша холанинг ўзи подвалдан чиқариб берганди) Анварбек ётарди. Печкаси ёқилмаган уйнинг совуғи ўтиб кетганидан бўлса керак, қулоқчинини ҳам ечмаган, ипи билан бўйнидан танғиб боғлаб олганди. Каравот остида янги бўшатилган яна бир арок шишаси юмалаб ётарди.

Пошша хола «ит ётиш — мирза туриш» қилиб юрган бу бойваччанинг кассада, яна кимлардадир минг-минглаб пули борлиғиға шубҳаланиб қолди. Шу дамда унинг топиб келадиган «бир парча» гўшти ҳам кўзига кўринмай кетди. «Чойға юринг», деб уйғотиш ниятидан қайтди. Аста тисарилиб ташқарига чиқди-да, эшикни ёпди...

Қишининг этағи билан баҳорнинг боши учма-уч бўлиб, уланай деб турган кунлар бўлишиға қарамасдан, ташқарида чилла изғиринини эслатувчи шамол эсиб турарди.

Офтобшувоқ кунға ишониб, енгилроқ кийинган ҳолда кўчаға чиққан Пошша хола совуқдан дийдираб, тушға яқин кизиникиға кириб келди.

Лаъли унга жуда ҳожатманд бўлиб турган экан:

— Бошим қотиб, энди олдингизға кетаётгандим! Яхшиям ўзингиз келиб қолдингиз, — деб илиқ қарши олди. Онаси ўтириб улгурмасдан ундан маслаҳат олишға тушди:

— Сотувчиларимиздан бири Тошкентда сиртдан ўқийдиган янгийўллик қиз эди. Ўша турмушға чикяпти. Бугун кечға томон ҳаммамиз бир бўлиб, уникиға бормоқчимиз. Мен қандай совға олай, ойижон? Ўзингиз бир маслаҳат бериб юборинг!

Пошша хола диванға чўкиб ўтираркан, гўё мушкул

масалани ҳал қилаётгандай, кенг пешоналарини тириштириб, узок ўйланиб қолди. Кейин қизига ўгирилди:

— Ўзи қанақа, сенга жуда яқинми, борди-келди қилганмисан? Тўйингда бўлганми?!

— Бўлмаган, магазинимизда янги. Бир йилчадан бери ишлаяпти. Ўзи базамиз мудирининг жияни, унинг устига кондитер фабрикасининг омбор мудирига келин бўлиб тушяпти!— Лаъли гапнинг ойисига ёқадиган томонини ҳам қўшиб қўйди. — Фойдаси тегиб қолар! Директоримиз, келиннинг ёнида куёвникига ўзинг борадиган бўлиб турибсан деб, телефонда айтдилар.

— Ҳали, янга ҳам бўларсан?

— Нима, ёмонми!

— Билганингни қил... Ҳа, ҳалиги совғани дуруст-роқ қилишинг керакка ўхшайди. Ўзи билан ойисига бир кийимдан етти тепкилик атлас ол. Парвардигор ҳам бандасига «сендан угина, мендан бугина» дермиш!

— Топилармикан? Вақт бир маҳал бўлиб қолибди. Соат еттида тўйга борадиганлар билан Бешёғочда учрашадиган бўлгандик.

Онаси унинг кўнглини хотиржам қилди:

— Бозор яқин. Таниш-билишлардан секин сўраб кўраман. Истаса!— топилади. Анқонинг уруғимас-ку!

— Ойижонимдан ўргидай,— у эркаланиб онасининг юзларидан ўпиб олди,— мана шундай пайтларда нукул ўзингиз мени қийин аҳволдан чиқариб оласиз! Келгунингизча яхшилаб палов дамлаб тураман.

— Мошинг бўлса, мошова қила қол. Анчадан бери кўнглим шуни тусайди.

— Хўп, ойижон, нечаларга тайёр бўлсин?

— Анавунинг қачон келади? Яна, қилган ошингниям заҳар-оғуға айлантирмасин!

— Ишхоналарида кечгача ўтириб тамомлайдиган зарур иш бор экан. Ўшани тугатиб, кечаси бирров келиб, яна кетадилар.

— Қаерга?

— Қишлоққа, поездга билет олиб қўйгандилар.

Бу хабарни эшитиб, Пошша холанинг ичига ёруғлик югурди:

— Майли, қозонингни пешиндан кейин оссанг ҳам бўлади.

У бундай қулай фурсатни кўпдан бери кутганди...

Пошшахон негадир хомуш тортиб қолган Лаъли кўнглини кўтармоқчи бўлди:

— Ҳар нарсанинг ташвишини қилаверма, қизим, ўйна-кул, ёшлик ҳай-хут дегунингча ўтиб кетади-қолади. — У ўрнидан турди-да, костюми этакларини тортиб, қаддини ростлади, у ёқ-бу ёғига чўтка урган бўлиб, яна гап нишобини куёвига буриб юборди. — Эринг кетса — ундан нарироққа кетмайдими. Бўлди, шунча куюнганинг етар. Энди парво қилма... Тўлпоқдай набирамнинг бошига етиб ҳукуматдан олган пулини ойисига ташиб ётгандир!

Лаъли ялт этиб онасига ўгирилди:

— Қўйинг, эслатманг. Ўша пул ҳам курсин! Қаердадир ётибди. «Бахтиёрнинг қабрига ёдгорлик ўрнатиш учун сарфлаймиз, заводига заказ бериб келдим» деётгандилар.

Пошша хола кескин Лаълига қаради:

— Эрингга айт, ўликни тош остига бостириб бўлмайди!..

Пошшахон бу гаплари қизига ботмаганини, унинг авзойи ўзгариб бораётганини сизди-да, пастроқ тушди:

— Билганларингни қилинглар... Вой болажонгинам, нега анқайиб турибсан, тезроқ қимирласангчи. Бозор тафти пасайгандан кейин айтган нарсаларинг анқони уруғи бўлиб қолади.

Лаъли сўмкасидан тўртта кўк элик сўмлик чиқариб берганди, онаси дам пулга, дам унга қараб:

— Етмасов,— деди.

Бешта элик сўмни ёнига солиб олган Пошша хола уйига келиб мириқиб ухлади. Кеч соат бешларга яқин, сандиқ устидан кўрпаларни йиқитиб, бир тўп «бисоти»ни олди. Қаричлаб икки кийимлик атлас қирқди.

«Топилмас» матохни газетага ўраб қўлтиқлаганича «дом»га келган Пошша хола эшик тагида ўтирган Умидага кўзи тушди.

— Нега бу ерда ўтирибсан.

— Очмаяптилар. Ичкарида одам бор...

— Қанақа одам?

— Ойим бўлсалар керак.

Пошша хола эшик қўнғироғини чўзиб-чўзиб босаркан, набирасига:

— На бунча барвақт кеп қолмасанг?— деди.

— Бугун шанба. Боқчадан эрта чиқамиз.

Пошшахон ҳам эшик олдида анча кутиб қолди. Ўн-ўн беш марта қўнғироқ тугмасини босгандир...

Ниҳоят суви силқиб турган, ҳўл, калта сочлари ус-

тидан сочқик ўраб олган ички кийимдаги Лаъли эшикни очди:

— Бошимни юваётган эдим. Анча кутиб қолдингизми? Нега эшикни очиб киравермадингиз, ойи!? Калити ўзингизда бор-ку!

— Уйларинг ўзларингга буюрсин. Билмайсанми, берган калитингни аллақачон эрингни олдига отиб чиқиб кетганман!— Гарчи калит Пошша холанинг ички «ўғри» чўнтагида турган бўлса ҳам, шундай деди ва гапни чалғитди. — Вой, мана атласни ҳам топдим! Мана бу қайтими, болам. — Йўли учун беш сўмни қўшиб узатди.

Лаъли олмади.

У сочларига мой суртиб, пардоз-андоз қилиб бўлгач, Чорсудаги оёқ кийимлар дўконида ишловчи бир таниши французча ялтироқ туфли ваъда қилганлигини айтиб, ўшани олиб келгани кетди.

Умида ойисининг қаергадир бориш учун тайёргарлик кўраётганини дарров сезган эди. Бирам боргиси келардики, қанийди энди бирга олиб кетса!..

Пошша хола ўзини янада эркинроқ сеза бошлади. Ҳар хил нарсалардан бўшаган қутиларни, шкаф ғаладонларини кавлаб чиқди.

«Ўз хонаси»га кирмоқчи бўлиб, эшикни итарганди, очилмади. Беихтиёр унга ўрнатилган қулфга кўзи тушди. Қовоғи баттар осилиб кетди. Елка ташлаб юриш билан ошхонага кирди. Катта чиннини тўлатиб яна овқат сузиб чиқди.

— Ичасанми?— кампир овқати яримлаб қолган чинни косани ўгириб Умидага яқин тутди.

Қиз овозини аранг чиқариб:

— Йўқ,— деди.

— Мунча ортдирганингга ўхшаб қовоғингдан қор ёғмаса, Ёки сенам уйларингга келганимдан норозими-сан?

Умида бувисининг «ортдирганинг» деган сўзи маъносига тушунмаган бўлса ҳам, отаси шаънига нисбатан ёмон маънода айтилганига фаҳми етди...

Орага яна жимлик чўкиб қолди. Кампир овқатни еб бўлгач, ёнидан гугурт чўни чиқариб, учини нишлаб тишини кавлай бошлади.

Умида қўрқа-писса бувисига қараб, тилининг учида турган сўзни айтиб юборганини ўзи ҳам билмай қолди:

— Адам қачон келадилар?

Нихоят секин айтилган бу сўз кампирнинг кулоғи остида бонг чалингандек бўлиб эшитилди.

— Бугун келмайди! Нуқул адам-адам дейсан, мундоқ одамларнинг набирасига ўхшаб «бувим» ҳам десанг-чи! Сени боқиб, ювиб-тараб ўзим катта қилганман. Шу вақт-гача сендан бирон рўшнолик кўрдимми!.. Сенлардан хабар олай деб келсам, аданг итдай ириллаб туради. Одам керак бўлмас экан-а! Мана, охир сени ўзимга ташлаб, аллақайси гўрга кетмоқчи! — У тўхтовсиз жавраб кийинди. Силтаб-силтаб Умидага ҳам пальтосини кийгизди. — Ойинггам мунча ҳаяллаб кетмаса, худди менинг ўзимга яраша тирикчилигим йўқдай!

Умида яна бувисининг ўша уйига боришини сезиб, юраги орқасига тортиб кетди. Шу пайт эшикдан ойиси кириб келди. Янги туфлини роса мақтаб, фаранг қоғоздан олиб кийди. Сўнгра эшикни беркитиб, ҳаммалари бирга чикиб кетишди.

Пошша хола қатқалоқ йўлақдан Умидани судрагудек етаклаб кетмоқда. У индамай борарди. Худди кар ва гунг одамга ўхшаб ердан бошини кўтармасди.

Пошша хола шу кетишида тўғри чоҳга бориб тушинини хаёлига ҳам келтирмасди.

ЎТТИЗ САККИЗИНЧИ БОБ

УЙҚУСИЗ ТУН

Куни кеча Йигитали таҳрирдан чиқарган таниқли бир олим асарининг корректураси келган, бу илмий янгиликни шошилиш равишида кўриб чикиб, душанбадан кечиктирмай қайта босмаҳонага топшириш керак эди. Чунки китоб яқин кунларда Техронда очиладиган олимлар анжуманига кейинги йилларнинг тадқиқотларидан бири қаторида тухфа қилиб, олиб бориш учун мўлжалланганди.

Мухаррир корректура устида кеча ҳам анча вақт қолиб ишлаган, ўртамиёна роман ҳажмидаги китобнинг дастлабки бир неча бобларини кўриб чиқишга улгурган эди.

Бугун ишхонага жуда барвақт келди. Қоровул хали ухлаб ётган экан, шекилли, эснаб-эснаб эшикни очди.

У соат тўртларга бориб, китобнинг охириги саҳифасига нуқта қўйиб, бошини кўтарди. Шунда қаттиқ чарчаганини, ҳам очикқанини сездди. Стулдан турганди.

худди касалдан янги бош кўтарган кишидай гандираклаб кетди. Дераза олдига базўр юриб келиб, унинг қанотларидан бирини очиб юборди. Ичкарига кўпдан бери кутилган баҳорнинг илиқ таровати урилгандай бўлди. Ҳавонинг эрталабки «жиззаки»лиги билан эндиги мулоимлик ўртасида ер билан осмонча фарқ бор эди. «Бу ёнига кунлар исиб кетса керак» хаёлидан ўтказиб қўйди Йигитали.

Пастга тушиб кўча беткайидаги кичкина кафедра тамадди қилди. Кейин нарироқда мижоз кутиб турган таксилардан бирига ўтирди-да, ишчилар шаҳарчаси томон кетди.

Профессор ховлисида йўқ экан, корректурани унинг хотини оларкан:

— Ичкарига кириб бир оз ўтириб турунг, келиб қолсалар керак. Домланинг бир аспирантлари ҳимоя қилаётган экан, институтга кетгандилар,— деб қолди.

«Домланинг аспиранти!» Салимжондан бошқа яна ким бўлиши мумкин. Ахир унинг ҳимояси сешанба кунига белгиланган эди-ку! Бугун эса, шанба!

Йигитали аяга ўгирилди:

— Кеннойи, ўша аспирант Марасулов эмасми?

— Ҳа, Марасулов! Торгинчоққина йигит. Темаси маданий алоқаларга оид... Илмий советда сал барвақтроққа қўйиб юборишибди.

Йигитали соатига қаради. Олтидан ошиб қолибди. Вақт қанчалик тез ўтади-я! Унинг бугунги маршрути ўзгарадиган бўлди.

Салимжонлар эшиги олдида Рустамни учратди:

— Бормисан, Йигитали, мана дўстимиз юз поиз овоз билан сенинг даражанга кўтарилиб олди.

— Қара-я, ўчиккандай... Яқинда эшитиб қолдим.

— Олдинроқ эшитганингда, минбарга чиқиб ёнидан суяб турган бўлармидинг.

— Ҳар ҳолда...

— Ҳар ҳолда, бизнинг хизматимиз мана энди бошланади... Уйингга кеча телефон қилиб, ололмадим. Бугун, қишлоққа кетишингни айтишди.

— Сал бўлмаганда кетардим. Салимжоннинг ўзи қани?

— Юравер, ичкарида. Жамоат жам. Ҳали замон меҳмонлар келиб қолишса керак...

Кечаси соат ўн бирларга бориб ўтиришнинг асосий даврасини ташкил этган кишилар тарқалишди. Кейинроқ иккинчи давра ҳам қўзғалиб, хизматда турган Салим-

жоннинг собиқ курсдош, ҳазилкаш ўртоқлари қолишди.

Улар ўзларига дастурхон ясашиб, энди алоҳида зиё-
фатга ўтиришаётган эди. Рустам Йигиталини ташқари-
га имлаб қолди:

— Сени бир киши йўқлаяпти. Ҳамқишлоқларингдан бўлса керак.

— Нега ичкарига бошлаб келавермадинг, — деди-да, Салимжон ҳам кўча томон юрди.

Йигитали йўлакни ёритиб турган чироқ ёруғига со-
либ, соатига қаради. Поезд жўнашига яна бир соат вақт
бор. Кўнглидан «тинчликмикан?» деган хаёл ўтди.

Катта йўлнинг у бетида олдинги фаралари милтиллаб
кизил «Москвич» турарди. Йигитали дарвоза яланглиги-
га чиқиб, тўрт-беш қадам қўйиши билан йўлни кесиб бир
киши кела бошлади.

— Комилжон!

— Ҳа, мен! — Комилжоннинг овозидаги самимият ва
хушоҳанг Йигиталига таскин берди.

— Қайси шамол учирди. Қандай қилиб!

— Баҳор шамоли учирди. Излаган топади, дейди-
лар-ку.

— Келинг, келинг, меҳмон. Демак, астойдил излаган
экансизда, бизни! — суҳбатга Салимжон аралашди.

— Албатта!

Сўрашишди.

— Тинчликми, Комилжон! — негадир безовта бўлиб
сўради Йигитали.

— Албатта тинчлик! Шундоқ айланиб...

— Қани, ичкарига кирайлик. Ўша ерда бафуржа
гаплашамиз, — Салимжон уларни ҳовли томон бошлади.

Ҳазил-хузул билан меҳмондорчилик давом этар, вақт
ҳам ўтиб борарди. Йигитали шундоққина онаси олдидан
келган «элчи»дан бирон янгилик гап чиқиб қолар, деб
кутди, бўлмади. Ниҳоят:

— Қалай, бизнинг уйдагилар? — деб сўради.

— Тинчлик, соғ-саломатлик. Мана, Назирахоннинг
иши баҳона кўпчилик бўлиб келавердик. Сизникига кир-
моқчи бўлиб учинчи қаватга кўтарилгандик...

Йигитали унинг оғзидан гапини олди:

— Одатдагидек, уйингизда ҳеч ким йўқ экан, деб қўя
қолинг!

Комилжон жилмайиб Йигиталига юзланди:

— Ҳа, худди шундай бўлиб чиқди. Лекин биз ютқаз-
ганимиз йўқ, балки фойда қилдик. Ачамларни тўғри уйга
олиб кетдик...

Меҳри хола кенжа фарзанди Шоҳида турмушга чиқиб кетгандан бери ёлғиз ўзи яшарди.

У Бодомзорга катта ўғли ва келини билан тўйда бирров бориб келган. Иккинчи марта пишиқчиликда ўзи ёлғиз бориб, бир ойча туриб қолди. Айниқса Хайрибиби унга жуда ёқиб тушди. Эртадан кечгача икки кампир бир-бирларидан ажралолмай қолишди.

Меҳри хола Хайрибибининг ўғли Тошкентдалигини ўшанда илк бор эшитган ҳатто бир марта униқига борганди ҳам. Ниҳоят бугун вақт алламаҳал бўлиб қолганда ўғли Комилжон Ингиталини бошлаб кириб келиши Хайри хола билан, Меҳри хола учун яна бир қувонч бўлди.

Энг аввал она-бола узоқ сўрашишди. Кейин, сизни кўрадиган кун ҳам бор экан-ку, деб Меҳри хола кучок очиб келди. Бу ерда фақат Назира кўринмасди.

Бугун Комилжоннинг туғилган куни ҳам экан. Ўртадаги катта столга байрамдагидек тўкин дастурхон ёзилган эди. «Юбиляр» келгандан кейин дастурхон атрофида ўтирганлар орасида янаям тантанали вазият ҳукм сура бошлади.

Мана, бир неча кундирки, Анварбек Пошша хола изига тушган. Бу аёл қандай йўллар билан пул тоишини ва қанчалик «аҳтиётлаб» сарфлашини аллақачонлардан бери биларди. Яқин-яқингача бозордан қолмаганлиги, яна кўп йиллар давомида ўз ҳамёнини қанчалик қапнайтиргани ҳам унга маълум эди.

Энди Анварбек ўша жамғармаларнинг қаерда эканлигини билади. Худди сейфга ўхшаш ўч-тўрт бураб беркитилдиган жавон калитлари турадиган жой ҳам маълум... Фақат унинг учун аниқ бир пайтни белгилаш қолган эди, холос... Қайси вақтни танласин, кечасиними ёки куздузиними? Энг қулай кечаси — тинч. Одамлар кўздан панароқ. Кетиб олса бўлади. Унинг устига поезд ҳам мўлжаллаб қўйган томонига, сахар соат бешда жўнайди.

Аммо, кампир кургур, кечасига ҳеч вақт уйни холи ташлаб қўймайди. Яна кўрпаларни қалин қилиб, ўша сандиқ олдига тўшаб ётади.

Ноиложликдан «операция»ни кундуз куни ўтказиш-

ни яна бир ўйлаб кўрди... Аммо, ўчакишгандай кейинги пайтларда «хўжайка» ҳеч қаяққа бормай қўйди. Ташқарига чиқса ҳам, худди уйини ёв оладигандай дарров қайтиб келади. Ё бирон шубҳани сездимикан!.. Баъзан кўча эшикдан кира солиб, ижара уйининг деразасидан мўралайди.

Анварбек бундан икки ҳафта бурун қаттароқ «ўлжа» билан қўлга тушиб, ишдан ҳайдалган, бир неча кундан бери «хўжайка»ни ҳар килоси палонча сўмлик бозор гўшти билан «сийлаб» келарди. Мана шундан бирон «ҳид» димоғига урилдимикан!.. Нима бўлганда ҳам, у ниятини тезроқ амалга ошириши керак. Ҳозир бошқа йўл йўқ.

Анварбек квартиранинг «қачонлардир гулли қоғоз ёпиштирилган шифтига узоқ тикилиб ётиб шуларни хаёлидан ўтказди. Айни вақтда кўз олдида ўтмиши гавдаланиб кетди.

Эҳ. Анварбек, Анварбек! Бир вақтлар ким эдинг-у, мана энди ким бўлиб юрибсан. Омад — омонат, қафасдаги сайраб турган қушча бўларкан. У учдими, бўлди. қайтиб келмас экан... Қўлингда пул ўйнайдиган қандай бойвачча йигит эдинг! Юз-икки юз сўмни тийинча кўрмасдинг. Бундан йигирма йилча олдинги «давр»ингни бир эсла: йўлини қилиб, ўшанда директор бўлиб турган поччанг қаноти остида техникумни битириб олдинг-у, кўтарилиб кетдинг. Бор-йўғи саккизинчи синф маълумотинг бўлса-да, олдинга билим билан сочи оқарган домлалар, олимлар, катта-катта мансабдор кишилар бош эгиб киришарди. Сен уларни хоҳласанг қабул қилиб, ҳожатини чиқарардинг, хоҳламасанг йўқ!.. Поччанг ҳам кўтарилиб кетган — унинг шарофатида сен бошлиқ универмаг ҳам камёб моллар уяси бўлиб қолганди. Уч-тўрт йил ичида пулга шунчалик кўмилиб кетдингки, қаерга, нима учун сарфлашни билмай қолдинг.

Ўттиз ёшлик «юбилейинг» доврўғи шаҳарда бўлиб турган катта тўйлардан ўтса-ўтдики, кам бўлмади. Шу муносабат билан ёру дўстларинг машина «совга» қилинди — давлат баҳосида сотиб олдинг. Бир кишига келадиган омад бўлса — шунчалик бўларда!

Кўп ўтмай, Қоратошдаги ҳовли сенга торлик қилиб қолди. У ерни опанга қолдирдинг-да, уйланиш илинжида шаҳар чеккасидан жой сотиб олиб, данғиллама участка қуришга тушиб кетдинг. Битгандан сўнг уй эмас, бамисоли қаср бўлиб, кўпларни оғзи очилиб қолди. Аммо, роҳатини кўролмадинг, қувониб юрган бир пайтингда, ко-

шонангни сурати газетада чиқиб қолди. Унинг ёнида фельетон ҳам бўлиб, сен бир пуфлаб учириб юборадиган арзимас маошинг миқдоригача ёзилган эди. Поччанг яна қўлтиғингга кирди. «Ёшлигинг», «тажрибасизлигинг» ҳисобга олинди, қуйроқ ишга ўтказилдинг. Уйни эса, таваккалчилик ёнида мардлик ҳам бўлади деганларидай — ҳукуматга болалар боқчаси қилиб топширдинг. Агар шунга кўнмаганингда, ўзингга кўп жавр бўлишлигини билардинг-да!

Келинни, ният қилганинг катта кошонага эмас, ишхонангни ёнгинасидаги уч хонали секцияга туширдинг.

Янги жойда ҳам омадинг чакки бўлмади. Поччанг сенга берарди ҳам, сендан оларди ҳам... Ўз йўлида сенам бошқаларга сиққондай қилиб улашардинг-да, туядайини олардинг.

Яна пулларни ҳисобига етолмай қолдинг.

Ўттиз беш ёшингни шаҳарнинг ўзингга ўхшаш пулдор «бойвуччалари» «базму-жамшиди»да нишонладинг. Пулни худди сомондай совурдинг... Сен ўзинг ҳаромнамак бўлганинг билан, хотининг фариштадай покиза аёл эди. Чидай олмади, айниқса «базм»нинг қўланса ҳиди шаҳар узра анқиб юрган бир пайтда, уйингдан бош олиб кетиб қолди.

«Базми жамшид»даги ҳамтовоқларинг лаънат курсисига ўтказилиб, ифлос башараларига шармандалик тамғаси урилаётган дам, сен Қримда ором олардинг... Нима сабаб бўлди-ю, бу ҳайвоний тўданинг айланасидан кутулиб қолдинг!.. Эсингдами, мана шу «омонлик» шарафига кўнглингга ёққан ўн-ўн беш кишини йиғиб, бир кавказ одамниқига бошлаб борганинг, у ерда бутун қўй танасидан яхлит кавказча кабоб пиширтирганинг! Арман конябгини ўзидан қанча кетганди, ўшанда... Уй эгасининг «хизмат ҳақи» учун «ҳамшаҳарларинг» кўз олдида тўрт юз сўмни дастурхонга ташлаганинг... Айримларга ўхшаб зикна, мумсик эмасдинг. Топишни ҳам, совуришни ҳам билардинг, ўшанда.

Мана, энди яқинда арзимас икки қўй танаси учун (девордан хилватгоҳ эрга ошираётганингда қўлга тушиб) ўртага олиниб «ўртоқлик суди» қилиндинг, ишдан ҳайдалдинг... Бунақа иш сенга тўғри келмас экан. Қўлдан ем еб ўрганиб қолганлигинг билинди.

Бу Пошшахон комбинатдагилардан ҳам зийракрок, осонлик билан олдирадиган аёл эмас. Ўйлаш керак, ўйлаш! Яқин кунларда тезроқ бош олиб кетиш зарур бу ердан!.. Лекин қандай қилиб «операция»ни амалга оши-

расан! Бўғиб ўлдирасанми? Йўқ! Унда бир иш икки бўлиб, ҳақиқий жиноятга айланиб кетади! Орқангдан милиция тушади...

Ҳа, ҳа, топди: ярим кечада чой сўраган бўлиб боради, эшикни очиши билан устига чойшаб ташлайди. Оғзини, қўл-оёқларини боғлайди! Кучи етармикан?..

Бу пинҳоний режалар билан боши ғовлаб кетган Анварбек кулбадан ташқарига чиқди. Кўча эшикни ичидан тамбалаб, ҳовли томон юрди. Деразанинг йўғон-йўғон пўлат панжараларидан ичкарига мўралади. Сандал ёнидаги кўрпа йиғилмаган. Демак, у кундузи ухлаган. Энди қаердадир юрибди. Қачон қайтаркин?.. Бирдан кимдир Анварбекни васвасага солгандай, шошиб йўлакдан чопиб кетди. Ижара уй эшиги орқасидан чангак темирни олди, яна уй яланглигида пайдо бўлди. Чангакни ўртадаги дераза панжарасини тутиб турган миҳлардан бирига солди. Шу пайт сигнализация кўйилгандай «Ғийиқ» деган қаттиқ овоз чиқди. Бу чийиллаган овозни бутун маҳалла эшитди гўё. Назарида, Пошша хола аюҳаннос солиб, қаердандир чопиб келаётгандек туюлиб кетди. Пешонасини тер босди. Чангак тешигига карахт аридай илашиб қолган миҳни тезда олиб, бир томонга улоқтирди. Ишни давом эттиришга юраги чопмади...

Анварбек ўз хонасида ҳам ортиқ ўтиролмади. Худди ўғри мушукдек аланглаб, кўчага чиқди. Ўзини одамлар орасига урди.

Газмол дўконидан ўн метрча сурп олиб, қўлтиқлаганича Хадрага келди. У ерда овқатланди. Ёнида қолган охирги ўн сўмнинг ярмини сарфлаб ичди. Бир оз ўзига келди. Дадиллашди.

Ижарачиликнинг сўнгги соатларини ўтказаяётган Анварбек кулбасига кечаси ўн иккиларда қайтди. Мана, энди у вақт ўтишини кутмоқда. Ҳатто, чироқ ҳам ёкмаган. Каравотга ёнбошлаб олганича, деразанинг кичик кўзларидан ташқарига тикилиб ўтирарди.

Кайфининг тароқлигиданми ёки ҳорғин тортиб, ланж бўлаётганлигиданми, кипригига уйқу илашиб қолганини пайқамади...

Бир маҳал кўча дарвозасиникига ўхшаш «тарақ» этган шарпадан уйғониб кетди. Айни вақтда бу товуш унинг қулоғига панжара миҳининг «ғийиқ» этганидай бўлиб эшитилди. Шошиб ўрнидан турди. Соатига қаради. Икки ярим! Айни мўлжаллаган пайти.

Аста ташқарига чиқди. Эҳтиёткорлик юзасидан, кўча эшик олдини бир кўздан кечириб қўймоқчи бўлиб бор-

ганди. кимираб турган эшик зулфинига кўзи тушди. «Нахотки тушимга кирган «шарпа»дан эмас, ҳақиқий кўча эшикнинг тарақлашидан уйғониб кетган бўлсам! Нахот. бу ердан ҳозир бирон кимса чиқди! Тўхта, Пошша холадан бошқа ким бўлиши мумкин!» У ўзини пахса девор панасига олиб, пастроқ жой қидириб, нарироқ кетди. Кўшни ховлисига туташган бурчакка етгач, икки оёғини айри қилиб, пахсага тирмашди. Пошша холанинг девори тепасига ойна парчалари санчилган экан, ўнг қўлининг кафти аралаш панжалари бўғинини тилиб юборди. Аммо Анварбек бунга эътибор бермади. Бўғинини чўзиб кўчага қаради: беш-ўн қадам нарида юриши ҳар кимникига ҳам ўхшайвермайдиган «хўжайка» лапанглаб кетиб борарди. Бошида ўша, жигарранг тивит рўмол, бармоқлари орасига қистирилган папиросининг учи яллиғланиб, у ер-бу ерга учқун ташлайди. У, шубҳасиз, қизининг уйига кетяпти. Нима жин урдийкин! Нега бемаҳалда йўлга тушди, бу томони ҳозир Анварбекни қизиқтирмасди. Тезкорлик билан томорқани кесиб, ўй томон юрди.

Ялангликка келиб, боя битта миҳи қайрилган дераза томон бораётган эди, кўзи хиёл ташқарига ён ташлаб турган айвон эшигига тушди. Шошиб зина қаршисига келиб, тортиб кўрди, очилиб кетди. Ичкаридаги уй эшигига ҳам қулф урилмаган, қия эди.

Анварбек ишни обдан ўйлаб, пишитиб олганлигига қарамасдан, шу дақиқаларда шошиб, ҳатто нима қилишини билмай эсанкираб қолди. Гўё ҳеч нарса кўрмас, ишни кўзи ожиз одамдай пайпаслаб қиларди... Ниҳоят, калитларни қўлга киритди. Қулф тешиklarини ҳам пайпаслаб топди. Жавон эшиги очилгандан кейин, уйга бир оз ёруғлик оралади назарида.

У даста-даста боғлам қилиб пулга тўлдирилган халтачаларни, ёстиқ жилдига ўхшаш қончаларни битта қўймай тортиб, пастга туширди. Кейин ёнидаги пичоқ билан қончаларнинг қорнини ёриб, танча устидаги дастурхонга тўкди. У қулбасида катта чамадонни шайлаб қўйганди.

Бир маҳал шитир-шитир овозини босиб, дераза томондаги пол гижирлаб кетди. Анварбек пичоқ тигини тўғрилаганича қақнини тиклади. Кимдир бош кўтарди. Кўп ўтмай унинг ўтириб олган мўъжазгина гавдаси кўринди. Анварбек ҳам кўркув, ҳам саросима ичида шундай ғалати бир вазиятда қолдики, на бирон чора кўришни, на ўзини ташқарига уришни биларди.

Бир маҳал уй жимлигини ёш боланинг:

— Буви-ви-и! — деган овози бузиб юборди.

Анварбек индамай, чўнқайганича тураверди. Аини вақтда бу беозор товушдан унда дадиллик пайдо бўлди. Лекин ўзини сездирмасликка ҳаракат қилди.

— Ада, сиз келдингизми? Нима қилиб ўтирибсиз?!

Анварбек калаванинг учини топгандек бўлди: «Лаълининг қизи. Уйида бугун ҳеч ким йўқ бўлса керак. Кампир хабар олгани кетди».

Аслида Йигиталининг уйида одам йўқ эмасди. Машина ўнг келиб қолганлиги учун «янга»ликни ҳам ташлаб, алламаҳалда уйга қайтган Лаъли бўкиб ухлаб ётарди. Одатда унинг уйқуси шунчалик қаттиқ бўлардики, тепасига келиб, чилдирма чалсангиз ҳам пинагини бузмай, ётаверарди. Бу сафар чарчаб-ҳориб келган одам кўзи уйқуда бўлса-да, нимадандир ҳушёр тортиб кетди. Аввал худди тушида кўраётгандек, кимдир эшикни очаётганини, кейин коридорга кириб келганини сизди. Катта хонада чирок ёнди. Уйқу аралаш, эри поезддан қолган-у, энди алламаҳалда уйга қайтган деб фараз қилди...

Яна кўзи илиниб қолган экан, бир маҳал қулоғига ойинсиникига ўхшаш дўриллаган йўтал овози чалингандек бўлди. Сўнгра нимадир тарақлаб кетди. Лаъли иккинчи бор ҳушёр тортиб, бошини кўтарди, лекин эринчоқлик устун келди шекилли, яна ёстикқа бурканиб олди.

Бу пайт Пошша хола қутини қоқлаб бўлган, унинг бурчагидаги елимланган қоғози устига «1000» рақами кўйилган бир пачка пулни камзулининг ички чўнтагига жойлаш билан овора эди.

«Чиқ» этиб чирок ўчди. Кимнингдир коридорга чиққан шарпаси эшитилди. Лаъли тагин бошини кўтариб, хонанинг қия очик эшигидан лоқайдгина ташқарига мўралади. Қаради-ю, чироғи янги ёқилган коридорга онасининг йўғон гавдасига кўзи тушди... У ўрнидан турмоқчийди, қутилмаганда, чирок ўчди. Дақиқа ўтмай «шарпа» йўқолди, тортиб ёпилган эшик қулфининг шарақлаб беркилиб қолган овози эшитилди...

Қиш захри кетиб, илк баҳор нафаси уриб турган мана шу тонгда Пошша хола сўнги суянчиғи — ёлғиз қизидан ҳам ажралди... У ҳовлиққанича асфальт йўлқадан шошиб-пишиб кетиб борарди. Лаъли юпқагина ички кийимда балконда туриб, унинг орқасидан қараб кузатаркан, кўнгли бузилиб, кўзларида ёш ҳалқаланиб, юзидан сизиб тухшаётганини сезмасди.

Кечагина юлдузлар чарақлаб турган осмон юзини энди пага-пага булут қоплаб олганди. Ҳовли узра намтоб ҳавони юзга уриб ел турар, бу эрта наҳорда қирдан эсувчи илк баҳорнинг даракчи шабадасини эслатарди.

— Вой қудратингдан ўргилай, худойимей! — деб қўйди Хайрибиби ача, кейин эшитилар-эшитилмас овоз чиқариб қандайдир дуоларни ўқиб таҳорат ола бошлади.

Йигитали мис офтоба қоңқоғининг шиқирлашидан уйғониб кетди. Ташқарида онасининг қораси кўринди. Унинг одати шу, азонлаб туриб, энг аввал кўча эшикни ланг очиб қўяди... Номозини ўқиб, уй юмушларини сарамжонлаб, кун бош кўтараётган пайтга нонушта тайёрлайди... Бу ерга келиб ҳам шу одатини қўймабди-да!

Йигитали ноилож ўрнидан турди. Ювиниб, кетишга чоғланди. Уйини сал эпақага келтириб, сўнгра машинада келиб, онасини олиб кетмоқчи эди.

Аmmo Хайри ача:

— Овора бўлиб юрасанми. Уйинг яқин жойда экан. Сен билан бирга кетавераман. Намозимни ўша ерда ўқий! — деб туриб олди.

Уй эгаси Мехри хола, ноилож рози бўлди. Кўчагача кузатиб қўйди.

Осмоннинг булут қоплаб улгурмаган, кун чиқар томони бўзариб, тонг ёришиб келарди.

Лаъли учун асло қутилмаган бир пайтда уй эшигини очиб, қайнонасини бошлаб, эри кириб келиб қолди. У қовоқлари шишиб кетган ҳолда мукка тушиб стол ёнида ўтирар, анчадан бери мижжа қоқмай, шу аснода вақт ўтказганлиги шундоқ билиниб турарди.

— Ҳа, Сизга нима бўлди, она қизим. Саҳари-мардондан кўз ёши қилиб ўтирибсиз! Тинчликми? Ким хафа қилди? — ача келинини бағрига олди. Лаъли унинг пинжига яқинроқ тиқилиб, ниқиллаб йиғлаб юборди.

— Ҳа, қизим, тинчликми? — кампир яна безовталашиб сўради. — Йиғламанг болам, эрталабки йиғининг ҳосияти бўлмайди. Умидахон қизим қани?

Айни вақтда онасининг шу саволини Йигитали ҳам қайтарди.

Лаъли оҳиста ўрнидан турди-да, кўз ёшларини артиб кийина бошлади.

Она-бола бир-бирларига ҳайрон бўлиб қараб қолиш-

ди. «Яна ойисига ташлаб келган экан-да» деган хаёл ўтди Йигиталидан.

— Тинчмисизлар?— дея орадаги жимликни бузди Хайри ача.

— Ҳа, тинчмиз,— деди Йигитали.

— Нимага, Лаълихон хафа?

— Билмасам.

— Умида қайда?

— Ойисиникида бўлса керак. Олиб келгани кетди шекилли.

— Ёлғив ўзи-я, шундай бемаҳалда. Бор, орқасидан чоп!

— Мен бошқа жойга боришим керак!— у нонуштага ҳеч нарсамиз йўқ, бозордан ул-бул олиб келаман, демоқчи бўлди, аммо айтмади.

— Аввал хотининг билан болагни бу ерга келтириб қўй-да, кейин қайга кетсанг кетавер!.. Жойномозга ярайдиган нарсаларинг борми?

— Бу ерда ҳеч ким номоз ўқимайди.

Кампир ўғлининг бу гапларидан, ҳалигача қайнонаси билан муносабати яхши эмаслигини англади. «Майли, кейинроқ панд-насиҳат билан йўлга солиб қўяман, бу бевош болани!»

Йигитали чиқиб кетди. Кўп ўтмай пастдан моторнинг гувиллаган овози эшитилди.

У чорраҳа ўртасига чиқиб, машинани секинлатди. Узоқда кетиб бораётган хотинига кўзи тушди. Бошлари эгилган. Негадир шу топ унга ачиниб кетди. Рулни ўша томонга бурди. Фараларини ўчириб қўйиб, аста-секин Лаълининг орқасидан кета бошлади.

ЎТТИЗ ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

ОСМОННИНГ БИР ПАРЧАСИ

Бало-қазонинг ўқндай бир лаҳзада қаердандир пайдо бўлиб, мошовага қатиқ бўлган қоровулни етти пушти қолмай, остин-устун қилиб қарғаганча Пошша хола уйига кириб келди. Кўча эшикнинг устидан маҳкам ёнди. Кастюмининг «ўғри» чўнтагига ташлаб қўйган «Ўлжалари» устидан қаттиқ чангаллаб, ҳовлига кирди.

Айвон эшигини очиб, даҳлизга ўтди. Чироқ тугмасини босди, ёнмади. «Қурғур, яна ўчибди-да. Бугун шамол бўлмаганди-ку!».

У бели қайрилмаган пачкали пулни роҳатланиб, ҳисобини олмоқчи эди. Бўлмади. Ёнига қўл солиб пулни чиқарди. Кафтлари орасида чамасини кўрди. Анчагина оғир. Бунақа «тош босадигани» яқин ўртада тушмаган. Яна чап ёнига қўл юбориб, у ердаги тақинчоқларни ушлаб кўрди. Жойида!

Пошша хола даҳлиздан ичкари уйга кирмоқчи бўлди. Ўрта эшикнинг иккала қаноти ланг очилиб ётганини кўриб, ўз кўзларига ишонмай қолди. «Анов қиз ташқарига чикдимикан?»

Юрагига қачонлардан бери кутиб юрган, номаълум бахтсизлик сояси тушгандай бўлди. Эшикнинг иккинчи қанотини очиш учун тепадаги сурма илгакка ҳатто Пошша холанинг ҳам бўйи етмас, мабодо, зарурат бўлиб қолганда, стул қўйиб очарди. Баданлари бўшашиб, кенг пешонасидан маржон-маржон совуқ тер бўртиб чиқди. Ҳам кўркув, ҳам таҳликадан уй ичига қулоқ тутди. Жим-жит!

Секин-секин қадам босиб, қиши билан ўт ёқилмай. Ўргимчак уялари осилиб ётган даҳлиздаги ўчоқ бошига келди. Пайпаслаб чироқни топди. Ёнидан гугурт чиқариб ёқди...

Оҳиста ичкари томон икки-уч қадам босганди, оёғи олиб ташланган счетчик пробкаси устига тушиб, тойиб кетди. Чироқ шишаси чил парчин бўлди. Қўл аралаш билакларидан муздай керосин оқиб туша бошлади. Уй эшиги остонасига келиб, ичкарига овоз берди:

— Умида, ҳой Умида!

— Бу-ви!— кўрнага бурканиб олган қизнинг йиғи аралаш бўғиқ овози эшитилди.

— Олдинда ким бор?— бир оз дадиллашди Пошша хола.

— Ҳеч ким. Кетди у.

— Ким?!— буви жон-жаҳди билан ичкарига отилиб кирди.

Қўлидаги лопиллаб ёниб турган чироқ нурида алғов-далғов бўлиб ётган уй ичини кўриб, бирдан бақариб юборди:

— Вой шўрим, худо урди мени!

Қизча «агар бувинг келгунча гинг деб овоз чиқарсанг, оёқ-қўлингни мана шу сурп билан боғлаб қўяман. Индамай кўрнага ўралиб ёт!» деб кетган бояги қўлида пичоғи бор кўрқинчли одамнинг гапидан кейин, кўркиб, қимир этмай ётарди.

Энди у бошини кўтариб, бурчакдаги жавон тарафга

чолиб кетган бувисига қараб турарди. Бувиси қўрқинчли овоз билан бақирар: «Вой шўрим, мени худо уриб қолди», деб сочларини юлар, тиззаларига шаппатилаб, гирди-капалак бўларди.

Қиз деразадан ураётган хира ёруғликда бувисининг танҳо гавдаси билан қоп-қора сояга ўхшаб турган бошини кўрарди холос. Нимадир бўлиб, аллақачон лампа ўчиб қолганди.

Бир маҳал бувиси сандиқ қўйилган бурчакка суянганича серрайиб қотиб қолди. Кейин ниманидир эслаб устига энгашди. Гугурт чақилди. Лопиллаб чироқ ёна бошлади. Тўсатдан у жавоннинг ланг очик эшиклари атрофида тартибсиз сочилиб ётган латта-лутталарни титкилай бошлади.

«Ярми» қолган катта бир ёстикни кўтарган эди, унинг ёрилган қорнидан патлар дув сочилиб, танчанинг ёнларигача тўзиб кетди. Баъзилари чироқ шиликлари устига тушиб, жизғинаги чиқиб куйди.

Шундан сўнг кампир сандиққа яқинроқ сурилиб келди. Унинг очик эшигидан бош суқиб қаради... Яна бошини тортиб олди. Орқасига қайрилиб, титраб-қақшаётган қўллари билан чироқ бандидан тутиб сандиқ ичига қўйди. Яна бошини суқиб қаради-ю, бирдан ўрнидан туриб кетди.

Унинг сочлари бутун башарасини қоплаб олган, сандиқ тўридан чиқаётган шуъла ярим гавдасини ёритиб турарди.

Шу он ўртага чўкиб лаҳзали жимликни аллақаердан гулдур этган овоз бузиб, кучсизроқ ёруғлик уй ичига урилди. Қизча ўзини бир оз қўлга олди. Хаёлидан «момақалди роқ» деган сўз ўтди.

Умида ақлини танибдики, момақалди роқ бўлиб, осмонда «арқон оловлар» югурганда уларни завқланиб томоша қилар, ундан сўнг шаррос ёмғир ёғиб берса балконга чиқиб олиб, ерга отилиб тушаётган томчиларга қўллари тутиб туришни жуда-жуда яхши кўрарди. Ҳаммасидан ҳам ёмғир тиниб, дарахтлар «кўнишиб» турган бир пайтда, осмонни улкан ғилдиракдай қоплаб оладиган рангоранг камалакни айтмайсиз! Шунинг учун ҳам у баъзан, узоқ қиш кунларида зерикиб кетса «Қачон момақалди роқ бўлиб, камалак чиқади?» деб адасидан сўраб қолар, «баҳор келсин, ўшанда чакмоқни ҳам, камалакни ҳам кўрасан!» деса, «Қачон баҳор келади! Бўлақолсин!» деб туриб оларди...

Мана, ҳозир ҳам чақмоқ чақди. Ундан кейин ёмғир ёғади. Тиниши билан камалак чиқади... Баҳор келиб қолибди...

Шу пайт асло кутилмаганда, қизчанинг лаҳзали ширин хаёлларини тилка-пора қилиб, қулоқни қоматга келтиргудай овоз билан тепада нимадир портлаб кетди.

Айни шу вақт унинг кўз ўнгида бувисининг орқасидан кимдир чалиб юборгандай бўлди, у ерга кулади! Йўқ, бувиси эмас, гўё осмон табақалари орасидан уни ушлаб турган «устун»лардан бири ерга кулаб тушди-ю, ҳаммаёқни зириллатиб юборди!

Умида жуда кўрқиб кетди! Яқин бир соатлар ичида бўлиб ўтган воқеадан ҳали ўзига келиб улгурмаган кизча, бор кучини оёғига йиғиб ўрнидан турди. Гарчи бувисини ёмон кўрса-да, оҳиста юриб, унинг олдига келди:

— Буви-буви, туринг, сизга нима бўлди?— деб бош томонига ўтди. Аммо у индамади. Кўзларини катта очиб, ерга қараганича қимир этмай ётарди. Умида бувисининг кўзларидан авваллари ҳам кўрқарди. Лекин ҳозир ёмон кўрқди...

Ваҳм билан ташқарига чиқди. Хаёлидан бояги одам, қўлида пичоқ билан қаердадир писиб тургандай бўлаверди. Яна ичкарига кирди. Даҳлиз эшигини тамбалаб олди. Уй остонасига ўтириб, зорланган овозда:

— Буви туринг, ўзим кўрқиб кетаянман!— деди. Ҳеч қандай садо бўлмади.

Ҳаммаёқ шундай жим-житки, Умида энди овозини чиқаришдан ҳам кўрқиб қолди. Индамасдан ўтираверишга аҳд қилди.

Бир маҳал кўчадан қалдираб трамвай ўтди. Вагон гилдиракларининг «тарақа-туруқ» овози унга далда бўлди... Бирон одамнинг товуши эшитилиб қолармикан деб, эшик тирқишидан ташқарига қулоқ тутди. Атроф яна жимиб қолган эди.

Бирдан, шамол турдим, одам шарпасими, ташқарида нимадир шитир-шитир этди... Қизчанинг кўз олдида яна бояги одам гавдаланди.

Нима қилсин, ўзини қаерга яширсин? Сандиқ ичидан пориллаб ёруғ чиқиб турибди. Кўриб қолиши мумкин... Бирдан димоғига аччиқ нарса урилди. Кескин орқасига ўгирилиб, уй тўридан бурқсаб чиқаётган тутун қуюнига кўзи тушди. Аввалига, чироқ тутаяпти

деб эътибор бермаганди. Энди ҳар қишда уйларига бир марта бориб келадиган таниш сандиқ ҳақиқатан ёнаётганини Умида аниқ кўрди... Паға-паға тутун буралиб унинг олдига кела бошлади. Томоғи ачишиб йўталди, кўзларидан ёш чиқиб кетди... Охири чидолмай ўзини даҳлиз ўртасига олди. Тутун уни қувлагандай ўрта эшикдан даҳлизга ҳам кириб кела бошлади...

«Ташқарида турган» одамни ҳам унутиб эшикка ёпишди. Бироқ кўзлари ҳеч нарсани кўрмай қолди. Пайпаслаб зулфинни тополмади. Аччиқ тутундан бўғилиб қолаёзди. Негадир шу пайт адаси кўз олдиди гавдаланиб кетди.

— Ада, адажон! — дея юзларини чангаллаб, эшикдан нарироқ кетиб, ўзини ўчоқ панасига олди.

Ачишган ёшли кўзлари билан тепага қаради. Узун қорамтир мўрининг устига қопқоқ бўлиб турган бир парча кулранг осмон кўзига элас-элас чалинди. Юзига муздай роҳатбахш томчилар урила бошлади. У қуруқшаб бораётган оғзини очиб тамшанар, бу ердан чиқиб кетиш учун худди қафасга тушган қушчадай талпинарди.

ХОТИМА

Қарийб икки ой давомида ўзи униб-ўсган бу ҳовлига қадам ранжида қилмаган Лаъли ҳовли эшигини қандайдир ҳафсаласизлик билан итариб кўрди. Одатдагидай дарвоза берк эди. У нарироқда машина рулида ўтирган эрига «очиб берасизми» дегандек қаради. Йигитали «жавоб» берди:

— Нега қараб турибсан! Тезда ичкарига кир-да. Умидани олиб чиқ!

Лаъли умрида биринчи бор девор ошди. Шарақлатиб эшик зулфинини тушириб, ичкарига кириб кетди, ва зум ўтмай ҳаллослаганича қайтиб чиқди:

— Йигитали ака, шўримиз қуриди — уй ёняпти!

Эр-хотин тенгига ичкарига чоғиб кириб кетишди.

Йигитали дераза ойналаридан ичкарида гуриллаб ёнаётган қип-қизил олов тилларига кўзи тушиб, инграб юборди.

— Қизим... Умида!

Шошганидан, уй деразаларига ёпишмоқчи эди, Лаъли уни даҳлиз эшиги томон судради:

— Умида даҳлизда!

Йигитали эшик қабзасига ёпишди. Қабзи миҳи билан суғурилиб чикди... Кейин эшик ўртасидаги узун «туйнук» ойнасини синдирди-да, орқа-олдинга силтай бошлади. Эшик майишганича очилиб кетди. Тутун буруқсаб, ташқарига оқиб чиқа бошлади.

Йигитали даҳлизда бирон тирик жон қорасини кўрмас, фақат «Умида, Умида» дея қичқириб гирди-капалак бўлди. Бир маҳал ўчоқ бошидан қулоғига инқиллаган овоз чалинди. Аччиқ тутун захридан бўғила бошлаган Йигитали жонҳолатда ўзини ўша томонга отди. Ғужанак бўлганича ҳушидан кетаёзган Умидани даст кўтариб бағрига босди ва ташқарига талпинди. Лаълининг дод-фарёдини эшитиб чоғиб келган яқин-атрофдаги кўпи-кўшнилари, ўткинчи йўловчилар билан ҳовли тўлиб кетганди. Кимдир ўт ўчирувчиларга хабар бериш учун телефонга югурди. Кимдир дераза ойналарини синдиришни маслаҳат берарди. Ичкарида эса, гуриллаб ёнаётган олов тили сандиқ устидаги кўрпаларга ўта бошлаган, дақиқа сайин у катта гулханга айланиб, бутун уйни ўз ўтли домига тортиб борарди.

Бирок, шу тоғда буруқсиб ётган уй ичига киришга ҳеч кимнинг юраги бетламасди.

Лаъли жон ҳолатда ичкаридан чиқиб келган эрига ўзини отди, беҳуш Умидани бағрига босганича чинқириб юборди...

Йигитали одамлар оралаб кўзлари эндигина синдирилган дераза олдига келди. Ичкарига қаради. Бурчакда худди қанотлари синиб, осмондан қулаб тушган улкан қушдай Пошша хола ётар, олов тиллари эса, унинг устида ўйнар, баъзан аждаҳо каби тепасига ёпирилмоқчи бўларди.

Унинг хаёлидан «дўзах деганлари шу бўлса керак» деган фикр ўтди. Лекин кўнглидан кечган бу фикрни енгиб, буруқсаб тутун уриб турган эшикка ўзини урди.

Бир тўп киши даҳлиз остонасидан уй эгасининг жасадини аранг тортиб олишди. Пошша хола ўлаётганда ҳам одамларга ўхшаб жон бермаганди. Унинг панжалари орасида қуйиб-қорайиб кетган бир даста пул турарди...

...Тутундан бўғилган Йигитали қаттиқ оғриқ ва ҳолсизликдан ҳушини йўқотди, эшик остидаги ёғоч зина устига қулаб тушди.

У ёнарди...

1965—1990
Тошкент.

БЕГОНА

(Кисса)

Шундай қилиб район марказидаги мусофирхонада бир ҳафтача «истиқомат» қилганимдан кейин рассомлик анжомларимни йиғиштирдимда йўловчи машинага ўтириб, Сўлимсойга равона бўлдим.

Ярим йўлда шофердан сўрадим:

— Қишлоқда кўноқхона борми? Кўчада қолиб кетмай, яна!

— Бўлганда қандок, «Хотел»!

— «Хотел»?

— Ҳа-да! — бирдан юзлари ёришиб кетди шофер йигитни ва овозини баландроқ қилиб кўшиб кўйди. — «Маде ин Сўлимсой!» Директорига учрашсангиз бас! Лукс хона топиб беради.

Вақт тушдан ошганда машина исми-жисмига монанд, тўрт томони баланд тоғлар билан ўралган сўлим қишлоққа кириб келди.

Шофер соатига қаради-да, катта йўл ёнбошидаги биринчи ҳовли дарвозасига яқин жойда тормозни босди:

— Айни тушлик пайти. Демак бошлиқ уйда! Энди унга учрашсангиз бўлгани. Тўғри дарвозани қоқиб кириб бораверинг!

Кўча эшик олдидаги ариқдан шарқираб сув оқиб турар, унинг қирғоғидан ўсиб чиққан катта ўрик шохлари шода-шода меваларга бурканиб ётарди.

Ерга тўкилиб тушган икки-уч дона ўрикни кўлимга олдим, сувда чайиб еб кўрдим. Мазаси бирам тотли, тилни ёргудек эди.

Бир қаноти қия очиқ эшик томон юргандим, пахса деворнинг нариги томонидан кўриниб турган иккита лангарчўпдай узун хода қутилмаганда силкина бошлади, сўнг кимнингдир хириллоқ овози эшитилди: «Ҳай-ю, ҳайт! Ҳай-ю, ҳайт!»

Осмонга патиллаб каптарлар кўтарилди. Улардан бир тўпи қайтиб ходаларга қўнмоқчи бўлди. Қичқириқ яна авжга чиқди: «Ҳай-ю, ҳайт!»

Мен эшикни тақиллатмоқчи бўлиб зулфунга қўл чўзгандим, шу пайт унинг бир қаноти куч билан очилиб кетди-да, белидаги эгарга икки кўзли хуржун ташлаб қўйилган кўкиш хачир ташқарига отилиб чиқди. Зум ўтмай остонада опшоқ яктак-иштон кийган, бошида ҳожи

дўппи, ёши «улуғроқ» кўринса-да, жуссаси кичик йигитча пайдо бўлди:

— Кўктой, стоп, стоп!

Хачир тупроғи билқиллаб ётган кўча ўртасига боргач, таққа тўхтади. Хуржуннинг бир ёнбошида ҳафсала билан ёзилган «USSR» сўзлари кўзга ташланиб турарди.

Йигит менга нигоҳи тушгач, қув кўзларини пирпиратиб, зимдан бир қараб олди. Сўнг кафти билан кўкрагига уриб:

— Ассалому алайкум, — деди.

Алик олдим-у, хачирга ишора қилиб, дедим:

— Бу «почтовый поезд» зўр-ку!

— Зўр-да! Аммо «Авиа» десангиз ҳам бўлаверади, — у қикирлаб кулиб, елкасига ташлаб олган оқ чит рўмолни эпчиллик билан айлангириб, елпина бошлади, ва менга яна яқинроқ келди. — Сўраганинг айби йўқ ако, бу атрофли одамга ўхшамайсиз!

— Меҳмонман, шаҳардан!

— Эҳа, ундоқ бўлса, хизмат, ако!

— Бу ернинг меҳмонхонаси бор деб эшитдим.

— Борда!

— Биронта жой топилмасмикан!

— Топамиз! Ҳойнаҳой, сиз колхозга комиссия бўлиб келяпсиз, топдимми?

— Йўқ. Мен рассомман. Бир ойча шу ерда бўлиб, суратлар чизиш ниятим бор.

— Э, ундоқ денг. Жойни-ку, зўрини етти қиламиз! Қани, уйга ако, аввал чойлашайлик, гостинса бир гап бўлар!

— Раҳмат ука, кейинроқ келарман.

— О-о, жонивор, о жонивор,— йигит ерга энгашиб. тўкилиб тушган ўриклардан бир нечтасини териб олди,— мунча тўкилмасанг, бугун шамол бўлгани йўқ эди-ку! Мана буларни оғизга ташанг ако, асал егандай бўласиз!

— Раҳмат, яқиндагина егандим, қандак ўрик деганлари шу бўлса керак.

— Бунга «Муллагадойи» ҳам дейдилар! — йигит ўриқка ишора қилиб, ғурур билан қўшиб қўйди, — қўшни қишлоқдан, ишқивозлик билан қўчатини ўзимиз келтириб экканмиз. Қаранг, гуркираб ўсиб кетганини!

Навқирон ўриқка ҳавас билан қарадим-у, беихтиёр унинг тандир косовига ўхшаб қоп-қорайиб кетган тепа шохларидан бири диққатимни тортди:

— Хў, ерга нима бўлган?

— У ерми, яшин урган! — Йигитнинг совуққина қилиб айтган бу гапи этларимни жунжиктириб юборди...

— Қани бўлмаса, гастинсага кетдик, ако! — Йигитча йўл бошлади.

Шундагина унинг бир оёғи ва ўнг қўли ногирон эканлигини пайқаб қолдим.

Ёлғизоёқ йўлдан анчагина юрдик. Ниҳоят ўртага чўкиб қолган жимликни унинг ўзи бузди:

— Касб пўштачилик. Колхоз гастинса бошлиқлигини ҳам бизга топшириб қўйган.

— Отинг нима, ука!

— Болтавой! Ана, етиб ҳам келдик, — у шундоққина саҳни тоғ бағридаги қирлик томон қаратиб қурилган тунука томли бинога ишора қилди.

Иморат оқланган бўлиб, киравериш эшик устига қачонлардир хафсала билан ёзиб қўйилган ўзбек ва инглизча «Хотел», «Сўлимсой», «Люкс» сўзлари кўзга ташланиб турарди.

— Ҳо, зўр-ку!

— Шоҳона, шоҳона!

— Бу антиқа сўзларни ким ёзган?

— У ёғини сўрасангиз бундан бир неча йил олдин бу ерда киночилар яшашган. Зўр кино олишган, уларнинг Бахтиёр ака деган рассоми бор эди. Ўша киши ёзган, бир эсдалик бўлиб қолди. Лекин зўр рассом эди. Менинг ҳам суратимни чизган... Бу «люкс» дегани нима дегани?

— Ўша, ўзинг айтаётган «энг зўр» дегани!

— Ҳа...

Ётоқ ҳақиқатан ҳам қишлоқнинг нариги кунчиқар чеккасида эди. Унинг киравериш эшиги олдидан нарироқдаги катта йўлгача узун тротуар қилиб, асфальт ётқизилган. Одам кам юрганидан бўлса керак, йўлкани «олачалпок» ажриқлар босиб ётарди.

Болтавой нақ бир қаричча келадиған қўпол бурама кулфни очиб зулфундан суғурди.

Коридор тўридаги каттагина хонага бошлади.

Хона ичи анча тартибсиз эди. Бир четда темир каравот. Унинг устига катта михга кўзгу илиб қўйилган. Киравериш эшик ёнида эскигина диван. Ўртада хонтагага ўхшаш узун стол... Хона деворининг уер-бу ерига тартибсиз қилиб кино афишалари ёпиштириб ташланган. Бу Болтавойнинг иши бўлса керак. Шу айқашуйқаш суратлар ичида Робиндранат Тагорнинг портрети ҳам бор. У алоҳида ажралиб турибди.

Болтавой бу «антиқа» манзарага кизиқиб қараётга - нимни дарров сезди:

— Ҳаммаси зўр чизилган-а?

— О, зўр... Айниқса, мана ву сурат... — Тагорнинг моҳирона ишланган расмига тикилиб қолдим-у хаёлга чўмдим: олис тоғлар орасидаги овлоқ бу гўшага адиб сурати қандай келиб қолган! Ким олиб келган?!

Болтавой ҳам шу суратни биринчи бор кўраётгандай менга яқинроқ келди ва хаёлимни бузмаслик учунми овозини пастроқ қилиб деди:

— Аммо, лекин зўр одам бўлган экан-да! Туришини қаранг!

— Биласанми, ким, бу киши?

— Биламан — катта ёзувчи! Бу киши ёзганини индийска қилиб шу ерда кинога олишган. Ўшанда бу хонада киночиларнинг эркаклари яшашган. Лекин артистлар жағалати халқ бўларканда: бундоқ қарасангиз, «қизми-йигитми, эркак-аёлми фарқига бормай қоласиз, — Болтавой қотиб-қотиб тиззалари кўзига уриб қулди, — лекин кинога тушишга келганда, бутунлай бошқа бўлиб кетишади. Соқоллар қўйиб саллалар ўрашади-ей, қизлар бошларига узун-узун сочлар боғлаб олишадими-ей».

— Кинони ҳам шу хонада олишганми?

— Йўқ, бу ерга келиб кечқурунлари тунашарди холос. Эрталаб от-эшакка ашқол-дашқолларни ортиб, «Хароба»га жўнашади. У ерда денг, оқ кийимлар, хошияли камзуллар кийиб, бутунлай бошқача одамлар бўлиб олишади. Э, бориб кўриб кулавериб ичагим узилган! Бу девордаги суратлар ўшалардан эсадилик! Почтахонага ҳам анчасини қоқиб қўйганман. Ичида Раж Капурнинг расми ҳам бор... Лекин ако, сиз ҳам «Хароба»ни бир бориб кўринг! Қадимдан қолган, тоғ ўртасидаги катта қаср!

— Қаср? — деб сўрадим хайратланиб.

— Ҳа, катта гумбазли қаср. Ташландик бўлиб кетганлиги учун «Хароба» дейишади.

— Ундай бўлса, бориб кўрадиган жой экан..

— Бир кун вақт топсангиз, ўзим обораман. Узок эмас, икки давон нари.

— Бўпти, борганим бўлсин!

— Ако, бир кўрган таниш, икки кўрган билиш дейдилар. Отингиз нима?

— Омон!

— Бир ойча турадиган бўлсангиз шу хона ўзингизга! Шоҳона қилиб бераман, — Болтавой ўрнидан туриб, енгларини шимарганича ишга тушиб кетди. Елкасидаги рў-

мол билан диван-стол. стулларни уриб-уриб чангини қокқан бўлди. Хона ичи тўзигандан-тўзиди.

Мен ўзимни четга олдим:

— Бўлди-е, жуда тоза қилиб юбординг!... Бу «шоҳона» жойга артистлардан ташқари, комиссиядан бошқа одам келиб турадимми?

— Ҳа, баъзи, баъзида келиб туради... Қишлоғимизнинг бироз четлиги бор-да!.. Айтганча, ҳар йили қурт маҳали райондан икки аграном келади. Биттаси шу ерда, шериги касал бўлиб кетиб қолган.

— Улар ҳам шу меҳмонхонада турадимми?

— Ҳа, анов қўшни хонада турарди. Шериги кетиб қолгандан бери бу ерда ўзи ёлғиз ётгани қўрқаётганмиш. Қўрқаётганмиш? — таажжубланиб сўрадим.

Болтавой қўлларини силтаб:

— Аёл-да, аёл! Уша қўрқокроғи ҳозир Хол ачаникида ётиб юрибди. Биласизми, Хол ачанинг Мукар деган кизи бор! — деди-да, сўнг ғурур билан қўшиб қўйди, — Тошкентда, дўхтирликка ўқийди!

— Шу ердан шаҳарга бориб ўқийдиганлар кўпми?

— Битта шу Мукарнинг ўзи. Лекин мактабда ҳам нуқул «беш»га ўқирди, — у қўлидаги рўмол билан юзларини артиб, қанотлари ланг очиб юборилган дераза ёнига яқинлашди, қўлини соябон қилиб боғ тўрига қаради:

— Зеби ачам шу ердага ўхшайди! Ако, у киши менинг холам бўладилар. Ана, боғ этагида уйлари кўришиб турибди. Қай маҳал хоҳласангиз, тортинмай эшикларини қоқиб бораверасиз. Чойингиздан, илиқ-иссиқ овқатингиздан хабар олиб турадилар. Тайинлаб қўяман.

— Бировларни овора қилиб нима қиласан!

— Зеби ачам нега биров бўларкан. Ўзимизни холамиз! Қариндош! Қолаверса овораси борми. Қишлоқнинг одати шу, тортинсангиз оч қоласиз! Бу ерда ресторан, истоловой йўқ. Яна шуниси борки, Зеби ачам гастинсага бириктирилган!

— Раҳмат Болтавой.

Болтавой яна диванга чўкиб ўтириб елпина бошлади:

— Ҳа, энди бизам бир айланиб шаҳарга бориб қолармиз. Аммо, сал олислиги бор-да, қурғур!

— Болтавой!

— Лавай!

Мен ёнимдан пул чиқариб унга узатдим: — Бугун мени деб анча овора бўлдинг, мана шунини олиб қўй — хизмат ҳақинг!

Болтавой сапчиб ўрнидан туриб кетди:

— Ие-ие, бу нима қилганингиз ако, бизни ким деб ўй-
лаяпсиз. Меҳмонлигингиз ҳурмати шу ерга олиб келдик.
Бунақа қилсангиз хафа бўламиз. Опиший-сапсим келмай-
миз... Энди, мен борай бўлмасам. Кўришгунча хайр, ако!..
Энди бу ёғига хизматингизда бўламиз. Меҳмонни яхши
кўрагимиз. Садағаси кетсанг арзийди! — у қўлларини кўк-
рагига қўйганича қуллук қилиб, чиқиб кетди.

Лекин Сўлимсойдаги биринча кечани азоб билан ўт-
қаздим. Ҳурматимни қилиб, мен билан «ҳамроҳ» бўлиб
ётишга келган Болтавой қўшни хонадан кўрпа-тўшак кў-
тариб чиқди-да, диванга ёзди. Оёқ узатиб чўзилди-ю, кў-
зи илинар-илинмас хуррак ота бошлади. Қани энди чидаб
бўлса! Хуррак орасида кимлар биландир бахслашар,
хатга «суюнчи» ундирмоқчи бўлар, қийқириб кулиб юбо-
рар, баъзан жимиб қолар, ана шундан кейин тишлари
орасида «ғирт-ғирт» овоз чиқариб «кавшанарди».

Икки-уч бор уни уйғотиб, пастга қараб ётгин деб ил-
тимос қилдим. Бари-бир бўлмади... Ярим тунга борганда
ажойиб «тадбир» хаёлимга келиб қолди: кулоқларимга
пахта тиқиб олдим. «Шовқин-сурон» анча пасайгандек
бўлди, кўзим илиниб қолибди... Бир маҳал «дўқ-дўқ» овоз
чиқариб хонада нимадир айланиб, юзимни бир нарса
сийпалаб ўтгандай бўлди. Сесканиб кўзимни очсам, ду-
мини нақ тепамда ўйнатиб «Кўктой» Болтавойни «уйғо-
таётган» экан...

Хайрият, кўп ўтмай, хона сув қуйгандай жимиб қол-
ди...

Барибир келганимнинг эртаси кунёқ негадир ўзимни
ёлғиз ҳис эта бошладим. Нотаниш жойда бир бор салом-
алик қилган кишинг ҳам кўзингга туғишганингдай азиз
бўлиб кўринаркан. Кечқурун Болтавой олдида бордим.
У қистов билан ҳовлига олиб кирди. Ота-онаси ҳам яхши,
очиқ-кўнгил кишилар экан. Қўярда-қўймай, кенг яланг-
ликдаги ёғоч каравотга ўтқазиб, овқатга уннаб кетишди.
Болтавой пошшоваччалардай катта лўлаболишни қорни-
га тираб, узун кўрпачага ястаниб ётиб олди-да, боркут
ёстиқни менга юмалатиб:

— Ёнбошланг, ако, роса чарчагандурсиз, — деб қўй-
ди.

Аввал оёқ узатиб ётишни ўзимга эп кўрмайгина тур-
гандим, нарироқда куйманаётган чол келиб қолди.
Унинг бемалолроқ ўтиринг деган гапи билан ёнбошлаб
олдим.

Ел туриб қаердандир бурқсаб ётган тезак билан ўт-
ўланлар хидини олиб келди. Ялпиз, яна эндигина очилган

наматак гулининг ўткир хиди димоққа чалинди... Пастгина кесак девор ажратиб турган қўшни ҳовлисидан пағапаға тутун чиқди, ҳавони куяётган жиззали нон хиди қоплади, қандайдир кекса кишининг «келин, тандирга қаранг» деган овози эшитилди. «Ҳозир», ёшгина жувоннинг қўнғироқдай товуши келди. Гўдак йиғлади. Девор остларидаги қаваклардан тинимсиз қуруллаб турган чўл бақанинг овози ўчди. Шу топ юқоридан эсан шабода бироз кучайди-ю, атроф жимиб қолди. Теварак муҳитга жон киритиб турган барча тириклик маҳсули енгил ҳазон каби қаерларгадир учиб кетди. Бироқ, бу ҳолат узоққа чўзилмади. Яна қайтарилган куй каби олдинги жонлаиш такрорлана бошлади...

Ялангликдан нарироқдаги оғил ёнида кўзларини юмганича ковш қайтариб сигир ётибди. У шундай беҳафсалаки. эммоқчи бўлиб арқондан бўйнини чўзаётган ўз боласига қайрилиб қарагуси келмайди. Бузоқча билан бир қозикқа боғланган эшак тушовли оёқларини кўтариб, узун қулоғини чимирганича шеригининг беҳуда ҳаракатига таажжубланиб боқиб қўяди.

Буларнинг ҳамма-ҳаммаси менга янгилик эди. Шунинг учун ҳар бир нарса, ҳатто номозшом гулининг кеч тушган сари очилиб, ўзини кўз-кўз қилаётган сон-саноксиз гунчалари ҳам назаримдан четда қолмасди.

— Ҳа. аю, мунча ўйланиб қолдингиз?

— Шунчаки ўзим. Қишлоқда биринчи тунаб қолишим.

— Ўрганиб кетасиз. Ҳозир овқатланиб бўлганимиздан кейин Сўлимсойни бир айлантириб келаман.

У яқтакка ўхшаш кўйлагининг ён чўнтагидан зар попукли носқовоқ чиқариб кафтига тутди.

— Нос чекасанми?

— Оз-моз отиб тураминиз, хумори тутганда! — Болтавой оғзини катта очиб, тили остига носдан бир кап ташлади.

Кампир дастурхон ёзди. Ота лаганда ош олиб келди.

Болтавойнинг ойиси овқат устида икки-уч бор «агроном аёл»ни эслаб қўйди. Келмаётганлигидан хавотир олиб, ниҳоят ўғлидан сўраб кўрди. Аввал Болтавой онасининг гапини эътиборсиз қолдирди. Ниҳоят яна бир марта сўрагандан кейин:

— Мунча кўп гапирдингиз, Хол ачанинг қизи Мукар ўқишдан келган, ўшаникида бўлса керак! — деди жеркиб.

Кеч тушиб қолмасдан қишлоқ айланиш учун қўзғолдик.

Ховлидан чиқарканмиз аёл Болтавойга:

— Зеби холангга тайинлаб қўй, ўғлим, бу акангдан хабар олиб турсин. Мен ҳам бориб қолсам, айтиб қўяман, — деганича қолди.

Алламаҳалгача Сўлимсойни айланиб кездик. Қишлоқ унча катта эмас, одамлари ўзига яраша экан. Болтавой айрим кишилар билан мени таништириб ҳам қўйди. Ярим тунда хайрлашар эканмиз у :

— Қалай, Зеби холам яхши аёл эканми? — деб сўраб қолди.

Мен ҳали у аёл ҳузурига бормаганлигимни айтдим.

— Уяляпсиз шекилли, агар бундай қилсангиз ҳозирок ўзим бошлаб бораман.

— Раҳмат. Эртага ўзим кираман.

— Зеби ачамга личний ўзим бориб тайинлаб қўйганман. Тортинманг дедим-ку!

— Асло тортинаётганим йўқ. Болтавой.

— Ёки, ўша ховлидагидан... чўчияпсизми?

— Нимайкан. ховлидаги?

— Ҳе, ўша Зеби ачанинг кучуги-да! Неча марта айтдим, ўша бало-қазони йўқотинг, келган-кетган меҳмонларга мишайт беряшти, деб...

— Нима, Зеби ачанинг ити борми?

— Ҳа-да!

— Қопағонми?

— Ит бўлгандан кейин ҳаммаси бир қаро гўр-да!.. Аҳо, меҳмонхонада ёлғиз ўзингиз нима қиласиз. Юринг, ховлига, гурунглашиб ётамиз.

— Кечасиги «гурунг» етар энди!

— Ё, яна борайми?

— Қўй, Болтавой, ўзим ёлғиз ётишга ўрганганман!

Тунги уйқусизликми, ёки тоғнинг мусаффо ҳавоси элитдими, алла маҳалгача донг қотиб ухлаб қолибман. Эрталаб одатдагидан руҳим тетик, қушдай енгил бўлиб уйғондим. Ювиниб бўлгач, кечаги Болтавойга берган ваъдам эсимга тушди.

Катта кўчадан айланиб ўтиб, улкан ёнғоқ остидаги икки қанотли дарвоза қаршисига келдим. Энди унинг занжиридан ушлаб таққиллатмоқчи бўлиб тургандим, кутилмаганда, эшик қаноти очилиб, остонада чиройлик-кина бир қиз пайдо бўлди. У менга кўзи тушиши билан тезда ўзини эшик орқасига олди. Кейин дарвоза тирқишидан хаёлчан нигоҳ ташлаб қўйди-ю, ғойиб бўлди.

Лекин бу ҳодиса асло кутилмаган қисқа бир муддат ичда юз берган бўлсада, киз сиймоси хаёлий сурат каби кўз олдимда гавдаланиб қолди.

Ниҳоят эшикни қокдим. Ичкарида ит ҳуриди. Аммо шу ондаёқ «Оқтош, ёт жойингга!» деган кимнингдир мулойимгина овозидан жимиб қолди. Эшик очилиб, қаршимда бардамгина бир кампир пайдо бўлди. Салом бердим. Меҳмонлигимни сезди. «Келинг, келинг, болам!» дея ичкарига бошлади.

Ховлига кираверишдаги ариқ бўйида тумшуғини қуйруғи орасига олиб ётган «Оқтош» мени кимгадир ўхшатди шекилли, чопиб келди, оёқларим остида эркалана бошлади.

— Ўлақол, суйканмай, тур нари, — кампир итни ҳайдаб юборди, мени яланглик ўртасига бошлади.

— Келмадингиз, болам! Икки-уч марта боғ тўрига ўтгандим, ётоқ берк экан. Қани-қани, ўтиринг, ўғлим!

Ҳар томонга кўрпача тўшалган супага чикдим. Кампир елиб-югуриб қаршидаги уй ичига кириб кетди.

Саҳни кенгина ҳовли экан. Супага ёндоштириб қурилган ёзги ўчоқда қора қумғон шифиллаб турибди. Ялангликнинг нариги четида қадди-қомати келишган, бўлиққина бояги қиз ер супурипти. Унинг тақимига тushiб турган узун сочлари яққол кўзга ташланиб турса-да, қинғир-қийшиқ ток занглари орасидан юзини аниқ кўриб бўлмасди. Баъзан унга зимдан қараб оламан.

Қанд-қурс, нон кўтариб Зеби ача келди. Унгача ўчоқда милтиллаб турган олов тафтида сув ҳам шарақлаб қайнаб қолди. Кампир чой дамлади.

У қизни биз билан нонушта қилишга чақирмади. Мен буни қишлоқ одатига йўйдим.

Ача ҳар гапини бирида «болам»ни қўшиб айтарди. Айниқса унинг очик кўнгил, соддалиги — худди менинг онамнинг ўзгинаси эди.

Зеби ача уйдан қайтарканман, кўп вақтдан бери ниманидир қўмсаб юрган кўнглим таскин топгандай, қалбим эса номаълум яширин туйғулар билан безовталанаётгандай бўлди...

Орадан кунлар ўтди. Ҳар куни эрталаб, кечкурун чой олиш баҳонасида ача ҳовлисига бориб тураман. Лекин хаёлим доим ўша қиз билан банд бўларди. Аммо негадир у ўзини мендан узоқроқ тутишга ҳаракат қиларди. Мени кўрган ҳамон онаси ёнида ўтирган бўлса ҳам, ўрнидан туриб бирон ишга уннаб кетарди.

Кампир менга қанчалик меҳрибонлик қилмасин,

унинг қизи олдида ашаддий бегона эдим. Шу орада кутилмаган бир учрашув сабаб бўлди-ю, орамиздаги масофа анча қисқариб қолди: ўша куни эрталабдан бошлаб тоғ ёнбағрилигидан қишлоқнинг кўриниш манзарасини чизиш билан машғул эдим. Ниҳоят кечга яқин расм битди.

Қуёш кўк юзига заъфарон қизғиш нур пуркаб чўқкилар ортига ботиб кетди-да, бир лаҳзада Сўлимсой устига қора парда тушгандай бўлиб қолди. Уйларда бирин-кетин чироқлар ёнди. Ҳаяллаб қолмай қишлоққа тушиб олиш учун ёнбағирликдаги ёнғоқзор оралаб кета бошладим. Паст баланд сўқмоқ келди. Ундан кўп юрмаган эдим қарши томонда бир нарса қорайиб кўрингандай бўлди, ғира-ширада уни аниқ билиб бўлмасди. Яқинлашиб боравердим. «Мў-ў-ў» сигирнинг чўзиқ овози эшитилди. Ун қадамча нарида катта қилиб боғланган узун бир боғ нарсани суяб кимдир турибди. У яқинлашиб келаётганимни сезди шекилли, юкни даст кўтариб бошига қўймоқчи бўлди, бироқ оғиб кетди — «гул» этиб ерга тушди.

Йўловчи қиз экан, ўзим аввал унга эътибор бермаганлигимданми, ёки рўмолини пешонасига қадар танғиб олганиданми кимлигини яхши таниёлмадим. Чопиб бориб, зил-замбилдай қилиб боғланган тут наваларини унинг бошига қўйиб юбордим. Чамбаракланган узун сочлари белигача тушиб кетди. Ҳаворанг ҳарир рўмоли эса соч ўрамлари орасидан осилиб пастга тушди.

Қиз икки қўлини юқорига кўтарганича кўм-кўк навалардан тутди. Қўйлагининг енги уюлиб, оппоқ билаклари елкасига қадар очилиб қолди. Жуда ғалати бўлиб кетдим. Рўмолни ердан олиб унга узатдим. Қиз «рахмат» дегандай менга бир табассум билан нигоҳ ташлаб қўйди. Шундагина уни таниб қолдим: Зеби ачанинг қизи эди. Юракларим дук-дук ура бошлади.

У борган сари узоқлашиб борар, мен қўлимда полотно ва этюдникни кўтарганимча қизга етиб олишга ҳаракат қилар, ҳали ўзимга ҳам номаълум бўлган қандайдир гапларни айтиб олгум келарди. Бироқ меҳмонхонага яқинлашганда, у олмазор ичига кириб, кўздан ғойиб бўлди...

Коридордан кираверишдаги қўшни хона эшиги қия очик, ичкаридан оқ лента сингари ёруғлик тушиб турибди. «Биров келган шекилли» хаёлимдан ўтказдим. Хонага кирдим-у чироқ ёқишни ҳам унутиб, ўзимни каравотга ташладим. Деразадан муздай шабада уфурди.

Кўз ўнгимдан ҳалиги қиз кетмасди. Унинг оҳу каби гўзал боқишларини, чиройли қадди-қоматини ҳаёл уйқусидаги ширин туш каби эслагум келарди. Гўё чирокни ёкишим билан барча ўйларим маржон доналари каби сочилиб кетадигандай.

Коридорда қандайдир шарпа эшитилгандек бўлди. У шунчаки тасаввурми ёки ҳақиқатда полга тушаётган оёқ товушими. аниқ билиб бўлмасди.

— Мумкинми? — эшик томондан аёл кишининг «нозик овози» эшитилди. Юрагим «шиғ» этди.

— Кириг, кириг, — дея бошимни кўтардим-да, аёл гавдасига кўзим тушди. У остонада турар, юзини эса аниқ кўриб бўлмасди.

— Нима, хонангизда чироқ ёнмаяптими?

— Ҳозир, — ўрнимдан туриб нарироқдаги тугмачани босдим. Хона чарақлаб кетди, кўз ўнгимда йигирма-ўттиз ёшлар чамасидаги қорамағиз, чиройли бир жувон намоён бўлди.

— Келинг, келинг, — дея курсига таклиф этдим.

— Янги меҳмон сизмисиз?

— Худди шундай!

— Танишиб қўйлик, менинг отим Наргиза.

— Омон, — дея унга қўл узатдим.

— Яхши. Ҳамроҳ эканмиз. Вой-бўй озгина кундаёқ шунча ажойиб асарлар яратиб улгурибсиз-ку! Қойил! — деди у расмларга қандайдир ички бир шавқ билан кўз ташларкан.

— Қани ўтириг!

— Зерикмаяпсизми? Сизга қишлоқ шароити қийинчилик қилмаяптими? — деди жувон бўш курсилардан бирига ўтираркан.

— Ўрганиб қолдим.

— Қайси институтдансиз?

— Театр-рассомчилик институти талабасиман. Ўзингизчи?

— Қишлоқ хўжалик институтини битирганман.

— Сизни райондан деб эшитдим.

— Тўғри, шундоққина марказидан.

— Ўзингиз зерикмайсизми, бундай чет жойларда ишлашдан. Районларни ҳам шаҳардан фарқи қолмади-ку!

— Мен табиатни яхши кўраман. Билган кишига бу ердан гавжум жой йўқ.

Шу пайт коридор томондан оёқ товуши эшитилди. Наргиза опа ўша томонга қараб овоз берди:

—Мукаррам, бу ёққа келаверинг, меҳмон-ҳамшах-рингиз шу ерда эканлар!

Остонада чиройликкина киз пайдо бўлди:

—Ассолому алайкум!

Наргиза опа уни менга таништирди:

— Мукаррам! Тошкентда ўқийдилар! Сўлимсойнинг бўлажак шифокори!

Мен Мукаррамнинг қўлини оларқанман:

— Бу кишини яхши танийман, шаҳарда ўқийдиган сўлимсойлик ягона талаба! — деб қўйдим.

Наргиза опа ҳазилга йўйди:

— Ие, мендан аввал танишиб олган экансизлар-да!

— У ёғини сўрасангиз, Сизни ҳам танирдим. Ҳар иккингизни Болтавой хўп келиштириб таърифлаб берган. Майли, яна танишсак, танишақолайлик — менинг отим Омон!

Наргиза опа ҳозиржавоблик билан сўзимга қўшимча қилди:

— Шунинг билан театр-рассомчилик институтининг талабаси! — сўнг суратларга ишора қилиб қўшиб қўйди. — машҳур рассом!

— Жуда унчалик эмас! — дея унга эътироз билдирдим.

Мукаррам ҳали ранглари қуриб улгурмаган «Хароба» суратига узоқ тикилиб қолди, сўнг мендан сўради:

— Бу ерда бўлдингизми. Омон ака!

— Ҳа. Бугун бориб келдик.

Наргиза опа қасрга олиб борувчи тош йўлакда виқор билан турган Болтавойнинг суратига ишора қилди:

— Директорнинг ўзи бошлаб борибди-да!

— Энди экскурсовод бўлгандан кейин...

— Ҳа. Болтавой, ҳақиқий экскурсовод бўлиб кетибди. — мен Мукаррамнинг гапига қўшимча қилдим. — одам оёғи етмас шундай жойларга қачонлардир қаср қурилганига кишининг ишонгиси келмайди.

— Тўғри айтасиз. Омонжон. — Наргиза опа мени қувватлади. — Ривоятини эшитгандурсиз?

— Болтавой батафсил гапириб берди.

— Ўша замонларда ҳам севги-муҳаббат шу даражада ардоқланганлигига. Шаҳзода оддий бир чўпон қизи учун шундай қаср қуриб, тоғлар орасида қолиб кетганига одамнинг ишонгиси келмайди.

Мен Наргиза опанинг гапларига қўшимча қилдим:

— Ҳа, барибир мағрур чўпон қизи бу қасрга келмай-

ди. У чексиз тоғлар-у, яйловларни. оддий ўтовини афзал кўради.

Афсонага Мукаррам якун ясади:

— Ниҳоят, Шахзода мағрур чўпон қизи олдида бўйин эгишга мажбур бўлади. Қиз билан оддий чўпонларча ҳаёт кечиради... Улар вафотидан кейингина жасадлари шу қасрга келтириб қўйилади. Иккита қабрни ҳам кўрдингизми?

— Кўрдик! Болтавой улар руҳига келиштириб бир сура қуръон ҳам ўқиди.

Шу пайт Мукаррам ниманидир эслаб қолгандай ялт этиб Наргиза опага қаради:

— Вой опа. ошимиз тагига олиб кетган бўлса-я! Дамлаганимизга ярим соатдан ошди. Омон ака, палов тайёр, юрнинг. баҳона билан бизнинг ҳовлини ҳам кўриб келасиз!

— Бошқа куни борарман, Мукаррамхон. Озгина ишларим бор.

Наргиза опа шўх қараш қилди:

— Ҳа, ҳа, биламиз. Илҳом париси бошингиз устида парвона бўлиб турибди. Ижод этмоқчисиз. Майли, ҳалақит бермайлик. Бошқа маҳал алоҳида келамиз...

Меҳмонларни кузатиб, ичкарига кириб келдим-у, боғ томондан қандайдир шарпани сезгандай бўлдим. Сўнг, очиқ дераза раҳида бир тугунча билан қизил гулли чойнак пайдо бўлди.

Мен у ерга яқинроқ келдим. Боғ қоронғилигига сингиб, оқ либосли бир гавда кетиб борарди. Бу шубҳасиз ачанинг қизи эди... Кўнглимга шайтон «ғулғула» солди-ми, негадир унга бир «тегажоклик» қилмоқчи бўлдим. Қайноқ ҳоври уфуриб турган чойнак ва тугунчани олиб, ўртадаги стол устига қўйдим-да, бир сакраб ўзимни боғ тарафга отдим... Худди шу пайт қаердандир пайдо бўлиб қолган кучук жон-жаҳди билан акиллаб, менга ташла-ниб қолса бўладими!

Орқага қоча солиб, дераза раҳига ёпишдим... ва коридор томондан ҳовлиқиб хонага кирган Болтавойга урилиб кетай дедим.

У титрагандай бўлиб, тинимсиз бир сўзни қайтарарди:

— Жуда ёмон бу газанда, жуда ёмон! Лаънати, газанда!

— Нима гап, Болтавой, тинчликми?

— Ҳа, анаву газандани кўрмайсизми, нақ оёқдан олди-я! Зеби ачамга неча марта айтаман, шу газандани

йўқотинг, бир кунмас бир кун биронта одамни ғажиб қўяди-да, Собир милисадан балога қоласиз деб!

— Нима қилиб юрибсан, ярим кечада?

— ... Сиздан бир хабар олиб кетай деб... — у ногирон қўли билан кўкрагига босиб турган каттагина тугунчага ишора қилди.

— Бу нима?

— Ҳе, ҳе... ҳалиги, — Болтавой негадир чайналарди. — Сизга айтсам кулгили бўлади... Энди ота-бобола-римизнинг одати бўйича, эртага, ҳалиги эскичасига ҳайит экан: бу ҳалиги, ҳалиги арафа оши эди, — у худди гуноҳкор одамдек қисиб-қимтиниб гапирарди.

— Овора бўлсан-да, укажон! — унинг елкасига қўлимни ташладим.

У муомаладан эриб кетди шекилли, ўзини менга яқинроқ тутиб, хоҳолаб кулиб юборди ва:

— Э-э, овораси борми ако! — у ҳам мени елкамга уриб қўйди.

— Қани, ўтир, чой ичамиз.

— Ушланиб қоламан. Тезроқ уйга борай. Расмларни кўргани алоҳида келамиз. — Болтавой хонадан чиқа бошлади.

— Мен сени кузатиб қўяй, яна анаву кучук олдингдан чиқиб қолмасин.

— Кундузи-ку индамайди ако. фақат қоронғи тушганда кутуради!..

Болтавойни катта кўчагача кузатиб, тошлоқ йўлқадан меҳмонхона томон юрдим. Шу пайт орқа боғ тарафдан оёқ шарпаси эшитилгандай бўлди. Тўхтадим. Кимдир менга қараб тургандек туюлди-ю, бир лаҳзада кўздан ғойиб бўлди. Қанча тикилиб қарамай, олмазор қоронғилигига сингиб кетган шарпадан бошқа ҳеч нарса кўзимга ташланмади. «Бу ким бўлди экан! Зеби ачанинг қизи эмасмикан? Боя ҳам оқ кийимда эди-ку... Йўғе, бу ерда нима қиларди... Термосни кўтариб чой сўраб бораймми? Вақт анча кеч бўлиб қолибди. Кампир овора бўлади...»

Косадаги ошдан бир-икки қошиқ едим, холос. Негадир иштаҳам бўғилган эди. Пиёлага аччиқ кўкчой қуйиб, каравотга чўзилдим. Кечагина қишлоқ кутубхонасидан келтирилган Тагорнинг тўртинчи жилдини олиб, «Ташна тошлар»ни ўқий бошладим»: *«Илҳом париси бу ерда менинг мусофир-у танҳолигимдан фойдаланиб, елкамга чиқиб олмасайди деб қўрқдим. Кўриниб турибдики... бу шўх маъбуда мени бир балога гирифтор қилмоқчи. Мен қорнимни тузукроқ тўйдириб олишга қарор қилдим, чун-*

ки оч қорин ҳамиша давосиз дардларни вужудга келтиради»¹.

Беихтиёр жуда очикканлигимни сездим. Ўрнимдан туриб ҳали иссиғи ўлмаган овқатдан еб олдим-да, яна мутолаага тушдим: Ҳикояда таърифланишича «Хайдаробод ҳокимлигига хизматга келиб, Баричдаги кўҳна қасрда тунаб ётган пахта солиғи ҳисобига яшовчи марҳум жаноб Чандронинг тўнғич ўғли уйқудан кўзини очган эдики» электр чироғи ўчди. Бу Сўлимсойда тунги соат бирдан ошганлигини билдирарди.

Шундан кейин кўҳна ва сирли «Хароба» атрофида кезиб, ундан олган таассуротлар сабаб бўлдим. Ёки қачонлардир Шох Маҳмуд томонидан барпо этилган қасрнинг «Тирик организмдай одатдан ташқари сеҳри» таъсир этди, алламаҳалгача кўзимга уйқу келмади. Менинг вужудимни ҳам худди ўша солиқ йиғувчи жаноб Чандронинг тўнғич ўғлига ўхшаш «тушуниб бўлмайдиган қаттиқ ҳис-ҳаяжон қоплаб олган эди. Бу кўрқувмиди ёки қандайдир яширин шодлик ҳиссимиди, ўзим ҳам билмайман».

Мен булар оч қорин «маш»машаси деб ўйламай, бу томондан қўнғилим тўқ бўлганлиги учун «муслмон хизматкоримга аччиқ муғул таом тайёрлашни» ҳам буюрмадим. Чунки аввалдан ўзингизга маълумки, қорним тўқ, бошқаларнинг ўзлари аллақачон мени арафа опидан баҳраманд этишган эди.

Ниҳоят, мени уйқуга ўхшаш сархушлик элита бошлади. Аллаким нозик қадам босиб устимга келди. «Мен уни кўрмадим. Атрофга қараб билдим-ки, кимнингдир узук таққан қўллари мени ўзига чорламоқда». Бу ўша қиз. Ҳа, Зеби ачанинг қизи! Унинг нозик бармоқлари беихтиёр пешонамга тушиб турган сочларимдан силай бошлади. Иссиқ нафаси юзимга урилгандай бўлди. Чўғдек сийнаси кўкрагимга тегиб мени ўз оғушига ола бошлади... Худди шу пайт «Кимдир қаттиқ қичқиргандай бўлди. Қарасам терга ботиб ўз сафар каравотимда ётибман. Магар Али ўз одати бўйича эртанги кимсасиз тош йўлакларда югуриб «Кетинлар, кетинлар, ҳаммаси ёлгон! деб бақириб юрибди».

Бирдан ҳушёр тортиб, уйғониб кетдим. Атроф жимжит, қоронғи. «Фақат ойнанинг заиф шуъласи хонага сў-

¹. Қўштирноқ ичидаги сўзлар буюк адибнинг машҳур ҳикоясидан олинган.

роқсиз киргани учун кечирим сўрагандай ичкарини
аранг ёритиб турарди» холос.

... Ҳар тонг отди дегунча нима учундир оёғим Зеби
ача ҳовлисига тортаверарди. Термосни қўлтиқлаб, чой-
накни оламэн-да, боғ оралаб кампир олдига бораман.
Катта мис самовар қайнаб турган бўлади.

Узун сочларини чамбарақ қилиб, устидан ҳаворанг
шоҳи рўмол боғлаб олган қизни албатта учратаман. У
қўпинча ҳовли супураётган ёки қўйлак этакларини лип-
палаб олиб сув сепаетган бўлади. Бир-биримизга нигоҳ
ташлаб, қўз уриштириб оламиз. Фақат гаплашмаймиз.
У илгаригидай қовоғини солиб қарамайди энди.

Ҳар кун кечқурун дераза тоқчасида чойнак ва кич-
кина тугунча пайдо бўлиб қолади. Шубҳасиз буларни
ўша қўйиб кетарди. Лекин мен сезмай қолардим. Унинг
бу хатти-ҳаракати худди сирли жумбоққа ўхшарди...

Оламнинг бир томонини ўраб ётган тоғ чўққилари
ортидан тўлин ой кўтарилган, зим-зиё кўчалар унинг
ёғдусидан ёришган, йўлақлар устида соялар пай-
до бўлган, терак баргларининг ранги иккига ажралиб
сутдай ойдинда чайқала бошлаган, окшомларнинг бири-
да, олмазор четида қизнинг келишини кутиб турдим. Ни-
ҳоят, оҳиста босилган қадам товуши эшитилди. У дера-
за олдига келиб, секин ичкарига қўз ташлади, расмларга
қарай бошлади. Айниқса, бурчакда турган «Сўлимсой
манзараси»га узоқ тикилиб қолди. Дам қошларини чими-
риб, дам таажжубланиб, дам жилмайиб қаради. Унинг
чеҳраси деразадан тушаётган чироқ нурида баралла
кўриниб турарди. Қалин майсалар устидан аста қиз то-
мон юрдим. Бироқ, яна ўша Зеби ачанинг ювошгина ити
менга ташланиб қолса бўладими. Шошганимдан унинг
отини ҳам унутиб қўяёздим. Нуқул «Оқвой-Оқвой» дей-
ман холос.

Бироз акиллагандан кейин Оқтош тушмагур мени
таниб қолди шекилли, овозини ўчириб, қўздан ғойиб бўл-
ди... Дераза олдида эса ҳеч нарса кўринмасди...

Ичкарига кириб, йўлақда турган Наргиза опага кўзим
тушди. Бошлашиб менинг хонамга кирдик.

— Эҳа-а, музей қилиб юборибсиз-ку! — Наргиза
опа бирин-кетин суратларга қараб мақтай кетди. —
Қойил сизга, ажойиб талантингиз бор экан. Қойил!

— Йўғ-е, жуда ошириб юбордингиз.

— Унча-мунча нарса менга ёқавермайди. Бор гапни
айтаяпман!

Янгигина келтирилган чой-нонни стол устига қўйдим.

Наргиза опа рови хонасига кириб кетиб, бир жом қир-мизак олма ва қанд-қурс олиб чиқди.

Чой ичдик . Анчагача гурунглашиб ўтирдик.

Наргиза опа гап орасида ўзи ва ташлаб шаҳарга кетиб қолган эри ҳақида гапириб ўтди. У ҳар-бир сўзини содда, нолишсиз, худди ҳамфикр яқин кишиси билан дардлашаётгандай қилиб гапирарди. Унинг очиқ кўнгили, юрагида кири йўқ, шунингдек кенг мулоҳазали жувонлиги менга ёқиб қолди. Бундайлар билан ҳамсухбат бўлсанг, бир лаҳзада «мусофир»лигинг унут бўлади.

Электр ёниб ўчди.

— Вақт алламаҳал бўлиб қолибди. Мен турай бўл-маса! Яхши туш кўриб ётинг! — Наргиза опа ўз хонаси-га чиқиб кетди.

Эрталаб қизни боғ этагидаги нок-дарахтига боғлаб қўйилган сигир ёнида учратдим. У мени кўрди, бироқ ўзини кўрмаганга солиб, мол елинини ийдира бошлади.

— Ҳорманг. — унга яқинроқ келиб тўхтадим. «Саломат бўлинг» дегандай аста бош қимирлатиб қўйди. Атрофга қарасам, ҳеч ким йўқ. Пайтдан фойдаланиб гапга солмоқчи бўлдим. Унинг қаршисига — қалин ялпиз қошлаб ётган ариқ бўйига ўтирдим. Сигир ётсираб бир-икки бор пишқириб қўйди-ю, яна тинчланиб қолди.

— Одам ҳам шундай бўладими! Кеча қилган ишингизни қаранг, ёки мендан қўрқаяпсизми?

Унинг камондай қошлари орасида тугунча ҳосил бўлди. Кўзлари пирпираб, катта-катта очилди ва ниҳоят бошини билинар-билинимас чайқаб қўйди.

— Ўзингиз-ку майли-я, лекин Оқтош ёмон хафа қилди, — деган эдим қиз юзида самимий савол ифодаси акс этди: «Наҳотки шунчалик кўрқдингиз», дея боқаётгани аниқ билиниб турарди. У гапирмади, лекин сўзларини қош-кўз ва юзидаги табассум билан баён қилди.

Қиз сигирга яқинроқ ўтириб олди-да, уни соға бошлади. Ёшлигим эсимга тушиб кетди: ола сигиримиз бўларди. Онам уни соққанда халақит беришни яхши кўрардим. Беихтиёр ҳозир ҳам... кафтимни челак лабига тутгандим куч билан урилган сут ҳар томонга сачраб кетди. Қизнинг оппоқ билаклари, юзи ҳатто ёзилиб пешанасига тушай деб турган тим қора сочларида ҳам япроқдаги шудринг каби сут томчилари пайдо бўлди. Қиз шундай берилиб қулдики, қулгунинг бунчалик гўзал ва беғубор бўлишини шу пайтгача тасаввур қилолмаган эдим. Қиз ўтирган жойидан ўзини сал орқароққа олмоқчи бўлганди.

сигир яна безовталаниб қолди. Челак ағдарилиб кетаёзди. Соғувчининг чеҳраси бир лаҳзада ўзгарди. Кўрсаткич бармоқларини бигиз қилиб «жим» деган ишорани қилди. Яланглик билан боғни ажратиб турган жўхоризор ора-лаб кимдир келарди.

Чаққонлик билан ўрнимдан туриб, йўлакдан ҳовли томон кета бошладим. Қаршимдан кампир чиқиб қолди. Салом бердим. Унинг қўлтиғидан янгигина юлинган ўтларни олдим.

— Молхонага, салқинроқ жойга қўямиз, сўлимай туради, — дея яланглик четидаги бостирма томон юрди ача. У жуда чарчаб қопти шекилли, мунқиллаб олдинда бораркан, чўзиб «уф-ф» деб қўйди, кейин узун қўйлак энглари билан елпина бошлади.

Шу куни ача ҳовлисидан қандайдир хазина топиб олган кишидай ниҳоятда хурсанд бўлиб қайтдим.

Бундай кайфиятнинг чоғ пайтларда нималарни қилмайсан, киши. Қанчалик мушкул қўринган ишлар ҳам шижоатнинг олдида осон бўлиб қолади.

Неча кунлардан бери тинчлик бермай келаётган бўлажак янги асаримга қўл урдим. Унинг хомақи нусхасини ишлаб, ижодимда биринчи марта асосий планда одам қиёфасини гавдалантирдим: манзара жанрига «хиёнат» қилиб, катта полотнода табиатнинг ўзи яратган қиз образини аке эттирдим. Яна икки-учта ҳали тугалланмаган расм ишларимни тамомладим. Худди нозик меҳмонни кутаётган кишидек тартибсиз ётган хонани супуриб, тартибга келтирдим. Кечга яқин уйга, кўпгина таниш-билиш ўртоқларга, ва ниҳоят Зеби ачанинг қизига ҳам хат ёздим.

Хат — асрлар давомида қалбларни бир-бирига боғловчи тилсим бўлган. У қанчадан-қанча юракларга йўл тошган, уларнинг қулфини очган. У ошиқларга сирдош, қалбларга ҳамдарад бўлган. У бахтиёрлик элчиси бўлиб, қўшларни хурсанд этган, кимларнидир йиғлатган-сиқатган...

Менинг номаълум қизга (ҳали унинг отини билмасдим) ёзган хатим ҳам ошиқ маҳбубдан маҳбубага битилган биринчи севги номаси эди. Юрагимда нима гапим бўлса, барчасини қизга тўкиб солгандим.

Эрталаб гап орасида унинг исмини сўраб олмаганлигимдан афсусланиб, бошим қотиб турганди. Болтавоё келиб қолди:

— Э, бормисан ошно, ўзинг ҳам жуда керак бўлиб тургандинг-да! Қани, қани ўтир!

— Аввал расмларни бир кўриб ташайлик, жа ишқи возмизда! — У сўрашишни ҳам унутиб хонадаги ҳали битиб-битмаган суратларни кўздан кечира бошлади — Вой бўйи. Қорабулоқ-ку! Манавуниси Сўлим-сой... Қойил, маладес, маладес ако!

— Расмлар ёқдимми сенга?

— Жа, ёқди-да.

— Нега жимиб кетдинг? Кўринмай қолдинг!

— Э, ишни кўрмайсизми! Ичкаридаги овулларга хат ташидик, — Болтавой бирон киши эшитиб қолмасин дегандай овозини пастлатиб, кўшиб кўйди. — Битта но-хушроқ хабар бор эди, уни эгасига етказиб бергунча, роса кийналдик. Ўлжавой ака чўпон-чўлиғи билан Чот-қолнинг нариги томонига ўтиб кетган экан, бечорага қийин бўлди.

— Нега ундай деяпсан?

— Э, ако, бизга ҳам осон эмас. Биттасини ўғли армияда «хизмат вазифасини ўтаб турганда» ҳалок бўлади. Бунақа хабарни ота-онасига етказишнинг ўзи бўладими!.. Мана, Афғондан ҳам шунга ўхшаш совук хабар бор шекилли. личний военком ўртоқ Давидовнинг ўзи келиб, Ўлжавойакани тошиб, менинг олдимга юбор. секин тушунтириб айт, дея илтимос қилиб кетганди... Буйруқни бажардик!

— Армиядан шундай хатлар ҳам келиб турадимми?

— Э, ако, билмай гапириб қўйибмиз. — Бирдан Болтавой ҳушёр тортиб кетди. — Бу давлат сири, ҳар кимга айтавериш мумкин эмас! Оғзимдан чиқиб кетиб қолди-да! Бошқаларга айтиб юрманг, энди! Юқоридан бизга гап тегади.

Мен атайин уни яна саволга тутдим:

— Юқори деганинг нима? Раисми?

— Йўқ. Бизнинг алоҳида раисимиз бор. Ўшанга бўйин синамиз!.. Қўйинг, шу гапларни... Ако, сиз, ҳалиги одамнинг суратини ҳам чизганмисиз?

— Ҳа, энди чизмоқчиман... Қисман, чиздим ҳам. Кўрасанми?

— Майли, кўраверамиз.

— Лекин битта шарт бор, расмдаги кимлигини топасан!

— Ўзи, шу қишлоқданми?

— Мана, кўрасан, ҳозир!

Бурчакда турган катта полотнони унга ўгирдим-да. тикка қилиб деворга суяб қўйдим. Болтавой расмни кўриши билан лабини қийшайтириб, аввал эчкининг

марашига ўхшатиб «Э-э,» деб юборди, сўнг кўшиб қўйди:

— Бу Баҳор-ку! Ўзимизнинг Баҳор. Зеби ачанинг қизи! — Унинг сўйлоқ тишлари орасидан тупуклари сачраб кетди.

— Оти Баҳорми?

— Шунақа деб айтишади! — бепарвогина қўл силтаб қўйди.

Мен стол тортмасидан хатни олиб, устига яхшилаб «Баҳор» деб ёздим.

Болтавой очик турган деразадан бошини чиқариб, чўзиб-чўзиб бурнини жийирди, сўнгра катта бир ишни қойил қилиб қўйган кишидай икки қўлини чўнтақларига солганича яна расмларга қарай бошлади. Баъзан ўзича гулдириб қўяди:

— Маладес! Расмлар шарашў, харашў!

Хатни унга узатдим:

— Буни ол! Почтальон почтальонлик қилиши керак! Лекин давлат сири, ҳеч ким билмасин. Баҳорнинг ўзига элтиб берасан. Кейин сенинг ҳам расмингни ишлаймиз.

— Хат?! — Болтавой хайрон бўлиб менга ўтирилди.

— Ҳа, хат! Ма ол, Баҳорга!

У хатни олмади. Бўйини чўзиб конверт устидаги ёзувга қараб: — ўзим ўқиб берайми? — деди.

— Йўқ. Унинг ўзи ўқисин!

— «Ўзи ўқисин!» У хат ўқишни билмайди. Ишонаверинг.

— Ҳазилингни қўй. Болтавой. Буни олсангчи, майнавозчилик қилмай — мажбурлагандай хатни қўлига тутказдим.

— Гапим рост, ако! У ёзишни ҳам, ўқишни ҳам билмайди, саводи йўқ.

— Саводи йўқ? — таажжубланиб сўрадим.

— Ҳа, ако! Соқов-гунг!

Ток ургандай вужудим қақшаб кетди. Кўзларим олди қоронғилашиб, каравотга ўтириб қолдим.

Болтавой кун иссиқ бўлса ҳам оёғидан қўймай кийиб юрадиган этигини судраб менга яқинлашди. Елкамга қўлини қўйиб, юпатмоқчи бўлди:

— Келиб-келиб ўшанинг расмини чизасизми, ако, у одамми! — деворда суёғлик турган полотнодаги суратга ишора қилди, — анаву етаклаб кетаётган моли нима-ю, ўзи нима!

Бошимни кўтариб, шартта ўрнимдан туриб кетдим.

Болтавойнинг ишшайиб турган башарасига ғазаб билан қарадим. У қизил жиякли дўпписининг бир четига кўрсаткич бармоғини сукиб, терлаб кетган бошини қаший бошлади, сўйлоқ тишларини кўрсатиб яна тиржайди.

Еб юборгудай бўлдим. Агар яна биронта ортиқча гап айтгудек бўлса, афтига шапалоқ тортиб юборишга тайёр эдим.

Бирок, у анча ножўя гапириб қўйганини сезди шекилли, бирдан қиёфасини ўзгартди. Катта дўнг пешонаси дам ўтмай, тиришиб қолди.

— Болта, қани хатни қолдир-да, мени тинч қўй!

— Хўп, ако!

Одатда ҳар нарсанинг чеки бўлади дейишади. Менинг қувончимнинг ҳам умри қисқа бўлиб чиқди.

Туни билан уйқим келмади. Хонага кираман, ташқарига чиқаман, яна хонага кираман. Кўзимга олам тор бўлиб кўринади... Қишлоқ кўчаларида бемақсад кезиб юрдим. Баъзан, осмонга найзадай санчилиб, бутун атрофни ўраб турган тоғ чўққиларига чиқиб кетгум, «Хароба» қасри атрофларидаги йўлақларда зир югуриб овозим борича ҳаммаёққа жар солиб ҳайқиргум келади.

Беихтиёр Зеби ачанинг эшиги олдиғиз бориб қолибман. Мени бу ерга нима етаклаб келди, ўзим ҳам билмасдим.

Эшик орқасида ниманингдир шарпаси эшитилгандай бўлди. Худди ҳозир дарвоза очилади-ю, остонада ўша киз пайдо бўлади. У аввалгидай менга бегонасираб қарамайди, балки қошларини чимириб, махмур нигоҳи билан юзимга боқади, ҳол-аҳвол сўрайди, кўнглимни кўтаради. Мен унга талпинаман, бироқ эшик очилмайди... Алдамчи хаёллар билан қанча вақт туриб қолганимни билмайман. Пахса девордан мушук юриб келиб, томга сакради. Тепадан шувиллаб тупрок тўкилди. Хушёр тортдим. Беҳуш ётган-у, бирдан ўзига келиб қолган кишидай бошимни кўтардим, атрофга қарадим. Тим қоронғи, фақат юлдуз тўла осмон сатҳининг кунботар гардишигина кўкиш бўлиб кўриниб турибди. Чексиз денгиздаги танҳо қайиқдай ой сузиб кетяпти. Унга узоқ тикилиб туролмадим. Кўзларим атрофида толиқиш, бошимда эса оғриқ сездим. Оёқларим титраб-қакшаб совқотгандай бўлди.

Катта кўча томон юрдим. Атрофдан хўрозларнинг қичқиряғи эшитилга бошлади. Меҳмонхонага яқинлашиб келарканман, менга қадрдон бўлиб қолган бу даргоҳ шунчалик кўрқинчли, совуқ кўриниб кетдики, унинг

узун коридоридан жаханнамга кетаётган киши каби оёғимни аранг судраб борардим.

Хонага қандай кириб қолганимни билмайман. Беихтиёр деразани ёпмоқчи бўлдим-у, у ерда турган чойнак ва тугунчани кўриб, индамай орқамга қайтдим. Кўрпага ўралдим. Бошимнинг лорсиллаб оғриши кучайиб борар, миямга кимдир аёвсиз нина санчаётгандай бўларди. Челақдаги сув билан сочиқни ҳўллаб пешонамга босдим ҳам бўлмади...

Кўзим илиниб қолган экан, кампирнинг овозидан уйғониб кетдим:

— Ҳа, айланай, болам сизга нима бўлди?

— Сал тобим қочиб...

— Ётаверинг, ётаверинг, бошингизни кўтарманг! Бир қошиқча хўрда қилгандим, — у қўлидаги чинини стол устига қўйди. — Бош оғриғининг дориси шу!

Шу пайт ичкарига бугдойранг, чуваккина, ўрта яшар жувон — кишлоқ врач кириб келди. Орқасида Баҳор ҳам бор. Жувон Зеби ача билан қуюқ кўришди, мендан ҳол-аҳвол сўраб, қўлидаги тўрт қанотли медицина тамғаси босилган сумкани очди, ичидан керакли нарсаларни олди. Даража билан ҳароратимни ўлчади. «39». Фонодескопни ҳар жойимга қўйиб эшитди. Қон томиримни ушлаб кўрди.

Унинг ҳар бир ҳаракатини Баҳор зийраклик билан кузатиб турарди.

— Иситмангиз анча баланд. Икки-уч кун укол олиб ётишингиз керак!

Врач жилмайиб турган Баҳорнинг елкасига қўлини қўйиб, йўлакка олиб чиқди ва кўп ўтмай ўзи қайтиб келди.

— Хўп бўлмаса, хайр укажон. Кунда уч мартадан укол олиб турасиз. Баҳоройни юбордим, ҳозир дори олиб келади.

Бир лахзада хона бўшаб қолди.

...Баҳор кечқурун укол қилгани келди, эртаси эрта-лаб ҳам... Мен ҳамширалик касбини қандай қилиб ўрганиб олганлигига ҳайрон эдим.

Уч кун ўтди. Анча тузалиб қолдим. Шу вақт ичида менда қизга нисбатан яна меҳр учқунлари пайдо бўлди ва бу учқун кун сайин, ҳатто соат сайин алангага айлана борди.

Бугун охирги уколни олишим керак эди. Келишини сабрсизлик билан кутдим. Тўғрироғи, унинг чеҳрасига яна бир бор тўйиброқ назар солмоқ, пешонамга қўйган

меҳрибон қўллари тафтидан бироз ором олмоқни истардим.

Ғира-шира қоронғи тушди. Оқшом жимлигини узокдан эшитилиб қолган электр станция моторининг узук-юлуқ овози бузди.

Ниҳоят у кириб келди. Одати бўйича стуллардан бирини менга яқинроқ суриб ўтирди. Уколга уннаркан, жилмайиб юзимга нигоҳ ташлаб қўйди. Бошимни қафтлари орасига олди. Иситмам анча пасайиб қолганидан хурсанд бўлиб, яна табассум қилди. У энгапганда иккита қилиб ўрилган узун сочининг бир ўрими елкаси оша устимга тушди. Аллақандай бўлиб кетдим. Жўшқин хиссиёт тўлқинлари узра ақлим сомон чўпидай бўлиб қолди. Беихтиёр унинг қоп-қора сочларини силадим, лабимга босдим. Ундан таралган муаттар бўй мени маст этди. Бор вужудим билан кизга талпиндим. Илиқ нафаси юзимга урилгандай бўлди... У менга юраги тўлиб-тўлиб нимадир демоқчи бўларди, лекин... фақат қўллари билан юзимни силарди холос.

Мен унинг кўзларига боққанимда ёввойи оҳуни эсладим.

Унинг чеҳрасига боққанимда кўкдаги тўлин ойни эсладим.

Унинг позик лабидан бўса олганимда эса, жамийки гуллар ғунчасидан таралган ҳаётбахш гул атрини эсладим...

Бир маҳал у бағримдан отилиб чиқди, ногаҳон кўзларида ёш пайдо бўлди-ю, оҳиста юриб хонадан чиқиб кетди. Мен орқасидан:

— Баҳор, Баҳор! — деганимча қолдим.

Менинг бор ҳис-туйғуларимни қандайдир сирли фазилатлари билан ўзига боғлаб олган бу кизга юрагимни қай йўл билан очсам экан? У менга тушунармикан? Ҳар дам бу хонага кириб келишини сабрсизлик билан кутганимни сезармикан? Айрим, ўз тилига кучи етмаганларнинг орқаворотдан айтадиган гап-сўзларига чидаш, яқин кишиларнинг таъналарига бардош бериш эвазига ҳаётим юлдузи қилиб ўзини қатъий танлаганимни билармикан!

Эргалаб Баҳор келмади, фақат дераза олдида чойнак-пиёла ва ўша илгариги тугунча пайдо бўлиб қолди холос.

Пешинга яқин врач опа хабар олиб кетди. У гап орасида шогирди Баҳорни мақтаб ҳам қўйди:

— Жуда қўли енгил! Шундай зехни ўткир, ақллики, бир марта гапириб, тушунтириб қўйсангиз бас... Ҳозир ҳамшираликни анча ўрганиб олди.

— Опа, гапириб дедингизми?

— Ҳа, бир марта тушунтириб берсангиз бўлгани унга!

— Эшитадимми?

— Бўлмасамчи! Унинг сезгирлигини айтмайсиз! Афсус, мен яқиндагина бу қиздан хабар топиб қолдим. Ўзим ҳам янгиман қишлоқда. Келганимга энди ярим йилча бўлди.

— Мен эшигишлигини сиздан билияпман.

— Жуда яхши эшитади-ку, лекин гапиролмайди. Бахтсиз бечора! Қишлоқ шароити-да! Балки шаҳарда бўлганида...

— Бахтли бўлармиди?

— Бир нима деёлмайман. Лекин эҳтимоли бор. Ҳўн хайр, ука. Мана энди соғайиб қолибсиз. Ижодингизга муваффақиятлар тилайман.

— Раҳмат опагон, раҳмат!

Мен бу сўзларни аҳволимдан хабар олиб, ижодимга муваффақиятлар тилаётгани учун эмас, балки менга ажойиб бир қувонч билан қалбимга ўчмас шавқу завқ инъом этгани учун айтдим.

«Баҳор эшитади, фақат гапиролмайди... Лекин, эҳтимоли бор». Вужудимни чексиз шодлик ҳисси қоплаб олди... Ўрнимдан туриб, чала ҳолича ётган Баҳор суратига қўшимчалар киритдим... Худди шу пайт эшикка ел урилгандай бўлди. Орқага ўгирилдим-у Баҳорга қўзим тушди. У ўз суратига қандайдир бир ҳаяжон билан боқиб турарди.

— Айни пайтида келдингиз. Суратингиз бугун битиши керак. Умуман қалай, сизга маъқулми?

Баҳор чиройли жилмайганича «тузук» дегандай бошини кимирлатиб қўйди.

Шу куни Баҳор «устахонам»да шом қоронғиси тушгунча қолиб кетди. Мен унинг суратини ишлаб бўлганимдан сўнг боғ оралаб кетган ёлғизоёқ йўлдан эмас, кўча томондан кузатиб қўйдим.

У кетди. Лекин полотнода гўзал сурати қолди.

Остонадан ичкарига қадам босиб киришим билан Наргиза она билан Мукаррамга қўзим тушди. Улар Баҳор сурати қаршисида қизгин баҳс юритиб туришган экан:

— Худди ўзи-я! Қаранг, худди биз томонга юриб келаётгандай!

— Тўғри айтасиз Мукаррам, жуда жонли чикибди.

— Буни куёв кўрса борми, бир лоҳас бўлиб олса керак!

— Э, у парво-ю фалак!

— Айтинглари, куёв деганларингиз ким ўзи?!

Иккови тенгига мен томон ўгирилиб қарашди.

— Эшитаман десангиз бунинг тарихи қизиқ, — деди Наргиза опа. — Бултур худди шу маҳалда Баҳорнинг тўйи бўлмоқчи эди. Ўшанда мен ҳам шу ерда эдим. Унаштириб қўйилган куёвга тегмайман деб туриб олган. Ҳатто ойисига ҳам қарамай қўйган. Бироқ икки томон тўйни бошлаб юборган. Эртага келин тушади деган куни Баҳор ўзини боғ тўридаги ёнғоққа осмоқчи бўлган. Яхши ҳамки одамлар арқон судраб кетаётганда кўриб қолишган... Шундан бери Зеби ача қизига бошқача қарайдиган бўлиб қолган. Баъзан уни «Ўлмасой» деб ҳам чақиради, — деди-да, худди Баҳорга хайрхоҳлик билдираётгандай суратга узоқ кўз тикиб қолди.

— Кимга унаштириб қўйилган экан? — дедим.

Наргиза опа бепарвогина:

— Болтавойга! — деб қўйди-да, суратдан кўзини олиб, менга ўтирилди. — Мана кўрдик, тузалиб қолибсиз, жуда хурсандмиз. Янада кўп ва яхши расмлар ишланг. Энди бизга рухсат, — дея ташқарига юрди.

Мукаррам:

— Омон ака, айланиб ўтинг, бизникига ҳам! — деб унга эргашди.

Улар кетишди.

Нима учундир шу заҳотиёқ юрагимда Болтавойга нисбатан совуққонлик, ғайрлик уйғонди. Бироқ, унда нима айб!

Беҳуда хаёл...

Сессия кунлари борган сари яқинлашиб келарди. Ижодий ишга шўнғиб кетдим. Кунбўйи тоғ оралаб гўзал манзарали жойларни қидираман, расмини чизаман. Кеч тушиши билан ётоқхонага талпинаман, гўё у ерга тезроқ етиб бормасам ҳеч иложи йўқдай, кимдир мени интизор бўлиб кутаётгандай.

Энди Баҳор ҳар куни бир марта — фақат кечкурунгина олдимга келарди. Ўшанда ҳам ичқарига кирмайди. Деразадан қарайдида, ойнакни тиқиллатиб мени «чақиради». Аста жилмаяди, чойнакни қўлимга беради.

Унинг момик билакларидан ушлагум, юзимга босгум келади. Лекин ўзимни тияман, нозик юрагига енгилтак эжап деган шубҳа тушиб қолмасин деб қўрқаман.

... Шанба куни эди. Ётоққа ҳар қачонгидан барвакт-роқ қайтдим. Бироз салқинда китоб ўқимоқчи бўлиб боққа чиққандим, кўча томондан девор ошиб Болтавой келиб қолди. Қийимлари башанг: эғнидаги яктакка ўхшаш оппоқ кўйлак устидан гулли кўкиш бекасам тўн кийиб, белбоғ боғлаб олган. Бошида тахи бузилмаган тўрт гулли дўппи.

У мени кўриши билан:

— Э, ако, яхши ҳам шу ерда экансиз. Қани, юринг кетдик. Бўлинг тезроқ! — деди.

— Нима гап?

— Тўйга олиб бораман, тўйга!

— Қанақа тўйга!

— Бир девор қўшимиз Убай уйланыпти. Ўзи сизни тайинлаб айтиб юборди. Пешинда келган экан, тополмай кетибди.

— Озгина ишим бор эди, — боришни хохламайроқ баҳона қилдим.

Болтавой қўлини силтади:

— Э, ако, бу нима деганингиз! Қишлоғимизга келиб тўйни кўрмай кетасизми. Бу ерники жа ажойиб бўлади: келин билан куёв ўртага чиқиб ўйин тушганини кўрганмисиз. Э, ҳа, антиқаси ўшанда бўлади. Ўртага гуриллатиб гулхан ёқилади. Унинг атрофида айланиб рақс тушишади. Бу ерда одат шу!

— Майли, борсак, борақолайлик.

— Мана бу бошқа гап! Кийиниб чиққинунгизча мен шу ерда турақолай. Салқинроқ экан. Ўзи кунам роса исияпти. Саратонда бунақаси кам бўлади. Ичкари дўзах бўлиб кетгандир!

— Ундан ҳам баттар — дим!

— Уҳ, чарчадик.— Болтавой тўйнинг бир учини белбоғига қистириб, жилдираб сув оқиб турган ариқ бўйига ёнбошлаб олди. Муздай сувга қўлини чўзиб, бўйини аралаш юзларини ювди:

— Оҳ, оҳ! Оҳ!

Кийиниб бўлиб, эшикни қулфлаётгандим, ичкаридан Наргиза оланинг овози эшитилди:

— Омонжон, қаерга кетяпсиз!?

— Болтавой тўйга айтгани келган экан, қўшинсен Убайдулланинг тўйига кетяпман.

Сал қия турган эшикни очиб юбордим. жуда ўнғай.

сиз ҳолга тушиб қолдим: ичкарида қўлида тароқ билан соч ўримларини ёзиб. юшқа ички кўйлақда Наргиза опа ўтирарди. У мени кўриши билан «Вой» деди-да, қалин сочларини кўкраги устига ташлади. Кўзим қамашгандай бўлди-ю, тезгина эшикни ёпдим.

— Ҳозир, кетиб қолманг. Ҳозир!

Кўп ўтмай ичкаридан йўл-йўл ҳалат кийган Наргиза опа чиқди.

У менга жилмайиб боқди. Мен хижолатдан тик қаролмадим.

— Мунча уяласиз. Қип-қизариб кетибсиз-а! Вой укамей... Сочларингиз жуда тўзиб кетибди-ку, — у қўлидаги тароқ билан сочларимни яхшилаб бир томонга ётқизиб тараб қўяркан, ёш болага гап уктираётгандай, — ҳечкиси йўқ — ижодий кишиларга айб эмас! Йигит киши бунчалик уятчанг, тортинчоқ бўлмаслиги керак! — дея бошимни қўллари билан силаб қўйди.

— Сиз ҳам тўйга бормоқчимисиз?

— Албатта! Билмайсизми ҳали, киз томондан тўй-боши мен!

— Ундок денг.

— Калигингизни менга ташлаб кетинг. Бизнинг хонада ойна йўқ.

— Марҳамат! — унга қўлимдаги калитни узатдим.

— Менга ишонасизми? — у кўзини сузиб худди эркатик қилгандай сўради.

— Сиз менга ишонганингиздан кейин илож қанча. Наргиза опа кулиб юборди.

У бугун жуда хурсанд, шаддот қизларга ўхшаб қувноқ эди. Орқамдан:

— Ҳушёр бўлинг, яна сиздан ажралиб қолмай, бу ернинг қизлари олиб қочиб кетиб қолишмасин, — деганича қолди.

Болтавоё билан кетяпман-у, хаёлим нималар биландир банд: «Қизик, Наргиза опа жуда ўзгариб қолибди, у нималар деди. Мен уялганимдан эшикни ёшибман-да! Демак, унинг ошноқ баданлари-ю, ярим пинҳон сийналарига уялмасдан қараб тураверишим керакмиди! Унинг хумор кўзларини сузиб, эркаланиб боқишларида бир маъно яширинган бўлмасин, тагин! Менга нисбатан бундай меҳрибончиликларнинг боиси нима? Йигит бўлсанг гапларимдан, хатти-ҳаракатимдан хулоса чиқариб ол демаяптимики?»

Манзилга етиб боргунча хаёлим ўргимчак уясига тушиб қолган чумолидай бир нуқтада айланаверди. Афсус, худди мана шу ноўрин хаёллар қалбимга хира нарда тор-

таётганини аниқ сезиб турсамда, охир уни яшин каби бир лаҳзада тилиб кетишидан беҳабар эдим...

Тўйхона қария, ёш-яланг, хотин-халаж билан лиқ тўла эди. Мен яна иккита шапкали кишини ўртадаги деворни йиқитиб, янги очилган «эшик»дан бошлаб, Болтавойлар ҳовлисига олиб чиқишди, тўйнинг ярми шу ерда давом этаётган экан.

Киравериш кўча эшик ёнидаги меҳмонхонага қўйилган хонтахта устига тўкин тўй дастурхони ёзилган. Афтидан бу ер «каттакон» кишилар учун тайёрланган махсус жой бўлса керак, дастурхоннинг ҳар четида шиша қадаҳлар ҳам турибди.

Биз ҳали ўтириб улгурмаган эдик, қишлоқ тили билан айтганда «мусича қамар» шим, «чучвара дўппи» — ҳарбий кийим кийган икки йигит кириб келди. Болтавой уларни таништирди:

— Ўзимизнинг Сўлимсойли акалар. Хизматни ярмини тамомлаб, отпуссага келишди,— деди-да, енг шимариб ишга тушиб кетди. Бошқалар кўриб қолмасин дегандай чопони барига яшириб, тўрт-беш шиша вино ташлаб кетди.

Меҳмоннавозликни ўрнига қўяётган Болтавойни ичгин деб қанча қистасак ҳам, афтини буриштириб туриб олди:

— Апатит кўтармайди. Унинг устига, хизматдаги одаммиз!

Шу орада паднисда чой кўтариб чиройликкина, дуркун бир жувон келиб кетди-ю, яна бутун хаёлим ётоқхона ва у ерда сочларини ёзиб, ички кийимда ўтирган Наргиза опага кетиб колди. У кўзларини сузиб, мени ўзига имлаётгандай бўлаверди. Дарвоқе, келганимнинг дастлабки кунлари кўрган тушим: сочларимдан силаб мени эркалатган, чўгдай сийналарини бағримга босиб, ўз оғушига тортган нозик қўллар шу Наргиза опанинг қўллари эмасмикан!

Меҳмондорчиликда узоқ ўтиролмадим. Ўтиришнинг ўзи мумкин эмасдай эди, менга. Бироз ишим чиқиб қолганлигини айтиб хамроҳлардан узр сўрадим, ўрнимдан турдим.

Болтавой:

— Аҳо, менам сиз билан бораيمي, — дея орқамдан эргашди.

— Нима қиласан, ортиқча юк бўлиб, қол!

— Хўп-хўп. Кутамиз, тезроқ қайтинг, аҳо!

Вино мени анчагина элитган эди. Лекин ақл-хушим

жойида. Гира-шира қоронғилиқда қир бағридаги ёлғизоёқ сўқмоқдан ётоқхона томон бинойидек юриб кетяпман. Лекин нима учун кетяпман, мана шунга ақлим етмасди.

Бир маҳал ашула айтгум келиб қолди.

«Йўлларингга ёшларимни
Маржондай тўкай Лайло.
О, Лайло,
Ҳо, Лайло»

Мана шу ашула билан хонага кириб келдим.

— Ҳа, Омонжон, ашулангиз жуда авжида-ку! — Наргиза опа кўз қирини менга сал ташлаб қўйди-да, ўз иши билан машғул бўлди — каравотим тепасига энгашиб олиб, эндигина ювилган сочларини тарай бошлади.

— О, Лайло! О, Лайло! Хақиқатан ҳам гўзалсиза, опа! — Унга яқинроқ келиб, суйкангандай бўлдим.

Наргиза опа кулди:

— Жуда чарчабсиз, бироз ётиб дам олинг, ука!

— Ҳеч қаёққа кетиб қолмайсизми?

— Йўқ.

— Шу ерда бўласизми?

— Ҳа.

Мастликда одам оғзи бамисоли очиқ қонга ўхшаб қолади: юрагининг бир чеккасида эндигина уруғ боғлаган омонат гаплар ҳам қаптар мисол «пар-пар» учиб чиқиб кетаверади:

— Мен атайин сизга ошиқдим, — қўлимни кўкрагимга уриб, унга яқинлашдим.

— Олдин жойингизга ётиб олинг, кейин гаплашамиз!

Опанинг «ён босган»лиги мени баттар талтайтириб юборди:

— Хўп, жоним!

Наргиза опа менга бир қараб қўйди, хўмрайиб қарадими, жилмайиб қарадими, фарқлай олмадим. Бироқ индамади, сочларини иккига ажратиб чаққонлик билан ўра бошлади.

— Гапиринг! — унга тикилиб қолдим.

Юзлари қизил югуриб олдингидан ҳам очилиб кетган, чиройли кўзлари оғир сукут сақлаб турганга ўхшаб қўринса-да, ўз латофатини яширолмасди. Қўлларининг ҳаракати билан сийналари ўйноқлаб, таранг тортилиб турган бутун баданини ларзага соларди: Буларнинг бари алдамчи туйғулар билан аллақачон менинг ақли-ҳушимни ўзига ром этиб олган, гўё мен кучли магнит домига тушиб қолган темир парчасиман-у, у хоҳлаган вақтда ўзига тортиб олиши муқаррардай.

Аmmo мен кўринмас иплар билан чамбарчас боғлаб ташланган эдим. Уша ипларгина ўрнимдан силжишга йўл қўймаслик қудратига эга эканлигини яхши англардим.

Бироқ, Наргиза опа ойнакка тузукроқ қарамоқчи бўлиб, сал энгашган эди, кенг халатининг бари ёзилиб устимга тушди. Йигитлик ғурури сабр занжирларини ожиз ип каби майда-майда қилиб узиб ташлади. Кўзимга ҳеч нарса кўринмай қолди. Мен уни бор кучим билан ўзимга тортдим. Бироқ, дақиқа ўтмай, опа бағримдан юлқиниб чиқди-да, эшикни жаҳл билан қаттиқ ёпиб, ўзини коридорга отди. Унинг «уятсиз», «Иzzатини билмаган» деган сўзларини сал-пал англаб қолдим, холос.

Ярим кечада томоқларим қуруқшаб, ташналикдан уйғониб кетдим. Туриб сув ичмоқчи бўлдим. Бироқ, стол устида ҳар кунги чойнак йўқ эди. Кўз олдимда Баҳор гавдаланиб кетди. Наҳот, у бугун кечқурун келишни унутган бўлса!

Беихтиёр қоронғиликда пайпасланиб дераза олдига келдим-у, бир четда турган ўша гулли чойнакка кўзим тушди. Гўё Баҳор буларни менга билдирмай эндигина қўйиб кетган, ҳозир эса қаердадир қалин олма шохлари орасида яшириниб тургандай. Дераза ромига тирсагимни қўйиб, атрофга диққат билан қарадим. Қилт этган шарпа йўқ. Кўр ойдин. Осмондан дарахт шохига илиниб қолган пуфак сингари ҳорғин ой боқиб турибди. Унинг юзи туни билан кимнидир бедор кутиб, қаттиқ изтироб чеккан кишидай маъсум ва дардчил.

Чойнак жўмрагини тамшаниб оғзимга тутдим. Муздай чойдан этларим жимирилашиб кетди.

Эрталаб юрагим ғаш бўлиб уйғондим. Боғни айландим, дарахт шохларига осилиб бадантарбия қилдим. Ниҳоят, дарёга тушиб, муздай сувда ювиндим ҳам юрагимдан ғашлик кетмади: у икки табақа ойна ўртасига тушиб қолган хира пашшадай кўз ўнгимдан нари кетмас, учириб юбориш ёки тутиб олиб эзиб ташлашнинг ҳам иложи йўқ эди.

Кун терак бўйи кўтарилиб қолди. Чойнакни олдим-да, оёғим тортмайроқ боғ оралаб Баҳорлар ҳовлиси томон кетдим.

Ача катта кўзойнагини бурни учига қўндириб олиб, қўл машинасида нимадир тикиш билан овора экан, мени кўрди-ю, ўрнидан турди. Кўрпачани дурустроқ ёзиб, ёнига ўтказди. «Бегона жойда ҳеч қайси бандасининг бошига дард солмасин» дея фотиха ўқиди. Чой, нон,

бир лаган қирмизак олма ва гилос қўйди. Колхоз боқча болаларига тикиладиган кийим-кечак қўпайиб кетиб, чеварликдан қўли бўшамай қолганини, ўчакишгандай курт ҳам ҳозир даҳага кирганини айтди: иш билан бўлиб мендан тузукроқ хабар ололмаётганлигидан афсусланди.

— Ҳеч хижолат тортманг, ача. Қилаётган шунчалик меҳрибончиликларингиз учун раҳмат. Қизингиз Баҳорой ҳам жуда ажойиб ҳамшира экан, ҳар куни хабар олиб турди. Сизларнинг олдингизда катта қарздорман. Энди бизни кига меҳмонга борасизлар, алоҳида келиб, ўзим олиб кетаман.

— Албатта, омонлик бўлса борамиз болам, — дея кампир ўрнидан кўзғолди, янги чой дамламоқчи бўлди.

Лекин қўймадим, анчагина ўтириб қолганим, вақтим ҳам зиклигини айтиб ўрнимдан турдим.

Ҳовлидан чиқиб кетаркинман, атрофга бирров кўз югуртириб қўйдим. Ҳовлида Баҳор кўринмас эди.

Кампир:

— Ўғлим, нимани кўнглингиз тусаса, тортинмай ўзингиз кириб келаверинг, жимиб кетманг. Мана ҳовли, мана уй, мевалар ҳам, тўкин-сочин бўлиб пишиб қолди. Ўзим доим шу ердаман, — деди.

Маккажўхоризор этагидаги йўлакда Баҳорга дуч келдим. У хаёли паришон, ўйчан ҳолда қаршимдан чиқиб қолди. Ранглари сўлғин, кўзлари хийла киртайган, юзларида эса чуқур изтироб баралла сезилиб турарди.

Ўзимни тутамай, беихтиёр:

— Баҳор! — дедим-да, унинг юзларига тикилиб қарадим.

Бироқ у мени кўрмагандай, бошини эжканича, индамай четга чиқиб, йўл бўшатди. Яна «Баҳор!» дедим ундан бирон садо чиқишига умид боғлаб. Индамади. Шартта ўгирилиб, сўкмоққа тушиб олди-да, ҳовли томон кета бошлади. Мен нимадир демоқчи бўлиб, оғзимни жуфтлаганимча, унинг орқасидан қараб қолдим.

Меҳмонхонага киравериш эшик олдида Болтавой турарди. У мени кўриши билан овозини ванг қўйиб яқинлаша бошлади:

— Э, ако, қаерда юрибсиз, сизни кутиб турибман!

Индамадим.

— Кеча қайтиб бормадингиз! Роса кутдик. Нима, бирон иш чиқиб қолдим?

— Ҳа-а, — хохламайроқ жавоб бериб, совуққина сўрашдим.

— Нима иш?

— Бош оғриғи!

— Ҳа, қизиталоқ ўша ароқ ёмон нарса-да. Кеча сизни сал элитгандай бўлувди. Ўзим ичиб кўрманганман-у, аммо биламан, битта-иккита ичганларни: қил-қизил жинни бўлади-қўяди!— у ижирғанди ва «чирт» этгазиб ерга тушуриб қўйди.

Болтавойнинг гапи худди менга шаъма қилиб айтилганга ўхшаб кетди. Шунинг учун у сўзини қисқароқ қилиб, бу ердан тезроқ кетишини хоҳлардим.

Бироқ соядай орқамдан эргашиб ичкарига кирди:

— Жа хафа кўринасиз! Лекин сизни хурсанд қиладиган янгилик бор. Айтайми?

— Нима демоқчисан?

— Хат келган!

Эътибор бермадим. Хонага кириб, каравотга чўкдим.

— Омонатни олиб қўйинг!— у сидириб сочи қирилган бошига ёпишиб турган дўпписи остидан конвертгни суғуриб, қўлимга тутди.

Хат институтдан эди. Диплом раҳбарим Ғафур Жаҳонгирович зудлик билан етиб келишимни айтибди.

Хатни бир четга қўйдим-да, Болтавойга юзландим:

— Шаҳардан ҳам чақиришяпти!

У ҳеч нарса тушунмагандай, оғзини катта очганича менга қараб тураверди.

— Болтавой,— дедим ўртага чўкиб қолган жимликни бузиб,— сендан бир нима сўрайман!

— Ҳа, ҳа, майли, ако!

— Сени Баҳорга унаштириб қўйишган экан, уни севасанми ўзинг?

— Бе-е, ако,— афтини буриштириб юзини четга бурди.— ўша соқовдан бошқаси қуриб кетибдими!

— Тўйларинг ҳам бўлай деган экан-ку?

— Ҳа, ўшанда чол билан кампир кўзимиз тириклигида бошингни жуфт қилиб қўяйлик, ёлғиз фарзандимизсан деб айтаверишгандан кейин майли деб қўйган эдик. Эртага тўй деган кунни қизнинг жиннилиги тутиб, сочинни юлган, ўзини осган,— сўнг овозини пастлатиб қўшиб қўйди,— шундан бери унга оз-моз телбалик касали ҳам илашиб қолган дейишади.

— Қим шундай дейди?

— Ҳа-а, энди... ўзим айтаман-да! Жиннидан хотин олгунча шундоқ ўтган яхши эмасми? Кейин билсам, ёши ҳам мендан каттароқ экан. Нима учундир уйда онам шунини келин қиламан дейверадилар.

— Бошқа гапингиз йўқми:
— Йўқ. Илтимос, Болтавой, эртага шаҳарга қайтиб кетаётганлигимни тайинлаб айтгин. Албатта айтгин, ишим бор.

— У ёғига кўнглингиз тўқ бўлаверсин, ако!— Болтавой кетди.

Мен жўнаш тарадудини кўра бошладим. Чизилган расмларни йиғиштирдим. Чемоданга керакли анжомларни жойладим-да, кеча Унгурда қолдириб келган этюдникни олиб қайтиш учун кетдим.

Кун бўйи хаёлим Баҳор билан банд бўлди. Кетаётганимни Болтавойдан эшитса, албатта олдимга келади деб ўйлардим. Шунинг учун ҳам тезроқ Сўлимсойга — ётоққа қайтишга ошиқдим.

Қир бағирлаб қишлоққа яқинлашиб келарканман, узоқдан меҳмонхона кўзимга оловдай кўриниб кетди, бироқ унга киришим билан юрагим эгасиз уй каби хувиллаб қолди.

Ҳали қуёшнинг қизғиш шафақлари тоғ ёнбағрларида, қалин ёнғоқзорларнинг барглари устида ўйнаганича йўқ. Кеч тушишига хийла вақт бор. Баҳор одати бўйича кечкурун ғира-шира қоронғи тушганда келарди

Каравотга чўзилиб, бироз дам олмоқчи бўлдим. Кўзим хиёл илиниб қолган экан, йўлакдан оғир кирза этикнинг қалдур-қулдур овози эшитилди.

Хонага ҳовлиқиб Болтавой кириб келди.

— Омон ака, гапингизни айтдим.

— Ҳа, нима деди?— сапчиб ўрнимдан турдим.

— Не деяпсан демайди. Менга қайрилиб қарамади ҳам. Икки-уч марта қайтариб айтдим. Энди қар ҳам бўлиб қолган шекилли!

— Кейин нима бўлди?

— Зеби холам келиб қолди...

— Майли боравер, ўзим гаплашаман. Кечга яқин бир келиб кет. Мен эртага қайтаман-ку!

— Хўп, ако!

Кечкурун колхоз гаражига чиқиб, эрталаб районга кетадиган бир шофер билан гаплашиб қўйдим.

Сўлимсойдаги сўнги тунни ҳам бедор ўтказдим: минг хил ўй, минг хил хаёлга бордим. Шубҳасиз кечаги енгилтаклик билан қилган бемаъни хатти-ҳаракатим устига чой олиб, Баҳор келиб қолган...

Эрталаб ача билан хайрлашиш учун унинг олдига кирдим. Баҳор ҳовли супураётган экан. У, гарчи менинг кириб келганимни билиб турган бўлса ҳам, эътибор қил-

мади. Тез юриб, нарироқ кетди-да, ток занглари орасига ғойиб бўлди. Ҳовлидан яна юрагим ғаш бўлиб чиқдим.

Кампир:

— Мана энди ўз ўғлимдай бўлиб қолдингиз. Тез-тез келиб туринг,— деб кўча эшик олдида кузатиб қолди...

Мен, албатта яна келаман бу қишлоққа, айниқса мана шу ҳовлига! Мен Баҳорнинг муссафо, соф қалбини қаттиқ яралаб қўйганимга иқрорман. Бу яра ҳам битиб кетар, унутилар: ахир ҳар қандай оғир жароҳатни ҳам вақтнинг ўзи даволайди дейишади-ку!

Мен иккинчи бор келганимда Баҳор гуноҳларимни кечирар, яна ўзининг гўзал табассуми билан кутиб олар. Ана ўшанда мен уни бошимга кўтараман. Пинҳоний муҳаббати-ю, ошкора қизлик ғурури билан бир умр фахрланиб юраман.

Давлат имтиҳонларидан аъло баҳолар билан ўтдим.

Расмларимнинг барчаси кўрикда яхши баҳо олди. Айниқса устозим Ғафур Жаҳонгировичга Баҳор акс эттирилган «Қайтиш» номли асарим жуда маъқул тушди. У расм ҳақида институтимизнинг эътиборли кишилари орасида ҳам анча-мунча мунозара бўлиб ўтди. Суратни тамоша қилганлар биринчи иландаги қиз — Баҳорни ҳақиқатан борлигига ишонишмас, уни усталик ва дид-фаросат билан тўқилган хаёлий образ деб ўйлашарди.

Расм ҳақидаги гап-сўзлар институт доирасидан чиқиб, кўпгина газета саҳифаларига ҳам тушди. «Қайтиш»дан олинган шاپалоқдай репродукция ва унинг остида кўплаб мақолалар пайдо бўлди.

Шу орада расмни институт маъмурияти томонидан Иттифоқ ёш рассомларининг янги асарлари конкурсига юборишга тавсия қилинди.

Мен ўқишни давом эттириш учун Ленинградга кетдим.

«Қайтиш» билан яна икки мусаввирнинг асари мукофотга сазовор бўлганлигини марказий газеталар эълон қилди.

Шундан кейин ёшлар ижоди, айниқса санъат оламидаги янгиликларга қизиқувчи кўпгина журнал саҳифаларида асаримнинг ҳар хил кўринишида олинган фотонусхаси пайдо бўла бошлади.

Санъатшунослар уни «ҳеч қандай муболағасиз, типик ўзбек ҳаётидан олиб чизилган ажойиб асар. Полотнодан қишлоқ қизларининг ўзига хос латофати, Ўзбекистон табиатининг бетакрор манзараси яққол кўзга ташланиб туради» деб баҳоладилар.

Кўп ўтмай, асарим «Ёшларнинг намунали ишлари» қатори мамлакатнинг кўп шаҳарларида намойиш қилина бошлади.

«Буни Баҳор билармикан? Ўзи узоқ бир қишлоқда яшаб, сурати шаҳарма-шаҳар юрганидан, минглаб кишилар тамоша қилаётганидан хабари бормикан?» Шуларни ўйлаб Болтавой орқали унга кўплаб хат ёздим. Ҳар хил ранг ва ялтироқ лак билан чиройли қилиб расми-ни босиб чиқарган журнал саҳифаларини конвертга солиб жўнатардим.

Аввал Болтавойдан хатларимга жавоб келиб турди. Кейинчалик нима учундир, ҳеч хат-хабар ололмадим.

Бироқ, ҳаммавақт хаёлим Баҳорда эди. Уни эслаган сари номи ҳам, ўзи ҳам вужудимга сингиб, қалбимга яқинлашиб келаверар. Ўзимни фақат ўша қиз учун яшаётгандек ҳис этардим.

Биринчи семестр май ойига тўғри келди. Имтиҳонлардан бир ҳафтача олдин қутилиб олдим-да, шаҳарнинг эътиборли шифокор мутахассисларини излаб топиб, уларга Баҳор ҳақида нимаики билсам ҳаммасини гапириб бердим. Кўплари модомики қиз эшитаркан, операция йўли билан даволанишнинг иложи бор. Агар шу ерга олиб келиш ниятингиз бўлса, биз қўлимиздан келган ёрдамни аямаймиз, дейишди.

Керакли маслаҳатлар олиб, тўғри, Тошкентга учдим.

Мени узоқ «бегона» юртдан қайтишимни қачонлардан бери илҳақ бўлиб кутаётган онам олдида бир кечагина бўлдим, холос. Эртасига Сўлимсойга қараб йўл олдим.

Мусаффо баҳор осмонида чарақлаб турган қуёш ғарб томонга анча оғиб, пайт кеч пешиндан ўтиб қолганда қишлоққа яқинлашиб келдим. Узоқдан ям-яшил дарахтлар либосига бурканиб ётган Сўлимсой кўзга ташланди. Юрагим ҳаяжондан гуп-гуп ура бошлади.

Ана, хў қишлоққа олиб борувчи катта йўл четидаги биринчи ҳовли — Болтавойларники! Ҳовли эшиги олдидаги бир шохини чакмоқ урган ўша катта оқ ўрик чамандай бўлиб очилибди, қизғиш гуллари товланиб турибди. Дарвоза олдидаги яланглиқдан чанг кўтарилди. Қип-қизил кўйлак кийиб олиб, бошига оқ дурра танғиган кимдир сув сеяпти.

Мен дам қишлоқ томон кўз тикаман, дам баҳмалдай ўт-ўланлар қошлаб ётган атрофга қарайман. Табиат кўркидан завқланиб чуқур-чуқур нафас оламан-да, қадимимни шаҳдамроқ ташлаб қишлоққа интиламан...

Баҳор... Қандай гўзал фасл. Ҳар бир нарсага файз киритган фасл. Ҳатто тоғу тошларнинг ҳам кўриниши ўзгача. Дарахт новдаларидаги лак-лак гуллар енгил шабода эсганда худди сон-саноксиз капалакчалардай тўзийди.

Баҳор... Сен ҳам мунча гўзал, мунча мафтункор бўлмасанг. Сенга бўлган чексиз муҳаббатим туфайлигина канчадан-қанча йўл босиб, ҳузурингга келяпман. Мени кечиршингга юрагимда заррача шубҳа йўқлиги туфайли, сенга бўлган меҳр-муҳаббатим ҳаққи, келяпман. Сенга ёрдам бергани келяпман. Токи сени гунг деб камситувчи кишилар, сени мана шу баҳор осмони каби беғубор қалбингни тушуниб етмовчилар тилни тишлаб қолсин! Бироқ, сен қандай кутиб оларкинсан. Мени кечирдингми?

Супуриб, ҳалқоб қилиб сув сепиб қўйилган Болтавойларнинг эшиги олдига етай деганимда, торгина йўлнинг париги бетига ўтиб олдим. Мободо Болтавой чиқиб қолгудай бўлса, унга дарровок кўриниш бергум келмади.

Дарвоза қаршисидаги ўрик соясига тўшалган шолча ва гулли кўрпачада ошиқ соқолли икки мўйсафид ўтиришибди. Улардан бирини танидим — Болтавойнинг отаси — Азим бува! Нотаниш чол жилдираб оқиб турган ариқдаги сув бетига теккудай қилиб оёғини ёзиб юборганича шеригига қулоқ тутган.

Катта ёстиқни қўлтиғига босиб олган Азим бува пешоналарини тириштирган ҳолда кўзларини қўлидаги китобга тиккан. Ҳарфларни бир-бирига уриштириб, ҳиж-жалаб, наст овоз билан оҳангга солиб ўқийди. Иккинчи чол букчайиб олиб, унинг оғзидан чиққан ҳар бир сўзини қулоғига илиб олишга ҳаракат қилади. Баъзан Азим буванинг овози авжга чиққанда «ҳовва-ҳовва» деб қўяди.

Мен бу ғазалхонликни анча вақтгача кузатиб турдим. Уларнинг шеърятга бўлган ҳаваслари нечоғлик баландлигидан ғоят завқландим. Ҳар икки қария шеърхонликка шунчалик берилиб кетишган эдики, ҳатто шундоқки-на қаршиларида турган мени ҳам кўришмасди.

Ҳар етар ағёрдин юз минг жароҳат, эй кўнгул.

Чунки бордур ёр учун бор айшу роҳат, эй кўнгул.

Бир пайт ичкаридан чойнақ ва пиёла кўтарган бир аёл чиқиб келди. Униг бошидаги оқ рўмолидан бошқа узун қўйлагидан тортиб камзулигача қип-қизил шафак рангида эди.

Аёл остонадан ўтиб, чоллар томон бир неча қадам

босганида кўзимиз бир лаҳза тўкнашди-ю, мен турган еримда ҳайкал бўлиб қотиб қолдим. У энгашиб, кўлидаги паднисни ерга қўйди. Бўйнига тушган оқ рўмолини пешонасигача тортиб, икки учини лаби билан тишлади, энгашиб чолларга яқинлашди. Паднисни ўртада ёзуғлик турган дастурхонга қўйди-да, дарров ичкарига кириб кетди.

Чол овозини баландрок қилиб ўқигандай бўлди:

Кимга етгай васл икболи агар ҳижрон аро
Сенда бўлса ғам чекарга сабру тоқат, эй кўнгул.
Хурдаи розингни асра ғунча янглиғ қон ютуб,
Ҳар неча қилса жафо ул сарв қомат, эй кўнгул¹.

Нотаниш чол бошини чайқаб-чайқаб «ҳо-о-ва» деб қўйди, сўнг орқага ўгирилиб, оғзидаги носини тупурди. Чол нос таъми қолган оғзини ариқ сувида чайди-да, Азим бува узатган пиёлани кўлига олди.

— Келин яхшими?

— Тузук, барака топқур!

— Биродар, келиним гап билмайди деб ўксинма. Ўғлингга ҳам айтиб қўй, асло кўнглини оғрита кўрма-син. Худонинг бундай қилиб яратган бандалари фариштали бўлади!..

Мен бу сўзларни ўз кулоғим билан аниқ эшитмаганимда, балки Баҳорни Болтавойга турмушга чиққанига ҳеч қачон ишонмаган бўлардим... Юрагим шиф этиб кетди.

Қишлоққа кирмадим, чунки мен бу ер учун энди буткул бегона эдим.

¹ Алишер Навоий газалидан.

Хикоялар

МЕҲМОН

Қиш этаги узилиб баҳорнинг биринчи ойи бошланиши билан соҳил бўйлаб юқоридан илиқ шамол эса бошлайди-да, бир ҳафтага қолдирмай нафаси теккан ўт-ўлан, дов-дарахтлар куртагини бўрттириб юборади. Қайнарсойдаги толларнинг навдаларида қоврилган хандон пистасидай мунчоқ-мунчоқ шодалар пайдо бўлади. Қиш совуғидан қорайиб кетган наъматак шохларига сув югуриб бўйга етган қизларнинг бармоғидай мулойим ва киши диққатини тортувчи бўлиб қолади. Мижози енгилроқ бодомлар ҳаммадан аввал гулга бурканиб, ўз кўркини намойиш қилишга тушади.

Мана шу паллалар Боғустонда бўлсангиз борми, табиатнинг уддабуролиги-ю, моҳирона санъатига қойил қолмай иложингиз йўқ.

Айниқса апрель охирлаб, тоғу тошлар ям-яшил либосга бурканиб, қирмизи лолалар куёш нурида биллур қадахдай товланганида бу ернинг файзи жуда бўлакча бўлади.

Илгари шаҳарликлар бу томонларга кам келишарди. Йўл кенгайтирилиб, автобус қатнай бошлаганидан бери уларнинг кети узилмай қолди. Айниқса «лола сайли» ишқибозлари жуда кўпайиб кетди. Шанба, якшанба кунлари қишлоқ ва унинг сўлим қир этаклари гавжум бўлади: кимдир мусиқа чалади, кимдир ширасиз овози билан ашула айтади, яна биров ҳали совуқ шапги кесилмаган дарё сувида чўмилади.

Бугун жума куни бўлганиданми, боя Айиқтепада ўтирганларни ҳисобга олмаганда, қишлоқда сайрчи йўқ эди ҳисоб...

Улар довон ошиб анча ичкарилаб кетишган, табиат шавқига берилиб вақт кечга яқинлашиб қолганини сезишмаганди. Изни йўқотиб қўймаслик учун шошиб-пишиб орқага қайтдилар.

— Радиога ҳам ишониш керак! — деди йигит тажанг овозда бир дастадан лола қўлтиқлаб олган жувон билан қизчани кетма-кет тикка шағал қияликдан настга тушираркан, — тоғли жойларда жала қуяди, деганди. Шу сайрга эртага чиқсак ҳам бўларди-я!

— Унда оғайнингиз Азимжоннинг тўйи-чи! — ҳозир-жавоблик қилди жувон.

— Дарвоқе — Рустам пешоналарини тириштириб кафти билан ёмғир томчилар қўйилиб турган юзини сидириб қўйди, — эрталабдан эшиги олдида қўл қовуштириб турмасанг бўлмайди. ошна-оғайничилик.

Аёл қўлидаги шамсияни қизча бошига яқинроқ тутиб шивалаб турган ёмғирдан уни ҳимоя қиларкан, эрининг гапига қўшимча қилди:

— Шу оғайнингиз ғалати-да, аёллардай гиначи! Ўтган йили командировкада бўлиб ўғилчасининг именинесида қатнашолмаганингизни ҳали-ҳали таъна қилиб гапирари... Энди тўйни ҳам роса катта қилса керак!

— Қилади-да, магазин мудури... Умуман мана шунақа нарсалар жонга тегди. Отпускаи олгандан бери бирон кун уйда тинчгина ўтирмабмиз-а! Ҳар куни биттадан ташвиш.

— Шунинг учун сизга айтдим-да, бирон ёққа кетайлик, деб.

— Мана, бир кунга бўлса ҳам келдик-ку. Энди уйга етиб олсак, уёғини бир ўйлашиб кўрамиз. Отпусканинг ҳам ярми кетди ҳисоб.

Ёмғир бир меъёрда эзгилаб ёғиб турар, улар кир бағридаги плон изи. майини шағалли сўқмоқдан келишарди.

Нихоят қишлоқ чеккасидаги автобус бурилиб тўхтайдиган кенг яланглик-бекатга етиб келишди. Бу ер бўм-бўш, ҳатто биронта одам ҳам йўқ эди.

Йигит соатига қаради. «Вақт яқинлашиб қопти» деб қўйди ичида. Эрталаб ҳайдовчи, бемалол дам олаверинглар, соат олтида сўнгги рейс бўлади, ўшанда ўзим олиб кетаман, деганди.

Машина келавермади. Ёмғир авжга миниб, баданини жунжиктирадиган совуқ шабада эса бошлади. Бекат қишлоқнинг анча юқори қисмида, яйдоқ тепаликка жойлашган, атрофда бирон пана жой йўқ эди. Фақат бир ёни майдонга келиб туташган пастликдаги томорқанинг нариги этагида қалин дарахтлар ичига кўмилган ҳовли кўзга ташланар, гарчи ҳали ғира-шира тушишга анча вақт бор бўлса ҳам, у ердаги айвон шипида чарақлаб ёниб турган электр чироғи негадир одамнинг диққатини ўзига тортарди.

Рустам бундоқ ёнига ўгирилиб, қунишганича ўша ёққа қараб турган қизига, сўнгра хотинига кўзи тушди. Назарида боласи совуқ қотаётгандай туюлди.

— Юринглар, сизларни ўша хонадонга ташлаб келаман. Автобус келгунча айвонида ўтириб турасизлар! —

деди-да, қизини бағрига босиб, четан девор бўйлаб кета бошлади...

Ғуломжон Унгур этагидаги янги тоқзорда ишлаётган колхозчиларга қозон-товоқ, чой қайнатадиган бак яна ҳар-хил ашқол-дашқоллар олиб кетаётган эди. Айиқтепа ёнбағрида учта сайрчига кўзи тушди. Бир эркак билан аёл ёш қизчани ўртага олиб, лолаларга кўмилиб ўтиришарди. Қизалоқ кўлини осмонга силкитиб нималардир деди, аммо йигит тракторнинг шовқинида ҳеч нарса эшитмади...

Пешинга борганда ҳаво тўсатдан ўзгарди. Чарақлаб турган қуёш нурлари кўздан қочди. Олис тоғ чўққилари оша бостириб келган қоп-қора булутлар кўк юзига нарда ташлади. Сўнгра жала бошланди.

Ғуломжон минг азоб билан тор, қиялама йўллардан ўтиб қишлоққа кириб келганида атрофга қоронғилик оралаб қолганди. Ҳовли этагидаги олмазор ёқалаб оқувчи Пском кутуриб пишқирар, тўлқинлари кўкка сапчирди.

У тракторни катта ёнғоққа тираб тўхтатди. кабинадан сакраб тушаркан, дарё томонга кўз ташлади-да, кўпдан буён бунақа ёғингарчилик бўлмаганди, деган фикр кечди хаёлидан.

Кеч тушган сари хавотири ошиб бораётган Хосиятхон эри келганлигини билиб, бир оз тинчланди. Қозон остидан оловни тортиб, ташқари айвон юзига чиқди:

— Келдингизми, ҳорманг!

Ғуломжон хотини юзидаги сипо-осойишталикдан ҳайрон бўлди:

— Йўлда Исматни кўрдим, бувимиз яна оғирлашиб қолтилар. Нега бормай, бу ерда юрибсан?

— Эшитдим. Уйда меҳмонлар бор. ташлаб кетолмадим.

Буви — Хосиятхоннинг онаси. Куздан буён қаттиқ бетоб бўлиб бир оёқ-қўли ишламай ётар, айниқса кейинги ой давомида аҳволи хийла танглашиб қолганди.

Ғуломжон хотинига, овқатинини суз-да, кейин у ҳовлига бор, деб меҳмонлар ўтирган хонага йўналди.

«Салом, амаки!» Даҳлиздан кираверишдаги эшик канотига суяниб турган жажжигина меҳмоннинг қўнғи-роқдай овози йигитнинг диққатини ўзига қаратди.

— Валеёкум ассалом, яхши ақли қиз экансан.

Тўрда ўтирган барваста йигит билан хушрўйгина жувон тенгига ўринлардан туриб Ғуломжонга пешвоз чиқишди.

— Уйингизга меҳмон бўлиб келдик, укажон! — деди

аёл мезбонга яқинроқ турганиданми, биринчи гап бошлаб.

— Жуда яхши-да. кеннойи, одам бор жойга одам келади. Қалай зерикмасдан ўтирибсизларми? — Ғуломжон эркак томон ўгирилди.

— Бу ерни ўзимизники қилиб олдик. Телевизор кўряпмиз. Дастурхон тўкин. Қани аввал танишиб қўяйлик брат. Менинг отим Рустам.

Ғуломжон Рустамнинг қўлини оларкан ўзини танитди.

Ҳаммалари ўтиришди. Орага бироз ноқулай жимлик чўкиб, уни аёл бузди:

— Боя эрталаб трактор ҳайдаб кетаётган сизмидингиз?

— Ҳа, мен эдим, сизларга кўзим тушганди, — мезбон йигит томон ўгирилди. — Хуш кўрдик, ака!

— Раҳмат-раҳмат.

— Бир айланиб келайлик дебсизларда.

— Ҳа, лола сайли қилиб чиққандик, қайтиб кетолмай денг, мана шундай сизларга кутилмаган меҳмон бўлиб қолдик!

— Меҳмон мана шуниси билан қизикда!

— Автобус денг, бу томонга ўтолмабди. Сув осма кўприкка тегай деб оқаётганмиш. Бу, сизларда ҳар доим шунақа тошқин бўлиб турадимми?

— Анчадан бери мунақа ёғмаганди.

— Ишқилиб эртага автобус келсинда. Яна қолиб кетмайлик. Бир нозик оғайнимизни юруғи бор эди...

— Кўнглингиз тўқ бўлаверсин, эрталаб автобус албатта келади. Сув ҳадемай пасаяди. Бу ернинг шароити шу, ҳар қанча жала ёғса ҳам икки-уч соатдан кейин ҳеч нарса бўлмагандай тураверади.

Хосиятхон тўлатиб ош босилган лаган кўтариб кириб дастурхонга қўйди. Чой келтирди. Шундан кейин бошқа кўринмади...

Меҳмонлар биринчи келадиган автобусга илиниш мақсадида барвақтроқ туришмоқчи эди. Аммо тоғ ҳавоси элитдими, ёки чарчашган эканми, алламаҳалгача бош кўтармай ухлашди.

Рустам кўзини очганда уй ичи ёришиб кетган, дераза кўзларидан ловуллаб қуёш нури ёғилиб турарди. У шошиб хотинини уйғотди ва тез кийина бошлади.

Ташқарига чиқиб осмонга кўз тикди-да, ҳайратдан ёқа ушлади. Ғуломжоннинг кечаги гапида жон бор эди. Ярим кечагача қуйиб чиққан шаррос ёмғир, осмон-

ни қоплаб ётган наға-паға булутлардан энди ном-нишон йўқ; тин-тиник кўк юзидан терак бўйи кўтарилиб қолган қуёш ҳаммаёққа ўз селини ёғдириб турарди. Рустам ҳузур қилиб керишди, кейин ўпкасини тўлдириб нафас олди.

Шу пайт сўриток остига ўрнатилган сўрига кўзи тушди. Унга тўкин дастурхон тўшалган бўлиб, хонтахта атрофига кўрпачалар солинганди.

Бирдан меҳмоннинг эсига уй эгалари тушди. У ёқ бу ёққа қараб уларни излаган бўлди. Шу пайт яланглик чегидаги ошхонадан бир кампир чиқиб келди-да:

— Яхши ухлаб турдингларми болам! — дея ҳола-ахвол сўраган бўлди. Кейин йиғитдан бирон садо чиқишни қутмаёқ. — Бемалол ўтириб чой ичинглар, овқат ҳам тайёр. Уй эгалари йўқ экан деб тортингманглар. Мен ҳам шу ҳовлининг эгаси, садағанг кетайлар! — деди.

— Хола, Ғуломжонлар ишга кетишган чоғи.

Кампир бироз тутилиб:

— Ҳа... шунақа ўғлим, — деди.

— Бизларам азонда турмоқчи эдигу, ухлаб қопмиз, холажон.

— Ҳеч қиси йўқ, дам олишга чиққансизлар, болам! — кампир дастурхонга янги дамланган чой келтириб қўярдан меҳмоннинг кўнглини кўтарган бўлди.

Томорқа этагидаги майдонда шаҳарга қатнайдиغان иккинчи рейс автобус келиб тўхтади. Меҳмонлар апила-тапил чой ичиб, энди кетмасак бўлмайди, деб туриб олишди. Кампир қўярда-қўймай, эрталабки насибани ташлаб кетманглар, деб гурунчи тирикрок бўлса ҳам маставани сузди.

Рустам қўшни кампир орқали уй эгаларига кўндан-кўн раҳмат айтаркан, ёнидан блокнот чиқариб шималардир ёзди:

— Ғуломжонга бериб қўйинг. Бизнинг адресимиз шу! Шаҳарга тушганда албатта кирсин.

Тепаликдаги бекатдан қизғиш ёнбоши кўришиб турган автобус кетма-кет сигнал берди.

Меҳмонлар унга арағ илминишди.

Машина қинлоқдан чиқай деганда тезлигини пасайтирди-да, кутилмаганда асфалт йўли қиясига чиқиб тўхтади. Шофёр йиғит кабинадан пастга тушди. Кейин салонда ўтирган бошқалар ҳам унга эрганиб туша бошлашди.

Рустам аввал нима гаплигини билмай, уёқ бу ёққа алаңладида, нарироқ қир ёнбағридаги сўкмоқдан юко-

рилаб кетаётган эллик-отмиш чоғли одам тўпига. сўнгра улар ўртасидаги лапанглаб бораётган қизил духоба ёпилган тобутга кўзи тушди. Ёнида ўтирган хотинининг аста тиззасига туртиб, «сизам туринг» деган ишораси уни сергаклантирди.

Автобуста беш-олти хотин-халаждан бошқа ҳеч ким қолмади.

Машинадан тушганлар тез-тез юриб, мархумни олиб кетаётган одамлар тўпига қўшилишди-да, тобутни елкама-елка кўтариб анча наригача боринди.

Рустам ҳам икки-уч бор тобут дастаги остига елкасини олиб борди...

Бир пайт мош гурунч соқолли кекса одам Рустамга яқинроқ келиб қулоғига шиншигандай деди:

— Бўлар, ўғлим. Отангизга раҳмат, энди қайтайлик, жойи жаннатда бўлсин! — у юзига фотиҳа тортиди.

Машинадан тушган кишиларнинг айримлари катта йўл бўйига аллақачон етиб олишган, баъзилари имиллаб ҳозиргина юрган сўқмоқдан орқага қайтишарди.

— Раҳматли ажойиб аёл эди! — деб қўйди кутилмаганда халиги қария бошини ҳам қилганича Рустам билан ёнма-ён бораркан. — Эри урушга кетиб қайтмади. Боякиш ёлғиз қизи билан қолган. Бошқа турмуш қурмай бутун умрини шу қизга бағишлаган. Уни вояга етказди, турмушга берди — бир фарзанди иккита бўлди. Уларнинг ёнига набиралар қўшилди... Энди армонсиз яшаса бўладиган бир пайтда, қаранг-а, ўлим чапгал солганим. Ўзи дунё шунақами, дейман, доим бирикам. Ғуломжон ҳам етимликда ўсган, ота-онаси ўрнини шу аёл босиб туради.

Рустам бошини кескин кўтариб ҳамсухбатига қаради:

— Қайси Ғуломжон?

— Дарвоқе, сиз уни танимайсиз. Шу ерлик шофёр йигит. Шундоқ автобус қайрилиб тўхтайдиган майдоннинг пастидаги ҳовли ўшаники.

— Мен танийман у йигитни. Жуда яхши танийман. Наҳот мархума унинг...

— Ҳа, мархума унинг қайнонаси эди. Худо раҳмат қилсин!

Рустам миқ этмади. Эрталаб юраги сезгандай бўлганди. Унинг хаёлидан йилт этиб «Эрта-индин вақт топиб, кўнгил сўраб келиб кетарман», деган фикр ўтди.

Ҳамма ўз ўрнига жойлашиб бўлганди. Рустам ҳам хотини ёнига чўкиб, қизини тиззасига олди. Автобус

ўридан қўзғолиб, физзиллаганича юриб кетди. Аммо кўп ўтмай Пском дарёсига қурилган катта кўприкдан берирокда тўхтади. Унинг олд эшиги очилиб бир йигит тушиб қолди.

Бу Рустам эди.

ШИРИН СЎЗ

Солижон бува деган табаррук қўшнимиз борлар. Ҳар доим таътилга ёки бирон баҳона билан уйга келдим дегунча энг биринчи у кишининг олдиларига чиқиб, зиёрат қиламан.

— Баракалла, болам, ўқиб, катта олиму доно бўлинг!
— деган дуоларини оламан.

Ўзлари ҳам жуда дилбар, қувноқ одам. Бир лаҳзагина ҳамсуҳбат бўлсангиз, кун бўйи кайфиятингиз кўтарилиб юради.

Шунинг учун маҳаллада, бизнинг девор-дармиён қўшни Солижон бува ҳақида «бу одам ўзи қаримайди, бошқаларни қаритишга ҳам қўймайди» деган гап тарқалган.

Дарвоқе, ота-онамнинг айтишларича, бува «найғамбар ёши»ни нишонлаб, маҳаллага ош бераётган куни, мен туғилган эканман. Икки ҳовлида тўй-тўйга уланиб кетган дейишади...

Тўрт йиллик армия (денгиз флотида) хизматидан сўнг, университетни ҳам тугатиш арафасида турибман... Лекин шунга айтиб қўяйки, Солижон бува ҳамон ман-ман деган йигитлар билан беллашгудек бардам, тетик.

Мўжазгина саришта ҳовлида чол-кампир икковлон истиқомат қилишади. Иккита ўғиллари урушда ҳалок бўлган. Кетма-кет уч опа-сингил турмушга чиқиб, «ўз-ўзидан тинчиб кетган».

Яқинда ёзги таътил муносабати билан уйга борсам, онам дурустроқ ўтириб улгурмасимдан «бувангни олдиларига бирров чиқиб келсанг бўларди, тўрт-беш кундан бери товлари йўқроқ» деб қолдилар.

Буванинг эшикларидан кирдим-у, бемор одам терлаб-пишиб ҳовли яланглиги ёнбошидаги беш-олти бўйра бедазорда эпчиллик билан ўт ўраётганини кўриб, ҳайрон бўлдим.

Бува:

— Ие, ие келинг, мулла ўғил! — дея хурсандчилик билан кутиб олдилар.

Салом-алиқдан сўнг у кишига дедим:

— Бува, нима қилардингиз ўзингизни уринтириб. Шу ишни биз қилиб берсак бўлмайдими?

— Бўлмайди, ўғлим!

— Нега энди!

— Чунки бу ишни «келинойингиз» Шаҳрибону илтимос қилганлар (келинойимиз ёшлари саксоннинг нари-берисиди!). Қандай қилиб дегин, аста ёнимга келиб беда уруглаб кетибди, дедилар.

— Бир ака десанг, ўриб бераман, дедим.

— «Вой, айнимай кетинг» — деди у киши.

— «Айниган бўлсам, бедангиз ҳам уруглаб ётаверсин» — дедим.

— «Ха, хўп, ака, ўриб беринг» — дедилар келинойинг.

— «Йўқ энди, биринчи айтган гапим ерда қолган йигит эмасман. Бу ёнига «акажон» десанг ўриб берман» — дедим мен ҳам бўш келмай... Мана энди кўриб турибсан, ўғлим, ширин сўз жон озиғи деганлари рост экан, соппа-соғайиб беда ўряпман... Ие, тўхта, газета-чиликка ўқияпсан деб эшитаман, яна латифа қилиб, ҳар кимга айтиб юрмагин. Шаҳрибону эшитиб қолса, хафа бўлади.

— Хўп, кўнглингиз тўқ бўлаверсин. Ҳеч кимга айтмайман, бува!

Ха, мен бу «латифа» ни ҳеч кимга айтмадим, шунчаки ёздим, холос.

ОТ

Фарғонада ижодий командировкада эдим.

Бир куни раис Мелиқўзи ака:

— От минганмисиз? — деб сўраб қолди.

— Йўқ, — дедим.

— Ҳечкиси йўқ. Чўлга бормоқчи бўлсангиз отда боринг. Жуда юввош, беозор, ақли от. Ўзи обориб ўзи олиб келади. Жонивор кўлдан буён отхонада туриб қолди.

Бир пайт идора қоровули зулукдай қорабайирни етаклаб келиб, узангини менга тўғрилади. Миндим.

От дала пайкаллари оралаб кетган сўқмоқдан беозор юриб кетди.

Колхознинг «Кўриқ» бўлимидаги янги ташкил этилган полиз-боғдорчилик бригадасининг далаларига етиб келгунимча вақт пешин бўлди.

Нариги томондан навнихол ўрикзор, узумзорлар, тарвуз-қовун пайкаллари ва шийпон биноси кўзга ташланди. Ўртада йўл бўйлаб узунасига кетган катта канал. Ундан ўтиш учун бир чақиримча нарида кўриниб турган кўприқдан айланиб келиш керак эди.

Шу пайт менда йўлни яқин қилиб, вақтдан ютиш фикри туғилди: от қаёққа ҳайдасам кетяпти, югани ёйилиб оқиб турган зовур томон буриб чу десам бўлди, ё сакрайди, ё кечиб ўтади.

Бироқ, от сувни кўргач, оёқ тираб туриб олди. Югани қанча силтасам ҳам қилт этмади. Охир, қўлимдаги тол хивич билан урдим...

От зовур устига бостириб келди-ю, сакради ва кутилмаган ҳодиса юз берди: атрофни қоплаб ётган қамиш остлари билқиллаб турган ботқоқ экан, унинг олдинги оёқлари ботиб кета бошлади. От кечиб ўтиш мумкин эмаслигини сизди чоғи, энтикиш билан нариги қирғоққа сакради.

Мени эгардан кимдир юлиб олиб, орқага улоқтиргандай бўлди. Тупроқ уюми устига гушиллаб тушганимни, кўзим олди қоронғилашиб кетаётганини ҳис этдим... Қанча вақт ўтганини билмайман... Қулоқларим остида олис-олисдан келаётган отлар дупури эшитила бошлади. «Тапа-тап. Тапа-тап». Бир пайт юзимга иссиқ ҳовур урилгандай бўлди. Кўзимни очиб, тедамда бўйинларини эганича турган отни кўрдим. Вужудимни зирқиратаётган оғриқни унутгандай бўлдим. Аста қаддимни ростлаб, отнинг бўйинларидан маҳкам кучоқлаб олдим...

МУНДАРИЖА

Осмон устунни (Роман)	6
Бегона (Қисса)	226
Ҳикоялар	263

Адабий-бадиий нашр

Литературно-художественное издание

На узбекском языке

Дадахон Нури

ЧУЖАЯ

Роман, повесть и рассказы

Мухаррирлар Темур Убайдулло, Шавкат Туроб

Мусаввир М. Одилов.

Расмлар муҳаррири Н. Абдуллаев

Техник муҳаррир Ж. Надилова

Мусаҳҳих С. Саидалимов

ИБ № 2887

Теришга берилди 15.11.90. Босишга рухсат этилди 11.03.91
Формати 84×108¹/₃₂. № 2 босма қоғозга «Т. Бодони» гарнитур-
рада офсет босма усулида босилди. Босма тобоқ 8.5. Шартли босма
тобоқ 14,28. Шартли кр.—отт. 14,60. Нашр тобоғи 14,84.
Тиражи 60.000. Буюртма № 4546. Шартнома № 113—90. Баҳоси
1 с. 50 т.

Ўзбекистон ЛКҲИ Марказий Кўмитаси «Камалак» нашриёт-матбаа
бирлашмаси, Тошкент, 700113, Чилонзор даҳаси, 8-мавзе, Қаторгол
кўчаси, 60 уй.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат
Қизил Байроқ ордени босмаҳонаси, Тошкент. «Правда» газетаси
кўчаси, 41.